

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME YAZININDA
"KIRDAN KENTE GÖÇ"
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Prof.Dr.Mihriban ŞENGÜL **Sezgin BALTACI**

MALATYA, 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE KENTLEŞME YAZININDA
“KIRDAN KENTE GÖÇ”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF.DR.MİHRİBAN ŞENGÜL

HAZIRLAYAN
SEZGİN BALTACI

Jürimiz tarafından 19 Ağustos 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans tezi oybirliği ile başarılı bulunarak Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

- Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı**
1. Prof..Dr.Mihriban ŞENGÜL
 2. Dr.Öğr.Üyesi Canan Emek İNAN
 3. Dr.Öğr.Üyesi Cihan KAYMAZ

İmzası

.....
.....
.....

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve
.....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof.Dr.Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Kentleşme Yazınında ‘Kırdan Kente Göç’**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların metin içi ve kaynakçada yöntemine uygun olarak gösterilenlerden oluştuğunu belirtip, onaylarım.

.../.../2019

Sezgin BALTACI

ÖNSÖZ

Uzun bir sürecin ardından ve zorlu başka bir sürecin arasında tez çalışmamı bitirmiş bulunmaktayım. Bu süreçte birçok engelle karşılaştım, kendime birçok engeller yarattım. Hayatımın hiçbir döneminde amaçsız ve hedefsiz bir an olmadı. Bu tezi bitirmiş olmanın hazzını önceden hissetseydim hazırladığım bu tezi bitirmek kesinlikle daha öncelikli hedeflerimden biri olurdu.

Çalışma boyunca başta danışmanım, eşim ve kızımın büyük emekleri ve katkıları oldu. En büyük katkılarının bu süreçte bana katlanmaları olduğunu söyleyebilirim. Bilgisine, çalışkanlığına ve içtenliğine çok büyük saygı duyduğum danışmanım Prof.Dr.Mihriban Şengül'e teşekkür ederim.

Bu sürecin her aşamasında beni destekleyen, yüreklendiren, sıkıntılarımı ve heyecanımı paylaşan hayat arkadaşım, eşim Rukiye Baltacı'ya ve neşesiyle beni her sorundan uzaklaştıran canım kızım Ekin'e de çok teşekkür ederim.

Sezgin BALTACI
Isparta, 2019

ÖZET

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME YAZININDA "KIRDAN KENTE GÖÇ"

Sezgin BALTACI

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temmuz 2019

Danışman: Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

Türkiye'de kentleşme alanyazınında göçü açıklama biçimlerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, 1923'den günümüze kentleşme alanyazını incelenmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'de kentleşme alanyazınında kırdan kente göç deneyimini irdeleyen çalışmalarda üretim ilişkilerinin nasıl ele alındığı ve egemen üretim tarzı ile kırdan kente göç arasında nasıl bir ilişki kurulduğu çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma belli bir hipotezi sınamaktan öte, betimleyici bir yaklaşımla, Türkiye'de kentleşme alanyazınında kırdan kente göçü kavrama biçimlerini ve egemen paradigmaları ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bakımdan bir hipoteze bağlı olmayan bu çalışma boyunca irdelenen temel soru, Türkiye'de kentleşme alanyazınında yapılan göç araştırmalarının hangi paradigmaları kullanarak kırdan kente göç olgusunu açıkladığıdır.

Türkiye'de kentleşme alanyazınında göçü doğrudan ya da dolaylı olarak inceleyen araştırmalarda ilgili sürecin yalnızca olgunun gerçekleştiği mekân ve zaman sınırlılığında incelendiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda göç, 2000'li yıllara kadar modernleşme, sanayileşme, itme-çekme, etnik kimlik yapılanması gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Göç engellenmesi gereken bir sorun olarak algılanmış, kırdan kente göçen köylülerin ne kadar kentli olabildikleri alanyazınında oldukça kapsamlı çalışmalara konu olmuştur.

Bir bilimsel disiplinin gelişim sürecini ve o alanda yapılmış olan çalışmaları inceleyen ve o disiplini kavramak açısından önem arz eden bu çalışma, aynı zamanda bu bilimsel disiplinin kendi yayın birikimini gözden geçirmesi açısından da önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Kent, Kentleşme, Göç, Kır, Üretim İlişkileri

ABSTRACT

RURAL TO URBAN MIGRATION IN URBANIZATION LITERATURE IN TURKEY

Sezgin BALTACI

Department of Public Administration

Inonu University, The Institute of Social Sciences

July 2019

Advisor: Prof.Dr.Mihriban SENGUL

In this research which aims to put forth the way of understanding migration in urbanization literature published since 1923 was scrutinized. In the meantime it was analyzed the studies in urbanization literature in Turkey which study migration from rural areas to urban and criticised how those studies correlated the migration with dominant mode of production and relations of production.

This research aims to reveal the comprehension modes of migration and dominant paradigms descriptively rather than questioning a specific hypothesis in urbanization literature of Turkey. In this respect, the basic question examined during the research is which paradigms the surveys and writings in the literature have used to explain rural to urban migration.

It has been found out that the migration process was considered in the urbanization studies reviewing migration process directly or implicitly as a case which took place only in that limited timebeing and limited space. In this context, the migration was associated with modernization, industrialization, push-pull factors or restructuring of ethnicity until 2000s. Migration was perceived as a problem which should be eliminated. Migrants' orientation to city life was subjected to many studies comprehensively.

This research scrutinizing the development of a scientific discipline and the studies done so far is important not only to comprehend that discipline, but also to revise the accumulation of knowledge and publication.

Key Words: Urban, urbanization, migration, rural, relations of production.

İÇİNDEKİLER

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, VARSAYIMLARI, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırma Soruları ve Yöntemi	7
1.3. Bilgi Derleme ve İşleme Araçları	10
1.4. Kavram Tanımları	11
1.5. Araştırmanın Sunuş Sırası	12
2. KENT, GÖÇ VE GÖÇ KURAMLARI	14
2.1. Tarihsel Süreçte Göç	14
2.1.1. Kapitalizm Öncesi Toplumlarda Göç	14
2.1.2. Kapitalist Egemen Üretim Biçiminde Göç	21
2.2. Tarihsel Süreç ve Üretim İlişkileri Açısından Kent	27
2.3. Göç ve Göç Kuramları	38
2.3.1. Doğrudan Göç Kuramları	39
2.3.1.1. Temel Göç Kuramları	40
2.3.1.2. Çağdaş Göç Kuramları	43
2.3.2. Kent Kuramlarında Göç	46
2.3.2.1. Klasik Kent Kuramları	47
2.3.2.2. Chicago Okulu Yaklaşımı	51
2.3.2.3. Modernleşme ve Bağımlılık Kuramları Yaklaşımı	53
2.3.2.4. Çağdaş Kent Kuramları	55
3. TÜRKİYE’DE KENTLEŞME VE KIRDAN KENTE GÖÇ DENEYİMİ	59
3.1. Türkiye’de Kentleşmenin Temel Dinamikleri	59
3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Kentleşmesinin Temel Dinamikleri ve Tarihsel Miras .	60
3.1.2. Cumhuriyet Dönemi Kentleşmesinin Temel Dinamikleri	65
3.1.2.1. Ulus Devletin Kentleşmesi (1923-1950) Dönemi	66
3.1.2.2. Emek Gücünün Kentleşmesi (1950-1980) Dönemi	70
3.1.2.3. Sermayenin Kentleşmesi (1980 ve Sonrası) Dönemi	77
3.2. Türkiye’nin Kentleşme Sürecinde Göç Deneyimi	81
3.2.1. Göç Coğrafyası Olarak Anadolu	82
3.2.2. Cumhuriyet Dönemi Kentleşmesinde Göç Olgusu	85

4. TÜRKİYE’DE KENTLEŞME YAZINININ GELİŞİMİ.....	94
4.1. Ulus Devletin Kentleşmesi Döneminde Yapılan Araştırmalar: 1923-1950.....	94
4.2. Emek Gücünün Kentleşmesi Döneminde Yapılan Araştırmalar: 1950-1980	105
4.3. Sermayenin Kentleşmesi Döneminde Yapılan Araştırmalar: 1980 ve Sonrası .	135
4.3.1. 1980-1990 Arası Dönemde Yapılan Araştırmalar	135
4.3.2. 1990’dan Günümüze Yapılan Araştırmalar	156
4.4. Türkiye’de Kentleşme Yazınında Kırdan Kente Göçü Kavrayış Biçimleri.....	168
4.4.1. Göçü Modernleşmenin Kaçınılmaz Sonucu Olarak Gören Çalışmalar.....	169
4.4.2. Göçü İtme-Çekme Kuramıyla Açıklayan Araştırmalar.....	171
4.4.3. Göçü Kentsel Bütünleşme Bağlamında Ele Alan Çalışmalar	176
4.4.4. Göçü Etnik Kimlik Yapılanması Bağlamında İnceleyen Araştırmalar	178
4.4.5. Göçü Üretim İlişkileri Bağlamında Ele Alan Çalışmalar.....	180
5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA	189

KISALTMALAR DİZELGESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ATÜT : Asya Tipi Üretim Tarzı

AÜ : Ankara Üniversitesi

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

ÇİZELGELER DİZELGESİ

Çizelge 1 : Taranan Süreli Yayınlar.....	xx
Çizelge 2 : 16.Yüzyılda Osmanlı Kent Nüfusları.....	xx
Çizelge 3 : Sanayi Merkezlerinde Kentsel Büyüme.....	36
Çizelge 4 : Gecekonduların ve Gecekondu Nüfusunun Artışı.....	37
Çizelge 5 : Türkiye'de Kentsel Nüfusun Büyümesi.....	37
Çizelge 6 : Türkiye'de İşgücü Oranları.....	39
Çizelge 7 : 1930'larda İşletme Büyüklükleri ve Kapsadıkları Alanlar.....	59
Çizelge 8 : Yıllara Göre Ekilen ve Nadasa Bırakılan Alanlar.....	65

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, VARSAYIMLARI, AMACI VE YÖNTEMİ

Tarihsel süreçte nüfusun mekânsal yeniden organizasyonu birçok şekilde gerçekleşmiş ancak temel dönüşüm göçler yoluyla olmuştur. Her egemen üretim biçimi kendi mekânını üretmiş ve göç nüfusun yeniden örgütlenmesinin en temel aracı olarak kullanılmıştır. Göç kavramı literatürde birçok bilimsel disiplin tarafından gerçekleştirilen çalışmalara konu edilmiştir. Bu çalışma ise Türkiye’de kentleşme alanyazınında göçü konu eden çalışmaların, bu kavramı nasıl algıladıklarını konu etmiş ve yaklaşım biçimlerini irdelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın birinci bölümünde çalışma boyunca irdelenecek olan kentleşme ve göç olgusu tanıtılmış ve böyle bir alanyazını araştırması yapmanın gereklilikleri ortaya konmuştur. Çalışmanın konusuna ve amacına bağlı kalarak bir araştırma sorusu belirlenmiştir. Ayrıca bu araştırma sorularının irdelenme yöntemi, temel kavram tanımları ve araştırmanın sunuş sırası bu bölümde verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İnsanlık tarihi başladığından günümüze bazı evrimler neticesinde, günümüzde “modern” olarak nitelenen insana ulaşılmıştır. Bu süreçte alet yapma becerisini geliştiren, toprağın ekilip biçilmesi becerisinin kazanan, daha geniş toplumlar halinde yaşayan ve kültürel etkileşim içerisinde bulunan ve toplumsal örgütlenme becerisinin geliştiği varlıklar haline gelmişlerdir. Tarihsel süreçte çok yavaş bir şekilde gelişen ve değişen toplumsal örgütlenme biçimleri günümüzde insanların çoğunluğunun kentlerde yaşadığı ve bu süreçte daha önceleri hiç yaşanmayan toplumsal sorunların ortaya çıktığı şekline ulaşmıştır.

Tarihsel olarak her üretim tarzı egemen olduğu tarihsel süreç içerisinde kendi özel nüfus yasalarını üretir. Soyut bir nüfus yasası, dışarıdan bir müdahale olmadan sadece bitkiler ve hayvanlar için vardır (Marx, 2009a: 602). Her üretim tarzının kendi özel nüfus yasalarının olması, nüfusun mekânsal organizasyonunda temel belirleyici etmenin egemen üretim biçimi olduğunun ifadesidir. Mekânsal yeniden organizasyon çok farklı şekillerde gerçekleşmiş, ancak temel ve en köklü değişim göçler yoluyla olmuştur. Göç, sürekli var olan bir olgudur ve toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu bakımdan göç olgusu üretim ve üretim ilişkilerindeki

değişimlerle ve dönüşümlerle ilişkilidir. Tarih boyunca baktığımızda, üretim tarzlarının değişimi ya da evrimi yeni bir mekân organizasyonunu gerektirmiş ve göç süreçlerini doğurmuştur.

Ekonomik faaliyetlerle nüfus artışı ve yoğunluğu arasında güçlü bir ilişki vardır. Elbette ki, nüfus artışı ve yoğunluğu toplumsal gelişme için tek başına belirleyici olmamıştır. Ancak egemen üretim tarzının en verimli bir şekilde işlemesi için, nüfusun da ona göre yeniden organizasyonu kaçınılmaz bir durumdur. Tarihsel süreç içerisinde üretim biçiminin değişiminden kaynaklı ilk kitlesel göç hareketi avcı-toplayıcılıktan yerleşik tarıma geçişle gerçekleşmiştir. Temel üretim aracının toprak olduğu feodal üretim tarzına geçişte ise Kavimler Göçü adı verilen kitlesel göç hareketi bu üretim tarzının egemen üretim biçimi olarak ortaya çıkmasının bir ifadesidir. Kapitalizm ise üretimin mekânının kentler olduğu bir üretim biçimidir ve bu dönemde gerçekleşen kitlesel göç hareketleri kırlardan kentlere doğru olmuştur. Tüm egemen üretim biçimlerinde göç olgusu, o üretim biçiminin yaşadığı yapısal krizlerde nüfusun mekânsal olarak yeniden organize edilerek bu krizleri aşma yolu olarak da kullanılmıştır. Bu bakımdan kabaca ifade edersek, göç hareketleri üretim ilişkileri ve tarihsel koşullar bağlamında gerçekleşmektedir ve bu bağlamda ele alınmalı ve irdelenmelidir.

Sosyal bilimlerin gelişmesi ile birlikte toprak ve insan hareketleri de bilimsel araştırmalara konu edilmeye başlamıştır. Literatürde, göç olgusu birçok farklı disiplin tarafından farklı yönleriyle çalışmalara konu edilmiştir. İnsanların coğrafi hareketleri sosyal bilimlerin çözmeye çalıştığı bir olgu olmuştur. Göç kavramının uluslararası literatürde sistemli bir şekilde ele alınması ve kuramsallaştırma çabalarına girişilmesi İngiltere'de kapitalizmin egemen üretim biçimi olarak ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir (Ravenstein, 1885). Göç süreçleri ile ortaya çıkan toplumsal sorunları, egemen üretim biçiminin sınırları içinde çözüme girişimleri bu kuramların gelişmesindeki temel faktör olmuştur. Böylece göç hareketlerini meydana getiren sebepler açıkça ortaya konursa, bu sebepler kontrol edilerek kitlesel hareketlerin hızı da kontrol edilmiş olacaktır.

Genel literatürde dikkat çeken bir yaklaşım, feodalizmin üretim ilişkilerinin egemen olduğu geleneksel tarım toplumundan, kapitalist kentli topluma geçişi ifade eden ve sosyokültürel bir dönüşümü de kapsayan modernleşme yaklaşımı olmuştur. Bu bakımdan kapitalistleşme sürecine giren mekânlar geleneksel yapılardan moderne doğru evrileceklerdir. Modern ve sanayileşen kentler bu evrilmenin temel aktörü

olacaklardır. Modernleşen ve sanayileşen dünyada ise kentleşme doğal bir süreç olarak işleyecektir. Bu algı çerçevesinde Chicago Okulu kuramcıları (Park, 2015; Burgess, 2015; McKenzie, 2015) kentleşme sürecini ve kentleşme sürecinde ortaya çıkan eşitsizlikleri, uyumsuzlukları ve mekânsal farklılaşmaları doğal ve değiştirilemez bir süreç olarak kabul ettiler (Güllüpınar, 2012b: 3).

Modernleşme yaklaşımında, Batı'nın geçirdiği aşamaların evrensel olduğu ileri sürülmekte, bunun bir kanıtı olarak da, kentleşmenin dünyanın her yerinde eğitim düzeyini yükselttiği, haberleşme ve iletişim olanaklarını arttırdığı, iktisadi ve politik katılımın kapsamını genişlettiği ileri sürülmektedir (Şengül, 2009: 190). Bu aşamaların evrensel olduğu yanılgısı ya da kandırmacası dünya ülkelerinin gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş olarak sınıflandırılması sonucunu doğurmuştur. Buna göre doğrusal bir gelişme şeklinde nitelendirilen süreç az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde de gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gerçekleşecektir.

Kapitalizmde erken kentleşme deneyimi ileri kapitalist ülkeler ile onlara eklemlenen çevre ülkeler arasında farklılık göstermiştir. Az gelişmiş ülkelerde kentsel nüfusun artışı, kent mekânındaki sermaye birikim girişimlerinden daha hızlı bir gelişim göstermiştir. Özellikle İkinci Paylaşım Savaşı sonrası, politik bağımsızlıklarını elde eden, ancak ileri kapitalist ülkelere perifer olarak eklemlenen toplumlarda gerçekleşen ve birçok toplumsal sorunu ortaya çıkaran kırdan kente göçler ise bu olgunun modernleşmeci yaklaşımın önerdiği şekilde gerçekleşmediği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine, hızlı kitlesel bir hal alan göçün ortaya çıkardığı toplumsal sorunları mevcut üretim biçimi içinde çözmek maksadıyla göç olgusunu ortaya çıkaran nedenler açıklanmaya çalışılmıştır (Reuter, 1946; Zaidi, 1949; Yavuz, 1956; Yavuz, 1958a, Yavuz, 1958b; vd). Göçü bireysel bir karar alma süreci ve teknik bir olgu gibi algılayan itme-çekme yaklaşımı, modernleşme yaklaşımının sonrasında ortaya çıkan ve kentleşme yazınına etkileyen önemli bir paradigma olmuştur.

Kırın itici, kentlerin ise çekici faktörlerini açıklayan itme-çekme yaklaşımı kentsel toplumun ideal toplum olduğu önermesiyle özünde modernleşme yaklaşımının izlerini taşır. Göçün bireylerin bağımsız karar alarak işlediğini ve temelde bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçladığını varsayan bu yaklaşım oldukça kabul görmüş ve kentleşme yazınında önemli bir yer elde etmiştir (Tütengil, 1961; Serper, 1964; Arı, Tütengil, 1965; vd).

Türkiye'de kentleşme alanyazınında egemen paradigmaları ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada, Türkiye'de kentleşme alanyazınında kırdan kente göç deneyimini irdeleyen çalışmalarda üretim ilişkilerinin nasıl ele alındığının ve egemen üretim tarzı ile kırdan kente göç arasında nasıl bir ilişki kurduğu çözümlenmeye çalışılmıştır. Bir bilimsel disiplinin gelişim sürecini ve o alanda yapılmış olan bilimsel çalışmaları incelemek ve o disiplini kavramak açısından, ayrıca ondan sonra yapılacak olan çalışmaların alanyazınında neresinde yer aldığını ve alana neler kattığını görmek açısından önemlidir. Bir bilimsel disiplinin kendi bilimsel yayın birikimini gözden geçirmesi alana faydalı olacaktır. Bu bakımdan Türkiye'de kentleşme alanyazınında kırdan kente göç deneyimini irdeleyen çalışmalarda hangi egemen paradigmalardan kullanıldığını ortaya koymak, bu çalışmaların kırdan kente göç olgusunu üretim ilişkilerini bağlamında nasıl değerlendirdiğini çözümlenmek bundan sonraki çalışmalara sağlayacağı katkı bakımından önemlidir, daha önceden bu şekilde yapılan çalışmaların azlığı ise bu önemi arttırmaktadır.

Araştırmamızın tarihsel ve mekânsal sınırlılığı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminden günümüze kadar olan dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan, feodal bir üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş ve kapitalizmin kurumsallaşması süreci olarak görebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar göze çarpan, kırlarda toprak sahipliğinin parçalanmış olması ve geçimlik tarımın hakim olmasıdır. Keyder (2007: 10) de Türk siyasal hayatının toplumsal kökenlerini açıklayan özel koşullardan biri olarak tarımsal yapıda büyük toprak mülkiyetinin yaygın olarak bulunmamasından söz etmektedir. Ancak Osmanlı'nın son zamanlarında başlamış olan Türkiye'de cumhuriyetin ilanı ile devam eden, kapitalist sermaye birikim sistemi ile eklenme süreciyle üretim ilişkileri de köklü biçimde değişmiştir. 1950'lere kadar bölgesel farklılıkların olmadığı, yatırımların mekânsal olarak eşit dağıldığı süreç, 1950 sonrası ithal ikameci sermayenin batıda yoğunlaşması ile batı bölgeler lehine bir dönüşüm yaşamıştır. Yaşanan dönüşüm 1950'li yıllarla birlikte hız kazanmıştır. 1950'li yıllara kadar kırlarda geçimlik tarım yapan yığınlar toprak mülkiyetindeki dönüşümle birlikte kırdan mülksüzleşmenin ve tarımda makineleşmenin etkisiyle ya pazar için üretim yapmaya başlamış ya da üretim faaliyetlerini bırakarak kente göç etmişlerdir. Kırdan mülksüzleşme aynı zamanda hali hazırda yaşanmakta olan yoksulluğu iyice arttırmıştır. Ayrıca sanayileşmeye bağlı olarak kentlerde sermayenin artan ucuz işgücü talebi kırdaki yoksul halkın mekânda

yeniden örgütlenmesi gereğini beraberinde getirmiştir. Üretim tarzının bu dönüşümünde temel göç olgusu kısaca ifade edildiği gibi kırdan kente şeklinde gerçekleşmiştir. Neoliberal olarak adlandırılan ve Türkiye'nin kentleşme dinamikleri açısından 1980 sonrası ortaya çıkan süreç ise büyük sermayenin hegemonyası altında gerçekleşmiş ve üretimin mekânları da fordist rejimin yerine esnek üretim modelinin gerekliliklerine göre örgütlenmişlerdir. Bu süreçte yaşanan göç olgusu da öncekinden farklı koşullarda ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de kentleşme alanyazınının, Türkiye'de yaşanan göç süreçlerini kavrama biçimine bakacak olursak, süreç açısından değerlendirildiğinde uluslararası literatürün gelişimi ile oldukça benzerlikler göstermektedir. 1950'lere kadar düşük bir ivme gösteren Türkiye'de kentleşme, hakim paradigma olan modernleşme, batılılaşma ve sanayileşme kavramları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan kentleşme modern toplumun bir gerekliliği gibi kavranmış ve bu şekilde bir yaklaşım getirilmiştir. Bu paradigmanın etkileri Türkiye'de kentleşme alanyazınının göçe bakışı açısından günümüze kadar devam etmiştir (Kıray, 2000).

Türkiye'de İkinci Paylaşım Savaşı yıllarına kadar kent olgusunu irdeleyen çalışmaları kentleşme alanyazının henüz olgunlaşmamış olmasından dolayı kenti konu eden çalışmalar, genel olarak toplumsal yapıyı ele alan çalışmalar olmuşlardır (Tökin, 1932; Boran, 1940a, vd). Bu dönemde kentleşmenin bir bilimsel disiplin olarak ele alınmasında 1938 yılında Nazi Almanyasından kaçarak Türkiye'ye gelen ve 1946 yılına kadar Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde dersler veren Ernst Reuter'in katkıları oldukça büyüktür. Bunun dışında özellikle 1940'lı yıllarda Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde çoğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde eğitim almış bir grup akademisyen tarafından yapılan çalışmalarda Chicago Okulu'nun etkileri etkileri görülmeye başlamıştır (Berkes, N.,1942; Berkes, M., 1943, Boran, 1941b).

İkinci Paylaşım Savaşı'nın ardından içine girilen dönemde içine girilen dönemde kırdan kentlere doğru oldukça büyük bir ivmeyle gerçekleşen göç deneyimi tarımda modern üretim araçlarının kullanılmasına bağlanmış ve bu araçlar sayesinde kırdaki gerekli işgücünün azaldığı varsayımı kabul edilmiştir (Serper, 1964; Tütengil, 1969; vd). Tamamiyle basit bir çıkarıma dayanan bu varsayım kentleşme alanyazınında oldukça kabul görmüş ve göçü açıklama biçimleri de bu varsayımına dayandırılarak yapılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımın etkilerini aradan yarım asır geçtikten sonra söz konusu dönemi açıklamaya girişen çalışmalarda dahi görmekteyiz.

1960'lı yıllar ise kitlesel hızda gerçekleşen kırdan kente göçlerin Türkiye kentlerinde ortaya çıkardığı toplumsal sorunların açık bir şekilde görüldüğü bir dönem olmuştur. Bilimsel çalışmalarda bu sorunları engellemeyi ve etkilerinin azaltılmasını amaçlayan yaklaşımlar görülmeye başlanmıştır. Hızlı göç toplumsal sorunları ortaya çıkaran bir sebep olarak algılanmış ve kırdan yaşayan insanların bireysel göç kararı alma nedenleri irdelenmeye başlanmıştır. Bu bakımdan kişilerin göç kararı alma süreçlerinde kırdan ve kentin etkileri ortaya konmaya çalışılmış ve bu etkiler kontrol edilirse yaşanan göç deneyiminin de tahditlenebileceği iddia edilmiştir.

1970 ve 1980'li yıllarda göç süreçlerinin etkisiyle kentlerde ortaya çıkan toplumsal sorunları konu eden çalışmaların çokluğu dikkat çekmektedir. Göçmenlerin kente uyum süreçlerini ele alan ve yaşamış oldukları sosyokültürel değişimi ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Kartal, 1978; Şenyapılı Ö, 1978; Şenyapılı T, 1978; vd). Göçün, modernleşme ve buna bağlı olarak zorunlu olan sanayileşme, kırdan itici, kentin ise çekici etkenlerinden kaynaklı gerçekleştiği önermesi ağırlıklı olarak bu çalışmaların da kuramsal çerçevelerini oluşturmuştur.

1990'lı yıllar ise Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak, bazı hallerde devlet eliyle karar verilen göç süreçleri ile literatür farklı bir çalışma alanı bulmuştur. Aslında farklı olan neoliberal politikalarla ortaya çıkan mekân algısının değişmesi ve göç kararının merkezi yönetim tarafından yönetsel düzenlemelerle alınmasıdır. Bazı çalışmalarda, göç veren bölgelerde yaşayan insanlar etnik köken olarak homojen bir grup oluşturduğundan, bu insanların kentlerde birbirleriyle kurmuş oldukları ilişkilerin etnik kimlik yapılanması bağlamında değerlendirildiği görülmüştür (Erder, 2002; vd).

2000'li yıllar ise büyük sermayenin kentte örgütlenmesinin her birey tarafından açık bir şekilde hissedildiği, sınıfsal farklılıkların arttığı ve kent mekânının sınıfsal bir çatışma mekânına dönüştüğü dönem olmuştur. Bu dönemde küreselleşme, artık çöküntü alanı olarak görülen kentsel mekânların dönüşümü ve ulus aşırı göçleri konu eden çalışmaların yaygınlığı görülmektedir (Aslan, 2004; Işık ve Pınarcıoğlu, 2003; vd).

Görülmektedir ki, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden beri kapitalist iktisadi benimsemiş ve kapitalist üretim biçiminin şekillendirdiği dönüşümler yaşamıştır. Tarihsel süreçte yaşanan bu dönüşümler kent mekânında da karşılığını bulmuştur. Hatta toplumsal düzen köklü bir şekilde yeniden örgütlenmiştir. Bu durum kapitalist üretim biçiminin kenti doğrudan üretimin ve aynı zamanda yeniden üretimin

mekânı olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Kırlarda yaşanan ilkel birikim ya da mülksüzleşme yoluyla birikim (Harvey, 2004) süreci ile nüfusun büyük merkezlerde toplandığı, emek ihtiyacının burada toplanan ücretli işçilerden sağlandığı bir süreç yaşanmıştır. Ücretli işçilerin kent mekânlarında toplanması, nüfusun buralarda yoğunlaşmasına sebep olduğu için, kent, yapılan tanımlamalarda nüfus yoğun yerler olarak nitelendirilmektedir. Ancak burada temel alınması gereken nokta yalnızca demografik özellikler değil, üretim ilişkilerinin, emek ve sermayenin yoğunlaşmasıdır.

Kentler, kapitalist üretim tarzının örgütlenme mekânlarıdır. Kentleşme deneyiminin gelişim sürecini, toplumsal örgütlenişi yeniden düzenleyen egemen üretim tarzı biçimlendirmektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalarda kentleri ve göç kavramını anlama ve açıklama biçimi önemlidir. Çalışmaya başlarken, Türkiye'de kentleşme alanyazınında göçü açıklama biçimlerinde üretim ilişkilerinin göz ardı edildiği farkedilmiştir. Bu araştırma ile Türkiye'de yapılan çalışmalarda, bu çalışmaların göç kavramına ve kırdan kente göçü açıklama biçimlerine hangi taraftan baktıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma Türkiye'de kentleşme bilimi alanyazınında egemen paradigmalara ortaya konmasını ve çözümlenmesini amaçlamıştır.

1.2. Araştırma Soruları ve Yöntemi

Türkiye'de kentleşme alanyazınında göçü doğrudan ya da dolaylı olarak inceleyen araştırmalarda en sık karşılaşılan yaklaşım, ilgili sürecin yalnızca olgunun gerçekleştiği mekân ve zaman sınırlılığında incelenmesidir. Bu durum, göç olgusuna farklı nedensellikler yüklenmesine ve daha da önemlisi teknik bir olgu gibi algılanmasına sebep olmuştur. Türkiye'de kentleşme yazınında göç yaklaşım biçimlerini irdeleyen bu çalışma ise yöntem olarak tarihsel süreçleri bir bütün olarak açıklama amacı taşımaktadır.

Bu araştırma belli bir hipotezi sınamaktan öte, betimleyici bir yaklaşımla, Türkiye'de kentleşme alanyazınında kırdan kente göçü kavrama biçimlerini ve egemen paradigmaları ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bakımdan bir hipoteze bağlı olmayı çalışma boyunca irdelenen temel soru, Türkiye'de kentleşme alanyazınında yapılan göç araştırmalarının hangi paradigmaları kullanarak kırdan kente göç olgusunu açıkladığıdır.

Göç hareketinin, teknik bir süreç olarak algılanması, bazı çalışmalarda oldukça basit tanımlanmasına sebep olmuştur. “Kır itmiştir, kent çekmiştir” şeklinde yapılan tanımlamalar göçün ekonomi politikasını ve kır-kent diyalektiğini ortaya koymaktan yoksundur. Bu kuram doğrultusunda tarihsel süreç içerisinde kırın mı daha çok ittiği ya da kentin mi daha çok çektiği birçok çalışmaya konu olmuştur. Bunun yanında; insanların kentlerde toplanmaları, kentin kır karşısında üstün duruma geçmesi modernleşmenin bir gereği ve kaçınılmaz sonucu gibi görülmüştür. Göç olgusunun modernleşme, yaşanan teknolojik gelişmeler ve sanayileşme süreçleri bağlamında açıklanması da durumu teknik bir olgu olarak görmenin neticesidir. Mekânlar arası göç, egemen üretim tarzının örgütlenmesi ile ilgili olmuştur. Tarihsel süreç boyunca hep böyle olmuştur. Günümüzde ise kırdan kente göçü egemen birikim tarzı olan kapitalist birikim biçimlendirmektedir. Öyleyse, göçlerin sebepleri üretim ilişkileri bağlamında incelenmeli, Türkiye’de kırdan kente göçün sebeplerinin doğru bir şekilde ortaya konabilmesi için çalışmaların kapitalizmin oluşturduğu çerçeve içerisinde ortaya konması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma Türkiye’de kentleşme yazınında göç kavramına hangi bakış açısıyla yaklaşıldığını çözümlemeyi konu etmiştir.

Göç olgusu insanlık tarihi boyunca sürekli var olan bir olgudur. Ancak göç kuramları ortaya atıldıkları dönemin siyasi ve ekonomik belirleyicilerini temel alarak göç hareketlerini açıklamaya çalışmışlardır. Göçlerin yoğun olarak yaşandığı dönemlerde yapılan çalışmalar, bu göç yoğunluğunu modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu ya da itme çekme kuramının geçerliliğini ortaya koyan bir kanıt olarak görmüş olabilirler. Süreci yalnızca modernleşme ya da sanayileşme ile açıklamak değişen üretim ilişkilerini dikkate almayarak, olguyu basitleştirmişlerdir. İtme çekme kuramını temel alan çalışmalar ise kırın itici sebeplerinin azaltıldığı takdirde göçü de azaltmanın, hatta durdurmanın mümkün olabileceği sonucuna vararak, kırsal üretimden sanayi üretimine geçen toplumlarda, kırdaki nüfusun sürekli olarak kentlere akacağı gerçeğini görmezden gelmektedirler. Üretim biçimi, artı nüfusları üretim mekânında toplayarak, bu artı nüfusu varlığının vazgeçilmez koşulu haline getirir. Ancak alanyazınında nüfus hareketlerinin hangi üretim tarzında olursa olsun üretim ilişkileriyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır.

Göçe dayalı kentleşme, Türkiye kentleşmesinin gerçeklerinden biridir. Göçün temel dinamikleri ve niteliği, ilgili tarihsel dönemin ekonomi-politiğine göre değişim

göstermektedir. Türkiye’de kentleşme alan yazınının gelişimini incelediğimizde göç olgusunun ağırlıklı olarak modernleşme ve itme-çekme kuramlarına bağlı kalarak açıklandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, göç teknik bir olgu gibi algılanmış ve göçün mekânsal üretim sürecinin bir gereği olduğu ya göz ardı edilmiş ya da ikincil sebeplerden birisi olarak gösterilmiştir. Oysa göç süreçleri üretim ilişkileri ile yakından ilgilidir ve Türkiye örneğinde hâkim üretim biçimi olan kapitalist üretim biçimine uyum süreci mekânı yeniden örgütlemiş ve biçimlendirmiştir.

Türkiye’nin yaşamış olduğu kentleşme deneyiminde 1940’ların sonlarına doğru tepeden inme bir şekilde kapitalizmin kurumsallaştırılması çabaları hızlı bir demografik hareketlilik yaratmıştır. Bu hareketliliğin itici ve çekici etkilerin sebep olduğu algısı, Türkiye’de kentleşme olgusunun toplumsal sonuçlarıyla karşılaşp bu sorunlara çözüm aranmaya başladığı ilk yıllarda, Tekeli (1982, 331)’nin belirttiği gibi kentleşmeye engellenebilir bir yer değiştirme olarak bakma eğilimini ortaya çıkarmıştır. Oysa bu durum bir yanlgı olduğu tarihsel süreç içerisinde doğrulanmış ve değişen üretim tarzı açısından bir mekânsal yeniden örgütlenme olduğu belirginlik kazanmıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde eskisinden çok daha farklı dinamikler ortaya çıkmış, kırdan kente göç hareketleri oldukça azalmış, kentten kente ya da ulus ötesi göçler öne çıkmıştır. Bu durum kırin itici, kentin çekici sebeplerinin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

Araştırmanın temel dayanaklarından biri olan her üretim biçiminin kendi mekânını ürettiği önermesi ve kent ve kapitalizm ilişkisi gereği, Türkiye’nin yaşamış olduğu özgün kapitalist kentleşme deneyimini, Türkiye’nin iktisadi politikalarının yaşamış olduğu evrime göre bir dönemselleştirme yoluna gidilmiştir. Bu bakımdan, cumhuriyet sonrası döneme ilişkin olarak H.Tarık Şengül (2009)’ün ortaya koyduğu Türkiye’de üç ayrı kentleşme deneyimi tanımlanmıştır.

Türkiye’deki kentleşme deneyiminin dönemselleştirmesine bağlı kalarak, yapılan araştırmalar bu dönemlere göre ele alınmış ve çalışmaları belirleyen temel yaklaşımlar ortaya konmuştur. Ayrıca çalışmaların yöntemleri ve kuramsal çerçeveleri de değerlendirilerek, hangi kuram ve yaklaşımlardan nasıl ve ne açıdan etkilendikleri incelenmiştir.

Bu bağlamda araştırma boyunca tarihsel ve diyalektik yöntem kullanılarak temel olarak, Türkiye kentleşmesi, Türkiye’de kentleşme deneyiminde yaşanan göç olgusu ve kentleşme alanyazınında göçe yaklaşım biçimleri irdelenmiştir.

1.3. Bilgi Derleme ve İşleme Araçları

“Türkiye’de Kentleşme Yazınında ‘Kırdan Kente Göç’” başlıklı bu çalışmada yalnızca Türkiye’de kırdan kente göçü ele alan araştırmalar incelenmiştir. Dış göçler ve köyden köye göçler gibi kavramları ele alan araştırmalar çalışmanın konusu dışında kalmaktadır

Araştırma boyunca basılı ve elektronik kaynaklar taranmış ve öncelikle bir gruplandırma yoluna gidilmiştir. İlk olarak araştırmayı doğrudan ilgilendiren kaynaklar ve dolaylı olarak ilgilendirilen kaynaklar ortaya konmuştur. Kent ve kentleşme ile ilgili genel ve Türkiye uygulamasını konu eden çalışmalar ve göçün bir sonucu olan gecekondü kavramını konu eden çalışmalar doğrudan kaynaklar olarak nitelendirilmişlerdir. Konuyla ilgili olabilecek feodal üretim tarzından kapitalist üretime geçişi inceleyen iktisadi çalışmalar ve tarımsal yapıların değişim dinamiklerini inceleyen çalışmalar ise dolaylı kaynaklar olarak gruplandırılmışlardır. Bütün bunların yanında Türkiye’de kentleşme alanyazınının gelişimini inceleyen kaynaklar sınırlılıklarına rağmen ayrıca incelenmişlerdir.

Türkiye’de kentleşme alanyazınında, genel olarak konuyla ilgili alan araştırmaları iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar doğrudan göçü konu eden araştırmalar ve gecekondü sorununu konu eden ve göçü dolaylı olarak konu eden araştırmalardır. Çalışma kapsamında kentleşme alanyazını içinde incelenecek çalışmalar seçilirken, özgün çalışmalara ve saha araştırmalarına öncelik verilmiştir. Göçü konu eden uygulamalı araştırmalarının sınırlılığı nedeniyle göçün bir sonucu olan gecekondü araştırmaları ve diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır.

İrdelenecek çalışmaların seçiminde saha araştırmalarına öncelik verilmiş ve Türkiye’de kentleşme alanyazınında öne çıkan kitaplar mutlaka incelenmeye çalışılmıştır. Alanyazınında öne çıkan bu kitapların kaynakçaları da taranmış ve göçe ilişkin diğer kaynaklara buralardan erişim sağlanmıştır.

Çalışma boyunca süreli kaynaklar da incelenmiştir. Türkiye’de sosyal bilimler alanında öne çıkan dergiler ve süreli yayınlarda kentleşmeyi konu eden sınırlı sayıda makale incelenmiştir. Taranan süreli yayınlar Tablo 1’de verilmiştir.

Çizelge 1: Taranan Süreli Yayınlar

Taranan Derginin Adı	Tarandığı Tarih Aralığı
Kadro	1932-1934
Adımlar	1943-1944
Yurt ve Dünya	1941-1944
Siyasi İlimler Mecmuası	1931-1955
Amme İdaresi Dergisi	1968-2010
A.Ü. Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi	1943-2017
A.Ü. SBF Dergisi	1943-2010
İktisat Fakültesi Mecmuası	1939-2010
ODTÜ Gelişme Dergisi	2000-2017
Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi	1948-2016
Sosyoloji Konferansları Dergisi	1960-2010
Toplum ve Bilim Dergisi	1977-2017
İdeal Kent Dergisi	2010-2017

1.4. Kavram Tanımları

Kent: Her üretim tarzı, bazı toplumsal ilişkilerle birlikte, kendi mekânını örgütler ve üretir (Lefebvre, 2014: 28). Kapitalizm de kendini yeniden üretmek için kentleşmek zorundadır (Harvey, 2015: 86). Bu bakımdan kent kapitalist üretimin ve yeniden üretimin mekânıdır. Toplumsal olarak belirlenen önemli oranda artık ürünün harekete geçirilmesi, koparılması ve coğrafi olarak yoğunlaştırılması yoluyla yaratılan yapılanmış biçimlerdir (Harvey, 2003: 187-217).

Kentleşme: Kır ve kent arasındaki bölüşüm ilişkilerinde ve iş bölümünde dönüşümler yaratarak, sanayileşmenin ve kentsel etkinliklerin artması ve buna bağlı olarak tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne geçişle emek gücünün sektörler ve mekânlar arasında yer değiştirmesidir (Kaygalak, 2009: 193-194).

Göç: İşgücünü, üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak, mekân organizasyonunun yeni koşullara uyumunu sağlayan olgudur (Tekeli, Erder, 1978: 17).

Sosyal formasyonların ekonomik, politik ve kültürel yapılarında ve bu yapılar içindeki ilişkiler sisteminde yaşanan değişimlerin sonucunda ortaya çıkan göç, söz konusu yapılar üzerinde önemli dönüşümlere yol açan mekânsal bir yer değiştirme hareketidir. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan göçler, mekânda eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabildiği gibi, ekolojik dayatmalar ya da devlet gibi sosyal bir otoritenin gündeme getirdiği sürgünler, mecburi iskânlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir (Kaygalak, 2009: 9).

Kır: İmalat ve hizmet üretiminin olmaması ya da mevcut olanların tarımsal üretimin belirlediği toplumsal ilişkilerce -merkezi açıdan önemli üretim aracı olarak topraktan kökenlenen ilişkiler- yönetilmesinden dolayı tarımsal üretimin yerel ekonomiye hakim olduğu, toplumsal yeniden üretim ve toplumsal mücadele örüntülerinin tarımsal üretim aracının mülkiyeti ve denetimi tarafından yapılandırıldığı, nüfus yoğunluğunun o alan içindeki kolektif tüketim araçlarını ekonomik olarak sağlayamayacağı mekânlardır (Urry, 1999: 115).

Üretim İlişkileri: Emekçinin, üretim araçları ile olan ilişkisi üretim biçimini, ve yine emekçinin, üretim araçları sahibi ile olan ilişkisi üretim ilişkisini belirler (Erdost, 1988: 22). Üretim ilişkilerinin özünü, temelini üretim araçlarının mülkiyet biçimi oluşturur. Üretim araçlarının mülkiyet biçimi bölüşümün nasıl olacağını, yani artı-ürüne kimlerin ve nasıl el koyacağını belirlediği gibi, üretim sürecinde bireylerin karşılıklı durumlarını ve toplumda yapılabilecek işbölümünün de sınırlarını belirler (Aren, 2007: 17).

1.5. Araştırmanın Sunuş Sırası

"Türkiye'de Kentleşme Yazınında Kırdan Kente Göç" başlıklı çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın konusu, amacı, araştırma soruları ve yöntemi, bilgi derleme ve işleme araçları, ayrıca araştırma boyunca geçen temel kavramların tanımları ortaya konmuştur.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan ikinci bölümde ise kent ve göç kavramları tarihsel olarak, üretim ilişkileri bağlamında incelenmiş ve tarihsel süreçte ortaya konan kent ve göç kuramları açıklanmıştır.

Türkiye'de kentleşme alanyazınının irdelenmesine geçilmeden önce, kavramsal bütünlüğün sağlanması amacıyla üçüncü bölümde Türkiye'nin kentleşme ve kırdan

kente göç deneyimi ele alınmıştır. Kentleşme deneyimi ele alınırken, Cumhuriyet öncesi tarihsel miras da incelenmiş ve Cumhuriyet dönemi 1950'ye kadar olan "Ulus Devletin Kentleşmesi", 1950-1980 arası dönemi kapsayan " Emek Gücünün Kentleşmesi", 1980 sonrası dönemi içeren "Sermayenin Kentleşmesi" şeklinde başlıklandırılmıştır. Bu bölümde ayrıca kırdan kente göçlerin Türkiye kentleşmesindeki yeri de irdelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Cumhuriyet dönemi kentleşmesinin incelendiği dönemlere bağlı kalarak Türkiye'de kentleşme alanyazınının gelişimi ve göç araştırmaları süreli ve süresiz yayınlar taranarak analiz edilmiştir. Bu bölümde, analiz edilen çalışmaların göçü kavrayış biçimleri de ayrı bir başlık halinde tartışılmıştır. Bilime katkı bölümü olan bu başlıkta alanyazınındaki çalışmaları göçü kavrayış biçimleri tartışmasından ortaya çıkan bulgular değerlendirilmiştir.

Son olarak, araştırmanın altıncı bölümünde ortaya çıkan bulgular ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırmanın en sonunda ise Kaynakça yer almıştır.

2. KENT, GÖÇ VE GÖÇ KURAMLARI

Bu bölümde çalışmanın temel kavramı olan göç ve kent kavramları tarihsel olarak ve üretim ilişkileri açısından incelenmiş, doğrudan ve dolaylı olarak göçü açıklamaya çalışmış kuramlar ortaya konmuştur

2.1. Tarihsel Süreçte Göç

Klasik bir ifadeden alıntı yaparak şimdiye kadarki bütün toplumların tarihinin göçler tarihi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Göç olgusu insanlık tarihinin boyunca varolagelen bir olgu olmuş ve sürekli olarak devam etmektedir. Göç, toplumsal ve ekonomik dönüşümlere katkıda bulunan bir süreç olmasına rağmen, asıl olarak toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kaygalak (2009: 9) insanlık tarihi boyunca yaşanan göçlerin, mekânda eşitsiz bir biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabildiği gibi, ekolojik dayatmalar (doğal afetler) ya da devlet gibi sosyal bir otoritenin gündeme getirdiği sürgünler, mecburi iskânlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabildiğini ifade etmektedir. Doğal afetler gibi coğrafi şartların toplumların ortaya çıktığı ilk dönemlerde toplumsal evrim üzerindeki etkisi daha belirginken, bu durum zamanla azalmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, tarihsel süreç kapitalizmin egemen üretim biçimi olmasının öncesi ve sonrası olarak iki bölümde değerlendirilmiş ve göç olgusu bu dönemselleştirmeye göre incelenmiştir.

2.1.1. Kapitalizm Öncesi Toplumlarda Göç

Gordon Childe (1950), sosyologlar ve etnografların sanayi öncesi toplumları üç evrimsel aşamada gruplandıklarını ifade etmektedir. Bunlar sırasıyla vahşi toplumlar, barbar toplumlar ve modern toplumdur. Childe (1950), çalışmasında vahşilik evresini Paleolitik Çağ'ın toplayıcı avcı toplumlarıyla, barbarlık evresini Neolitik Çağ'ın çiftçi topluluklarıyla, modernlik evresini ise MÖ 3000'li yıllarda Mezopotamya, Mısır ve İndüs'de ortaya çıkan kentli toplumlarla özdeşleştirmiştir. Bu durumu üretim ilişkileri açısından detaylandırarak olursak; insanlık tarihi, toplayıcı-avcı olarak ortaya çıkışından itibaren üretim ilişkileri açısından çeşitli dönüşümler yaşamıştır. Bu dönüşümler tarih boyunca, birden ve keskin olarak değil birbiriyle iç içe geçmiş bir şekilde gerçekleşmiştir. Bunun neticesinde her üretim tarzi bir diğerinin içerisinde

eklemlenmiş bir şekilde var olabilmektedir. Ancak tarihsel olarak bazı dönemleri egemen üretim tarzının dönüşümü olarak vermek mümkündür. Bu bağlamda özetleyecek olursak; insanlık tarihi avcı-toplayıcı toplumun ardından tarım toplumuna geçişin M.Ö. 8500-7000 dolaylarında Ortadoğu'da gerçekleştiği ve buradan pek kanıt olmamakla birlikte göçler ve benimsemeler yoluyla Avrupa'ya, Hindistan'a, Çin'e ve Afrika'nın bazı bölgelerine yayıldığı değerlendirilmektedir. İnsanlık tarihinin ikinci dönüm noktası 'uygar insan'ın yani becerikli ve karmaşık toplulukların ortaya çıkması sürecidir. Bu sürecin Dicle-Fırat ve Nil vadilerinde, M.Ö. 3500-3000 yılları arasında gerçekleştiği ve ardından İndüs Vadisi'nin bu süreci izlediği genel kabul görmektedir (McNeill, 2008: 21). Bu süreçle birlikte insanlar tüketebileceklerinden fazlasını üretmeye başlamışlar ve daha büyük topluluklar kurarak uzmanlaşma eğilimi göstermişlerdir. Yerleşik tarıma geçişle birlikte feodal üretim tarzının kurumsallaşması arasında kalan süreçte, yani Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığı 500'lü yıllara kadar olan süreçte imparatorluklar hüküm sürmüştür. Sonrasında egemen üretim tarzı olan feodalizm ise kırlarda örgütlenmiş ve bu üretim tarzının temel etkeni toprağa bağlı yaşayan, verilen toprağı işleyerek geçimini sağlayan ve bunun karşılığında efendisine toprak kullanım bedeli ödeyen ya da ürettiği üründen pay veren serfler olmuştur. 15 ve 16. yüzyıllarda İngiltere'de başlayan toplumsal dönüşümlerle birlikte dünyada kapitalizmin egemen üretim tarzı olduğu tarihsel süreç devam etmektedir. Bu süreçle birlikte toplumsal yapılanma, burjuvazinin üretim araçlarına ve sermayeye sahip olduğu ve emek gücünün meta olarak piyasada işlem gördüğü bir şekilde örgütlenmiştir.

Kısaca özetlenen süreçte ortaya çıkan her üretim tarzı, egemen olduğu tarihsel süreç içerisinde kendi özel nüfus yasalarını üretir. Soyut bir nüfus yasası, dışarıdan bir müdahale olamdan sadece bitkiler ve hayvanlar için vardır (Marx, 2009a: 602). Her üretim tarzının kendi özel nüfus yasalarının olması, nüfusun mekânsal organizasyonunda temel belirleyici etmenin egemen üretim biçimi olduğunun ifadesidir. Mekânsal yeniden organizasyon çok farklı şekillerde gerçekleşmiş, ancak temel ve en köklü değişim göçler yoluyla olmuştur. Göç, sürekli var olan bir olgudur ve toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu bakımdan göç olgusu üretim ve üretim ilişkilerindeki değişimlerle ve dönüşümlerle ilişkilidir.

Manning (2005: 5) insanlık tarihi boyunca gerçekleşen göçleri dört kategoriye ayırmıştır. Bu süreçlerden üçünün diğer hayvanlarla – özellikle memeliler – benzerlik gösterdiğini söyler. Ancak insanlar hayvanlar gibi içgüdüsel olarak periyodik göçler

yapmazlar. Aslında Manning (2005)'in burada vurguladığı, insanların göç süreçlerinin hayvanların göç süreçleriyle benzerlik göstermesi durumu, toplayıcı-avcı egemen üretim tarzında temel ürün olan henüz evcilleşmemiş hayvanların göç etmesi ile insanlığın da ürünün peşinden koşması durumudur. Bu bağlamda doğal olaylarla insanlığın göç süreçleri doğrudan ilişkili olabileceği gibi, doğal değişiklikler hayvanların yaşam koşullarını değiştirmiş ve insanlık bu hayvanların peşinden gitmiştir. Bu durum, doğal afetlerin ya da olayların aslında insan göç süreçlerini dolaylı olarak etkilediği, göçlerin egemen üretim tarzının devamlılık koşullarının sağlanması amacıyla gerçekleşmiş olabileceği sonucunu ortaya çıkarır.

Başlangıçta yalnızca toplayıcı olan insanlık, üretici güçlerin gelişmesinin bir sonucu olarak avcılık ve balıkçılığa da yönelmiştir. Ancak uzun zaman aynı yerde kalan insanlar, nüfusun da artışıyla birlikte gerekli besin kaynaklarına ulaşmakta zorluk çekmeye başlamışlardır. Buna bağlı olarak da eski topraklarını terk ederek yeni yerlerde topluluklar oluşturmaya başlamışlardır. Mitropolski (2007: 31) bu olgunun yeni toprakların değerlendirilmesine yardım ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca, göç etmiş olanların ilgileri artık ilk grupların ilgileri ile aynı olmadığı için, çeşitli yaşam tarzları ve diller de biçimlenmiştir. Göçler, böylece insan grupları arasındaki deneyimi ve teknik alışverişi hızlandırmış, bu bakımdan üretici güçlerin gelişimi açısından uygun bir etki yapmıştır.

Faulkner (2014: 26), insanlığın toplayıcı avcılıktan yerleşik tarım toplumuna geçişini açıklarken izlediği rotayı genetik kanıtlara göre Asya, Avrupa Avustralya, Kuzey-Güney Amerika'nın tamamında, Afrika'yı günümüzden 85000 yıl önce terk eden tek bir toplayıcı avcı grubun torunlarının yaşadıklarını belirtmektedir. Ayrıca Güney Asya ile Avustralya'ya 50000, Kuzey Asya ile Avrupa'ya 40000 ve iki Amerika kıtasına günümüzden 15000 yıl önce yerleşildiği eklemektedir. İnsanlığın bu şekilde sürekli bir hareketi, toplayıcı avcı toplulukların yiyecek kaynakların tükenmesine ve iklim baskısına bağlı olabileceği tartışmasıdır. Buna göre, göç olgusu, ilk tarihsel üretim tarzı olan toplayıcı avcı üretim tarzının yeniden üretim koşullarının sağlanması için ortaya çıkmıştır.

İnsanlık tarihindeki ilk köklü değişim tarımla birlikte yerleşik düzene geçişle olmuştur. Tarım toplumunun ortaya çıkışıyla birlikte toplumsal artı ürün ve uzmanlaşma eğilimi gelişmiş ve toplumsal düzen köklü bir şekilde değişmiştir. Özel mülkiyet de tarım toplumuyla birlikte ortaya çıkmış, insanlar belirli bir toprak parçasını çevirerek

mülk edinmiş, buna bağlı olarak da bu toprak parçasını koruma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ve buna bağlı olarak gelişen ihtiyaçlarla birlikte; önceleri erkeklere bağımlı olmadan ortak etkinliğe dayalı bir konumu bulunan kadınlar, güvenlik sorununa bağlı cinsel uzmanlaşma gereği statü olarak yeniden konumlanmışlardır. Güvenlik bir sorun ve ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Childe (1992: 99) bununla birlikte gelişen savaşları insanlık tarihinde büyük bir buluşa yol açtığını ifade etmektedir. Buna göre, düşmanı öldürmek yerine tutsak etmişlerdir ve bu tutsaklık düzeni önemi açısından hayvanların evcilleştirilmesine benzetilmektedir.

Tarımın yayılması binlerce yıl sürmüştür. Birçok erken neolitik dönem topluluğu toplayıcı-avcılık, hayvancılık ve toprağı işlemeyi içeren karma ekonomilere sahiptirler. Çiftçilik ise MÖ 5500'den sonra Balkanlar'dan Kuzey ve Batı Avrupa'ya yayılmıştır. Baltık Denizi, Kuzey Denizi kıyılarında, Atlantik'in sahil kesimlerinde ve Britanya adalarında yaşayan avcılar ise uzun süre daha bu değişimlerden etkilenmemişler, ancak bu bölgelerde yaşayanlar da MÖ 4300-3800 tarihleri arasında Neolitik döneme geçmişlerdir (Faulkner, 2014: 30).

Erken neolitik çağın yerleşim birimleri tarımla birlikte ihtiyacı olandan fazlasını üretmeye başlamışlar. Başlarda bunun ihmal edilebilir bir oranda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak zamanla toplumsal uzmanlaşmanın artmasıyla birlikte bu artı ürün toplumsal sınıfsallaşmayı ortaya çıkaracak boyutlara ulaşmaya başlamıştır. Çevik (2005: 7), günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce, Nil, Dicle-Fırat ve İndus vadilerinde gerçekleştirilen sulu tarımın, yerleşik uzman zanaatkârların artı besin üretimiyle uğraşmamasını sağlayacak derecede artı ürün elde edilmesini mümkün kıldığını belirtir. Buna rağmen neolitik dönem, üretim tekniklerinin basit, üretkenliğin düşük ve üretim fazlasının sınırlı olması sebebiyle durmaksızın büyüyen nüfusa karşılık verememiş ve insanlık tarihinde ortaya çıkan ilk savaşlar da bu dönemde görülmüştür.

Tarihsel süreçte kentleşmenin ilk izlerinin görüldüğü Mezopotamya'da MÖ 4. binyılın sonlarına doğru büyük bir nüfus artışı olmuştur. Bu artış birkaç yüzyılda gerçekleştiğinden, bunun tarımda saban kullanılmaya başlanması veya tekerleğin icadıyla birlikte yaşanan doğal bir artış olduğunu önermek pek mümkün görünmemektedir. Gerçekleşen bu büyük nüfus artışının asıl nedeni, coğrafi ve iklimsel koşulların değişmesi nedeniyle kuzeyde ve diğer bölgelerde yaşayan insanların yeni yaşam alanları bulmak amacıyla gerçekleştirdiği göçler ve bölgede daha önce yarı

göçebe yaşayan toplulukların yerleşik hayata geçmesi ile açıklanmaktadır (Çevik, 2005: 33).

John Zerzan (2009: 120), tarımın tesadüfen yapılan bir keşif ya da buluş aracılığıyla ortaya çıkmadığını, yiyecek üretiminin başlangıçta dinsel bir etkinlik olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Şenel (1995: 194) de benzer ifadelerle, üretimin örgütlenmesi, ortaya çıkan toplumsal artı ürünün yönetilmesi, paylaşılması din adamları tarafından yapıldığını ve buna bağlı olarak egemen sınıf içerisinde din adamlarının toplumda en yüksek saygınlık konumuna eriştiğini yazmaktadır.

Uygarlık, çiftçilik ya da hayvancılıkla uğraşan toplulukların etkileşimi sayesinde, geçim biçimini küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçirmeye elverişli iklim koşullarının bulunduğu Mezopotamya'da MÖ 5000-3000 arasında başlamış ve buradan dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. İlk uygar toplum topluluk olarak adlandırabileceğimiz Mezopotamya uygarlığının, hammadde ihtiyacı nedeniyle çevresiyle kurduğu ilişkiler sonucunda, uygarlık ilk önce benzeri çevre koşulları içerisinde olan Nil ve İndüs havzalarında gelişmeye başlamıştır. MÖ 3500 dolaylarında Mezopotamya'da bu şekilde ortaya çıkan ilk uygar toplumun ardından, MÖ 3000 dolaylarında Mısır ve MÖ 2500 dolaylarında Hint (İndüs) uygarlıkları ortaya çıkmıştır (Şenel, 1995: 259). MÖ 3000-1500 yılları arasında da, ırmak kıyıları ve Güneydoğu Asya'nın Bengal'den Çin'e kadar uzanan kıyı ovaları boyunca, kalabalık nüfuslu insan toplulukları doğmuştur (McNeill, 2008: 72).

İnsanlık tarihinde demirin üretim araçlarının yapımında kullanılan bir madde olarak yaygınlaşması ile birlikte üretkenlik de hızla artmıştır. Büyük nehir ve vadilerde kurulan uygarlıklar yerini yeni üretim araçları ve teknikleriyle birlikte, diğer topraklarda verimliliğin ve üretkenliğin daha da yüksek olduğu yeni uygarlıklara bırakmışlardır. Bu yeni maden ile çiftçilerin demirden yapılmış orak, saban gibi tarım aletlerini kullanmasının yaygınlaşması daha önceleri ekilemeyen topraklar doğadan koparılarak tarım arazisine dönüştü. Yaklaşık olarak MÖ 2000 yılından sonraki yılları ifade eden bu dönem (Özdemir, 2007:503) Pers, Hint, Çin, Yunan ve Roma İmparatorluklarının hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur.

Demir çağı döneminin imparatorlukları Antik Yunan ve Roma'da zorunlu göç olgusu kolonilerin kurulması için bir araç olmuştur. Marx (2011: 98), bu çağdaki devletlerin nüfusunun aşılması gereken bir belirli bir sınırlaması olduğunu, tüm sistemin bunun üzerine kurulu olduğunu ve aşılması durumunda ise bu antikçağ

uygarlıklarının varlıklarının tehlike altında olacağını ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak da doğal bilimlerin maddi üretime uygulanmasının bilinmemesini göstermektedir. Buna göre; uygar kalabilmek için pek kalabalık olmamak gerekmektedir. Üretici güç eksikliği, topluluğu belirli sayıda nüfusa bağımlılaştırıyordu ve bu sayının sağladığı denge bozulmamalıydı. Bunun için tek etkin araç zorunlu göçtü. Ayrıca bu dönemde savaşlar zorunlu olarak başvuru normal bir ilişki biçimi haline almıştır. Çünkü zamanla artan nüfus, zorunlu göçün sebeplerinde olduğu gibi, üretim araçları eksikliğinden dolayı yapılacak fetihlere bağımlı kalmıştır.

McNeill (2008:136), Eski Yunan'da nüfus artmaya devam ettikçe, deniz aşırı göçün, anayurtta geçinmelerine yetecek kadar toprağı olmayan bazı topluluklar için bir çözüm yolu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca siyasal savaşların da dışa göçü yöreklenditici etkileri olduğunu söyler. Çünkü yenilgiye uğraya taraf bazen bir gemi sağlayıp, nerede uygun bir toprak bulabilirlerse orada kendi kent devletlerini kurma kararı almışlardır. McNeill, bu çağlarda yaşanan göçün, genellikle bireysel ya da aile çapında bir olay olmadığını bir kerede birkaç yüz kişiden oluşan gruplarca örgütlenilen bir eylem olduğunu da ekler.

Nüfusun üretici güçler üzerindeki baskısı Asya'da yaşayan göçebe ve barbar olarak adlandırılan toplumları eski dünyada yeni yerler bulmaya ve işgaller yapmaya sürüklemiştir. Nüfusunun kontrol altında tutulması ile birlikte, yeni yerler bulmaları varoluş koşulları durumuna gelmiştir. Bunlar otlaklarda yaşayan, avcı, savaşçı toplumlardır. Buna bağlı olarak toplumda yaşayan her birey, egemen üretim tarzını devam ettirebilmeleri için geniş alanlara muhtaçtır. İnsanların sayısı arttıkça mülk edindikleri topraklar üzerinde, yaşam koşullarını sağlayabilmek için birbirlerinin üretim alanlarına saldırılar gerçekleşmiştir. Bu yüzde artan nüfus, eski ve yeni Avrupa'da halkların oluşmasını sağlayan ve döneminin toplumsal koşullarını köklü bir şekilde değiştiren uzun ve zorlu göçlere girişmek zorunda kalmışlardır (Marx, 2011: 99). McNeill (2008: 283) bu durumu, Avrasya bozkırlarının göçebe halklarını çatlak bir kap içerisindeki gaz moleküllerine benzeterek açıklar. Buna göre, herhangi bir noktaya yapılan baskı diğer yerlerde de aynı şekilde hissedilir. Bu bakımdan, geleneksel çayırlardan edilen bir göçebe topluluk, savaş ve mücadele ile yeni otlaklar bulamadığı takdirde yok olmuşlardır. Bu nedenle, toplulukların birbirini ittiği ve bu toplulukların otlaklarında ya da hayvan otlatma haklarında ortaya çıkan karışıklıklar, eğer toplumlar zayıf ve kötü örgütlenmişlerse, birkaç mevsim içinde yok olmalarına veya bozkırın

kuzeyindeki ve batısındaki yaşamaya pek elverişli olmayan ormanlara kaçmalarına ya da güneyin uygar toplumlarının savunma sınırlarını aşarak yerleşik tarım toplulukları haline gelmelerine kadar komşu komşuya sürerek, bozkırın bir ucundan ötekine yayılmıştır.

Literatürde kavimler göçü ya da barbar istilası-göçü olarak bilinen süreç sebepleri ve sonuçları açısından feodal üretim tarzının ortaya çıkışını içinde barındırır. Bu süreçte Avrupa'yı en çok etkileyen göçebe topluluk Hunlar olmuştur. Hunların MS 4. yüzyılda batıya doğru göç etmeleri Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika coğrafyasını yeniden yapılandırmıştır. Vizigotlar batıya doğru ilerleyerek İspanya'ya göç etmişlerdir. Cermen halklarının bazıları, Roma topraklarının güney ve batı bölgelerine kaçtılar. Kuzey Afrika'da Vandallar, Galya'da Burgonyalılar, İtalya'da Ostrogotlar yeni krallıklar kurmuşlar, aynı süreçte bazı Cermenler, çok daha farklı ve çok daha uzun sürecek bir yerleşme yolunda Britanya ve Renanya'ya ilerlemişlerdir (McNeill, 2008: 284). Göçebe kavimlerin batı ile ortaya çıkan bu ilişkisi 11. yüzyıla kadar birçok farklı biçimde devam etmiştir. Feodal üretim tarzının kurumsallaşmasını etkileyen bir başka nüfus hareketi ise Arap kavimlerinin kuzeye ve batıya olan hareketleridir. 7.yüzyılın sonlarında Arabistan'ın birliğinin sağlanmasının ardından ortaya çıkan akınlar, İndüs Vadisi'nin, Kuzey Afrika'nın ve İber Yarımadası'nın içlerine kadar devam etmiştir.

Feodal üretim tarzı mülkiyet ve askerlik kurumları arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Bu üretim tarzı genel olarak kır ve kent ilişkisine dayanmış ve kentler kırdan ortaya çıkan artı ürünün kontrol mekânları olarak işlev görmüşlerdir. Bu tarihsel süreçte nüfus organizasyonu ağırlıklı olarak kırdan olacak şekilde gerçekleşmiştir. Feodal üretim biçiminde savaşlar artan nüfusa yeni üretim araçları sağlanması ve egemen üretim biçiminin yeniden üretilmesi için aracı bir mekanizma olmuştur.

Feodal üretim biçiminde özgürlük sınırlı sayıdaki insanın elinde bulunan ayrıcalıklı bir haktır. 12. yüzyıldan itibaren gelişen kentlerin, göreceli olarak daha iyi bir durumda olması ve kentte yaşayanların özgür bireyler olmaları, kırdaki serfleri çekmiştir. Kent sınırları içinde bir yıl bir gün yaşayan her köle, kesin bir hak olarak özgürlüğe sahip oluyordu. Efendisinin onun kişisel varlığı ve evi, barkı üzerindeki tüm hakları ortadan kalkıyordu (Pirenne, 1991: 148). Bu durum bir Alman atasözünde "Kent havası özgür kılar" şeklinde ifade edilmiştir. Dobb (2007: 64) da bu durumu feodal sömürünün baskısı ve tarımın gerilemesinin şehirlere göçü hazırlayıp, şehirlerin nüfusunun artmasına neden olduysa, şehirlerin varlığı da özgürlüğün bulunmadığı bir

toplumda az çok özgür birer vaha olarak kırsal nüfusu mîknatîs gibi çektiği şekilde ifade etmiştir. Henri Pirenne (1991, 2010), bu süreci ticaretin gelişmesi ile de açıklar ve feodalizmin gelişimi ve çözülüşünü de ticarete bağlar. Pirenne (2010: 60)'e göre, 12. yüzyılda, ticari kapitalizmin gelişmesinin gücü ve hızı abartısız bir şekilde, 19. yüzyılın sanayi devrimi ile karşılaştırılabilir. İşsiz ve güçsüz dolaşan topraksız insanlara yeni bir hayat, ortaya koyduğu kazanç vaadiyle, karşı konulamaz ve cezbedici bir durum ortaya çıkarıyordu. Bunun sonucu olarak da kırlardan yeni yeni ortaya çıkan kentlere doğru bir göç hareketi doğmuştur.

2.1.2. Kapitalist Egemen Üretim Biçiminde Göç

Batıda kapitalizmin gelişmesi insanlık tarihinde neolitik devrimden sonra yaşanmış en köklü toplumsal yeniden organizasyonu ortaya çıkarmıştır. Kapitalist sermaye birikimi başlangıçta kırlardan kentlere gerçekleşen iç göçler ile kentleşmeyi ve ulus devletlerin oluşmasını sağlamıştır. İlerleyen süreçte ise emperyalist akımlar ile kolonizasyon hareketlerinin sonucu olan dış göçler ortaya çıkmış ve en ileri aşamasında kapitalizme eklemlemeye çalışan ülkelerden, ileri kapitalist ülkelere doğru bir emek göçü meydana gelmiştir. Ancak, muhakkaktır ki bu sürecin temel eksenini kapitalist egemen üretim biçiminin üretim mekânı olan kentlere doğru olan kırsal göçler olmuştur. Kentlerde fazla nüfusun birikmesiyle birlikte kamu işlevlerinin bürokratikleşmesi, emeğin yeniden üretimi maksadıyla kent mekânlarındaki kamu hizmetlerinin yoğunluğunun artması ile birlikte kariyer gelişimine bağlı yer değiştirmeler de kapitalistleşme sürecinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Nermin Abadan Unat (2002: 31-34), kapitalist egemen üretim biçiminin şekil verdiği göçleri beş grupta toplamaktadır. Birincisi ileri kapitalist ülkelerin artan nüfuslarına yeni yerleşme alanları sağlamak maksadıyla, bu ülkelerden yeni farkına varılan kıtalara ve yerleşim yerlerine yapılan göçlerdir. İkinci göç dalgası da yine aynı dönemde, ancak farklı yönde gerçekleşmiştir. 17. ve 18. yüzyılda Avrupalı tüccarlar Afrika'dan topladıkları köleleri Güney Amerika'ya ve Karayip Adaları'na götürmüşlerdir. Bu iki süreci kontrol eden Avrupalı topluluklar yeni oluşturulan düzene egemen olmuşlar, bu yeni devletlerdeki yerliler ise azınlık durumuna düşmüşlerdir. Unat (2002: 32) üçüncü büyük göç dalgasının Birinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra çözülen imparatorlukların tasfiye dönemine rastladığını tespit eder. Orta, Doğu ve

Güney Avrupa'da yeni devletlerin ortaya çıkışı ve bu devletlerin sınırlarının kapsadıkları etnik toplulukların sınırları ile örtüşmemesi neticesinde 1920'li yıllar zorunlu göçe tabi tutulan büyük çapta bir nüfusun yer değişikliği ile sonuçlanmıştır. Yunan, Polonyalı, Macar, Bulgar, Sırp, Türk nüfus grupları bu süreçte göç etmişlerdir. Ayrıca, Nazilerden kaçan yahudiler de bu gruba dahil edilebilir. Dördüncü göç dalgasının ise İkinci Paylaşım Savaşı'nın ardından sömürgeci devletlerin tasfiyesi ve Asya, Ortadoğu ve Afrika'da kurulan düzinelerce devletin kuruluş yıllarına rastladığı tespit edilmiştir. Bu kurulan yeni devletlerin çoğunun etnik açıdan bölünmüş ve otoriter siyasi rejimlere sahip ülkeler olmasından dolayı ortaya çıkan şiddet hareketleri milyonlarca insanı sığınmacı durumuna düşürmüştür. Unat (2002: 33) bu duruma 1947'de Hindistan'ın bölünmesi ile 14 milyon Hindu ve müslümanın, Hindistan ve Pakistan arasında kendilerine yaşayabilecekleri yerler aramalarını örnek verir. Aynı duruma Arapların İsrail'den, Yahudilerin Kuzey Afrika'dan, Çinlilerin Endonezya'dan, Güney Asyalıların Doğu Afrika, Birmanya ve Seylan'dan kaçmalarını da ekler. Unat (2002: 34) beşinci dalganın ise dördüncü dalga ile kesişerek daha sınırlı nedenlerle ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu süreçte Batı Avrupa ülkeleri, Türkiye, Yugoslavya ve Kuzey Afrika'dan, Amerika Birleşik Devletleri, Meksika ve Karayip adalarından, Suudi Arabistan, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden, Mısır, Yemen, Filistin ve Güney Asya'dan işçi ithal etmişlerdir.

Unat (2002)'in kapitalist egemen üretim biçiminde beş grupta topladığı göçleri başka bir şekilde ifade etmek istersek, bir genelleştirme yaparak iki grupta da irdeleyebiliriz. Bunlar sömürgeleşme hareketleri ile ortaya çıkan göçler ve özgür emeğin devinimi ile gerçekleşen göçlerdir. Birinci tip göçler, yukarıda da ifade edildiği gibi Afrika kıtası merkezli göçlerdir ve ileri kapitalist ya da daha genel bir deyişle gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin günümüzde ulaştıkları zenginliğin temelini oluşturmaktadırlar. Kölelik aslında birçok kapitalizm öncesi toplumda mevcuttu ancak sömürge sistemi biçim olarak yeniydi. Castless ve Miller (2008: 75) bu sistemi var eden temel faktörün ticari sermayenin hükmettiği bir dünya piyasası inşa etmeye başlayan küresel imparatorlukların doğuşu olduğunu ifade ederler. Buna göre, uluslararası köle ticareti piyasasında köle olarak adlandırılan insanlar uzak mesafelere taşınan ve alınıp satılabilen ekonomik mallar olarak değerlendirilmişlerdir. Kapitalist üretim biçiminin egemen üretim biçimi olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Birinci Paylaşım Savaşı'na kadar olan yaklaşık üç yüzyıl boyunca Avrupa, emperyalist akımlar ile dünyanın göç

hareketlerinde belirleyici olmuştur. İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa gelişen nüfuslarına yeni yerleşme imkanları sağlamak üzere sömürgeler kurmuşlardır. Aynı zamanda Afrika kıtasından, köleleştirilerek Avrupa ve Amerika kıtasına gerçekleştirilen köle ticareti ile getirilen insanlar yetersiz yaşam koşullarında çalıştırılmıştır. Faulkner (2014: 159) 17. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı arasında 12 milyon kadar Afrikalının Atlantik'i geçtiğini ve bunlardan 1,5 milyonunun yolculuk sırasında hayatını kaybettiğini ifade etmektedir. Tersine süreçte ise, Fransızlar önce Kanada'nın Quebec bölgesine yerleşmiş, ardından Kuzey Afrika'ya geçmişlerdir. 1846-1932 yılları arasında yaklaşık 18 milyon insan İngiliz adalarından Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Karayip Adaları'na göç etmiş; 10 milyon İtalyan, 5 milyon Alman da bu dönemde Avrupa'yı terk ederek, başka kıtalara gitmişlerdir. 1821-1924 yılları arasında yaklaşık 55 milyon Avrupalı deniz aşırı yollara düşüp kendilerine yeni bir yer seçmiş, bunlarda 34 milyonu Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmeyi seçmişlerdir (Unat, 2002: 31).

Göç olgusu, üretimi ve üretim ilişkilerini köklü bir şekilde değiştiren bir süreci ifade etmektedir. Geri bırakılmış toplumlarda kapalı tarım ekonomilerinin kapitalizme geçişinde birinci aşama, tarımın pazar için üretime açılması ve tarımda uzmanlaşmanın başlamasıdır. Bu süreç tarımda köylülüğün mülksüzleşmesi ve emeğin özgürleşmesi olgularının da başlangıcıdır (Gevgilili, 1989: 38). Kırsal nüfusun mülksüzleşmesi, buralarda yaşayan emek gücünün özgürleşerek ücretli emeğe dönüşümüne sebep olmaktadır. Kent ile kırsal arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar. Kent ile kırsalın ayrılması, sermaye ile toprak mülkiyetinin bağımsız varlığının ve gelişmesinin başlangıcı olarak, temeli emek ile değişim olan bir mülkiyetin başlangıcı olarak kavranabilir (Marx, Engels, 2010: 81-82). Kapitalist egemen üretim biçimi başlangıçta tarım alanında, diğer alanlarda olduğundan daha büyük devrimci bir etki yapmaktadır ve bu nedenle de, eski toplumun kalesi olan köylünün yerine ücretli işçiyi koymaktadır (Marx, 2009a: 481).

Özgürlüklerini yeni kazanmış serflerin kitleler halinde kentlere göçü bütün ortaçağ boyunca sürmüştür. Bu kişilerin, her birinin yanında getirdiği ve hemen hemen yalnız en vazgeçilmez avadanlıklarından ibaret olan küçük sermayesi dışında, biricik mülkiyeti, kendi özel emeğiydi (Marx, Engels, 2010: 82). Bu serbest emek yığınları kentlere akın ederek sermayenin ucuz işgücü olmuşlardır. İngiltere örneğinde bu durum

oldukça açık bir şekilde görülmektedir.¹Marx (2009a: 677) ilkel birikim adını verdiği bu süreci, 15. ve 16 yy. İngiltere'sinde yaşananlar üzerinden, teolojide Adem peygamberin yasaklı elmayı ısırarak cennetten kovulması örneği ile açıklayarak analiz etmiştir. Buna göre süreç, köylünün toprağından ve üretim araçlarından koparılması ve yalnızca emeği ile geçinmek zorunda kalan özgür emekçi halini alması ile işler. Özgür emekçi ile köleler ve serfler gibi üretim araçlarının ayrılmaz bir parçası olmayan, mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarının da sahibi olmayan köylüler kast edilmektedir. Marx (2009a: 678) kapitalist üretimin koşulu olarak, emekçilerin üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkından koparılmış olmalarının gerektiğini söyler ve bu ayrım artan boyutlarda yeniden üretilir. Bu nedenle kapitalist sistemi ortaya çıkaran süreç, üretim araçlarının mülkiyetinin emekçinin elinden alınması sürecidir. Bu süreç, bir yandan kapitalist sermaye birikimini sağladığı gibi, diğer yandan da asıl üretimi yapanların ücretli emekçiler haline dönüşmesi ile sonuçlanır. Özetle ilkel birikim adı verilen bu durum, üreticiyi üretim araçlarından ayıran bir süreçtir.

Üretim araçlarından ayrılan kır emekçisi sürekli olarak kente göç etme eğilimindedir. Kapitalist üretim, tarıma el atar atmaz ve bu alanı ele geçirdiği ölçüde, sermaye birikimini arttırır. Bununla birlikte tarım emekçisine duyulan talep azalır. Ücretli emekçiye dönüşen ve iş bekleyen tarımsal nüfusun bir kısmı bu yüzden, kırdan kente göç etme, kent ya da manüfaktür proleteryasına dönüşme noktasında fırsatları ve uygun koşulları bekler durumdadır. Bu nispi artı nüfus kaynağı böylece devamlı akış halindedir. (Marx, 2009a: 612). Göçlerle birlikte kentlerde toplanan fazla işgücü, kapitalist birikimin gelişmesini sağlayan bir durum olduğu gibi, süreçle birlikte bu üretim biçiminin zorunlu bir koşulu halini alır. Kentlerde ortaya çıkan bu fazla işgücü sermaye açısından hazır ve ucuz emek anlamına gelmektedir.

Göçlerle birlikte kapitalizmin üretim mekânı olan kentlerde ortaya çıkan fazla işgücü ya da nispi artı nüfus bu üretim biçiminin zorunlu bir önkoşulu olduğu gibi aynı zamanda sonucudur da. Bu artı nüfus sermaye birikim sürecinde birikimi elde etmek amacıyla hazır olan emek gücünü ifade etmektedir.

Göç süreçleri gerçekleşme biçimi ve yoğunluğu açısından coğrafi olarak farklılıklar göstermektedir. Kapitalist sermaye birikim sürecinin egemen üretim biçimi olmasıyla kırdan kente emek göçünün öncelikle ortaya çıktığı yerler ileri kapitalist

¹ Bu konuda ayrıntılı bir örnek: ENGELS, Friedrich (2010), *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Ankara: Sol Yayınları.

olarak adlandırılan ülkeler olmuşlardır. Farklı yoğunluklarda yaşanan bu süreç 19. yüzyıldan itibaren kapitalistleşme süreci yaşayan ülkelerde emeğin yeniden organizasyonu şeklinde gerçekleşmiştir. Sanayileşmenin ilk olarak başladığı ülke olan İngiltere kapitalist egemen birikim sisteminde geniş kapsamlı emek göçünün ilk deneyimlendiği ülke olmuştur. 1685 yılında 6000 olan Manchester'ın nüfusu 1760 yılında 30.000-45.000 arasında bir rakama ulaşmıştır. 1801 yılında 72.275, 1851'de ise 303.382 olmuştur. Aynı şekilde Birmingham'ın nüfusu 1685 yılında 4.000 iken, 1760 yılında neredeyse 30.000 olmuştur (Mumford, 2007: 557). Mumford (2007: 572) İngiltere'de yeni kentlerin göçmen kitleleri tarafından kurulduğunu ifade etmektedir ve bu durumu 1851 yılında Londra ve diğer 61 Galli yerleşim biriminde yaşayan 20 yaş ve üstü 3.336.000 kişinin yalnızca 1.337.000'inin oturdukları bölgede doğmuş olmasına dayandırmaktadır. Sanayi üretiminin, fabrikaların yoğunlaştığı kentlerde nüfus artışı sermaye birikimi açısından oldukça büyük fırsatlar yaratmıştır. Fransa ve Almanya örneği üzerinden endüstri devrimi ile birlikte ortaya çıkan iç göçleri inceleyen bir çalışmada (Moch, 2011), 1900'lere gelindiğinde 20.000'in üzerindeki nüfusu bulunan kentlerde yaşayan Alman ve Fransız sayısının toplam nüfusun beşte birinden fazla olduğu, Paris nüfusunun 2.5 milyona ulaştığı ifade edilmektedir. Aynı çalışmada aynı dönem içerisinde Almanya'nın doğu kesimlerinde serflikten işçiliğe geçişin oldukça hızlı ve önemli boyutlarda olduğu, topraksız köylünün kentlere göç ederek ücretli işçiye dönüştüğü vurgulanmaktadır. Batı Almanya'da ise Duisburg örneğinde 1848 yılında 8.900 olan nüfusunun 1904 yılında 106.700'e ulaştığı ve Ruhr bölgesi olarak adlandırılan bu bölge nüfusunun 1850'den 1900' e kadar 7 kat arttığı belirtilmektedir (Moch, 2001). Batı dünyasında 1800'de hiçbir kent nüfusu 1 milyonluk bir nüfusa sahip değilken, nüfusun doğal artışı ve göç sebepleri ile 1900'e gelindiğinde Londra, Paris, Berlin, Chicago, New York, Philadelphia, Moskova, Sen Petersburg, Viyana, Tokyo ve Kalküta dahil 1 milyondan fazla nüfusa sahip onbir metropol ortaya çıkmıştır (Mumford, 2007: 640).

Başlangıçta kölelik kurumu ve kırdan kente göç ederek serflikten ücretli işçiye dönüşen emekçilerden ziyade, kapitalizmin gelişim ve yapısal sorunlarından kaynaklı girmiş olduğu birikim krizlerinde uluslararası göç de önemli yer tutmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısı ulusal sınırların çizildiği ancak endüstriyel büyüme kaygısı ile uluslararası göçlerin bir engel ile karşılaşmadan gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Fransa'ya daha çok İtalya, Belçika ve İspanya kökenli göçler, Almanya'ya Prusya ve

Polonya'dan, İngiltere'ye ise İrlanda'dan göçler gerçekleşmiştir (Akkaya, 2012: 94). Görüldüğü gibi bu dönemin uluslararası göçleri daha çok komşu ülkeler, yakın coğrafyalar arasında gerçekleşmiştir.

Sanayinin oldukça hızlı bir şekilde büyümesi ve kapitalist üretimin büyük sanayi kuruluşlarında yoğunlaşması kentleşme ve göç süreçlerinde oldukça belirleyici olmuştur. Kapitalizmin yeniden üretim için doğasında barındırdığı genişleme ve yayılma özelliği ileri kapitalist ülkeler ile çevre ülkeler arasında hiyerarşik bir durum yaratmıştır. Wallerstein (1995: 135) bu durumu, merkez ve çevre kuramına dayanarak sermaye sahiplerinin mekânsal olarak değişebilen emek sahip olmak isteyeceklerini, yani işletmelerinin yerini maliyet bedellerine göre dünya emek gücünün var olan coğrafi dağılımı tarafından kısıtlanmadan belirlemek isteyecekleri ve bu değişiminin kıttadan kıttaya, kırdan kente ya da belli bir yerden diğerine olabileceği şeklinde ifade eder. Bu sistemde ileri kapitalist olarak adlandırılan ülkeler kendileriyle bağımlılık ilişkisi yaşayan ülkelerden emekçileri kendilerine çekerek hem kendi ülkelerindeki emekçiler üzerinde bir baskı oluşturmakta, hem de emek gücü ücretlerini düşürmektedir. Aynı zamanda emekçiler arasında hiyerarşik bir yapı oluşturarak kastlaşmayı oluşturmaya çalışmakta ve sermaye ihraç edemediği ülkelerin emek gücünü istihdam edip metasını satarak onu sömürme olanağı sağlamaktadır (Erdost, 2011: 18). Emek piyasasında kastlaşma, söz konusu dönemin aynı zamanda siyasi yapının ulus devlet biçimine dönüştüğü bir dönem olması durumundan dolayı göç ve emek açısından ortaya çıkan yerli ve yabancı ayrımı (Akkaya, 2012: 93) ile açıklanmaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında ise, bu göçler bağımlı ve yarı bağımlı ülkelerde emek piyasasına katılan nispi fazla nüfusun bir kısmını emerek, o ülkede kapitalizmin özelliğinden kaynaklanan bunalımın doğuracağı devinimi azaltmaktadır. Bununla birlikte, ülkeye işçilerin gönderdiği dövizle kapitalist sınıf canlanma ve güçlenmekte ve ayrıca proleterleşen genç ve dinamik kitle, emperyalist ülkelere çekilerek, onların küçük burjuva olma hayallerini gerçekleştirmelerine kısmen imkan sağlayarak, sınıf çatışmasının önüne geçmektedir (Erdost, 2011: 19). Bütün bunlar göz önüne alındığında kapitalist egemen üretim biçiminde yaşanan göçler öncesine göre daha karmaşık ilişki ağları ihtiva etmektedir.

2.2. Tarihsel Süreç ve Üretim İlişkileri Açısından Kent

Kent kapitalist sermaye birikim sisteminin üretim mekânı olarak, kapitalizmle doğrudan ilişkili bir olgudur. Kentler (burgher), burjuva (bourgeois) ve burjuvazi (bourgeoisie) gibi kavramlar da kapitalist gelişmenin ögesi olarak ortaya çıkmış kavramlardır. Bu kavramlar kökü Almanya, Saksonya ve İskandinavya'ya dayanan ve kale anlamına gelen “burgh” ya da “borough” sözcüklerinden türemişlerdir. Aynı şekilde, kent (town) sözcüğü de, etimolojik olarak Almanca'da duvarla çevrili yer anlamına gelen kökene sahiptir (Holton, 1999: 19). Hatta günümüzde ilişkilendirildiği şekliyle kapitalist anlamına gelen burjuva terimi, özünde kent soylu demektir. Ancak kentler kapitalist sermaye birikim sisteminin üretim mekânları olmalarına rağmen tarihsel süreç içerisinde kapitalizmden çok önceleri ortaya çıkmışlar ve varolmuşlardır. Bu süreçte kentler, egemen üretim biçimine göre farklı işlevler göstermişlerdir. Genel bir tanımlama yapacak olursak; kentler, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı mekânlardır. Aynı zamanda tarımsal ve tarım dışı üretimin kontrol edildiği, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir (Kıray, 2007: 28). Toplumbilimsel kent tanımlamalarında vurgulanan nüfus birikiminin heterojen yapısı, işbölümü, uzmanlaşma ve ikincil ilişkilerin egemen olması gibi özellikler kentte mevcut özelliklerdir. Ancak kentin üretim ilişkilerinin yoğunlaştığı bir mekân olarak algılanmasına engel olmaktadır. Bu bakımdan kent tanımlamasında vurgulanması gereken nokta üretim ilişkilerinin yoğunlaştığı mekânlar olmalarıdır.

Toplumlar, bazen birbiriyle çatışma içerisinde bulunan ve karşıtlıklar gösteren üretim tarzlarına sahip olabilirler. İstikrarlı toplumlarda bile karşıt üretim tarzları vardır, ancak bu durum çeşitli ideolojik, toplumsal, siyasal ve yasal araçlarla denetim altında tutulur. Bu nedenle, toplumun üstyapısal unsurları bu açıdan hem toplumun iktisadi temelindeki, hem de bu temelin içerdiği toplumsal ilişkilerdeki dönüşümleri denetlemede yaşamsal rol oynarlar. Belirli bir tarihsel dönem “feodal” veya “kapitalist” olarak tanımlandığında, bundan anlaşılması gereken, o tarihsel dönemin “feodal” veya “kapitalist” diye nitelendirilen bir üretim tarzının egemenliğinde olduğudur (Harvey, 2003: 186-187). İlk kentlerden başlayarak ortaçağ kentleri ve modern kentlerin işlevleri ve toplumsal olarak nasıl örgütlendikleri araştırmanın tarihsel temeli açısından önem taşımaktadır. Kapitalizmin tarihin içinde örtülü biçimde sürekli olarak var olduğu düşüncesi ve kentlerin kökenlerinin eskiye dayanması, kapitalizmin egemen üretim

biçimi olarak ortaya çıkışına kadar temel üretim mekânının kır olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu bakımdan, kapitalizm öncesi dönemde kırların kentlere nazaran nüfus yoğunlukları da daha fazla olmuştur.

şüphesiz kentler tarihsel süreç içerisinde birdenbire ortaya çıkmamış, bir gelişme sürecinin ürünü olarak belirmişlerdir. Kent, tarihsel olarak etrafında belirli bir üretim biçimin örgütlendiği merkez, varolan düzene karşı bir devrim merkezi ve aynı zamanda gücü ve ayrıcalıkları elinde tutanların toplandığı bir merkez olmuşlardır. Tarihsel olarak, kent ve kırsal kesimin arasındaki antitez, etrafında toplumun tüm iktisadi tarihinin geliştiği bir hareket ve çatışma eksenini olmuştur (Harvey, 2003: 187). Kentler ilk olarak ortaya çıktıktan sonra, kentleşmenin pratikte gerçekleşmesi basit olarak iki şekilde mümkündür. Bunlardan birincisi halihazırda kentlerde yaşayan nüfusun doğumla artması, diğeri ise diğer yerleşim birimlerinde yaşayanların kentlere göç etmesidir. Bu bakımdan çalışmanın temel kavramı olan göçü irdeleyebilmek için kent kavramını da ortaya koymak ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimini incelemek kavramın daha iyi algılanmasını sağlayacaktır.

Kentlerin temel olarak kapitalist sermaye birikim sürecinde sermayenin, üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin yoğunlaştığı mekânlar olarak tanımlanması ve kentlerin kökenlerinin kapitalizmin doğuşundan çok önceye dayanması, tarihsel süreç içerisinde kapitalizmin örtülü biçimde sürekli var olduğu düşüncesini ortaya çıkarabilir. Fakat ortaçağ sonlarının kenti, “bir feodalizm denizindeki kapitalizm adaları” değildi. Esas olarak, kentsel özerklik, bir feodal ya da krallık otoritesi tarafından verilen, geri alınabilecek olan ve sık sık da geri alınmış bir ayrıcalık biçimiydi (Holton, 1999: 104). Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde egemen olan üretim biçimlerinin temel mekânı kırlardır. Ortaya çıkan bu karmaşa kentlerin tarihsel süreç içerisinde üretim ilişkileri içerisinde nasıl var olduğunun kavranmasıyla ortadan kalkacaktır. İlk kentlerden başlayarak Ortaçağ kentleri ve modern kentlerin işlevleri ve toplumsal olarak nasıl örgütlendikleri araştırmanın tarihsel temeli açısından önem taşımaktadır.

Toplayıcı avcı toplumda dağınık ve küçük gruplar halinde yaşayan insanlar, tarıma geçişle birlikte biraraya gelmişlerdir. Zerzan (2009: 119-120), birçok tarihçi tarafından tarımın ortaya çıkışı konusunda ileri sürülen, nüfus artışının insan topluluklarının diğer türlerle daha yakın bir ilişkiye girmelerini gerektirdiği ve buna bağlı olarak ek insan nüfusunun beslenmesi ihtiyacından ötürü evcilleştirmeyi ve üretimi yarattığı önermesine karşı çıkararak; tarımsal üretimin dinsel bir etkinlik olarak

ortaya çıktığını ifade eder. Buna göre nüfus artışı tarımı değil, tarım nüfus artışı ortaya çıkarmıştır. Mülkiyet kavramının da ortaya çıkışı olan bu süreç, başta mülk edinilen toprağın korunması gerekliliği olmak üzere birçok yeni ihtiyaç ortaya çıkarmıştır ve avcı toplayıcı durumdaki insanlar tarımsal üretimin yapıldığı mekânlarda toplanmaya başlamışlardır. Bu durum doğal afetlere dayalı göçlerden sonra insanlık tarihindeki ilk mekânsal organizasyondur. Böylece ortaya çıkan göç feodal üretim biçimine geçişte ilk mekânsal yeniden üretimdir.

Arkeologlar, tarih öncesi devirler olarak adlandırılan dönemleri, o zamanın yaşayanlarının kullandıkları aletlerin hammaddelerine göre isimlendirirler. Çağları tanımlamak için kullanılan bu ölçütler aynı zamanda o dönemin yaşayanlarının ulaştığı oldukları bilgi ve beceri seviyesini de ifade etmektedir. Taş çağlarının ardından yaşanan maden çağlarının uzmanlaşma gerektiren bir örgütlenme biçimini doğurmuş olması gerekmektedir. Gordon Childe (1992: 33) de aynı şekilde bronz araçlar edinebilmek için toplumun, doğrudan doğruya besin üretiminden ayrılıp uzmanlaşmış madenci, damıtımcı ve maden ustalarını besleyecek üretim artışı üretmesi gerektiğini ve bu üretim artışının bir bölümünü de oldukça uzak dağlık yörelerden maden cevherinin taşınması için kullanılacağını söyler. Yakın Doğu'da, Bronz Çağı'nın bir özelliği olan kalabalık kentlerden, bu kentlerde oluşmuş yardımcı endüstriler ve büyük çapta yürütülen dış ticaret işlerinden bahseder. Hatt ve Reiss (2002: 28) de yukarıdaki ifadelerle benzer şekilde kentlerin var olabilmesi için gerekli ön koşul olarak bağımlı bir topluluğun çıkmasına olanak tanınmasını gerektiğini ve nüfusun kentte yoğunlaşması için buluşlar ve teknolojinin gerektiğini, bu yüzden kentlerin ortaya çıkışından önce bulunan tekerlek ve dingil, pulluk, metalürji, toprağın işlenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi öğelerin tümünün, bu tür yerleşimlerin yoğunlaşması için gereken ön koşullar olduğunu söylemektedir.

Tarım toplumlarının ortaya çıkışı ve bunun gelişimi ile birlikte ortaya çıkan 'teknolojik' buluşlar, nüfusun küçük topluluklar halinde de olsa birarada yaşamaya başlaması sonucunu doğurmuştur. Hatt ve Reiss (2002: 29) kentlerin ilk olarak MÖ 6000 yıllarında belirmeye, MÖ 4000 dolaylarında ise tam olarak kendini göstermeye başladığını söylemektedirler. İlk kentlerin boyutlarının küçük olmasını ise tarımın veriminin düşük, uzun mesafeli ulaşımın zor olmasına bağlamaktadırlar. Bu çıkarıma göre tarımsal topluluklarda kullanılan teknolojinin gelişimi ve tekerleğin yaygın olarak kullanımı gibi ulaşım araçlarının gelişimi kentlerin de büyümesi ile sonuçlanmıştır.

Dicle ve Fırat ırmaklarının suladığı ovalarda MÖ 4000-3000 yılları arasında onbeş yirmi köysel yerleşme yeri, nüfusları artıp, ekonomik ve toplumsal yapıları karmaşıklaşarak köyden kasabaya, kasabadan kente doğru gelişmişlerdir. Tarımsal alanlarda zanaat ve ticaret etkinliklerinin ortaya çıkması, toplumsal artı ürünün toplandığı ve dağıtıldığı merkezlerde, tarımsal üreticilerin yanı sıra din adamları, zanaatkarlar, tacirler ve askerlerin oluşturduğu kalabalık toplulukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece köysel yerleşme yerleri, nüfusları artmasıyla birlikte ekonomik ve toplumsal yapıları karmaşıklaşarak kasabaya ve kentlere dönüşmüşlerdir. Tarihsel süreçte bakıldığında ilk kentlerin çevresinde aynı zamanda gelişmiş sulama imkanlarına ve sistemlerine sahip oldukları görülmektedir. Bu gelişmiş durumun ürünü olan toplumsal artı ise kent merkezlerinde toplanmıştır. Şenel (1995: 198), bir sulama bölgesinde tüm köylerin değil, içlerinden yalnızca birinin köyden kente dönüştüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte köyden kente dönüşen, nüfusunun büyük bir bölümü tarım dışı etkinliklerde çalışan bu merkez, çevresindeki köylerin tarımsal ürünleri olmadan varlığını sürdüremeyecek hale gelmişti. Çevrede bulunan köyler ise neolitik kendilerine yeterliliklerini yitirmişler, bazı araçlar ve mallar için, ayrıca bağlı oldukları sulama sistemlerinin kurulması ve idame ettirilmesi için, bu sistemlerin ve köylerin dış saldırılara karşı korunması için kente bağımlı duruma düşmüşlerdir. Böylece toplumsal örgütlenme, kırdan üretilen artı ürünü bir toplumsal sınıfın kontrol ettiği, kırdan kentle birbirine bağımlı ilişkisinin devam ettiği ve yeniden üretim koşullarının sağlandığı bir düzen ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreçte kentsel yerleşimlerin ilk öncüllerinin örneklerinden olan Çatalhöyük'te evlerin bitişik olarak inşa edildiği bilinmektedir (Anadolu Uygarlıkları, 2012). Bu durumun başka sebepleri olabileceği gibi güvenlik ihtiyacından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Ayrıca ikâmet edenler arası yoğun bir iletişimi de ifade eder. İnsanların bir arada yaşama isteği, toplayıcı avcı toplum olmaktan çıkarak yerleşik tarım toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkmış ve özel mülkiyeti doğurarak toplumsal bir uzmanlaşmayı gerektirmiştir. Bu bağlamda insanların yerleşik düzene geçmesi toplayıcı avcı toplumdaki ilkel komünal topluma geçişin sonucudur. Bu anlamda da nüfusun göçler yoluyla bir arada toplanarak yeniden örgütlenmesi üretim ilişkileri açısından değerlendirilmelidir.

Arkeologların tespitlerine göre MÖ 3000 yıllarına gelindiğinde Mısır, Mezopotamya ve İndüs Vadisi'ndeki toplumlar artık basit çiftçilerden oluşan küçük

toplumlar değil, farklı meslek gruplarını ve sınıfları barındıran daha karmaşık toplumlardır. Bu çeşitli zaanaat sahipleri yanında rahipler, prensler, memurlar ve askerler gibi üretim yapmayan meslek sahipleri de bulunmaktadır. Bu alanlarda yapılan kazılarda bulunan eşyalar tarım ve ev aletleriyle sınırlı kalmayıp, tapınak eşyaları, silahlar, çarkla yapılan kaplar, mücevherler ve uzmanlaşmış zanaatçılar tarafından bol miktarda üretilen nesnelere de çıkarılmaktadır (Childe, 1992: 104). Bu durumda sözü edilen kentler, birer üretim merkezinden çok üretimin kontrol edildiği yerler ve tüketim merkezleri haline gelmişlerdir.

Mumford (2007: 44-48) köyün nüfusunu artışı o mekânın kente dönüşmesi için yeterli değildir. Bu dönüşüm için, beslenme ve üremenin topluluğun temel kaygısı olmaktan çıkması gerekmektedir ve bunu sağlayacak bir dış etkene ihtiyaç vardır. Mumford (2007: 45) köyden kente geçişte ortaya çıkan yeni düzlemde köyün eski unsurlarının yeni kent birimlerine taşındığını, buna bağlı olarak insan ilişkilerinin de karmaşıklaştığını, avcının ve çobanın yanı sıra diğer ilkel meslek sahiplerinin de kente girdiklerini ifade eder. Buna göre; basit teknolojik gelişmelerle yeni birer meslek olarak ortaya çıkmış olması muhtemel madenci, oduncu, balıkçı, denizci gibi meslekler ve bunlara bağlı olarak gelişen mühendislik, mimarlık, askerlik, din adamlığı, tüccarlarla birlikte kentler yapısal olarak daha büyük hale gelmiştir. Bu süreçte muhtemeldir ki çeşitli meslek sahipleri de kentlere göç etmiş ve daha önce dağınık halde bulunan birçok işlev kentlerde toplanmıştır.

İnsanların topluluklar halinde bir araya gelmesi, bu toplulukların içinde mesleklerin ortaya çıkması ve diğer topluluklarla savaş içerisinde bulunmaları toplumsal bir sınıflaşmayı doğurmuş ve kölelik kurumunu ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu piramit krallar, dini liderler, askerler, tüccarlar, zanaatkarlar, köylüler ve kölelere doğru genişleyen bir yapıdadır. Bu dönemde zamanla üretim araçlarının gelişmesi, savaş tutsaklarının köle olarak kullanılmaya başlaması ile birlikte insanlar tüketebileceğinden fazlasını üretmeye başlamışlar ve kentler kırsal artık ürünün kontrol edildiği pazarlar ve yönetim merkezleri haline gelmişlerdir.

Eski Yunan'da kent devleti olan "polis" MÖ VIII-VII. yüzyıllarda ortaya çıkan dini, askeri, ekonomik ve siyasal bir bütündür. McNeill (2008: 136), Yunanistan anakarasında yarı göçebe toplulukların belirli bir toprak parçası üzerine yerleşip komşularıyla birleşerek bir polis oluşturdukları sürecin evrimini şu şekilde açıklamaktadır. Şiddet eylemleri azaldı, nüfus arttı, toprak kıtlaştı, belli bir toprak

parçasına bağlı yerleşik çiftçilik egemen tarım biçimi oldu. İnsanlar toprağa yerleşince yerel şefler bir üst kralın başkanlığı altındaki kurulda toplanarak sürtüşmeleri çözüme bağlamayı uygun buldular. Bu süreçte paranın ilk kez kullanılmaya başlandığı bu kentlerde toplum daha önceki toplumlarda hiçbir zaman görülmemiş ölçüde esneklik kazanarak pazar ilişkileri toplumun en alt katmanlarına kadar yayılmıştır. Ağaoğulları (2006: 14) da aynı şekilde, herkesin gereksinmesine göre kurayla eşit paylara bölüşülen kabile yerleşim merkezini toprak sahibi soyluların yönettiği ve bağımlı köylerde yaşayan yoksul köylülerin çevrelediği polise dönüştüren sürecin temelinde meta değişimi, bir başka deyişle ticaretin gelişmesinin yattığını vurgulamaktadır. Buna göre ilk önce Anadolu'nun Ege kıyılarında, ardından Yunan yarımadasının çeşitli yörelerinde ortaya çıkan yüzlerce polis, genelde kökenlerinde yatan kabilesel örgütleniş biçiminden tümüyle kopamadılar. Bu olgu, bir dereceye kadar bu süreci erken bir dönemde yaşamış olan Atina gibi polislerde çok açık bir biçimde gözükür. Buralarda kentleşmenin temel etkeni toprak sahiplerinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle soylular, polisi örgütlerken alışkın oldukları kabilesel yaşama özgü belli özellikleri kullanma yoluna gitmişlerdi. Oysa daha sonra kurulan polislerde sınıf ilişkilerindeki değişiklik nedeniyle temel etken rolünü, soylularla çatışma içinde olan tüccarlar ve zanaatkarlar üstlenmiştir (Ağaoğulları, 2006: 14). Ortaya çıkan bu kent devletlerinin aralarında barıştan çok savaş üzerinde kurulu olan ilişkileri sonucunda herhangi büyük merkezi bir devletin ortaya çıkmamasının nedeni ise, içlerinden hiçbirinin bunu başarabilecek denli güçlü olmaması, buna karşılık hepsinin sivrilmiş bir polisi engellemeye yetecek kadar bir gücü ellerinde bulundurmamalarıydı (Ağaoğulları, 2006: 18).

İnsanların 'ilkel' adı verilen toplayıcı avcı durumdan, 'modern' adı verilen yerleşik duruma geçmesi ile birlikte nüfus da belirli oranda artmıştır. Mc Neill (2008: 136)'e göre yaşanan dönüşüm neticesinde nüfus artmaya devam edince, deniz aşırı göç anayurtlarında geçinmelerine yetecek kadar toprağı olmayan bazı topluluklar için bir çözüm yolu oldu. Siyasal savaşımı savaşımın da dışı göçü yüreklendirici tarafı vardı. Çünkü yenilgiye uğrayan taraf bazen, bir gemi sağlayıp nerede uygun bir toprak bulabilirlerse orada kendi kent devletlerini kurma kararı alabiliyordu. Mc Neill (2008: 136) eski çağlarda göçün, genellikle bireysel ya da aile çapında bir olay olmadığını, bir kerede bir kaç yüz kişiden oluşan gruplarca örgütlenen bir eylem olduğunu belirtmiştir. Çünkü korunmak için çok sayıda insana ihtiyaç vardı. Ayrıca, sayı çokluğu, aynı zamanda Sicilya ve Güney İtalya ya da Kuzey Ege ve Karadeniz kıyıları kadar uzak

yerlerde bile barbar halkların ortasındakurulan yeni yerleşim yerlerinin Yunan karakterlerini tümüyle korumalarına olanak verdi. Yunan kolonileri, ana kentle dinsel bağılıklarını her zaman sürdürdüler. Bu ilişkilerle birlikte, kurulan yeni kentler genellikle kuzeyin barbarları ile eski Yunan kentleri arasında aracılık yaptıkları için ticaretin artmasına aracı olmuşlardır. Bununla birlikte üretimde uzmanlaşma da başlamış ve bazı Yunan kentleri şarap ve zeytinyağ konusunda uzmanlaşmışlardır.

Yaklaşık MÖ VIII. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen Roma kenti tarihsel süreçte dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline gelmiş ve tarihsel açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur. Roma İmparatorluğu, kamu yönetimi çerçevesi içinde iller, her biri kendine özgü yerel kamu kurumlarına, kamu yapılarına ve bir zamanlar Yunan ve eski Roma yaşamının varlık çerçevesini oluşturmuş yönetsel yol ve yöntemlere sahip olan bir çok kent devletine bölünerek örgütlenmiştir (Mc Neill, 2008: 224). Roma, savaş ve fetihlere dayalı, bu savaş ve fetihlerden elde ettiği ganimetler ve esirler ile zenginleşen, şiddete ve yağmaya dayalı bir sistem haline gelmiştir. Köle emeğine dayalı kırsal üretimin yapıldığı topraklardan elde edilen zenginlik merkezi olarak kontrol edilmiştir. Dobb (2007: 412) Roma'yı ayakta tutan şeyin çifte bir ikilik olduğunu söyler. Buna göre, bu ikiliklerden bir tanesi kır ile kent; diğeri özgür insan ile köle arasındadır. Başta Roma olmak üzere, Roma kentleri kıra birşey vermemişler, kölelik ise kır ile kent arasında bir menteşe görevi üstlenmiştir. Kırsal üretimin köle emeğine dayandığı bu sistemde, kent de kırsal üretime bağlıdır ve bu durumda görülmektedir ki sistemin lokomotifi köleler ve onların emekleridir.

Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan ve egemen üretim biçimi olan feodal üretim biçiminin kurumsallaşmasıyla birlikte kentler tam olarak yeni işlevler kazanmışlardır. Bu çağda tüzel kişilik olarak en önemli iki kurum loncalar ve kiliseler olmuşlardır. Bu dönemlerde kentlerde işlev kazanan lonca yapısı aynı yerlerde yaşayan ve aynı zanaatla uğraşan kişilerin oluşturduğu yapılardır. Ticaret alanında etkinlik gösteren loncalarla birlikte kentlerdeki üretim ilişkileri de yoğunlaşmış ve önceki döneme göre farklılıklar göstermiştir. Loncalar, kapitalizmi doğuran manüfaktür üretimine kadar etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Bu yapıda zanaatkarlar yanlarına çırak aldıkları ve bir ya da iki kalfayı yardımcı olarak çalıştırdıkları halde, başkasının emeğine bu biçimde dayanmak, zanaatkarın başlıca gelir kaynağını oluşturmaya veya onun statüsünü kendi adına çalışan işçi olarak nitelemeye yetmeyecek kadar küçük bir

bağlanmadır (Dobb, 2007: 65). Bu yüzden lonca yapısı içerisinde gerçekleşen üretim feodal bir nitelik taşımaktadır.

Henri Pirenne (1991: 103), tarih boyunca tüm uygarlıklarda kentsel yaşamın ticaret ve sanayi ile birlikte geliştiğini söylemektedir. Bu bakımdan Ortaçağ kentleri de ticaretin hızlı bir şekilde büyüdüğü İtalya ve Hollanda'da ortaya çıkmıştır. İlk şehirleşme buralarda görülür. Ticaretin genişlemesi devam ettikçe, yol kavşaklarında, nehir ağızlarında ya da toprak eğiminin elverişli olduğu yerlerde de şehirler oluştu. Tüccarlar böyle yerleri arıyorlardı. Böyle yerlerde ayrıca, genellikle bir katedral ya da “burg” denilen, saldırı karşısında sığınabilecek müstahkem bir yer bulunurdu (Huberman, 2007: 37). Mumford (2007: 317), Pirenne’in kent inşasının ve uygarlaşma faaliyetlerinin doğrudan nedeni olarak ticaretin canlanması olarak görmeleri üzerine, bu durum gerçekleşmeden önce hem malların ticaretini hem de müşterilerin bu malları satın almasını mümkün kılmak için belli bir kırsal ürün fazlası ve nüfus fazlasının gerekli olduğunu aksi takdirde bu yeni kent sakinlerinin çoğunluğu tüccarlar olsaydı, o zaman birbirlerinin sırtını keselemek zorunda kalacaklarını söylemektedir. Ticaretin feodal düzen üzerindeki yıkıcı etkileri tartışmaya açık bir konudur. Ticaretin, eski düzen üzerindeki çözücü etkisi bu sistemin karakterine, sağlamlığına ve iç eklemelenmesine bağlı olacaktır ve özellikle de eski üretim biçiminin yerini hangi yeni üretim biçiminin alacağı, ticarete değil üretim tarzının kendi karakterine bağlıdır (Dobb, 2007: 39). Faaliyetleri özü itibarıyla üretici ile tüketici arasında aracılık etmek olan bir tüccar sınıfının, bütünüyle radikal ve dar anlamda egemen sınıf olma mücadelesine girmesi olası değildir. Bu tüccar sınıfının kaderi, mevcut olan üretim biçimine bağlı olacaktır (Dobb, 2007: 17). Bu bağlamda, ortaçağ sonlarının kenti, “bir feodalizm denizindeki kapitalizm adaları” değildi. Esas olarak, kentsel özerklik, bir feodal ya da krallık otoritesi tarafından verilen, geri alınabilecek olan ve sık sık da geri alınmış bir ayrıcalık biçimiydi (Holton, 1999: 104).

İtalya’da Roma, Floransa, Venedik ve Cenova, Fransa’da Paris, Lyon ve Marsilya, İngiltere’de Londra, Osmanlı’da İstanbul, Orta Asya’da Semerkand gibi şehirler özgün farklılıklarına rağmen feodal üretim tarzı içerisinde kırlarda üretilen artı ürünün kontrol edildiği ve ticaret ve zanaatın yoğunlaştığı yerleşim yerleri olmuşlardır.

XV. yüzyıla kadar kentler ticaret ve basit endüstri merkezleri olmuştur. Bu alanların dışındaki yerlerde ticaret ve endüstri yapılmasına müsaade edilmiyordu. Kırsal

ve kent arasındaki ayırmda keskin sınırlarla ayrılmış bir işbölümü vardı. Kırlarda yalnızca tarımsal üretim yapılırken, kentlerde ticaret ve el sanatlarına dayanan işler yapılıyordu. Böylelikle kentler etkisi altına aldıkları ve kontrol ettikleri ekonomik güç oranında önem kazanıyorlardı (Pirenne, 2010: 189). Ancak feodal üretim biçiminin sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist üretim tarzında kentlerin etki alanları genişlemiş, üretimin temel mekânı olan kıryn yerini almışlardır ve kır ile kent arasındaki bu işbölümü yeniden düzenlenmiştir.

Kapitalist üretim biçimi, XIV. ya da XV. yüzyılda bazı Akdeniz kentlerinde görülmesine rağmen, egemen üretim biçimi olarak ortaya çıkması XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu yerlerde, feodal üretim ilişkileri ve orta çağın bağımsız kentleri önemini yitirmeye başlamıştır (Marx, 2009a: 680). İlk kentler yönetim merkezi, dinsel merkez, askeri karargâh ve en önemlisi ticaret merkezleri olarak ortaya çıkmış, bir üretim mekânı olmamış ve var olabilmek için kıra bağımlı olmuşlardır. Buna bağlı olarak kent ekonomileri kırla doğrudan ilişki içerisinde olmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde, kentleri kırsal üretimi denetleyicisi, kırsal ürünlerin pazaryeri olarak biçimlendiren ve koruyan düzenlemeler bu süreçte kentlerin kır karşısında üstün konuma geçmesinin temel sebebi olmuştur. Marx (2009b: 17), kapitalizm öncesi üretim biçimlerini inceleyen çalışmasında klasik antikitenin tarihinin sitelerin, ama toprak sahipliği ve tarıma dayanan kentlerin tarihi olduğunu, ortaçağın ise tarihin mekânı olan kırla başladığını ve daha da gelişmesi kent ile kıryn karşılığında geçtiğini, modern çağın ise eski çağda olduğu gibi kentin kırlaşması değil, kıryn kentleşmesi olduğunu söylemektedir. Burada, feodalizmden kapitalizme geçişte kır-kent diyalektiği ve kıryn kentleşmesi bu gelişmeyi ifade eden temel açıklayıcı olarak verilmiştir.

Proleterleşmenin zorunlu koşulu olan köylülerin mülksüzleştirilmesiyle girilen ilkel birikim sürecinde topraksız emekçi sınıfı oluşmuştur (Bernstein, 2009: 43). Kapitalizmin egemen üretim biçimi olmasıyla birlikte kırlarda mevcut olan bu topraksız emek kitlesi kentlere akmaya başlamıştır. Gerçekten de İngiltere’de kapitalizmin ve buna bağlı olarak kentlerin gelişim sürecinde İrlandalı göçünün önemi büyük olmuştur. Engels (2010: 43)’e göre İngiltere’de İrlanda’dan göç eden çok sayıdaki yoksul nüfus olmasaydı, sanayideki hızlı ilerleyişi gerçekleştirilemezdi. 1685’te Manchester’ın nüfusu 6.000 civarındaydı; 1760’ta ise 30.000 ile 45.000 arasında. Birmingham’ın nüfusu yine 1685’te 4.000 iken, 1760’ta neredeyse 30.000 olmuştu. 1801’de Manchester’ın nüfusu

72.275, 1851’de 303.383’ydi. Bir kez fabrikaların yoğunlaşması kentlerin büyümesini teşvik etmeye başlayınca nüfus artışı muazzam bir düzeye çıktı. Nüfus artışı kâr için olağanüstü fırsatlar yarattığı için o dönem bu büyümeyi engelleyecek hiçbir şey yoktu; ya da daha doğrusu, bu büyümeyi teşvik edecek her şey mevcuttu (Mumford, 2007: 558). Bu verilerde görüldüğü gibi Manchester ve Birmingham kentlerinin doğal nüfus artışlarından ziyade göç olgusuyla nüfuslarının arttığı açıktır. Bu durum kırdan kente olan göçler ve özellikle İrlanda’dan gelen göçler sayesinde olmuştur. İngiltere kentlerinde biriken bu ucuz işgücü ordusu sanayileşmenin ve kapitalizmin gelişiminde önemli bir etken olmuştur.

Sanayileşmeyle birlikte oluşan kapitalist üretim merkezi kentler, yalnızca bir işgücü deposu olarak sistem içerisinde yer almakta kalmamıştır. Bu merkezler aynı zamanda yapılı çevre olarak mekânın örgütlenmesiyle birlikte, yeniden üretimin de mekânları olmuşlardır. Fabrika sisteminin büyümesi, gelişmesi ve buna bağlı olarak yeniden üretim sürecine hizmet edecek fiziksel altyapılar (ulaşım, depolar, kamu binaları, vb.) ile birlikte kentler kapitalist üretim biçiminin mantığıyla yeniden şekillendi. Bu süreç içerisinde kentsel arazilerin mülk edinilmesi sermaye biriktirmenin yollarından birisi haline geldi ve bu durum mekânı metalaştırarak kullanım değerinden ziyade değişim değerini öne çıkardı. Sonuç olarak kentler, sermaye birikiminin ve işgücünün yeniden üretildiği alanlar olmuşlardır.

XVIII. yüzyılda buhar enerjisinin üretimde kullanılmasıyla birlikte başlayan Sanayi Devrimi burjuvazinin ekonomik ve siyasal anlamda gücünü arttırmıştır. Sanayileşmeyle birlikte ilerleyen zamanlarda kente göçen işçiler fabrikaların etraflarında yoğunlaşmaya başladılar. Bu durum modern işçi sınıfının da doğuşunu beraberinde getirmiştir. Tekeli (2008: 96)’ye göre insanlığın yaşamında binlerce yıl önce yaşanan neolitik devrim bir yana bırakılırsa, denilebilir ki bir toplumun yaşamında görebileceği en köklü değişim sanayi devrimi sonrasında yaşadığı kentleşmedir. Engels (2010: 66)’in 1845 yılında yazdığı ve kapitalizmin egemen üretim biçimi olarak ortaya çıktığı dönemde sanayi devriminin niteliği ve sosyo-ekonomik sonuçlarını incelediği *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli eserinde Londra’yı sonun başlangıcına ulaşmaksızın ve kentin itmek kırın başlamak üzere olduğu izlenimini verebilecek bir noktaya erişmeksizin içinde saatlerce dolaşabileceğiniz bir kent olarak bahsetmektedir ve modern anlamdaki işçi sınıfının dönemdeki durumunu ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.

Kapitalizm, tarihsel süreç içerisinde her girmiş olduğu birikim krizinden kendini yenileyerek çıkmayı başarmıştır. Bu yenileme esnasında kapitalist sermaye yeniden örgütlenmiş ve üretimi de oluşan yeni koşullara göre yeniden örgütlemiştir. Bu yeniden örgütlenmeler de kuşkusuz kapitalist üretimin mekânı olan kenti, değişen mekânsal dinamiklere göre şekillendirmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde kentlerin yapısında mekânsal olarak ciddi değişiklikler olmuştur. Bu döneme gelindiğinde dünyada kentlerde yaşayan insanların sayısı kırlardakine oranla fazlalaşmıştır. Mumford (2007: 636-640) da bu dönemin hakim ekonomisini büyük kentle yakından ilişkili olmayan hiçbir girişimin mümkün olmadığı bir metropol ekonomisi olarak tanımlamaktadır ve metropollere olan yığılma ile ilgili olarak böyle bir büyümenin, hem mutlak hem de göreceli olarak, kentleşmenin ilk kez gerçekleştiği neolitik çağdakinden de hızlı olduğunu belirtmektedir. Üretim süreçlerindeki mekânsal olarak yeniden örgütlenme sürecinde, metropoller, perifer (çevre) ekonomilerin ileri kapitalist ülkelerle ilişki içerisine girdiği bir mekân hiyerarşisinin sonucudur.

Sonuç olarak, sanayi öncesi kentlerinin toplumsal örgütlenmesi ile sanayi kentlerinin toplumsal örgütlenmesi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Sjoberg, 2002: 51). Sanayi öncesi kentlerinde kent üretimle ilgili mekânlar değildir. Ancak, üretim ilişkilerinin kontrol edildiği mekânlar olarak mülkiyet kurumunun devamını sağlayan siyasi, askeri ve ideolojik bir güç merkezi olarak işlev görmekteydi (Harvey, 2003: 275). Ancak sanayi sonrası kentler, yapılı bir çevre olarak üretim ilişkilerinin bir nesnesi haline gelmiş ve sermaye birikimi mantığı ile şekillenmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler olarak adlandırılan ülkeler grubuna giren yerlerde ise göç XX. yüzyıla birlikte artan bir hız kazanmıştır. Kapitalizmle eklemlenme sürecine giren ülkelerde üretim ilişkileri yeniden düzenlenmiş ve nüfus, kırlardan kentlere akın ederek kentleşme süreçleri hızlanmıştır. Gelişmiş olarak adlandırılan ileri kapitalist ülkelerde çok daha önceleri gerçekleşen bu süreç nispeten daha dengeli bir şekilde gerçekleşmiş, ancak gelişmekte olan ülkelerde ise kentleşme çok yoğun bir şekilde gerçekleşmiş ve kentlerdeki sanayileşmeden çok daha hızlı bir şekilde oluşmuştur. Bu noktada kentleşme, basit bir biçimde ifade edilirse, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasıdır (Keleş, 2008: 25). Kentlerde yaşayan nüfusun artması da iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, kentsel nüfusun doğum oranının ölüm oranından yüksek olması, ikincisi ise kırdan yoğunlaşmış nüfusun kente göç etmesidir. Keleş (2008: 25)'e göre gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde, doğurganlık eğilimleri azdır ve bu bağlamda

kentleşme daha çok köylerden kentlere olan nüfus akınlarıyla beslenir. Bu bağlamda günümüzde dünyanın yüzde 54'ü kentlerde yaşamaktadır ve bu oranın 2050 yılında yüzde 66 olacağı tahmin edilmektedir (World Urbanization, 2014). Birleşmiş Milletlerin 2014 yılında yaptığı Dünya Kentleşme Araştırması (World Urbanization, 2014) 'na göre Kuzey Amerika'daki kentleşme oranı yüzde 82, Latin Amerika ve Karayiplerde yüzde 80, Avrupa'da ise yüzde 72'dir. Tokyo 38 milyonluk nüfusu ile dünyanın en kalabalık kenti olmuştur ve onu takip eden 25 milyon nüfusu ile Yeni Delhi, 23 milyon ile Shanghai ve 21 milyon ile Mexico City, Mumbai ve Sao Paolo gelmektedir. 2030 yılına gelindiğinde ise nüfusu 10 milyonun üzerinde 41 kent olacağı tahmin edilmektedir.

2.3. Göç ve Göç Kuramları

Göç, sosyal bilimlerde birçok disiplinin üzerinde çalıştığı ve açıklamalar geliştirdiği bir kavramdır. Bu disiplinler, göçün yani nüfus hareketlerinin farklı yönleriyle ilgilenmekte ve farklı sonuçlar elde etmektedirler. Göç, toplumsal yapıların ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapılarında yaşanan değişimleri neticesinde ortaya çıkar ve bu yapılar üzerinde önemli değişimlere yol açar.

Göç konusu sıklıkla yalnızca demografik bir yer değiştirme hareketi olarak algılanır ve yorumlanır. Göçün, yalnızca demografik bir süreç olarak tanımlanması, içeriğini anlatmak açısından yetersiz kaldığı gibi kavramın içinin boşaltılması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan göç yalnızca teknik bir süreç olmayıp, birçok ekonomik ve toplumsal sebebi içerisinde barındırır ve ayrıca birçok ekonomik ve toplumsal sonucu da beraberinde getirmektedir. Göç işgücünü, üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak, mekân organizasyonunun yeni koşullara uyumunu sağlar (Tekeli, 2008: 18). Özetle göç, üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki ilişkileri ifade eden üretim ilişkileri tarafından belirlenir.

Manning (2005: 5) insanlık tarihi boyunca gerçekleşen göçleri dört kategoriye ayırmıştır. Bu süreçlerden üçünün diğer hayvanlarla –özellikle memeliler- benzerlik gösterdiğini söyler. İnsanlar hayvanlar gibi içgüdüsel olarak periyodik göçler yapmazlar. Aslında Manning (2005)'in burada vurguladığı insanların göç süreçlerinin hayvanların göç süreçleriyle benzerlik göstermesi durumu, avcı-toplayıcı egemen üretim tarzında temel ürün olan henüz evcilleşmemiş hayvanların göç etmesi ile insanlığın da ürünün peşinden koşması durumudur. Bu bağlamda doğal olaylarla

insanlığın göç süreçleri doğrudan ilişkili olabileceği gibi, doğal değişiklikler hayvanların yaşam koşullarını değiştirmiş ve insanlık bu hayvanların peşinden gitmiştir. Bu durum doğal afetlerin ya da olayların aslında insan göç süreçlerini dolaylı olarak etkilediği, göçlerin egemen üretim tarzının devamlılık koşullarının sağlanması amacıyla gerçekleşmiş olabileceği sonucunu ortaya çıkarır. Benzer şekilde IV. yüzyılda gerçekleşmiş olan Kavimler Göçü'nün uygar insanın ortaya çıkışı ve yerleşik tarım düzenine geçilmesiyle birlikte insanların mülk edinecek toprak arayışı içinde olmalarının sonucudur. Nitekim bu olay feodal üretim tarzının egemen üretim tarzı olarak ortaya çıkışının başlangıcı sayılır. Sürekli olarak vurgulandığı gibi, kapitalizme geçişte göç sürecinde ilk gerçekleşen durum kırdaki emekçinin mülksüzleştirilerek, serbest ve emek gücünü pazara çıkararak birey haline almasıdır. Bu duruma gelmiş bireyler kentlerde ihtiyaç olan emek gücünü karşılamaya hazırdılar. Bu bakımdan yüksek yoğunlukta gerçekleşen kır kent göçü kapitalist üretim biçiminin bir koşulu olarak gerçekleşir.

Tarihsel süreçte insanlığın ortaya çıkışından beri gerçekleşen göç kavramı, bir sorun olarak algılanmasıyla birlikte akademik çalışmalara konu olmuştur. Öncelikle genel bir kuram geliştirme çabası içinde göç deneyimini ortaya çıkaran nedenler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu "sorun"un sebepleri ortaya konulduğunda, önüne geçmek için ya da makul bir seviyede tutmak için yapılabilecek pratiklerin de belirlenebileceği algısı oluşmuştur. Bu bağlamda göçün bir sorundan ziyade sonuç olabileceği değerlendirilmesi göz ardı edilmiş ya da ikinci planda tutulmuştur. Kavram ilk olarak haritacı ve coğrafya uzmanı olan Georg Ernest Ravenstein tarafından 1885 ve 1889'da Royal Statistical Society'e sunulan "Göç Yasaları" isimli çalışmalarla kuramlaştırılmaya çalışılmış ve yasa adı verilerek bu demografik hareketlerin değişmeyen kuralları doğrultusunda gerçekleştiği iddia edilmiştir.

2.3.1. Doğrudan Göç Kuramları

Çalışmanın bu bölümünde, göç kuramları temel göç kuramları ve çağdaş göç kuramları olarak iki başlık halinde incelenmiştir.

2.3.1.1. Temel Göç Kuramları

İlk olarak Ravenstein, 1885 yılında yayımladığı çalışmayla göçün belirli bir kurala göre işlemediği fikrine karşı olarak göç yasalarını formüle etmeye çalışmıştır. William Farr (aktaran Corbett, tarihsiz), göçün hiçbir kesin kurala bağlı olmaksızın işlediğini ilk olarak ortaya koymuş ve Ravenstein, XIX. yüzyılın sonlarında sanayileşmeye bağlı olarak gerekli işgücünün yer değiştirmesi sonucu, Britanya’da gerçekleşen demografik hareketlilikten esinlenerek göç olgusunun sistematik olarak gerçekleştiğini ve bazı kurallara göre işlediği savını geliştirmiştir.

Göç şüphesiz insanlık tarihi boyunca gerçekleşmiş bir olgudur. Ancak görülmüş olduğu gibi ilk olarak Ravenstein’le birlikte XIX. yüzyılın sonlarında kuramsallaştırılmaya çabalanmıştır. Ravenstein’in yaşamış olduğu yer ve dönem dikkate alındığında kapitalizmin gelişimiyle birlikte göç üzerinde çalışılmaya değer bir konu olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın başında verdiğimiz, Lefebvre (1991:31)’nin her üretim biçiminin kendi mekânını ürettiği önermesine bağlamında, kapitalist sermaye birikim modelinin egemen olmasıyla birlikte mekânın yeniden organizasyonu gerekmiş ve bu göçle sağlanmıştır. Ravenstein’in yapmış olduğu çalışma bu duruma verilen ilk tepkidir ve içerisinde genelde bireysel sebeplerin varlığı söz konusu olsa da göç ve sanayileşme bağını kurması açısından dikkat çekicidir.

Göçü kuramsallaştırmaya yönelik çalışmaların öncüsü olarak kabul edilen Ravenstein, çalışmasında göçle ilgili yedi temel kural belirlemiştir. Bu kurallar şunlardır: Göçmenlerin büyük çoğunluğu sadece kısa mesafeli ve nüfusu emen merkezlere doğru göç ederler, göç basamaklı olarak gerçekleşir, yani göçmenler merkezlere doğru kaydıklarında onların açtıkları boşlukları daha uzaklardan gelen göçmenler doldururlar, göç olgusunda yayılma süreci emme sürecini destekler, her göç akımı aynı zamanda karşı göç akımını da üretir, göçün basamaklı olarak gerçekleşmesinden ayrıca uzun mesafeli göç doğrudan ticaret ve sanayi merkezlerine doğrudur, kentte yaşayanlar kırdaki yaşayanlara göre göç etmeye daha az eğilimlidirler ve son olarak kadınlar erkeklere oranla daha fazla göç etmeye eğilimlidirler (Ravenstein, 1885).

Ravenstein ilerleyen yıllarda aynı isimle yayımlanan makalesine temelde iki ekleme yapmıştır. Bunlardan ilki göçün nedenleriyle ilgilidir. Ravenstein göçün temel nedeni olarak ekonomik sebepleri görür ve bunun dışındaki sebeplerin ikincil etmenler olduğunu söyler. Bu bakımdan ekonomik olarak daha iyi olma isteği dışında

gerçekleşen göç hareketler, bu temel nedene göre daha zayıf kalmaktadır. Ravenstein'in yaptığı ikinci ekleme ise, göçün sürekliliğiyle ilgilidir. Ravenstein'a göre göç sürekli aratarak devam eden bir süreçtir. Bunun sebebi de sanayinin gelişmesini ve buna bağlı olarak sanayi ve ticaret merkezlerinin çoğalmasındır (Yalçın'dan aktaran Çağlayan, 2006). Ravenstein'in çalışmalarını yaptığı dönem ve yer göz önüne alınırsa, genelde göçe karşı bireysel sebeplerden bahsetmesine rağmen göçün sanayi ve ticaret merkezlerine doğru olduğu ve göçün sürekliliği üzerine yapmış olduğu gözlemler göç ve egemen üretim biçimi ilişkisinin kurulması açısından önemlidir.

Ravenstein'in çalışmaları göç konusundaki ilk kapsamlı ve kuramsallaştırmaya yönelik çalışmalar olmuş ve sonra yapılacak olan çalışmalara öncülük etmiştir. 1940 yılında gelindiğinde ise Samuel Stouffer (1940), *Kesişen Fırsatlar: Hareketlilik ve Mesafeye İlişkin Bir Teori* (Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance) isimli makalesinde nüfus hareketliliğini ortaya çıkan fırsatlar açısından değerlendirmiştir. Stouffer (1940: 845), göç süreçlerinde mesafenin oldukça önemli bir etken olduğunu ve bu durumu daha açık bir şekilde ortaya koyan çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmanın temel denencesi belirli bir mesafeye göç eden insan sayısının, göç edilen yerde ortaya çıkan fırsatlar ile doğru orantılı, kesişen fırsatlar ile ise ters orantılı olduğudur (Stouffer, 1940: 846). Ayrıca çalışmada itme-çekme kuramının sıkça kullanıldığını, ancak bu çalışmalarda itici ve çekici etmenlerdeki mesafe bileşenin ampirik ve kavramsal olarak ayrılmadan yapılacak analizlerin faydalı olmayacaklarını ifade eder (Stouffer, 1940: 846). Çağlayan (2006: 77) *Kesişen Fırsatlar Kuramını* açıklarken, o bölgede yaratılan iş imkânlarının temel belirleyici olduğunu, bu iş imkânlarının yarattığı çekiciliğin kuramın temel işleyiş biçimini oluşturduğunu belirtir. Ayrıca ortaya çıkan iş fırsatları ve bu işlerde çalışmak isteyen işçilerin sayısının ortaya çıkacak göç hareketinin büyüklüğünü belirleyeceğini ifade eder.

Göçle ilgili çalışmaların kuramsal çerçevelerinde sıklıkla gösterilen bir kuram ise itme-çekme kuramıdır. Daha önceki yıllarda bazı çalışmalarda kullanılan itici ve çekici faktörlere dayalı bu kuram ilk olarak 1966 yılında Everett Lee tarafından formüle edilmiş ve *A Theory of Migration*² adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmanın başında Farr'ın göçün hiçbir kurala bağlı olmadan gerçekleştiği önermesine karşılık olarak Ravenstein tarafından ortaya konan kuram incelenmiş ve Ravenstein'in bu kuramına pek çok kez atıfta bulunulduğu, zaman zaman irdelendiği, ancak yapılan binlerce göç çalışmasına

² Lee, Everett S. (1966), "A Theory of Migration", *Demography*, Vol:3, No:1, pp: 47-57.

rağmen bir genelleştirme çabasına girişilmediği belirtilmiştir (Lee, 1966: 48). Lee (1966), göç kararı alınması ve göçün gerçekleşme sürecinde etkili olan dört temel faktör belirlemiştir. Bunlar; yaşanan yerle ilgili faktörler, gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, süreçte karşılaşılabilecek engeller ve kişisel faktörlerdir. Lee'nin göç kararı alınması ve göçün gerçekleşme süreciyle ilgili belirlediği bu faktörler itme-çekme kuramının temelini oluşturmaktadır.

Sosyal bir yapı içinde itme ve çekme etkisi yaratan sebepler birbirinden çok farklı olabilir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, bu olumlu ve olumsuz faktörler görecelidir ve kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Kişisel olarak göç kararı verme eğilimlerini belirleyen yaş, cinsiyet, eğitim, ırk vb. gibi demografik etmenlerin değerlendirilmesi itme ve çekme kuramı için oldukça önemlidir (Çağlayan, 2006). İtme-çekme kuramı genel olarak nüfus yoğunluğunun az olduğu yerlerden, yoğunluğun fazla olduğu yerlere göç etme eğilimlerini vurgular ya da göçü iş döngülerindeki dalgalanmalarla ilişkilendirir. Göç sürecinin nedeni olarak, insanları buldukları konumdan ayrılmaya zorlayan itici faktörleri ve göç alan yerlerdeki insanları cezbeden çekici faktörleri algırlar. İtici faktörler, artan nüfus baskısını, düşük yaşam standartlarını, ekonomik fırsatlardan yararlanamamayı ve siyasal baskıları ifade ederken, çekici faktörler emeğe olan talep ve göç edilen yerlerdeki ekonomik fırsatlar ve siyasal özgürlükleri içerir (Castles ve Miller, 2008: 31). İtme-çekme teorisi, görüldüğü gibi göçün bireylerin kendi kararları sonucu yaşanan bir süreç olduğunu vurgular ve temelde bireyin yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla bir yerden başka bir yere göç ettiğini söyler.

İtme-çekme kuramıyla ilgili çalışmalar yapan bir diğer kişi ise William Petersen³'dir. Petersen, itme-çekme kuramına bağlamında insanları göçe iten veya çeken şeyleri irdemiştir ve beş temel göç tipi belirlemiştir (Petersen, 1958). Bu göç tipleri ilkel göçler, zoraki ve harekete geçirilen, yönlendirilen göçler, serbest ve toplu göçlerdir. İkel göçler olarak yaptığı sınıflandırmada, Petersen ilkel insanların yaptığı göçleri değil daha çok doğa ve çevre koşullarının itici etkileri sonucunda yapılan göçleri kastetmektedir. Yerleşik bir hayata sahip olmayan toplumların, çevre koşullarına bağlı olarak yer değiştirerek yaşamlarını sürdürmelerini de bu göçler kapsamında değerlendirmiştir. İnsanların göçle ilgili karar sürecinde az da olsa irade sahibi

³ PETERSEN, William (1958), "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, Vol.23, No.3, pp. 256-266.

olmalarını ve böylece gerçekleşen göçü yönlendirilen veya harekete geçirilen göç olarak tanımlamış, eğer göç kararı alınması sürecinde göç eden kişinin herhangi bir irade göstermesi mümkün değilse bunu zoraki göç olarak tanımlamıştır. Petersen'e göre nasıl ilkel göç tipinde doğanın ve çevre koşullarının yarattığı bir itici güç söz konusuysa, bu göç tiplerinde ise toplumsal yapının bir itici etkisi vardır. İlkel, zoraki ve yönlendirilen göçlerde göçmenlerin iradeleri önemsiz bir etkidir. Ancak Petersen'in serbest göç olarak adlandırdığı modelde temel belirleyen göçmenlerin hür iradeleridir. Son olarak deniz taşımacılığı ve demiryolu gibi ulaşım imkanlarının gelişmesi ile birlikte, insanların özellikle Amerika kıtasına yapmış oldukları göçü örnek vererek, Petersen'a göre göç kitlesel bir hal almıştır (Petersen, 1958).

Kısaca incelenen itme-çekme kuramı kentleşme alan yazınında oldukça ilgi görmüş ve benimsenmiştir. Ancak itici-çekici güçler kuramının ortaya koyduğu şekilde bir inceleme yaparak kırların boşalması gerekliliği ortaya çıkacaktır. Göçü, kırsal yapıların çözülmesi gibi algılama ise kavramın içinin boşaltılması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Ayrıca bu kuram, göç deneyiminin salt kişilerin kendi iradelerine dayandığı anlamının çıkmasına sebep olmaktadır. İtici ve çekici güçlerden veya etkilerinden bahsederken sıklıkla karşılaşılan şeyler, eğitim, ulaşım, kültür gibi üstyapısal faktörlerdir. Ancak bu noktada göz önüne alınması gereken üstyapısal faktörlerden ziyade altyapı kurumlarıdır. Yani üretim ilişkileridir. Çünkü eğitim, kültür gibi kavramlar üstyapısal kavramlar olarak üretim ilişkilerinin sonucudurlar.

2.3.1.2. Çağdaş Göç Kuramları

Uluslararası ilişkiler çerçevesinde, ülkeler arasında bulunan siyasal, ticari ve sömürgecilik tarzı bağlantılardan doğan ilişkiler sayesinde yaşanan göç hareketini içeren kurama göç sistemleri kuramı denmiş ve çok sayıda disiplini içine almayı ve göç deneyiminin tüm boyutlarını kuşatmayı amaçlamıştır (Castless ve Miller, 2008: 35-40). Devletler arası bu tür ilişkiler kapsamında yaşanan göçlere Amerika Birleşik Devletleri ve Meksika, Fransa ve Cezayir, Almanya ve Türkiye arasında yaşanan emek göçü örnek olarak verilebilir. Göç sistemleri kuramı, temelde göç olgusunu makro ve mikro yapıların etkileşiminin sonucu olarak görür. Makro yapılar, küresel ekonomi politikası, uluslararası ilişkileri ve göç sürecinde göç alan ve göç veren ülkelerin bu kapsamdaki kanun ve yasal uygulamalarını kapsamaktadır. Mikro yapılar ise göçmenler tarafından,

göç süresince karşılaşılan sorunlar ile başetmek için geliştirilen enformel ağlardır (Castless ve Miller, 2008: 37). Bu kurama göre göç hareketi göç alan ve veren iki ülke arasında geçmişlerinde bulunan sömürgecilik, ticaret, sosyal, kültürel ve tarihsel ilişkilere dayanmaktadır. Karşılıklı göç yaşayan ülkeler incelendiğinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

Göç Sistemi yaklaşımı, gerçekleşen ya da gerçekleştirilmek istenen göç hareketlerini, bu sürecin göç alan ve veren olarak iki tarafını da göz önüne alarak inceler. İki taraf arasındaki ilişkileri de dikkate alarak, insan hareketlerinin yanında bilgi, mal ve fikirlerin de hareketini kapsar. Bu bağlantılar devletlerarası ilişkiler, sosyal karşılaşmalar, aile ve sosyal ağlar olarak sınıflandırılabilir. Bu yaklaşım, göç süreçlerini incelemenin yanında, göç alan ve veren yerler arasındaki mikro ve makro bağlantıları da inceler. Bu kurama göre göç hareketleri, söz konusu yerler arasındaki mikro ve makro bağlantıların etkileşimi sonucu gerçekleşir (Güllüpinar, 2012a:78-79).

Göç sistemleri yaklaşımı, genelde devletlerarası göçleri açıklamayı amaçlamış ve içgöçlerin açıklanması konusunda yetersiz kalmıştır. Makro ve mikro yapıların etkileşiminden bahsederken, mikro yapılar tamamen bireysel durumlarla tanımlanmış, makro yapılar tanımlamasında ise devletlerin birbirleriyle etkileşiminden bahsetmiş, Meksika'dan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ne, Türkiye'den Almanya'ya ve Cezayir'den Fransa'ya olan göçleri örnek vermiştir. Ancak göçün neden hep bir yönde olduğuna ve Almanya'dan Türkiye'ye, ABD'den Meksika'ya ya da Fransa'dan Cezayir'e olmadığına ayrıntılı bir açıklama getirmemiştir.

İlişkiler Ağı Kuramı ise göçmenlerin göç ettikleri ülkelerle arasında bulunan sosyal ağların göç süreçlerine etkisi olduğu ve uluslararası göçü özendirdiği önermesini ortaya koyar. Abadan-Unat (2002: 18) bu ilişkiler ağını, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenle yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasındaki ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılar olarak tanımlamaktadır. 20. yüzyılın sonlarında küresel olarak adlandırılan dünyada yasadışı olarak tanımlanan göçlerin yaygın olduğu düşünülürse bu ilişkiler ağının göç süreçlerinde etkili olacağı açıktır.

Temelde bu kuramın ortaya koyduğu dört önerme mevcuttur. Buna göre; göçmen ilişkiler ağları, göç hareketlerini özendirmek suretiyle göç etme isteğini sürekli yaygınlaştırır. İlişki ağları göçün yol açtığı masrafları ve riskleri azalttığı için ücret farklılığı önemini kaybetmektedir. Göçmen ilişkiler ağları kurulduktan sonra ülkeler

tarafından benimsenen göç politikaları ne olursa olsun, göçmen örüntüler oluşmaya devam etmektedir. Göçmenlerle ailelerinin birleşmesini hedefleyen politikalar göçmen ilişkiler ağlarını güçlendirmektedir (Abadan-Unat, 2012: 20). Bu ilişki ağları göç süreçlerinde etkili olduğu gibi, göç ettikten sonra yeni yere uyum açısından da oldukça önemlidir. Massey vd, (1993: 460-461) ilişki ağları kuramı değerlendirmesinde ilave olarak daha önce göç etmiş ya da çevresinde göç etmiş kişiler olanların göç etme eğiliminin daha fazla olduğunu ifade eder. Ayrıca, kişinin çevresinde daha önceden göç etmiş olan birisiyle olan ilişkisinin yakınlığı onun da göç etme ihtimalini arttırdığını belirtirler. Son olarak ise göç ilişki ağlarının yoğunlaşması ve derinleşmesi, uluslararası göçün daha yaygın gerçekleşen bir durum haline dönüşmesi, göç eden kitlenin sosyoekonomik seviyesinin orta sınıftan, alt sınıfa dönüşmesine sebep olacağı sonucuna varırlar (Massey vd, 1993: 461).

Göç ağları olarak adlandırılan ve göçmenlerin aralarında kurdukları bağları ifade eden bu durumda, göçmenlerin bazı ortak değerler geliştirmesi, içine kapanması, göç ettikleri toplumdaki kendilerini yalıtarak içlerine kapanmaları gibi göç edilen yere uyumun sağlanamadığı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle Almanya örneğinde, Avrupa ülkelerine göç eden Türk göçmenlerin birarada, toplu iskânı tercih etmeleri, göçün gerçekleşmesinden uzun yıllar geçmesine rağmen gittikleri toplumun dilini öğrenememiş çok sayıda göçmene rastlanması açıkça gözlenebilen bir durumdur.

Kentleşme literatüründe kabul gören ve yoğun olarak kullanılan teorilerden bir tanesi de merkez-çevre kuramıdır. Doğrudan bir göç kuramı olmamakla birlikte kentleşme ve göç süreçlerini bu kuram üzerinden açıklayan çalışmalar yaygındır. İlk olarak 1970'li yıllarda ortaya konan merkez-çevre kuramının öncüleri Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Andre Gündel Frank gibi düşünürlerdir. Kuram genel olarak kapitalizmi merkeze alır ve merkez ile çevre ya da gelişmiş ile az gelişmiş ülkeler arasındaki çikara ve sömürüye dayanan ilişkileri açıklamaya çalışır. Kapitalizmin yayılması ve genişlemesi ile birlikte ileri kapitalist olarak adlandırılan ülkeler ile perifer (çevre) olarak bu sisteme eklemlenen ülkeler arasında hiyerarşik bir bağ kurulduğu önermesine dayanır. Wallerstein (2009: 26-27) meta zincirlerinin rastgele oluşmadığını, coğrafi yönleri bakımından kapitalist dünya ekonomisinin çevrelerinden merkezlerine gitme eğiliminde olduklarını ve üretim süreçlerinin yapısındaki bu mekân hiyerarşikleşmesinin, dünya ekonomisinin merkez ve çevre bölgeleri arasında yalnızca bölüşüm ölçütleri (reel gelir ve yaşam düzeyleri) açısından değil, sermaye birikimi

açısından da görülmemiş büyüklükte bir kutuplaşmaya yol açtığını ifade eder. Bu bakımdan sermayenin belirli merkezlerde toplanmasının yanı sıra, meta olarak değerlendirilen emek gücü de periferden merkeze doğru göç etme eğilimindedir. Bu düzen ile birlikte merkez ülkeler, çevre ülkelerin sahip olduğu hammadde ve işgücünü de kontrol ederler.

Bu kurama göre uluslararası göç ileri kapitalist ülkelerin küreselleşme sonucunda etkisi altında olan ülkelere nüfuz etmesinin bir sonucudur. Bu nüfuzdan kaynaklanan sömürü ve etkileşim sayesinde yoksul ülkelerde hareketli bir işgücü oluşur. Çok uluslu şirketlerin bu ülkelerdeki yatırımlarının hızlanması ve bu yoksul ülkelerdeki tarımsal üretimin de azalması ile kent ile kırsal arasındaki ayırım derinleşmektedir. Bu şartlarda da ileri kapitalist ülkelerde ihtiyaç duyulan ucuz işgücü bu yoksul ülkelere çekilen göçmen işçiler tarafından karşılanmaktadır. Bu düzen, uluslararası bir şekilde emek pazarında arz ve talep dengesine dayanan bir göç akımı oluşturur (Güllüoğınar, 2012a: 69).

2.3.2. Kent Kuramlarında Göç

Kapitalizmin 18. yüzyıldan itibaren egemen üretim biçimi olarak kurumsallaşmasıyla birlikte Avrupa'da ortaya çıkan köklü ekonomik ve toplumsal dönüşümler bir sorun olarak algılanmış ve bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıl sosyologları kentleşmeyi kendi sosyal teori anlayışları içerisinde değerlendirmiş ve kentleşmeyi daha geniş toplumsal faktörlerle birlikte değerlendirmiştir (Güllüoğınar, 2012b: 2). Bu bakımdan kent olgusunun ilk olarak değerlendirildiği çalışmalar Marx ve Engels'in çalışmaları olmuştur. Marx ve Engels, kentleşme olgusunu ilkel birikim adını verdikleri, kendi toprağını işleyen köylünün toprağından ve üretim araçlarından koparılarak ücretli işçiye dönüşmesi sürecinin sonucu olarak ve kent mekânında kapitalist üretim ilişkileri açısından gerekli gördüğü yedek işgücü oluşması üzerinden açıklar. Sermaye oluşumunda, sermayenin yeniden üretilmesinde ve ayrıca emek ihtiyacı ve emeğin yeniden üretilmesinde kentin işlevine dikkat çekerek çözümlmelerini bu doğrultuda yaparlar. Weber ise kent konusunda sınıf temelli bir açıklama yerine, kenti bürokratik bir örgütlenme mekânı olarak algılar ve yorumlar. Kentleşmeyi mekanik ya da benzerliğe dayalı dayanışmadan, organik ya da işbölümüne dayanan dayanışmaya geçiş olarak açıklayan Durheim'e benzer bir şekilde,

Tönnies de kenti cemaatten (gemeinschaft) cemiyete (gesellschaft) geçiş olarak nitelendirir. Pirenne ise, kentlerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini ticaret ile açıklar ve kent konusundaki değerlendirmelerini ticareti merkez alarak yapar. Kenti bağımsız bir olgu olarak ele alan ilk çalışmalar Chicago Okulu teorisyenleri tarafından 1920'li yıllarda yapılmıştır. Kentleşme olgusunu, modernleşme kavramı üzerinden açıklayan bu okulun öncüleri Park, Burgess, McKenzie, Wirth gibi teorisyenler olmuşlardır. Chicago Okulu teorisyenlerinin geliştirdiği kuram Kentsel Ekolojik Kuram olarak adlandırılmıştır. Bu kuramın öncüleri kentsel gelişimin getirdiği eşitsizlikleri, uyumsuzlukları ve mekânsal farklılıkları doğal ve değiştirilemez bir süreç olarak görmüşlerdir (Güllüpmar, 2012b: 3) ve sınıfsal gerilimlerin zamanla aşılarak bütünleşmenin gerçekleşeceği varsayımına inanmışlardır. 1960'lı yıllarda ise Bağımlılık Okulu ya da Kuramı olarak adlandırılan düşünce biçimi bu bütünleşme beklentisini reddederek, ortaya çıkan sorunların merkez ile perifer kentler arasındaki hiyerarşik yapılanmadan kaynaklı bağımlılık ve sömürü ilişkilerinden kaynaklandığını iddia etmiştir. 1970'li yıllardan itibaren ise kenti kapitalist üretim süreçleriyle irdeleyen Çağdaş Kent Sosyolojisi yaklaşımı ya da Neo-Marksist yaklaşım ortaya çıkmıştır. David Harvey, Manuel Castells ve Henri Lefebvre'nin öncülük ettiği bu yaklaşım klasik Marksist kuramdan farklı olarak kenti merkeze alan çalışmalar yapmışlardır. Son olarak ise 1990'lı yıllarda kenti küreselleşme bağlamında ele alan bir yaklaşım ortaya çıkmış ve bu yaklaşımın ileri gelen kuramcıları Sassen ve Friedmann olmuştur.

Çalışmanın bu kısmında yukarıda özetlenen kent kuramları incelenmiş ve göç olgusunu hangi açıdan değerlendirdikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.2.1. Klasik Kent Kuramları

Bilimsel sosyalizmin öncüleri olan Marx ve Engels kent konusunda özel bir çalışma yapmamakla birlikte eserlerinin bir çok yerinde bu konuyu ele almışlar ve değerlendirmişlerdir. *Alman İdeolojisi* isimli kitaplarında kent hakkındaki fikirlerini daha açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Ayrıca Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli yapıtı da kapitalizmin egemen üretim biçimi olmaya başladığı dönemde emeğin kentte nasıl örgütlendiği konusunda açıklamalar getirmektedir. Marx ve Engels (2010)'e göre kent, nüfusun ve sermayenin yoğunlaştığı mekânlardır. Kapitalizmin ortaya çıkışı ile sermaye birikimi toprak mülkiyetinden bağımsız olarak gelişmiş, emek

gücünün bir mal olarak metalaşması sonucu kır ile kent birbirinden ayrılmıştır. Bu süreçte ilk olarak sanayi ve ticari emek, tarım emeğinden ayrılmış, daha sonrasında da ticari emek sanayi emeğinden ayrılmıştır. Bu gelişim, kır ile kentin birbirinden ayrılmasına ve çıkarların karşıtlığına neden olmuştur. Özetle Marx (aktaran Keleş, 2008: 136)'a göre kent yalnızca üretim güçlerinin değil, yönetim fonksiyonlarının da toplandığı, toprak mülkiyetine dayanmayan kapitalizmin mekânıdır. Bu bakımdan ortaya çıkan çıkar ve çelişkiler, kente özgü bir bilinçlenme yaratarak sınıflı bir toplum oluşturur. Holton (1999: 34), Marx'ın kenti ele alış biçimini; *“Marx kenti, işbölümü ile özel mülkiyetin karakterize ettiği bütün toplumlarda bulunan özerk bir yapı olarak ele almakla; onu, türlü üretim biçimlerinin mülkiyet ilişkilerine göre biçim değiştiren heterojen bir kurum olarak görmek arasında gidip gelmiştir”* şeklinde değerlendirmektedir. Holton'un bu şekilde değerlendirmesine rağmen Marx ve Engels'in üretim süreçleri ile ilgili fikirlerine bakıldığında her üretimin aynı zamanda bir yeniden üretim süreci olduğu ifade edilmektedir. Bu bakımdan kapitalist üretim biçiminin mekânı olan kentsel mekân da yeniden üretim süreçlerinde birikim açısından en çok fayda sağlayacak ve devamlılığını sağlayacak şekilde yeniden örgütlenecektir. Bu bakımda kentleşme olarak adlandırılan ve temel dinamiğini kırdan kente göç olgusundan alan süreç de sermaye birikiminin devamlılığını sağlayacak bir durum olarak değerlendirilmelidir. Göçler yoluyla kentlerde oluşan fazla işgücü, emek piyasındaki fiyatları dengelediği gibi, bu şekilde emeğin mekânsal organizasyonunu kârlılığı en çoklayacak şekilde yapmak da mümkün olmaktadır.

Kapitalist gelişme için bürokratik gelişmeyi kaçınılmaz olarak gören Weber (2011: 66), bürokrasinin gelişmesinde kapitalist sistemin, tek başına olmamakla beraber, hiç kuşkusuz en önemli rolü oynadığını, gerçekten de bürokrasi olmaksızın kapitalist üretimin devam edemeyeceğini söyler. Weber (2010: 109), *“Şehrin havası insanı özgür kılar”* ilkesinden hareketle sınıf temelli açıklamalardan ziyade bürokratik bir örgütlenme kuramı geliştirir ve kent yöneticilerini kentsel süreçlerin en önemli unsuru olduğunu iddia eder. Bir topluluğun tam olarak kentsel bir topluluk olarak tanımlanabilmesi için ticaretin egemen olması gerektiğini, fiziksel olarak yaşam alanlarının kale, pazar ve mahkeme gibi yapıları bulundurmaları, siyasi yapı olarak ise kısmi olarak da olsa bir özerklik ve kentte yaşayanların katılımının sağlandığı bir yönetim özelliklerini sergileyebilmesi gerektiğini belirtir. Weber, *“Şehrin havası insanı özgür kılar”* ilkesinin değişen derecelerde Orta ve Kuzey Avrupa şehirlerinde

gerçekleştirdiğini, gerçekten de çoğu kere şehirlerin özgür olmayanları kabul etmeme taahhüdünde bulunmaya zorlandığını söylemektedir. Weber (2010: 127)'e göre zaman zaman ekonomik imkanlardan faydalanma konusunda bazı kısıtlamalar olabilmekteydi ve bu kısıtlamalar bazı kentler tarafından da olumlu karşılanıyordu. Bu kısıtlamalara rağmen yine de, özgürlük ilkesi egemendi. Weber (2010: 127) bu durumla birlikte, kölelik kurumu uygulamalarını kastederek sınıfa dayanan farklılıkların ortadan kalktığını söylemektedir. Aynı zamanda kentte yaşayanların siyasi eşitliğine dayanan ve yöneticiler için seçimlerin yapıldığı Kuzey Avrupa'daki birçok kentte aristokratik bir toplumsal sınıfın ortaya çıktığını belirtmektedir.

Weber kent biçimlerinin zaman ve mekân bakımından farklılık gösterdiği ve heterojenliğin ağır bastığını ifade eder. Bu bağlamda ticaret ve üretim kentleri ile birlikte tüketim ve rantın mekânı olan kentlerden söz etmiştir. Yönetimsel açıdan ise bazı kentleri garnizon ve yönetim erkinin mekânı olarak tanımlamıştır. Bazı durumlarda ise doğal olarak bu işlevler aynı yerlerde toplanmış olabilirler. Buna rağmen Weber kentlerin ortak sahip olduğu genel bir özelliğin varlığından ziyade heterojen bir oluşumu vurgular (Holton, 1999: 37).

Weber ideal bir kent tanımı yaparken ekonomik ve siyasi örgütlenme açısından bir değerlendirme yapar. Bu bakımdan kenti ekonomik olarak değerlendirdiğinde, kentlilerin tarımdan çok ticaret ile uğraştıkları yerler, siyasi örgütlenme açısından ise kısmi de olsa özerk bir hukuk ve kentlilerin seçtiği bir yönetimin olması gerektiğini belirterek ideal kent tanımı yapar. (Weber, 2010). Kentin insan örgütlenmesinin temeli olduğunu ve yalnızca tarihin belirli bir döneminde sosyal dönüşümün öncülüğünü yaptığını açıkça belirtir. Antik dönemde örgütlenmenin temeli akrabalık olmuştur, modern dönemde ise ulus devletlerdir (Saunders, 2013: 43). Bürokrasi kavramını çalışmalarının merkezine koyan Weber, göç ile ilgili doğrudan bir açıklama getirmez. Çalışmalarında kapitalizm kavramını endüstriyel kapitalizm üzerinden açıklar ve ekonomik ilişkileri dinsel öğeler ve tutumlarla ifade eder. Bu bakımdan da endüstriyel kapitalizmin protestan ülkelerde geliştiğine dikkat çeker. Bu çerçeveye göre de feodal düzenden kapitalizme geçişi bürokratik yöneticilerin başarısı olarak niteler.

Durkheim (2006)'e göre işbölümü bir toplumdaki düzeni sağlayan temel unsurdur. Toplumların evrimsel süreci içinde işbölümüne bağlı olarak mekanik dayanışmacı ve organik dayanışmacı toplumlar ortaya çıkar. Bu toplumlardan, mekanik dayanışmanın olduğu toplumlar işbölümünün sınırlı olduğu toplumlardır ve kırsal

yapıları temsil eder. Organik dayanışmanın olduğu toplumlar ise işbölümünün, farklılaşmanın ve uzmanlaşmanın yoğunlaştığı toplumlardır ve kentsel yapıları temsil eder.

Durkheim (2006: 157) işbölümünü ortaklaşa bir işi paylaşmak olarak tanımlar. Eğer bu ortak iş, biri öbürü için vazgeçilmez olmakla birlikte niteliksel olarak birbirine benzer olan işlere bölünmüşse bunu yalınkat ya da birinci derecede işbölümü olarak adlandırır. Eğer değişik nitelikte işlere bölünmüşse, karmaşık işbölüm yani uzmanlaşma olarak niteler. Durkheim (2006: 213) mekanik dayanışmanın giderek alanını yitirerek, organik dayanışmanın üstün duruma gelmesini tarihin bir yasası olarak görür. Organik toplumların benzer ve türdeş parçaların birbirine eklenmesi olmayıp, her biri özel bir role sahip olan ve kendileri de farklı parçalardan oluşan farklı organlar dizgesi olduğunu söyler (Durkheim, 2006: 221).

Durkheim çalışmalarında kent ve kentleşme konusunu çalışmanın öznesi olarak ele almamasına rağmen toplum konusunda getirdiği açıklamalar kent ve kentleşme açısından da değerlendirilebilir. Bu bakımdan kenti toplumsal işbölümünün, farklılıkların ve uzmanlaşmanın ortaya çıktığı yerler olarak görür ve toplumsal açıdan olumlu bir gelişme olarak yorumlar. Göç konusunda net bir ifade sunmamasına rağmen, bu bağlamda değerlendirildiğinde işbölümünün arttığı modernleşen toplumlarda, nüfusun kentlerde toplanması toplumu mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya taşımaktadır.

Pirenne (1991: 105) kentlerin kökenini ve gelişimini ticaret ile ilişkilendirir. Ticaretin yayılması ile kentlerin gelişmesinin aynı zaman aralığında gerçekleşmesini bunun kanıtı olarak gösterir. Buna göre, ticaretin ilk kez kendini gösterdiği İtalya ve Hollanda, kentlerin ilk belirledikleri, büyük bir hızla ve güçlü bir biçimde geliştikleri ülkelerdir. Kentler ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca belirmişlerdir. İlk olarak, deniz kıyılarında ve ırmak boylarında kurulan bu ilk etkinlik merkezlerini, ticaret yayıldıkça, birbirine bağlayan başka kentler kurulmuştur.

Pirenne (2010: 60) ticaretin 12. Yüzyıldaki evriminin dikkatle incelenmesi gerektiğini ve ticaretin bu dönemdeki gelişim hızının 19. yüzyılın sanayi devrimiyle karşılaştırılabileceğini belirtir. Göç konusunu ele alırken ise ticaret ile ortaya çıkan kentlerin avare dolaşan topraksız insanlara kendisini sunan yeni bir hayat ve ortaya koyduğu kazanç vaadiyle karşı konulmaz bir cazibe merkezi olduğunu ifade eder ve sonuç kırlardan doğmakta olan kentlere doğru gerçek bir göç olmuştur.

2.3.2.2. Chicago Okulu Yaklaşımı

20. yüzyılın ilk yarısında Chicago Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Antropoloji bölümünde çalışmalarını yapan Robert E.Park, Ernest W.Burgess, McKenzie ve Louis Wirth Chicago Okulu olarak adlandırılan yaklaşımın öncüleri olmuşlardır. Chicago Okulu tarafından geliştirilen birbiriyle ilişki iki düşünce kentbilim açısından önemlidir. Bunlardan ilki olan, Park, Burgess ve McKenzie tarafından ortaya konan ekolojik yaklaşım, biyolojideki ekolojik süreçlerle, yani bitki ve hayvan yaşamının fiziksel çevrede, o çevreye uyum sağlama biçimleri aracılığıyla düzenli bir şekilde dağıldığı süreçlerle açık bir benzerlik kurma çabası ile geliştirilmiştir (Giddens, 2005: 91). İkincisi ise Wirth tarafından geliştirilen şehrin "bir yaşam biçimi" olarak ele alındığı kültüralist yaklaşımdır. Bu yaklaşım içerisinde kent insanının yaşamının kır insanının yaşamından farklılıklarının altı çizilerek kent, kültürel bir öge olarak ele alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır (Serter, 2013: 69).

Chicago Okulu temsilcileri kentte yaşayan insan hareketlerini tanımlarken bitki ve hayvan sosyolojisinin temel tezlerinden yararlanarak, kenti uzun erimde kendiliğinden dengeye oturacak bir ekosistem ya da organizma olarak görmüşlerdir. Bu görüşe göre, kent toplumu barındırdığı sistem içinde ekolojide ortaya çıkan rekabet, istila ve yerine geçme süreçleri yoluyla dengeye ulaşır (Serter, 2013: 70).

Park (2015: 38)'a göre kent, yalnızca bir fiziki mekanizma ya da sonradan üretilmiş bir yapı değildir. Onu oluşturan insanların özelliklerini taşır, doğanın ve insan doğasının ürünüdür. Ulaşım, iletişim gibi kent nüfusunun hareketliliğini ve yığılmasını sağlayan herşey kentin ekolojik düzenlemesinin birincil etkenleridir. Park (2015: 39) bunun yanında kentin yalnızca coğrafi ya da ekolojik bir birim olmadığını belirterek iktisadi bir birim olduğunu ve kentin iktisadi düzenlenmesinin işbölümüne dayandığını söyler. Kent planlaması konusunda ise kişilerin zevklerinin, mesleki ve ekonomik çıkarlarının nüfusu ayırıştırma ve sınıflama eğilimi göstermesinden dolayı nüfus örgütlenmesinin tasarlanarak denetim altına alınamayacağını iddia eder (Park, 2015: 41). Park (2015: 42)'a göre kentin her bölgesi ya da mahallesi sakinlerinin karakterinden ve özelliklerini yansıtır. Bununla birlikte coğrafi bir alan içerdiği nüfusa özgü hassasiyetleri, gelenekleri ve tarihi olan bir yere dönüşür.

Chicago Okulu'nun öncülerinden olan diğer bir kişi ise Ernest W.Burgess ise kentlerin büyümesinin ekolojik bir açıklamasını yapmaya çalışmıştır. Ekolojik teoride, genel olarak, şehrin bir merkezden çevreye doğru yayılan alanlar şeklinde farklılaştığı

kabul edilmiştir. Önce, merkezi bir işyerinin teşekkül ettiği, daha sonra insanlar ve müesseselerin bu merkezden çevreye doğru giden belli bir takım kalıplar halinde yayıldıkları ileri sürülmüştür (Koyuncu, 2011: 38). Burgess (2015: 92-93) şehrin yayılma süreçlerinin, en iyi şekilde, hem ardışık kentsel yayılma kuşaklarını hem de bu süreçte farklılaşan alan türlerini göstermek için numaralandırılmış bir dizi eş merkezli çember üzerinden tasvir edilebileceğini belirtmiştir. Buna göre en merkezde ana ticaret merkezleri bulunur. İkinci bölge bir geçiş alanıdır ve merkezi kuşatan küçük ticarethane ve imalathanelerden oluşur. Üçüncü bölge ise daha önce yaşadıkları bölgenin koşullarının bozulmasından dolayı endüstri alanlarına kaçmış işçilerin yaşadığı ve işlerine kolayca erişebilmeyi amaçladıkları yerlerdir. Dördüncü halka ise üst sınıfın yaşadığı, girişi sınırlı yerleşim alanıdır. En dışta ise banliyöde yaşayan ve şehirdeki işine gidenlerin yaşadığı uydu kentler yer alır. Bu kuram aşırı derecede bir basitleştirme olduğu (Keleş,2008: 126) ve birden çok merkezle büyüyen ve ulaşım hatlarının ve olanaklarının önemli belirleyiciler olarak görüldüğü metropol kentler için yeterli bir kuramsal çerçeve sunmadığı (Serter, 2013: 71) eleştirileri ile karşılaşmıştır.

Louis Wirth ise 1938 yılında The American Journal of Sociology adlı dergide yayımlanan "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme" isimli makalesinde kentin nüfusa bağlı olarak yapılan tanımlamalarının yetersiz kalacağını belirtmiştir. Kenti toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreceli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte yerleşmiş bulunduğu yer olarak tanımlar (Wirth, 2002: 85). Toplumsal açıdan türdeş olmayan bu insanların yoğun nüfuslu yerleşim yerlerindeki toplumsal eylemlerinin ve örgütlenme biçimlerinin ortaya konmasını ise kent toplumbilimcisi temel sorunu olarak görür (Wirth, 2002: 86).

Wirth (2002: 98-99) bir yaşam biçimi olarak kentselliğe, karşılıklı olarak birbiriyle ilişkili üç farklı biçimde yaklaşılabilirliğini söylemektedir: Fiziksel bir yapı olarak, toplumsal örgütlenme sistemi olarak ve kişiliklerin bir araya gelmesi olarak. Fiziksel bir yapı olarak kentsellik nüfusu, teknolojiyi ve ekolojik düzeni kapsamaktadır. Toplumsal bir yapı olarak kentsellik ise özgül toplumsal yapıyı, toplumsal kurumlar dizisini ve tipik toplumsal ilişkiler kalıbını içermektedir. Diğer kentsellik yaklaşım biçimlerine ek olarak ortak davranış kurallarından kaynaklanan ve toplumsal denetim mekanizmasına bağlı kişiliklerin bir araya gelmesi de bir yaşam biçimi olarak kentselliği oluşturmaktadır. Wirth (2002:88-98)'e göre, kenti nüfus büyüklüğü, yerleşim yerlerinin yoğunluğu ve yerleşim yerlerinde oturanların ve grup yaşamının heterojenliği

arasındaki ilişkiler karakterize etmiştir ve ancak böyle bir kuram sayesinde, karmaşık ve çok yönlü olan kentleşme olgusu, sınırlı sayıdaki temel kategoriler açısından çözümlenebilir.

Wirth kent ve kentleşmeye kavramlarına getirdiği açıklamalara dayanarak kentleşmeyi bir yaşam biçimi olarak ele almış ve incelemiştir. Giddens (2013: 950), Wirth'in düşüncelerinin geçerliliği olduğunu ancak aşırı genellemeler içerdiğini söylemektedir. Ayrıca, Louis Wirth'in bu çalışmasının zaman aralığı endüstri devrimi sonrası ortaya çıkan sanayi kentlerini kapsamaktadır. Serter (2013: 74) kentlerin tarihsel sürecin her döneminde fiziki ve sosyal yapısına eklemeler yaparak büyüdüklerini, bu bakımdan kentlerin gelişim serüvenlerinin ve tipolojisinin tarihten bağımsız incelenemeyeceğini belirterek bir eleştiri getirir. Ayrıca Wirth ve diğer Chicago Okulu kuramcıları olguları sınıf temelli bakış açısını reddederek, hatta ekonomik ilişkileri kentin ikincil işlevi olarak gören bir yaklaşımla kenti yalnızca kültürel açıdan ele alarak bu süreçleri aşırı basitleştirmişlerdir. Lefebvre (2013:78-79) de bu kuramın son derece indirgemeci bir yaklaşım sunduğunu ve insanoğlunu yeme, uyuma, üreme gibi birkaç temel eylemle sınırlandırarak, basitleştirilmiş bir işlev olarak yaşam alanı terimini tasarladığını ifade eder.

Genel olarak Chicago Okulu kentleşmeyi Darwinci bir bakış açısıyla rekabet, hakimiyet ve iktidar kavramlarıyla açıklıyor ve kentsel gelişmenin getirdiği eşitsizlikleri, uyumsuzlukları ve mekânsal farklılaşmaları doğal ve değiştirilemez bir süreç olarak kabul etmiştir (Güllüpnar, 2012b: 1).

2.3.2.3. Modernleşme ve Bağımlılık Kuramları Yaklaşımı

Modern kent, toplumsal sınıfların çelişen çıkarlarının çatışma alanlarıdır. Harvey (2006: 39) dev ölçekte kentleşmenin psikolojik, sosyolojik, teknolojik, organizasyonel, politik sorunlarla başa çıkma konusundaki acil ihtiyacın modernist hareketlerin fişkırmaya yol açtığını, 1848 yılından sonra modernizm büyük ölçüde kentsel bir olgu olduğunu ve aynı şekilde modernizmin “kentlerin sanatı” olduğunu söylemektedir. Modernleşmeci çizgi, kalkınma sürecini geleneksel yapıdan “modern”e doğru uzanan, doğrusal bir gelişme olarak tanımlar. Bu sürecin başlangıcını, tüm toplumlarda evrensel olduğu varsayılan, geleneksel yapı oluşturur. Gelişmiş sanayi toplumları bu sürecin devamı, kentleşme de en önemli ayaklarından birisidir. Bu kurama göre, kentleşme ile

toplumsal modernleşme arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Kentleşmenin eğitim düzeyini yükselten, iletişim olanaklarını arttıran, politik katılımın kapsamını genişleten sonuçları onu evrenselliğinin kanıtıdır. Buna göre gelişmekte olan veya geç modernleşen ülkelerin kentleri de aynı gelişme çizgisini izleyecektir (Aslan, 2008: 33).

Modernizm veya modernlik 19. yüzyıl ile başlayan ve kapitalizmin egemen üretim biçimi olma sürecinde kullanılan anahtar bir terimdir. Kapitalist ilişkilerin örgütleniş aşamasında modern olmak bir bakımdan bu ilişkilerin egemen olması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan modernleşme 1800'lü yıllardan itibaren sözü edilen bir kavram olsa da bir paradigma olarak kuramsallaşması İkinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Üçüncü Dünya ya da gelişmekte olan olarak adlandırılan bu dönemde yaşanan yoğun içgöçler de sıklıkla bu paradigma üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Modernleşme terimi dünya toplumlarının doğrusal olmayan bir gelişme çizgisini izleyen bir sosyal değişme sürecini takip ettiklerini, gerçek gelişmenin ancak endüstrileşmiş batı ülkelerinin sundukları modelleri aynen benimseme ölçüsünde tamamlamış olacağı olacağı anlamını taşımaktadır (Abadan, 1970: 19). İsmail Coşkun (1989: 295) modernleşme kuramının temel özelliklerinin üç noktada toplandığını söyler. Bunlar tek bir sistem ve ortak payda, Batı'nın üstünlüğünün tartışılmazlığı, Doğu'nun sistemle bütünleştirilmesidir. Burada kastedilen tek sistem batı sistemi, ortak payda ise sanayileşmedir. Giddens (2005: 130-131) de bu kuramın sanayileşme ile olan ilişkisini belirtir ve sanayileşmenin özgürleştirici bir güç ve ileriye dönük bir olgu olduğunun ve bu yüzden Batı toplumlarının "gelişmekte olan" toplumlar için izlenmesi gereken bir model sunduğunun düşünüldüğünü söyler.

Bu kurama göre "sanayileşmemiş ülkeler" "sanayileşmiş ülkeler" in gittikleri yolda giderlerse birgün onların seviyesine ulaşacakları iddia edilmiştir. Kuram temelden hatalı bir önerme üzerine kurulmuş, sanayileşmemiş ülkelerin bugününün sanayileşmiş ülkelerin dünü olmadığı gerçeği görmezden gelinmişti. Giddens (2005: 131) de aynı şekilde bu kuramın yanlış önermeler üzerine temellendirildiği, Batı kapitalizminin dünyanın geri kalan bölümü üzerindeki egemenliğine ideolojik bir savunma aracı olarak hizmet ettiği eleştirisini getirmiştir.

Bu modernist kurama karşı eleştirilerin büyük bir bölümü bağımlılık yaklaşımı olarak bilinen kuramı savunanlar tarafından yapılmıştır. Bağımlı kentleşme kavramsallaştırmasına göre "Üçüncü Dünya" ülkelerinin bağımlılığı, bunların

ekonomik ve toplumsal gelişmeleriyle birlikte kentleşme biçimlerini de etkilemiştir (Keleş, 1972: 20). Bu ülkelerin mekânsal yapı ve süreçlerinde ortaya çıkan değişimlerin esas dinamiğini pazar aracılığı ile kapitalist dünya sistemi ile bütünleştirmeleri oluşturmaktadır. Yani bu kentler değişim yönünden bir iç dinamiğe sahip değilken, tamamen dışsal etkilerle hızlı bir kentleşme sürecine girmişlerdir (Kaygalak, 2008: 15). Buna göre merkez olarak adlandırılan ileri kapitalist ülkeler ile çevre (perifer) ülkeler arasındaki ilişkiler, bağımlılık ilişkileri nedeniyle çevre ülkelerin aleyhine gelişmektedir. Bu bağlamda modernist kuramın ileri sürdüğü gibi gelişmekte olan veya geç modernleşen ülkelerin kentlerinin merkez ülkelerdekiyle aynı gelişme çizgisini izleyecekleri iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Bağımlılık kuramının öncülerinden Immanuel Wallerstein (2009: 27)'e göre meta zincirleri coğrafi yönleri bakımından rastgele oluşmamıştır. Zincirlerin tümü haritalara çizilse, biçim bakımından merkezcil oldukları görülür. Meta zincirleri, kapitalist dünya ekonomisinin çevrelerinden merkezlerine doğru gitme eğilimindedir. Üretim süreçlerinin yapısındaki bu mekân hiyerarşikleşmesi, dünya ekonomisinin merkez ve çevre bölgeleri arasında yalnızca bölüşüm ölçütleri (reel gelir ve yaşam düzeyleri) açısından değil, daha da önemlisi, sermaye birikiminin yerleri açısından görülmemiş bir kutuplaşmaya yol açmıştır.

Bağımlılık kuramı genel olarak üretim ilişkilerinden çok pazar ilişkilerini göz önüne alarak toplumsal sürece bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Bu bakımdan içgöçleri açıklamaya yönelik sınırlı bir katkı sunsa da göç veren yerlerden göç edilen yerlere doğru kaynakların yer değiştirdiği, bu bakımdan göç veren yerlerdeki kaynakların tükendiğini vurgulaması açısından önemlidir.

2.3.2.4. Çağdaş Kent Kuramları

1970'lerle birlikte kente kuramsal bir açıklama getirmeye çalışan Lefebvre, Castells ve Harvey gibi akademisyenlerin çalışmalarının kent araştırmalarında genel ve bütünleyici bir çerçeve oluşturulmasına önemli katkısı olmuştur. Kent, bu dönemde, üretime, değişime ve tüketime olanak sağlayan yapay çevre, üretim ve yeniden üretimin bir toplumsal örgütlenme biçimi, emeğin ve işlevlerin kapitalist işleyiş içinde bölünmesinin özgül bir yansıması olarak incelenmeye başlamıştır (Duru, Alkan, 2002: 20). Lefebvre, Castells ve Harvey çalışmalarında kent mekânının üretim, yeniden üretim ve dönüşümünde sermaye birikim süreçlerinin önemli bir rol oynadığını

vurgulamaktadırlar. Harvey (aktaran Şengül, 2009: 17) kent mekânının üretim ve yeniden üretiminde bu kadar önemli bir role sahip olan sermaye birikim sürecinin diğer yüzünü de sınıf çelişkilerinin oluşturduğunu ifade etmektedir.

Kentler üretim ilişkilerinin yoğunlaştığı, emeğin ve sermayenin yeniden üretiminin gerçekleştiği yerlerdir. Kentleşme de toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimlerden doğar. Araştırmanın birinci kesiminde verilen Lefebvre (1991: 31)'nin "her üretim biçiminin kendi mekânını ürettiği" önermesine bağlı olarak, kapitalist sermaye birikim sistemi de, kenti, doğrudan üretimin ve aynı zamanda yeniden üretimin mekânı olarak algılamaktadır. Topluluğun yaşadığı mekân, üretim yeri için uygun işgücünün yeniden üretildiği mekândır (Harvey, 2002: 163). Buna bağlı olarak kent, kapitalist sermaye birikim sisteminin ürettiği çelişkilerin mekânı ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin merkezi olarak değerlendirilmiştir. Kent, kapitalist toplumsal ilişkiler içinde bağımsız bir mekânsal birim olarak değerlendirilemez. Ancak, bu etkileşim içinde, yapılı çevre ve kolektif tüketim ve bunlar etrafında oluşan kullanım ve değişim değerinin nasıl paylaşılacağı sorunu özgün bir siyasal mücadele alanı yaratmaktadır (Lefebvre'den aktaran Şengül, 2009: 55). Lefebvre'nin bu önermesine göre kapitalizmin bütün ilişkileri kent mekânında yeniden üretilmekte ve kentsel mekânın düzenlenmesi yoluyla kapitalizm varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda kapitalizm kendisini yeniden üretecek mekânı yaratmaktadır, mekânın yeniden üretimi, aslında kapitalizmin de kendisini yeniden üretme sürecidir. Kent yapılı bir çevre olarak üretim araçlarının bir unsuru haline geldikten itibaren üretim ve yeniden üretim, kapitalist sermaye birikim sistemi için yeniden şekillendi. Bu durum kent mekânının kullanım değerinden ziyade değişim değerinin öne çıkmasına sebep oldu. Lefebvre (2007), ayrıca mekân üzerindeki hâkimiyetin günlük hayat içinde ve üzerinde toplumsal iktidar kurmanın temel ve kapsayıcı bir kaynağı olduğunu söylemektedir.

Castells'e göre 'kent', işgücünün yeniden üretiminin mekânsal birimidir. Yapılı çevrenin üretimi, yapıların oluşturduğu bütünlüğün bu sözü edilen mekânsal birimle eklemlenmesini sağlayan süreçlerle gerçekleşir (aktaran Gottdiener, 2001: 251). Castells, Lefebvre'den farklı olarak kent ve çevre sorunlarının mekânın örgütlenmesi sorunu olarak tanımlanamayacağını, zira bütün toplumsal olgularda olduğu gibi mekânsal ifadeleri bulunmakla birlikte, onları niteleyen şeyin bu yönleri olmadığını ifade etmektedir. Bunun yerine, bu konuların toplumsal ilişkiler ağı içerisine yerleştirilerek, önemleri toplum örgütlenmesinin temelinde yatan toplumsal sınıfların

diyalektiği ile ilişkili olarak kavranması gerektiğini söylemektedir (Castells, 1997: 13). Castells (1997: 14), kent sorununun aslında bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde yer alan konut, eğitim, kültür gibi ortak tüketim araçlarının örgütlenmesi ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Castells (1997: 14)'e göre bu ilişki gelişmiş kapitalizmde sermayenin ve üretim araçlarının yoğunlaşması sonucunda tüketimin artan toplumsallaşması ile tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımındaki kapitalist mantık arasında oluşan temel çelişkiyi ifade etmektedir. Castells'in de vurguladığı gibi kapitalist birikim mantığıyla şekillenen kentler, ortak tüketimin mekânları haline gelmişlerdir. Kentlerin ortak tüketimin mekânları haline getiren olgu, aynı zamanda kentlerde biriken işgücünün yeniden üretimi ile de ilişkilidir.

Kent kuramları açısından sermaye merkezli yaklaşımları Harvey'in çalışmalarında görmekteyiz. Harvey'in yaklaşımının merkezinde, sermayenin kentleşmesinin, emeğin yeniden üretiminin ve kentsel bilincin genelde sermayenin mantığıyla, daha da özelde ise, dolaşım düşüncesi süreciyle açıklanabileceği düşüncesi bulunmaktadır (Şengül, 2009: 21). Harvey (2003:187)'e göre kent kısmen, daha önceli üretim sisteminden gelen varlıkları da içinde barındırır. Yapısal olarak ise egemen üretim tarzının gerektirdiği bir şekilde inşa edilmiştir. Kentsel yaşam iş bölümüne dayalıdır. Aynı zamanda egemen üretim tarzının işleyişine dayalı bir hiyerarşik düzene sahip ve bu bağlamda yapılandırılmıştır. Bu bakımdan da egemen üretim tarzını dengede tutma işlevi görür ama aynı zamanda toplumsal çelişkilerin de odağıdır. Kentsel çelişkiler, gelişmiş kapitalist toplumlarda giderek artan bir şekilde öneme sahip olmaya başlamışlardır. Bu çelişkiler, sermayenin mekânda örgütlenmesi sürecinde burjuva ve işçi sınıfı arasındaki mücadelelerden kaynaklanmaktadır. Castells (1997: 55) de kentsel çelişkilerin, sermayenin mantığı nedeniyle dayatılan günlük yaşamın örgütlenme biçimine birlikte boyun eğen burjuvazi ve halk sınıflarının çıkarlarının arasındaki çelişkiden kaynaklandığını ifade etmektedir. Kapitalist toplumlarda kent mekânının paylaşımındaki sınıfsal farklılıklar kuş uçuşu bir bakışta doğrudan göze çarpar. Sistem, iki karşıt sınıfı mekânda mümkün olduğu kadar az bir araya getirerek olası çatışmaları engellemeye çalışmaktadır. Harvey (2002: 161) bu önermeye paralel bir şekilde, mekânsal farklılaşmanın, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde açıklanması gerektiğini ve mekânsal farklılaşma modellerinin kapitalist toplumlardaki çelişkilerin birçoğunu yansıttığını ve somutlaştırdığını, bunları sürdüren süreçlerin de kararsızlık ve çatışma mekânları olduğunu söylemektedir.

Harvey (2003: 211-217) kentlerin, toplumsal olarak belirlenen önemli oranda artık ürünün harekete geçirilmesi, koparılması ve coğrafi olarak yoğunlaştırılması yoluyla yaratılan yapılanmış biçimler olduğunu söylemektedir. Bu konuda kentselliğin ortaya çıkmasıyla toplumsal artık ürünün mülk edinilmesinin girift bir ilişki içinde olduğunu, eğer artık değere, kapitalist piyasa değişimi koşullarında artık emeğin bir belirtisi olarak bakılırsa, o zaman kapitalist toplumlarda kentselliğin, artık değer yaratılma, mülk edinilme ve dolaşıma sokulması açısından analiz edilebilmesi olanağının ortaya çıktığını ifade etmektedir. 1990'lı yıllarla birlikte Harvey'in temel ilgi alanını neoliberalizmin ve postmodernizmin kentteki yansımaları oluşturmuştur. Harvey (2006: 84-133), postmodernizmin kapitalizmin tarihsel süreç içerisindeki işleyişindeki değişimi yansıttığını söylemektedir. Postmodernistlerin, mekâna nasıl bakılacağı konusunda modernist anlayıştan koştuklarını, modernistlerin mekânı toplumsal amaçlar uğruna biçimlendirecek bir şey olarak görürken, postmodernistler için mekânın, belki zaman dışı ve hiçbir çıkar gözetmeyen bir güzelliğin kendi içinde bir amaç olarak elde edilmesi amacı hariç, her şeyin üzerinde yükselen bir toplumsal amaçla zorunlu hiçbir bağı olmayan estetik hedef ve ilkelere göre biçimlendirilecek bağımsız ve özerk bir şey olduğunu ifade etmektedir.

Kentsel mekânın egemen güçler çıkarına örgütlenmesini içeren süreç ve pratikler devletin bu sürece doğrudan müdahalesini gerektirmiştir. Kapitalist devlet, yeniden üretim için sosyal sistemi de yeniden üretmektedir. Kapitalist devlet iktidar mekanizmasını burjuvazinin egemen olduğu mekânlara yerleştirir ve ayrıca muhalif hareketlerin ortaya çıkma ihtimalinin olduğu mekânları ise güçten yoksun bırakır (Harvey, 2006: 267). Devlet, sahip olduğu erk sayesinde, sahip olduğu kaynakların dağıtımını yaparken sınıfsal oluşumları ve yeniden üretim sürecini belirler. Aynı zamanda otoritesi sayesinde toplumsal çatışmaların belirli sınırlar içinde kalmasını ve çatışan unsurların bir arada kalmalarını sağlar (Şengül, 2009: 17).

Göç olgusu çağdaş kent kuramları üzerinden ele alınacak olursa, Lefebvre, Harvey ve Castells'in görüşleri kapsamlı bir sentez oluşturmak ve kapitalist egemen üretim biçiminde göç olgusunu irdelemek için yeterlidir. Bu bakımdan Castells'in kentin işgücünün yeniden üretiminin mekânı olduğu, Lefebvre'in kentin kapitalist üretim ve yeniden üretim süreçlerinin mekânı olduğu, Harvey'in kentin sermaye birikim süreçleri çerçevesinde kavramsallaştırılması gerektiği önermeleri bir bütün olarak kapsayıcı bir açıklama getirmektedir.

3. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE KIRDAN KENTE GÖÇ DENEYİMİ

Türkiye'nin kuruluşundan önce Anadolu topraklarına hakim olan Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıla kadar feodalizm egemen üretim tarzı olmuştur. Bu dönemdeki mekânsal organizasyon, nüfusu, artı ürünün kontrol edildiği ve ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği kalabalık kentlere rağmen kırlarda yoğunlaştırmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Dönemi kentleşmesini ve yaşadığı göç deneyimlerini feodal üretim biçimi üzerinden çözümlenmek yerinde olacaktır. Osmanlı'nın son döneminde cılız da olsa oluşmaya başlayan ücretli emek ve sermaye birikimi, 1950'lerden itibaren Türkiye'nin kapitalist üretim tarzına perifer bir ülke olarak eklenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı göç deneyimlerini kapitalist üretim biçimi üzerinden çözümlenmek doğru olacaktır. Bu bölümde değişen egemen üretim tarzının Türkiye'de kentsel örgütlenmeyi nasıl etkilediği ve nüfusun mekânsal hareketleri incelenmiştir.

3.1. Türkiye'de Kentleşmenin Temel Dinamikleri

Cumhuriyet öncesi dönemde, yani Osmanlı'da nüfusun mekânsal organizasyonu merkezi devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. Feodal bir devlet özelliği gösteren Osmanlı'da kentler tarımsal artı ürünün kontrol edildiği ve ticaret yapılan merkezler olmuşlardır. Bu süreçte merkez-çevre çatışmasının sürekli hissedildiği dönemde ana kontrol noktası ve nüfusun en kalabalık olduğu şehir İstanbul olmuştur. Bunun dışında kalan kalabalık şehirler genelde liman kentleri ya da ticaret merkezleri olmuştur.

Osmanlı'nın Avrupa'da yaşanan üretim tarzının değişimine ayak uyduramaması ve kapitalist üretim tarzına eklenmemesi sonucunu doğurmuştur. Bu bakımdan sanayileşme hareketini gerçekleştirememiş ve ticaretle ve tefecilikle zenginleşen bir sermaye sınıfı ortaya çıkmıştır. Osmanlı'dan Türkiye'ye miras kalan ve yeni yetişen ticaret ve tefeci sermayesi imalat sanayisine yeterince yönelememiştir. Bunun sonucu olarak da sermayesini özgür biçimde kullanan gerçek bir burjuva sınıfı batıdaki oluşumla aynı anda sahneye çıkamamıştır. Burjuvazinin yeterli düzeyde oluşamaması ve güçsüzlüğü, kaçınılmaz biçimde, ücretli emeğin de modern işçi sınıfı niteliğine dönüşmesini ertelemiştir (Gevgilili, 1989: 30).

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ileri kapitalist ülkelere olan bağımlılığı, bu ülkelerin kentleşme ve mekânsal pratiklerini de önemli şekilde etkilemiştir. Bu mekânsal süreçlerin temel gayesini, kapitalist dünya pazarı ile eklemlenme çabaları oluşturmuştur. Türkiye’de gelişim, tarım ve ticaret burjuvazisinin güçlenmesi ve bunlardan öne çıkanların sanayi burjuvazisi olarak evrimleşmesi sonucu gerçekleşmiştir.

Ticaret burjuvazisinin sanayi burjuvazisi olarak evrimleşmesinin vakit alması, Türkiye’nin yaşadığı kentleşme deneyiminde ileri kapitalist ülkeler göre farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Nitekim 1950’lerden itibaren başlayan hızlı göçün temel sebebi kentlerdeki sanayi kuruluşlarının emek gücü talebi değil, kırsal yapılardaki üretim ilişkilerinin değişmesi olmuştur. Bu bakımdan kentte akan ucuz emek, bir deyişle sanayileşme hareketinin tetikçisi olmuştur.

3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Kentleşmesinin Temel Dinamikleri ve

Tarihsel Miras

Osmanlı İmparatorluğu, merkezi feodal bir yönetim biçimine sahiptir. XIX. yüzyılda serbest iktisadi teşebbüslere olanak tanınmasına rağmen, kapitalist üretim biçiminin henüz olgunlaşmamış olmasından dolayı tam anlamıyla mekânsal örgütlenmesini de sağlayamamıştır. Bu bakımdan üretimin temel mekânı kır olarak kalmış ve artık ürün, merkezi idarenin denetiminde kırlardan elde edilmiştir. Bu bakımdan kırdaki nüfus optimum yoğunlukta kalmıştır. Osmanlı kırdaki nüfusu optimum yoğunlukta tutmak ve göçleri engellemek amacıyla “çift bozma resmi” adıyla bir vergi koymuştur. Osmanlı’da yönetici sınıfın dışında kalan, yalnızca vergi veren toplumsal sınıf olan reaya sınıfının bu vergiyi ödemediği göç etmesi mümkün değildir.

XVI. yüzyılda yaşanan ekonomik gelişmeler ve fetihlerin getirdiği kısmi zenginlik, yerleşikliğe olan yönelim, tarımsal alanda yoğunlaşan etkinlik, nüfusun hızlı artışını ortaya çıkarmış ve tarımda yaşanan emek sıkıntısı çözülmüştür. Buna bağlı olarak devlet çiftini bırakan reayaya karşı yaptırımlarını gevşetmiştir. Loncalara bağlı olarak zanaat ve ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü kentler, XVI. yüzyılda, bu demografik genişlemenin de etkisiyle önemli bir gelişme göstermiştir (Kaygalak, 2008: 62-63).

Kapitalist üretim tarzının henüz yerleşmediği dönemde Osmanlı'da egemen üretim biçiminin feodal ya da bazı özgün özelliklerinden dolayı Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) olduğu değerlendirilmektedir. XIX. yüzyıla kadar kişisel özel mülkiyetin bulunmadığı Osmanlı'da, bu döneme kadar egemen sınıf ulema sınıfı yani yönetici sınıf olmuştur. Yönetici sınıf vergi muafiyetleri gibi ayrıcalıklarla reaya adı verilen sınıf üzerinde egemen olmuş ve bu sınıfın iskânı konusunda sıklıkla müdahalelerde bulunmuştur. Faroqhi (2010: 43)'ye göre Osmanlı'da sürgün kanunları yani devlet müdahalesi, şehirleşme siyasetinin merkezinde yer almaktaydı.

Feodal üretim tarzında kentler, yönetim merkezinin olması yanında kırlarda ortaya çıkan artık ürünün kontrol edildiği mekânlardır. Osmanlı İmparatorluğu merkezi bir feodalite örneğidir ve yeni fethedilen topraklardaki yerel güçlerle sürekli bir çatışma içerisindedir. Başkaya (2004: 100) da Osmanlı'nın tarihinin merkezle çevre arasındaki çatışmanın tarihi olduğunu vurgulamıştır. Bu bakımdan merkezi idarenin yönetim yeri olan İstanbul, Osmanlı topraklarındaki tüm artık ürünün kontrol edildiği yer olmuştur.

XV. yüzyılda İstanbul Bizans'tan alındığında nüfusu 50.000'e gerilemişti (Vryonis'den akt. Faroqhi, 2010: 42). Ancak bu dönemden itibaren şehrin nüfusu hızla arttı. 1480'de 80.000, 1500'de 200.000, 1530'da 400.000, 1570'de 700.000, 1600'de ise 1 milyon buldu. 1600 yılında Avrupa'nın büyük kentleri olan Londra'da nüfus 200.000, Paris'de ise 400.000 kadardı (derleyen Faroqhi, 2010: 44). Bu büyüme artı ürünün denetlenmesi açısından İstanbul'un önemini ve imparatorluğun giderek daha da merkezileşmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu nüfus İstanbul'u dönemin en önemli pazarı haline getirmektedir.

Osmanlı toprak düzeni içinde yaratılan artı ürünün denetlenmesi amacıyla İstanbul'dan sonra ikinci kademeyi oluşturan yaklaşık 50.000 nüfuslu eyalet merkezleri bulunmaktadır. Üçüncü kademe olan sancak merkezleri 10.000 ve daha az nüfuslu yerleşmeler olmaktadır. Bunun da altında ise 3.000-4.000 nüfuslu oldukça çok sayıda pazar merkezleri bulunmaktadır (Tekeli, 2011: 228).

Çizelge 2: 16. Yüzyılda Osmanlı Kent Nüfusları

Şehir	1520 Öncesi	1520-1530	1571-1580	1580 Sonrası
İstanbul	97.956	400.000	700.000	-
Halep	67.344	56.881	45.331	46.365
Şam	-	57.326	-	42.779
Bursa	-	34.930	70.686	-
Edirne	-	22.335	30.140	-
Amid	-	18.942	31.443	-
Atina	-	14.872	29.007	-
Tokat	17.328	8.354	13.282	21.219
Konya	-	6.127	15.356	-
Sivas	3.396	5.560	16.846	-
Saraybosna	-	5.632	23.485	-
Manastr	2.645	4.647	5.918	-
Üsküp	4.974	4.631	9.867	-
Sofya	-	3.899	7.848	-

Kaynak: Barkan, 2001:19.

Çizelge 2'de verilen 16. yüzyıla ait Osmanlı'nın belli başlı kentlerine ait nüfuslarına bakıldığında genel olarak bir artış olduğu görülmektedir. Toprağa bağlı bir üretim biçiminin egemen olduğu Osmanlı'da bu artışın göçler yoluyla gerçekleştiğini kesin olarak söylemek olanaklı değildir. Barkan (2001: 19) bu artışın toplam nüfus artışıyla ilişkili olduğu ve artışın genel ve kent nüfusu olarak aynı oranda gerçekleşmiş olduğu varsayımının yapılabileceğini ifade eder.

Osmanlı'da kentler, tarımda üretilen artı ürünün denetlenmesinin yanında ticaret merkezleri işlevi de görmekteydi. Bu kentleri birbirine bağlayan kervan yolları aracılığıyla bölgeler arası bir ticaret de oluşabiliyordu. XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasıyla doğu-batı ticaretinde anayol haline gelen Anadolu'da, bu yüzyıldan başlayarak canlı bir ticaret ağı gelişmişti. Doğuyla batıyı birbirine bağlayan Anadolu aynı zamanda Doğu Avrupa ile Arap ülkeleri arasında kuzey-güney ticaretinin de merkezi olmuştu. İtalyan tüccarların deniz yoluyla taşıdığı mallar, müslüman tüccarlar tarafından karayolu ile Antalya'dan Konya ve Sivas'a ya da

Halep'ten Kayseri, Sivas, Sinop ve Samsun'a ulaştırılırdı. Bu sayede Sivas, Aksaray, Konya, Amasya ve Ankara gibi Orta Anadolu kentleri önemli ticaret merkezleri haline gelmişti (İnalçık'dan akt. Kaygalak, 2008: 66).

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise Celali İsyanlarının sonucunda Anadolu köylüsü iki çıkmaz içinde kalmıştır: Ya ırgatlaşmaya, sömürüye, soyguna rıza gösterip yeni düzene, yarı köleliğe ayak uyduracak, ya da köyünü terk edip sarp yerlere kaçacaktır. Nitekim Celali İsyanlarının 1604'den sonraki bölümü Büyük Kaçgunluk dönemidir ve halkın her şeyini terk ederek uzaklara kaçmasıyla ilgilidir (Cem, 1986: 212). Bu karışıklıklar yöneten sınıfın içinde yer alan askeri yöneticilerin klasik Osmanlı düzeni içindeki toplumsal gücünü ve konumunu yitirmesiyle sonuçlandı. Kentler ve büyük kasabalara Celalilere karşı yeniçeriler yerleştirildi. Bu iç savaş hali, Batı ve Orta Anadolu'daki kentleşmeyi uzun dönemde olumsuz etkiledi (Kaygalak, 2005: 32). Ayrıca ticaret yollarındaki güvensizlik iç ticareti de olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda kır ve kent arasında gerçekleşen alışveriş daralmış ve pazarlar etkilenmiştir. Merkezîyetçi Osmanlı düzenin sürüklendiği buhranın eseri olan Büyük Kaçgun sırasında kırları terk edenler, Anadolu'da en elverişsiz yerlerde 74 bin yerleşme noktasında toplanmış köy yapısını oluşturmuşlardır (Avcıoğlu, 2001: 60). Tunçbilek (aktaran Avcıoğlu, 2001: 61)'e göre günümüzde Anadolu'nun en sapa yerlerinde kurulmuş yerleşim yerlerine rastlanması, bu yapıların Büyük Kaçgunluk döneminden günümüze kadar ulaştıkları anlamına gelmektedir.

Siyasal açıdan bakıldığında XVII. yüzyılın en önemli özelliği, merkezi devlet gücünün hem başkentte, hem de taşrada önemli ölçüde azalması, ancak ortaya çıkan iktidar boşluğunu hiçbir toplumsal ya da siyasi gücün doldurmamasıdır (Pamuk, 1993 :121). Pamuk (1993: 135)'a göre, bu iktidar boşluğuna rağmen, 1760'ların sonlarına kadar uzanan dönemde tarımsal üretim arttığına dair çeşitli belirtiler vardır. Bunlardan biri, Batı Avrupa'ya tarımsal mallar ihracatının süreli olarak artması, buna karşılık merkezi devletin ihracat yasaklamalarının yaygınlaşmamasıdır. Öte yandan yine bu dönemde İstanbul, Halep, Bursa, Ankara, Tokat, Edirne gibi kentlerde zanaatlara dayalı imalat faaliyetlerinde, özellikle de ipekli, yünlü ve pamuklu dokumacılık dallarında önemli artışlar görülmektedir. Ancak Osmanlı'da kentlerde loncalara bağlı olarak yürütülen zanaat ve üretim faaliyetleri genel olarak basit el aletlerine dayanan geleneksel üretim aletlerini kullanmaktaydılar. Bu bağlamda Anadolu kentlerinde imalathaneler çevresinde üretim yapan ve bir ölçüde loncalara bağlı olan zanaatlerin,

büyük bir canlılık ve gelişme içinde olduklarını ya da Avrupa'daki gibi kapitalist üretim biçimine doğru bir gelişme gösterdiklerinden bahsetmek mümkün değildir (Pamuk, 2008: 17).

1850'lerden itibaren Anadolu'da liman kentleri ile iç bölgeler arasında bağlantıyı sağlayan demiryolları yapımına girişilmiştir. Çoğu yabancı sermaye yatırımlarıyla yapılan bu demiryolları Anadolu'da, Türkiye Cumhuriyet dönemi de dâhil olmak üzere sürekli bir dinamik unsur olmuştur. Bu bakımda iç bölgelerde yer alan kentlerin pazarla bütünleşmeleri sağlanmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı yarı sömürge bir devlet halini almış ve yarı sömürge bir devletin şartlarına uygun olarak hammadde ihraç edip, sanayi malları ithal eder hale gelmiştir. Bu bakımdan Anadolu'da örülen demiryolu ağı ülke içindeki hammaddelerin limanla bütünleşmesini sağlıyordu. Bu bağlamda, aynı şekilde Osmanlı'daki liman kentlerinin de stratejik önemleri artıyordu. İstanbul'un yanında, İzmir, Beyrut, İskenderiye, Mersin, Samsun ve Trabzon gibi şehirler bu bakımdan önemli gelişme göstermişlerdir.

XIX. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımıyla birlikte çok uluslu imparatorluklar dağılma sürecine girmiş ve bu durumdan Osmanlı İmparatorluğu da etkilenmiştir. Osmanlı'nın ulus devletlere bölünmesiyle birlikte, cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da devam edecek şekilde Balkanlarla Anadolu arasında nüfus hareketliliği yaşanmıştır.

Yarı sömürgeleşmeyle birlikte Osmanlı'nın Batı ile giriştiği ilişkiler ve modernleşme çabaları kent mekânlarında da etkini göstermiş ve buna bağlı olarak kentler de bağımlı bir mekânsal değişim göstermiştir. 1914'de 1. Paylaşım Savaşı'nın başlamasıyla, Osmanlı'nın değişmeye başlayan mekân organizasyonu daha köklü bir şekilde etkilenmiştir. Nüfus yapısı savaşın sonucu olarak değişmiştir. Ekonomik açıdan ise Anadolu kentlerinde imparatorluk üzeninin ulus devlet düzenine bıraktığı miras Boratav (2009: 20)'ın 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımlarına dayanarak aktardığına göre, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan Batı Anadolu ve Marmara bölgesinde, yani ülkenin en gelişmiş yörelerinde, 1908'den önce kurulmuş sanayi tesisleri, 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen imalathanesi, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma 5 'sair' dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kâğıdı, 5 madeni eşya ve 1 kimyasal ürün fabrikasından ibarettir.

3.1.2. Cumhuriyet Dönemi Kentleşmesinin Temel Dinamikleri

Cumhuriyet dönemi Türkiye kentleşmesinin temel çerçevesi, Türkiye'nin bir ulus devlet olarak kapitalist sermaye birikim sistemine eklenme sürecinde yaşamış olduğu deneyimin kapitalist kentleşme süreci olduğudur.

Keyder (2007: 10), Türk siyasal hayatının toplumsal kökenlerini açıklarken iki özel koşulu ifade eder. Bunlardan birisi tarımsal yapıda büyük toprak mülkiyetinin olmamasıdır. Keyder'in bu ifadesi tartışmalara sebep olmuş ve karşı görüşler oluşmuştur. Emin Sazak, Adnan Menderes, Cavit Oral, Ömer Lütfi Karaosmanoğlu gibi toprak ağalarının varlığı ve etkinliği bu iddiayı tartışılır kılmıştır. Cumhuriyet döneminde büyük toprak ağalığı mevcuttur, ancak Keyder'e haklılık payı verecek şekilde, büyük toprak sahipliğinin dışında kalan köylülerin kendilerini mutlak yoksulluktan kurtarmaya yetecek küçük toprakları bulunmaktadır. Marquies ve Yıldızoğlu (2006: 285) da Keyder'e benzer ifadelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı tarımsal yapıyı tarihsel olarak belirlenmiş iki temel unsurun nitelediğini vurgularlar. Bu iki temel unsuru da mülk sahibi tarafından işlenen küçük köylü topraklarının sayısal üstünlüğü ve meta üretiminin bölgesel dağılımı eşit olmasa da önemli boyutlara varan gelişmişliği olarak belirtirler. Ancak gerek Keyder'in gerekse Marquies ve Yıldızoğlu'nun ifadelerinde değinilmeyen bir durum görülmektedir ki, bu durum, süreç boyunca köylünün sorununun sermayeden, yani tohumluk tahıldan ve koşumluk hayvandan yoksun olmasıdır. Cumhuriyetin geri kalan dönemlerinde sorun bu küçük toprakların elden çıkarılarak küçük köylülüğün tasfiye edilmesi sorunu olacaktır.

Boratav (2009: 13), Atatürk dönemini, 1923-1929 yılları arasına açık ekonomi koşullarında yeniden inşa dönemi, 1930-1939 yılları arasına ise korumacı-devletçi sanayileşme dönemi olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de 1929 yılına kadar Türkiye piyasalarında liberal iktisat hakim olmuş, ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde korumacı ve devletçi bir dönem sürmüştür. 1940'ların sonuyla birlikte tek parti iktidarı sona ermiş ve tepeden inme bir kapitalizm ithal ikame politikaları ile uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye için ise bir sonraki iktisadi dönüm noktası, refah devleti politikalarının terk edildiği ve neoliberal politikaların fiilen uygulanmaya başladığı 24 Ocak 1980 kararları olmuştur.

Önceki bölümlerde ortaya konulan kapitalizm ve kent ilişkisine bağlı olarak ve Türkiye kentleşmesini kapitalist bir kentleşme biçimi olarak kabul ederek, bu süreç üç bölüme ayrılmıştır. Dönem adlandırmaları, Tarık Şengül (2009)'ün *Kentsel Çelişki ve Siyaset* kitabından alınmıştır. Türkiye'nin iktisadi süreci açıklamada ise Korkut Boratav (2009)'ın *Türkiye İktisat Tarihi* kitabından faydalanılmıştır. İlk dönem 1923 ve 1950 yılları arası dönemi kapsayan ve *Ulus Devletin Kentleşmesi* olarak adlandırılmış, ikinci dönem ise 1950-1980 yılları arasını kapsamış ve Türkiye'nin girdiği hızlı kentleşme süreci anlatılmış ve *Emek Gücünün Kentleşmesi* olarak adlandırılmıştır. Son olarak ise 1980'den günümüze kadar devam eden ve büyük sermayenin kentsel mekânlara akın ettiği *Sermayenin Kentleşmesi Dönemi* olarak isimlendirilmiştir.

3.1.2.1. Ulus Devletin Kentleşmesi (1923-1950) Dönemi

Cumhuriyet döneminin başlarından itibaren 1950'lere kadar "Ulus Devletin Kentleşmesi" olarak adlandırdığımız dönemin mekânsal pratiklerinde başlıca üç temel etkenden veya olaydan bahsedebiliriz. Bunları sıralayacak olursak; ilk olarak Ankara'nın başkent olarak ilanı önemli bir mekânsal düzenleme gerektirmiştir, ikinci olarak Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT)'nin Anadolu'da faaliyete geçmesiyle ve son olarak demiryolu ve karayolu gibi artan ulaşım imkânları sayesinde kapitalist birikim hızlanmış ve bütün bunlara bağlı olarak nüfusun mekânsal organizasyonu etkilenmiştir. Keskinok (2006: 43) da benzer ve çalışma içerisinde ayrıntılı olarak görülebileceği şekilde, bu dönemdeki şehircilik uygulamalarının ulusal bütünleşme (kır-kent, bölgelerarası ve tarım-sanayi bütünleşmesi), merkezi planlama, sürekli planlama ve örgütlenme, kamusal hizmetlerin geliştirilmesi ve kamusal yararlar, kamulaştırılan topraklar üzerinde kentsel gelişme, toplumsallaşmanın ve kamusallığın geliştirilmesi ve güçlendirilmesi temel ilke ve hedefleri doğrultusunda geliştirildiğini söylemektedir.

Osmanlı dönemi boyunca İstanbul artık ürünün toplandığı tek egemen kent olmuştur. Cumhuriyet devrimleri ile ise İstanbul'un egemen yapısı zayıflatılarak, daha planlı ve üretimin daha dengeli bir şekilde dağıtıldığı, bu bağlamda Anadolu'ya yatırımların yapıldığı ulus-devletleşme süreci başlamıştır. Cumhuriyet öncesi yapıda, üretim tarzının kendine özgü koşulları olduğu gibi, feodal izler de taşımaktadır. Öte yandan Marx, (2009a: 145), Kapital'de "*Asya'da devlet vergilerinin esasta aynı olarak ödenen rantlardan ibaret oluşu, doğal olay düzenliliği ile yeniden ortaya çıkan üretim*

koşullarına bağlıdır. Ve bu ödeme biçimi de eski üretim biçiminin devamını sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasının sırlarından birisi de budur” demektedir. Osmanlı'da, “klasik dönem” olarak adlandırılan (İnalçık, 2009) XVII. yüzyıla kadar patrimonyal bir devlet yapısı sergilemiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde padişahın kutsallığı sorgulanmaya başlamış ve ayaklanmalar, isyanlar ve padişahın değiştirilmesi durumları ortaya çıkmış ve nihayet mutlak monarşi terk edilip iki kez meşruti monarşiye geçiş yaşanmıştır. Batı'nın gerçekleştirmiş olduğu keşifler ve neticesinde zenginleşerek, iktisadi alanda Osmanlı'ya üstünlük sağlaması, klasik dönemin ardından Osmanlı'nın dünya sistemine çevre (perifer) ülke olarak eklenmesine sebep olmuştur. Bu süreç Osmanlı'da kapitalizm öncesi üretim ilişkilerini doğurmuştur. Nihayet Cumhuriyet devrimleri, modernleşme ve sanayileşme hareketi olarak ortaya çıkmış ve kapitalist modelin yenilenecek, liberal iktisadi nizamın sağlam temellere oturmasını sağlamıştır.

Osmanlı'nın yayılcı doğasına aykırı olması nedeniyle, cumhuriyet öncesi dönemde bir anavatan kavramından bahsetmek olanaksızdır. Ancak ulus devlet oluşumunun mekânsal ögesi olarak bir anavatan düşüncesi geliştirilmiş (Şengül, 2009: 114) ve buna bağlı olarak ulusal kurtuluş mücadelesinin gerçekleştiği topraklar olan Anadolu, Osmanlı'nın yüzlerce yıllık hâkimiyetini temsil eden İstanbul karşısında öne çıkmıştır. Bu süreçte kurtuluş mücadelesinin merkezi olan Ankara, ideolojik bir tepki olarak başkent seçilmiştir. Tekeli (1982: 77)'ye göre başkent Ankara olması kararı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yarı sömürge ilişkilerinin doğurduğu, ülke iç pazarı etrafında bütünleşmekten çok her bölgesi bir başka dış ülkeyle bütünleşmiş, tek egemen kent dağılımına sahip bir yerleşme yapısından, bütünleşmiş, dengeli bir yerleşme yapısına geçişi amaçlıyordu. Ankara'nın başkent olarak seçilmesi kararı, ulusal sınırlar içerisinde bölgesel gelişme sorununun adil ve eşitlikçi biçimde ele alınmasının ilk ve en önemli adımını oluşturmuştur. Daha sonra sanayi planlarında izlenen bölgesel gelişme merkezlerinin oluşumuna öncülük etmiştir (Keskinok, 2006: 28).

Cumhuriyetin ilanından sonra, gerekli yatırımları gerçekleştirebilecek ve serbest piyasa koşullarının sağlıklı bir şekilde işlenmesini sağlayacak olan burjuva sınıfının olmayışı devletin bizzat girişimci olarak politikalar geliştirmesini zorunlu hale getirmiştir. Devletin bizzat girişimci olarak Anadolu'da yatırımlara yön verdiği dönemde kamu yatırımlarının yapıldığı şehirler sayesinde nüfusun mekânsal dağılımı etkilenmiştir. 1926 yılında kurulan Kayseri Uçak Fabrikası, 1937 yılında Nazilli'de

kurulan Sümerbank Basma Fabrikası, bununla birlikte Kayseri, Malatya, Ereğli ve Bursa Merinos dokuma fabrikaları, 1939'da açılan Karabük Demir Çelik Fabrikası, Kırıkkale'de önemli tesisleri kurulan ve 1950 yılında adı bilinen şeklini alan Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, 1926 yılında kurulan Uşak Şeker Fabrikası, aynı dönemde Trakya'da kurulan Alpullu Şeker Fabrikası, 1933 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası, 1934 yılında Turhal Şeker Fabrikası, 1935 yılında kurulan Beykoz Paşabahçe Cam Fabrikası ulus devletin kentleşmesi adını verdiğimiz dönemde kurulan kamu iktisadi teşekkülleridir.

Yapılan tüm bu kamu yatırımları mekânsal olarak Anadolu'ya olabildiğince eşit dağıtılmaya çalışılmıştır. Çizelge 3'de görüldüğü gibi, KİT'lerin kurulduğu Nazilli, Kırıkkale ve Ereğli gibi küçük kentler, bu dönemin en hızlı büyüyen kentleri olmuştur. Bu kentlerin on yıllık dönemdeki ortalama büyüme hızları %5 iken, İzmir ve İstanbul gibi büyük kentlerde (Ankara hariç) nüfus artışları %1,4 civarında kalmıştır (Şengül, 2009: 115). 1927 yılında, ikisi gelişmiş bölgelerde olmak üzere, nüfusu 50.000'i aşan 5 kent varken, 1950 yılında bu sayı 11'e yükselmiştir. Eklenen 6 kentin de gelişmiş Marmara Bölgesi'nin dışında olduğu gözlemlenmektedir (Rodwin'den akt. Şengül, 2009: 115).

Çizelge 3: Sanayi Merkezlerinde Kentsel Büyüme

İller (Kent Merkezli)	1927	1935	1940	1945	1950	1955
Ankara	74.784	122.720	157.242	226.712	288.537	451.241
İstanbul	690.857	741.143	793.949	860.558	983.041	1.268.771
İzmir	153.924	170.959	170.959	198.396	227.578	296.559
Adana	72.577	76.473	88.119	100.780	117.642	168.628
Kırklareli	-	-	-	14.496	14.750	27.807
Ereğli	5.180	5.843	5.415	6.360	7.132	7.878
Nazilli	9.325	12.005	16.478	18.986	25.106	31.487

Kaynak: DİE 1959 yıllığından akt. Şengül, 2009: 116.

Bu dönem boyunca iç pazarı bütünleştirmek amacıyla Anadolu'da demiryolu yapımına önem verilmiştir. 1926 ile 1929 yılları arasında demiryollarına ayrılan para 90 milyon, yani bütçenin %11,2'siydi ve bu dönem içinde ekonomik faaliyetlere ayrılan harcamaların 2/3'ünden fazlasına ulaşmıştır (Yerasimos, 2005: 112). 1929 yılında

gelindiğinde 1000 km demiryolu tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır. Böylece ülkedeki demiryolu ağının uzunluğu 4100 km'ye çıktı. Yeni hatların en önemlisi Ankara-Sivas-Samsun hattıydı. Bu hat Türkiye'nin en önemli tahıl üretim bölgelerinden birini daha hem bir limana hem de nüfusu hızla artmakta olan başkente bağlamış oldu. Samsun limanının gelişmesi hızlandı ve Samsun hem nüfus hem de iktisadi faaliyet hacmi bakımından Karadeniz sahillerinin en büyük şehri haline geldi (Tezel, 1986: 202). Anadolu'da ulaştırma imkânlarının gelişmesi iç pazarın da büyümesine sebep olmuş ve kapitalist birikimin hızlanması sonucunu doğurmuştur.

Türkiye'de egemen üretim biçimi kapitalizm olmasına rağmen, toplumsal ve sosyo-ekonomik temelinde feodal üretim ilişkilerinin halâ var olması, kapitalizmin kurumsallaştırılması amacını yaşıyan devletin yapılanmasını da etkilemiştir. Feodalizmin tasfiye etmek gibi devrimci bir misyon edinen devletin yapısı da bu bağlamda etkilenmiştir ve devlet merkeziyetçi bir şekilde örgütlenmiştir. Batı modeline göre oluşturulan bütün bir üstyapı, yalnızca bu misyona katkıda bulunabilecek parçalara işlerlik kazandırılarak harekete geçirilmiştir (Güler, 2006: 158). Bu amaçla 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre 2000 nüfusu aşan yerleşim yerlerinde belediyeler teşkil edilmiş ve belediyelere inşaat ruhsatı verme ve denetim yetkisi tanınmış ve ayrıca sokaklarını ve meydanlarını sınıflandırmak, numaralandırmak, tanzim etmek yetkisi verilmiştir. Şengül (2009: 118)'e göre bu yetkilerle ve bu kanunla getirilen belediyelerin imar planlaması hazırlama zorunluluğu ile merkezi idare yalnızca kentsel mekânı düzenlemeyi amaçlamamış, aynı zamanda, kentsel mekânı sokaklar ve yollardan evlerin yeri ve numarasına kadar kodlayarak denetimi kurmanın koşulunu da yaratmak istemiştir.

Özetle, bu dönemde devletçilik uygulamaları ile birlikte, İstanbul'un hegemonyasına karşı Anadolu'da kentsel düzeyde daha eşit politikalar uygulanmıştır. Bunun ilk somut adımı Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle atılmış, ardından diğer Anadolu kentlerine yapılan yatırımlar bunu izlemiştir. Bütün bunların yanında tarımsal kapitalizmin kurumsallaşması amacıyla düzenlemeler yapılmış ve çiftçinin kendine yeter tarımdan ticarete yönelik tarıma geçmesi konusunda teşvikler geliştirilmiştir. Ancak muhtemelen kaynak yetersizliği sebebiyle tarımda makineleşme sınırlı ölçüde kalmış ve 1950'lere kadar kırdaki emek gücünün çözülmesini sağlayacak önemli gelişmeler gözlenmemiştir. Bütün bu süreçte modernitenin etki alanının tüm

Anadolu'yu kapsayacak şekilde genişlemesinin önündeki en büyük engel İkinci Paylaşım Savaşı'nın etkileri olmuştur.

3.1.2.2. Emek Gücünün Kentleşmesi (1950-1980) Dönemi

Bağımlılık perspektifi, Türkiye'nin 1950'lerle birlikte yaşamış olduğu kentleşme deneyimine güçlü ampirik veriler ortaya koymaktadır. Türkiye gibi "Üçüncü Dünya" ülkelerinin mekânsal yapı ve süreçlerinde ortaya çıkan değişimlerin esas dinamiğini pazar aracılığıyla kapitalist dünya sistemi ile bütünleşmeleri oluşturmaktadır. Yani bu kentler değişim yönünde bir iç dinamiğe sahip değilken, tamamen dışsal etkilerle hızlı bir kentleşme sürecine girilmiştir (Kaygalak, 2008: 15).

Bu dönem, Türkiye'nin tepeden inme bir kapitalizmin hızla etki alanına girdiği bir dönem olmuştur. Ücretli emek yığınlarının kentlerde toplandığı bu dönemin kentleşmesinin temel çerçevesini ithal ikameci politikalar belirlemiştir. Bu bağlamda refah devleti politikaları benimsenmiş ve uygulanmıştır. Refah devletinin temel ilgi konusu olan, eğitim, sağlık, konut ihtiyacı gibi konular kent mekânı açısından farklı pratikleri doğurmuştur.

Bu başlık altında ilk olarak, süreç içerisinde mekânsal etkileri daha sonraları hissedilmiş olan İkinci Paylaşım Savaşı boyunca yaşanan değişimleri incelemekte yarar vardır. Boratav (2009: 83), kastedilen yıllar olan 1940 ve 1945 yılları arasındaki dönemi, dünya içerisinde konumu ve siyasi yapısı bakımından tamamen farklı bir gelişme doğrultusunda yöneltecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan önemli bir "kuluçka dönemi" olarak adlandırmaktadır.

1945 yılına gelindiğinde üretim hızla düşmüştür. 1939 yılında 4.191.528 ton olan buğday üretimi 1945 yılına gelindiğinde yaklaşık yarı yarıya azalarak 2.189.318 tona düşmüştür. Aynı düşüş değişik oranlarda pamuk, patates ve baklagil üretimlerinde de gözlemlenmektedir. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) tablolarına bakıldığında ise, 1939 ve 1945 verileri karşılaştırıldığında GSMH⁴, tarım ve hayvancılıkta 1939 yılında 3.957 milyon lira iken 1945 yılında 2.329 milyon liraya, sanayide 1.441 milyon liradan 946 milyon liraya düşmüştür. Kişi başına düşen GSMH ise 1939'da 521 lira iken 1945'de 317 liraya düşmüştür (TÜİK, 2011).

⁴ 1948 fiyatlarıyla değerlendirilmiştir.

Düşen üretim miktarları ve artan enflasyon, o dönemin siyasal koşullarından faydalanmasını bilen bir burjuva sınıfı yaratmıştır. Temel gıda maddelerinin dahi karneyle dağıtılmaya başlandığı bu dönemde, ulus devletin planlı sanayileşme çabaları da bir süreliğine kesintiye uğramıştır. İthalat ve ihracatı sınırlamak ve merkezi hükümete kaynak yaratmak amacıyla Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi çıkarılmıştır. Özellikle Varlık Vergisi, milli burjuvazinin gayri müslim burjuvazi karşısında ayrıcalıklı duruma geçmesine sebep olmuştur. İsmail Cem (1986: 309), bürokrat kanadın iyi niyetle başvurduğu bu önlemlerin etkisiz kaldığını, hatta aşağıda açıklanan ters gelişmelere sebep olduğunu söylemektedir. Bu dönemde özel sektör elverişli enflasyon ortamından yararlanarak, genel kıtlığı kendi bolluğuna dönüştürmeyi başarmıştır. Kayıtlar ve kontroller, rüşvet mekanizmasını ustalıkla kullanan bazı tacirlerin vurgununa, karaborsaya, harp zenginlerinin türemesine imkân vermektedir.

Türkiye'nin, üretimin düştüğü, artan enflasyon ve diğer uygulamalar sayesinde kentlerde ortaya çıkan bir harp zenginleri sınıfının ortaya çıktığı, aşağıda ayrıntılı bir şekilde bahsedilen Ziraat Bankası uygulamaları ve diğer tarım politikaları sayesinde büyük toprak sahipliğinin arttığı bir dönemin ardından, uluslararası siyasal konjonktür içerisinde ortaya çıkan ikili dünya yapısında bir taraf seçme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum, ilgili dönem içerisinde bir seçim olarak değil, bunun yerine Türkiye'nin NATO içerisinde yer alma çabaları şeklinde gerçekleşmiştir.

Marshall programının uygulanmasına paralel olarak tarımda mekanizasyon hızlanmış ve ülkedeki traktör sayısı 1800'den 44.000'e yükselmiştir. Bu sayı 1970'lere ulaşıldığında ise 100.000'e varmıştır (Tekeli, 1982: 88). Bu durum, diğer etkenlerle birlikte kırlarda dramatik bir sonuç ortaya çıkarmış ve kır nüfusundaki çözülme hız kazanmıştır.

Çizelge 4: Gecekonduların ve Gecekondu Nüfusunun Artışı

Yıllar	Toplam Kentsel Nüfus	Gecekondu Nüfusu (bin)	%	Toplam Kentsel Konut (bin)	Gecekondu Sayısı (bin)	%
1955	5.324.397	250	4,69	1.050	50	4,76
1960	7.307.816	1.200	16,62	1.440	240	16,67
1965	9.395.159	2.150	22,88	1.880	430	22,87
1967	10.437.233	2.250	21,56	2.100	450	21,43
1970	12.734.761	3.000	23,55	2.800	600	21,43
1980	20.330.065	4.750	23,36	4.500	950	21,11

Kaynak: Keleş ve Payne'den akt. Şengül, 2009: 124.

Türkiye kentleşmesinde yaşanan hızlı ve kentler tarafından emilemeyen göç, özellikle mülkiyet kurumunda önemli sorunlara yol açmıştır. Özel mülkiyet bu durumdan etkilenmemiş, ancak kamu mülkiyeti hızla işgal edilmeye başlanmıştır. Kente hızla göç etmeye başlayan emek kitleleri, 1940'lı yıllarda varlıklarını arttıran burjuva sınıfının ucuz emek ihtiyacını karşılamışlardır. Ancak 1950'lerde başlayan bu hızlı kentleşme ile kentlere akan nüfus için gerekli konut ihtiyacını karşılamak mümkün olmamıştır. Çizelge 4'den anlaşılacağı gibi bu tarihlerden itibaren ortaya çıkan konut sorunu gecekondu ile aşılmıştır.

Türkiye'de 1950'lerden itibaren başlayan hızlı göç süreciyle birlikte köylü göçmenler kentlerde gecekondu bölgelerinde kendi yaşam alanlarını oluşturmuşlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de, özellikle büyük kentler kırdan koparak şehirlere akın eden nüfusun hedefi olmuşlardır. Merkezi idare bu süreçte sorun yokmuş gibi davranarak, çözümü "köylü plancılar" (Kartal, 1992: 27)'a bırakmıştır.

Kentleşmenin hız kazandığı 1950'lerden sonra büyük kentlerin gelişmesini "köylü plancılar" yönetmeye başlamıştır. Kırdan kente göçen ve sayıları milyonları bulan bu köylü plancılar, kentlerde geniş gecekondu alanları oluşturmuşlardır. Kuralları kendileri koymuşlar ve kendileri uygulamışlardır. Kırdan kente göçen bu insanlarla politikacılar arasındaki ilişki ise yapmak değil, yapmamak esasına dayanmaktadır (Kartal, 1992: 27). Yani bu bölgelerde yaşayanların politikacılar karşısında ellerinde buldukları siyasi pazarlık gücü sayesinde gecekondu, sosyal ve toplumsal tüm sakıncalarına rağmen kalıcılışmayı başarmışlardır.

1966 yılında çıkan 775 sayılı Gecekondu Yasası ile ilk kez gecekondu olgusu merkezi otorite tarafından resmi bir şekilde kabul edilmiş ve kentlerdeki sınıfsal ilişkilere dayalı mekânsal farklılıkların en açık görünümü olan gecekonduların kalıcılığı kabullenilmiştir. Gecekonducularda yaşayan kentliler kurmuş oldukları hemşehrlik, cemaat vb. gibi dayanışma ilişkileri sayesinde kente tutunmuşlar ve verdikleri oyların onlara sağladığı pazarlık gücü ve popülizmin hakim olduğu çok partili demokrasi pratikleri sayesinde modernite karşısında ayakta kalmayı başarmışlardır.

1950'lerle birlikte Türkiye'de yaşanan hızlı kentleşme deneyimi bu kavramla birlikte ileri kapitalist ülkelerde bulunmayan yeni bir kavramın da literatüre girmesine sebep olmuştur: kentlileşme. Göçmenler kentli kültürünü olduğu gibi kabul etmeyip, kentle etkileşim içerisinde olmuşlardır. Modernitenin etki alanının dışında yaşamaya başlayan ve kendilerinden insanlarla sürekli etkileşim içerisinde olan köylü göçmenlerin kente uyumunu kasteden modernist yazın "kentlileşme" kavramı altında yaşanan dönüşümün toplumsal ve sosyolojik boyutlarını incelemeye başlamıştır. Kartal (1992: 64) çalışmasında, kente temelli yerleşme yani göç olayının birdenbire olup biten bir nokta olayı olmadığını ve kişilerin kente yerleşince nasıl sosyal değerler bakımından köylülükten çıkıp birdenbire kentli olamıyorlarsa, ekonomik bakımdan da, kırla tüm bağlarını kopararak birdenbire kentli olamadıklarını anlatmaktadır. Çalışmamızın daha önceki kesimlerinde ifade edildiği gibi, kentlileşme kavramı ileri kapitalist ülkelerin literatürlerinde bulunmayan ve üçüncü dünya ülkelerine özgü bir kavramdır. Aslında bu durumun nedeni, kentleşme ile ilgili merkezi otorite tarafından belirlenen kamu politikalarının ve planlamanın olmaması ya da yetersiz kalmasıdır.

Çizelge 5: Türkiye'de Kentsel Nüfusun Büyümesi

Kentsel Alanın Nüfusu	Toplumsal Kentsel Nüfusun Yüzdesi ve Kentlerin Sayısı							
	1927		1950		1970		1980	
	%	Kent Sayısı	%	Kent Sayısı	%	Kent Sayısı	%	Kent Sayısı
10-20.000	24,0	38	22,9	61	13,1	126	10,8	160
20-50.000	28,9	23	23,2	30	17,7	73	15,2	99
50-100.000	9,3	3	10,1	6	10,7	20	10,7	32
100.000 ve üzeri	37,8	2	43,8	5	58,5	20	63,3	29
Toplam	100	66	100	102	100	239	100	320

Kaynak: Keleş, 2008: 65.

Çizelge 5’de görüldüğü gibi Türkiye kuruluşunun ilk yıllarından beri bir kentleşme eğilimi içerisinde. 1927 yılında 66 olan kent sayısı, 1950’de 102, 1970’de 239 ve 1980’e varıldığında 320’ye ulaşmıştır. 1927 yılında nüfusun % 37,8’i 100.000 ve daha kalabalık nüfuslu yerlerde yaşarken, 1980’e gelindiğinde %63,3’ü büyük kentlerde yaşamaya başlamıştır. 1927 ve 1950’de nüfusu 10.000 ile 20.000 arasında olan kentlerde yaşayanların oranı 1970 ve 1980 yıllarına kıyasla çok daha yüksek olmasına rağmen, zaman içerisinde nüfusun oranı düşmüş, fakat bu aralıkta nüfusu bulunan kent sayısı dramatik bir artış göstermiştir.

Çifte pazar yaklaşımı işgücü alanının formel ve enformel sektörler olarak iki alana ayırır. Buna göre formel sektör devletin kontrolünün yoğun olduğu, teknoloji yoğun, sürekli ve güvenceli işleri kapsamakta, enformel sektör veya marjinal sektör ise genelde sermaye gerektirmeyen işlerin olduğu, niteliksiz emek gücünün istihdam edildiği, kurumsal denetimlerin bulunmadığı, sürekli olmayan, güvencesiz işleri nitelendirir. Kentsel işgücü piyasasına yoğunlukla niteliksiz işgücü olarak katılan göçmenler için, önünde kurumsal engeller bulunmayan ve sermaye gerektirmeyen işlerin yoğunlukta olduğu enformel sektör büyük miktarda çalışma fırsatları yaratır. Bu bağlamda, İçduygu vd. (1997: 213) de göç yoluyla kentlerdeki işgücü pazarına dahil olan işgücünün, görece olarak daha az nitelikli olduğu dikkate alınırsa bunların daha çok çifte pazar teorisinde kurulan ikincil pazara katıldıklarını belirtmektedir. Geri kalmış ülkelerde bu grupların oranlarının çok yüksek olmasına rağmen, benzer

düzeydeki işsizlik oranlarının gelişmiş ülkelerdeki doğuracağı toplumsal bunalımları doğurmamaktadır (Tekeli, 2008: 112). Türkiye örneğinde de 1950'li yıllardan itibaren enformel sektör artarak büyümüş ve hızlı karar alma süreçleri ile kırdan kente göç eden işgücü için tek yol olarak görülmüştür.

Çizelge 6: Türkiye'de İşgücü Oranları⁵

Yıllar	İşgücü(%)	İşgücüne Dahil Olmayan (%)	Toplam (%)
1955	83,7	16,3	100
1960	79,6	20,4	100
1965	74,3	25,7	100
1970	67,8	32,2	100
1975	66,8	33,2	100
1980	65,6	34,4	100

Kaynak: TÜİK, 2011.

Yukarıdaki çizelgeyi yorumlamak gerekirse iki farklı sonuç ortaya çıkacaktır. Çizelgede aktif emek gücü oranı 1955'den başlayarak 1980'lere kadar sürekli bir düşüş eğilimindedir, işgücüne dahil olmayan nüfus sürekli artmaktadır. Buradan çıkarılacak birinci sonuç işsizliğin sürekli arttığı olacaktır. Bu durum Türkiye örneğinde bir bakıma doğrudur. Ancak üzerinde durulması gereken ikinci sonuç ise, kayıt dışı çalışma oranlarının her geçen gün arttığı ve enformel sektörün genişlediğidir.

Merkezi idare yoksul kesimin konut ihtiyacına bir şey yapmayarak, yani gecekonduları görmezden gelerek çözüm bulmuştur, orta sınıfın konut ihtiyacı için ise 1965 yılında Kat Mülkiyeti Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun, orta sınıfın kentsel sorunlarla baş edebilmeleri açısından önem teşkil etmektedir. Bu kanunla birlikte içeriğinde birçok toplumsal olguyu barındıran gecekondular, dolmuş gibi kavramların yanına yapsatçılık terimi kentleşme literatürüne eklenmiştir.

Kat mülkiyetinin yasallaşması, kentse arsa piyasasının kapitalistleşmesi sürecinde bir dönüm noktasıdır. Bu kanunla birlikte arsa vurgunculuğu ve buna bağlı olarak arsa fiyatlarının artması durumu söz konusu olmuştur. Arsa sahipleri için arsa bedelinin nakit olarak değil de üretilen ürün cinsinden aynı olarak ödenmesi, arsa sahibine akışkanlığı yüksek bir değer kazandırmakla birlikte, aynı zamanda enflasyon

⁵ 15 yaş ve üzeri nüfus değerlendirilmiştir.

karşısında erimeyen bir birikim sağlamaktadır (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 107). Yapsatçılar ise küçük sermayeyle ve arsa sahibine peşin ödeme yapmadan girişimlerde bulunabilmişlerdir. Yapsatçı, üretim sürecini küçük bir sermaye ile karşılamakta, üretim esnasındaki nakit sıkışıklıklarını da dairelerden bazılarını önceden satarak karşılayabilmektedir. İşleyiş süreci kısaca böyle olan yapsatçılık mekanizması 1980'lere kadar birçok orta sınıf insan için konut edinme aracı olmuştur.

1970'lerle birlikte gecekondular kentsel hizmetlerden yararlanma imkânlarına kavuşmuşlar ve siyasiler karşısında sahip oldukları potansiyel güç sayesinde çeşitli güvenceler elde etmişlerdir. Bu dönemden itibaren gecekondular çok katlı hale gelmeye başlamışlar ve yeni göç edenler bu konutlarda gecekondular kiracısı olarak yerleşmişlerdir. Bu durumda gecekondular alanlarına önceden yerleşenler, sonradan gelenlere göre ayrıcalıklı konuma geçmişlerdir. Işık ve Pınarcıoğlu (2003), kente önceden gelmiş göçmenlerin, kente daha sonradan gelen göçmenler üzerinden zenginleşmesi olarak ve bir anlamda yoksulluklarını devredebilmeleri sonucunu doğuran bu ilişkiler ağına "nöbetleşe yoksulluk" adını vermişlerdir.

1970'lerin ikinci yarısında Türkiye'nin kentleşme süreçlerine çeyrek asıra varan bir süre ile damgasını vuran sınıflararası geniş tabanlı uzlaşmalar da sarsıldı. Bu uzlaşmanın iki temel bileşeni bulunmaktaydı: Orta sınıflara yönelik yapsatçılık ve alt sınıflara yönelik gecekondular. Her iki ilişkiler sistemi de kentleşmenin nasıl finanse edileceğini ve kentsel rantların toplum bütününde nasıl paylaşılacağına ilişkin genel bir uzlaşma üzerinde yükselmiştir. Varılan uzlaşma, yeni güçlenmekte olan burjuvazinin, devletin korumacı politikalarının yarattığı tekel rantları dolayısıyla sanayide oluşan kolay kazançlarla yetinmesi ve kentte oluşan rantlarla ilgilenmemesi esasına dayanıyordu (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 120-121). Bu süreçten sonra ithal ikameci sistemin sona ermesiyle birlikte refah politikasının da sona ermesi, kentler açısından da bir dönüm noktası oluşturmuş ve büyük sermayenin kentlere akını ile sonuçlanmıştır.

Sınıflararası geniş tabanlı uzlaşmaların ortadan kalkması neticesinde, gecekondular da siyasi ve örgütlü olarak bu uzlaşmazlık karşısında sonuç bulmaya çalışmışlardır. Bu dönemde, konut sorununun sınıf mücadelesinin bir parçası olduğu kanısı yaygınlık kazanmıştır.

3.1.2.3. Sermayenin Kentleşmesi (1980 ve Sonrası) Dönemi

Tarih boyunca, karşılaştığı her aşırı birikim krizini yeni bir ivme ile atlatan kapitalist sermaye birikim sistemi, 1970'lerde yaşanan yapısal krizden de kendini yenileyerek çıkmıştır. “Küreselleşme” olarak tabir edilen süreç ile ulus devletlerin sermaye birikim sürecindeki rolleri yeniden şekillenmiş ve bu süreçte ulus devletler uluslararası sermayenin beklentileri doğrultusunda dönüşerek, küresel sermayenin önündeki siyasal, hukuksal ve yönetsel engelleri kaldırmışlardır.

1980'lere kadar “kalkınma” kavramı etrafında oluşturulan hakim paradigma, 1980'lerden sonra yerini “demokratikleşme”ye bırakmıştır. Bu yılların inancına göre ise demokrasi ve demokratikleşmenin yolu üç anahtar süreç ile açılacaktır: Küreselleşme, özelleştirme ve yerelleşme (Güler, 2005: 25). Aslında bu üç kavram da sermayenin küresel bir nitelik kazanmasıyla birlikte, ulus devletlerin işlevlerinin değiştirilmesi sürecinde iç içe geçmiş kavramlardır.

1970'li yıllarda Türkiye'nin içinde olduğu sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak yavaşlayan kentleşme hızı 1980 yılına gelindiğinde neredeyse durağanlaşmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye ithal ikameci kalkınma modelini bırakmış ve ekonomide devlet işlevinin azaltılarak serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşması benimsenmiştir. Neoliberal olarak adlandırılan bu politikalar ile küresel sermaye ile eklemlenen hizmet sektörü ile kentsel yoğunluk artmış, basit teknolojilere dayalı sanayi kuruluşlarının kent çeperlerinde yaygınlaşması ile kentlerin coğrafi yayılımı ortaya çıkmıştır.

Ulus devletlerin ekonomik-toplumsal boyutlarının daraltılmasını hedefleyen ve baskıcı-otoriter boyutunu genişleten neoliberal yeniden yapılanma süreci, kentleri/yerellikleri ön plana çıkararak bir niteliğe sahip olduğu için, Türkiye kentlerine de yansıyan yeni kentsel gelişme eğilimlerini de ortaya çıkarmaktadır. 1980 sonrasında Türkiye kentlerinin gelişimine etki eden ikinci önemli dinamik ise uygulanan yeni ekonomi politikalarının büyük sermayeyi kapitalist kentleşmeden doğan değerlerden (rantlardan) pay almaya yöneltmesidir (Doğan, 2001: 107). Buna bağlı olarak 1980 sonrası Türkiye'nin yaşamış olduğu kentleşme deneyimi sermayenin giderek hegemonya kurmaya çalıştığı bir kentleşme dönemi olarak nitelendirilebilir. Işık ve Pınarcıoğlu (2003: 127) yapmış oldukları çalışmada 1980 sonrası kentleşmesini, yaşanan dönüşümler ile kentsel rantın sınıflararasında nasıl paylaşılacağına dair

uzlaşmanın yıkıldığı, kentleşmenin nasıl finanse edileceğine ilişkin kuralların yeniden yazıldığı bir dönem olarak görürler ve bu dönemi yumuşak-bütünleştirici kentleşmeden, gergin-dışlayıcı kentleşmeye geçiş olarak adlandırırlar. Tekeli (1982) de aynı şekilde yaşanan dönüşümü küçük sermayenin kentinden büyük sermayenin kentine geçiş olarak yorumlar.

Türkiye’de ithal ikame modelinin resmi olarak sona erdiği anlamına gelen 24 Ocak Kararları’nın ardından kentler de sermaye lehine hızla bir dönüşüm içerisine girmiştir. 1980’lerde, 1983 tarihli 2805, 1984 tarihli 2981 ve 3086, 1986 tarihli 3290 ve 1987 tarihli 3366 sayılı yasalar olmak üzere toplam beş kez kaçak yapıların affına ilişkin yasa çıkarılmıştır. Popülist siyasetin hedefi haline gelmiş gecekondular için bu yasalar, iyileştirme değil birer dönüşüm anlamı taşımaktadırlar. Bu bağlamda gecekondular, apartmanlaşmaya başlamış ve değişim değeri öne çıkan konutlar haline almıştır.

1970’li yıllarda orta sınıfın konut ihtiyacını karşılayan yapsatçılık 1980’li yıllar ile birlikte tıkanma noktasına gelmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu (2003: 128) yapsatçılığın yaşadığı bu krizin bir ölçüde alınan ekonomik tedbirlerin talebi daraltmasına, bir ölçüde arsa sahibi ile yapımcı arasındaki gerilime bağlı olduğunu, ancak temel sebebin arsa bedeli üzerine kurulmuş uzlaşmanın yıkılmasına bağlı olduğunu söylemektedir. Buna bağlı olarak kent mekânlarında faaliyet gösteren küçük müteahhitlerin yerini, uluslar arası işler yapan büyük sermayeli firmaların aldığı bir dönem olmuştur. Büyük sermayeli firmaların sektöre girmesi ile ayrıcalıklı imar hakları elde edilmiş ve spekülatif kârların oldukça yüksek olduğu daha lüks ve daha pahalı konutlar üreten bir sektör doğmuştur.

1980 sonrası Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısında sınıfsal farklılıklarda dikkat çeken artış, zengin daha da zenginleştiği, yoksulun daha da yoksullaştığı bir dönem vahşi kapitalizmin piyasa koşulları içerisinde sayısız toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Spekülatif kârlar elde etmek için fırsat kollayan büyük sermaye ise ortaya çıkan bu toplumsal sorunları kârlılık amacıyla kullanmıştır. Bu toplumsal sorunlardan arınmayı vaadeden, farklı hayat tarzları sunma iddiasıyla korunaklı mekânlar yaratma projeleri oldukça yaygınlık kazanmıştır. Korunaklı mekânlar yaratma projeleri, gergin-dışlayıcı kentleşme uygulamalarının yaşandığı bu neoliberal dönemde, toplumsal kutuplaşmalar artması ile mekândaki ifadesini güvenli sitelerin yaygınlaşmasında bulmuştur. Keyder (2006: 186), güvenli sitelerin tüm dünyada yaygınlaştığını ve gelir

dağılımının bozulması ve Birinci Dünya türü lüks tüketim ve hayat tarzlarının toplumun geri kalan bölümünün erişemediği mekânlarda tadına varılması yönündeki talebin evrensel bir kalıp yarattığını ifade etmektedir.

Neoliberal yeniden yapılanmanın üretim alanındaki izdüşümlerinden biri, büyük işletmelerin yoğun alt sözleşme ilişkilerine girmesiyle birlikte üretim sürecinin parçalanarak farklı mekânlara dağılmasıdır. Bu durumun ulus devleti sermayenin değerlenmesinde temel mekânsal birim olmaktan çıkardığı ve onu aşan ilişkiler ağı ve sermaye birikim tarzları doğurduğu görülmektedir (Kaygalak, 2009: 58). 1980 sonrasında, kapitalizmin neoliberal yeniden yapılanma sürecine girdiği Türkiye’de merkezi yönetimler, yerel yönetimleri küresel sermaye ile doğrudan ilişki içerisine sokacak gerekli kamusal düzenlemeleri yerine getirmişlerdir. Özellikle 21. yüzyıla birlikte “yönetişim”, “yarışan yerellikler” gibi kavramlar ve “küresel düşün yerel davran” gibi sloganlar bu sürecin halka ifade edilmişinde kullanılmaktadırlar.

Yerel yönetimlerin küresel sermaye ile doğrudan ilişkiye girme imkanı bulması, muhakkak ki İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana gibi daha önceden gelişkin bir sanayileşmeye sahip olan şehirlerdeki kapital birikiminin artmasını sağlamıştır. Bu metropol kentlerin etki alanı içerisinde kalan çevre kentlerinde de nüfus hızla artmıştır. İstanbul ile Kocaeli ve Tekirdağ, İzmir ile Manisa, Mersin ile Adana, Ankara ile Kırıkkale gibi kentler birbirlerinin etki alanı içerisinde kalmış ve gündelik ilişkilere varan sürekli ve yakın bir etkileşim oluşturmuşlardır. Bunların yanında, "Anadolu Kaplanları" adı verilen Kahramanmaraş, Denizli, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi şehirler ve Tekirdağ, Kırklareli gibi diğer bazı kentler de küresel sermaye ile etkileşimlerinin sonucu olarak büyüme göstermişlerdir. Ayrıca geleneksel ve yeni gelişen sanayi kentlerine ek olarak, Antalya, Muğla gibi dışa açılan turizm sektörünün önem kazandığı yerleşmelerin de 1980 sonrası politikalarından kârlı çıkarak ulusul gelirden aldığı payı arttırmışlardır (Doğan, 2002: 160). Bu dönemde yukarıda bildirilen Anadolu kentlerinin nüfusları hızla artmıştır. Bu artışlarda kırdan kente göç ile birlikte kentten kente göç olgusunun katkısı da önemli boyutlara ulaşmıştır.

Büyük sermayenin 1980 sonrası kentlerde örgütlenmeye başlaması ile kent mekânı da buna göre yeniden örgütlenmiştir. Kapitalist ekonomi, toplumsal ilişkileri de tüketim ilişkileri bağlamında yeniden yapılandırmıştır. Bu yapılandırma toplumsal yapının da buna göre değişmesine sebep olmuştur. Daha önce toplumsal üretim pratikleri üzerinden tarif edilen ilişkiler, tüketim ilişkileri üzerinden tarif edilmeye,

sosyal ve kültürel değişimler tüketim biçimleri içinden anlaşılmaya ve değerlendirilmeye başlanmıştır (Yırtıcı, 2005: 101). Kapitalizmin tüketim ilişkileri temelinde yeniden yapılanması ile mekânsal pratikler de tüketim ilişkilerine göre şekillenmiştir. Bu bakımdan kentlerde sayıları hızla artan alışveriş merkezleri tüketimin mekânları haline gelmişlerdir. 1988 Alışveriş Merkezleri ve Yatırımcıları Derneği 'nin 2016 yıllı verilerine göre Türkiye'deki toplam alışveriş merkezi sayısı 377'ye ulaşmıştır. Bunlardan 109 alışveriş merkezi İstanbul'da, 37 alışveriş merkezi Ankara'da bulunmaktadır (AYD, 2016).

Neoliberal politikalar ile eğitim de artık bir pazar malzemesi haline gelmiş ve piyasalaşmıştır. 1980 yılında Türkiye'de bulunan üniversitelerin sayısı 19 iken, 1990 yılında 29'a ulaşmıştır. Bu üniversitelerden 28'i devlet üniversitesi, 1'i vakıf üniversitesidir. 1992 yılına gelindiğinde ise 1'i vakıf, 23'ü devlet üniversitesi olmak üzere aynı anda 24 yeni üniversite daha kurulmuştur. 2017 'de ise Türkiye'deki üniversite sayısı 185 olmuştur. 185 üniversiteden 112'si devlet, 63'ü ise vakıf üniversitesidir. Görüldüğü gibi vakıf üniversitelerinin sayısı hızla artmakta, sermayenin eğitim sektöründeki varlığı her geçen gün derinleşmektedir. Mevcut üniversitelerin coğrafik dağılımına bakıldığında ise her şehirde bir üniversite kurulması hedefine ulaşılmıştır. Bu durum kentleşme açısından incelendiğinde, bu üniversitelerin buldukları kentlere etkileri oldukça derindir. Demografik ve sosyokültürel etkilerin dışında ekonomik ve mekânsal etkiler açısından buldukları kentin kentleşmesi için önemlidir.

Şengül (2009: 183) 2000'li yıllara gelindiğinde kent yönetimini hangi siyasi parti kontrol ederse etsin sermayenin kent mekânında karşı konulamayan hegemonyasının sürdüğünü ifade eder. Bu durumu, yerel siyasetin örgütlendiği temel çelişkinin sermayenin kenti vurgun ve rant mekânı olarak gören anlayışının yarattığı talan ve sömürü olmaktan çıkıp, laiklik-muhafazakarlık temelli bir çelişki haline gelmesine bağlar. Böylece kent bu tür kimliklerin ifade mekânı olarak algılanırken, sermaye hiçbir karşı çıkışla karşılaşmayarak kentleri kendi mantığı çerçevesinde şekillendirebilmektedir. Ancak sermayenin hiçbir karşı çıkışla karşılaşmaması ya da mekânda sınıfsal ayrışmanın başka bir alana çekilerek sınıf çatışmasının engellenmesi, kentsel mekânda zengin ve yoksulun çok keskin bir şekilde birbirinden ayrıldığı gerçeğini değiştirmemektedir. 1980 sonrası Türkiye'de, zengin ve yoksulun kentsel mekânda birbirinden keskin bir şekilde ayrıldığı ve farklılaştığı bir dönem olmuştur.

Kentlerin coğrafi olarak genişlemesi, zenginlerin kendilerine kentlerin çeperlerinde yaşam alanları oluşturması, getto, varoş, çöküntü alanları gibi mekânsal kavramları da beraberinde ortaya çıkarmıştır.

3.2. Türkiye'nin Kentleşme Sürecinde Göç Deneyimi

Göç süreçleri, toplumsal yapının değişimini doğrudan etkilemiş bir olgudur. Bu önerme, Türkiye örneğinde de bu şekilde gerçekleşmiştir. Toplumsal pratikler, bu uygulamanın yaşanmış olduğu dönemin üretim süreçlerinden bağımsız açıklanamaz. Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde yaşanan göç olgusu, üretim biçiminin yaşamış olduğu dönüşümlere ve uygulama farklarına bağlı olarak gelişmiştir.

Türkiye'de kapitalizmin gelişimi, büyük bir nüfus patlaması ve hızlı bir şekilde yaşanan kentleşme hareketini doğurmuştur. Tarihsel süreçte yaşanan deneyimlemelerde de, kapitalizmin egemen üretim biçimi olmasıyla birlikte büyük bir nüfus artışının ve kırlardan kentlere doğru hızlı bir göç hareketinin birlikte gerçekleştiği görülmektedir (Gevgilili, 1989: 85). Kapitalizmin ilk olarak kırdaki gerçekleşmesi ile yaşanan ilkel birikim süreci ve kentlerde artan ucuz emek ihtiyacı bu sürecin sebebidir.

Tekeli (2008: 43), Türkiye'nin yaşamış olduğu göç deneyimini dört kategoriye ayırmış ve bu kategorilerden ilkinin Osmanlı'nın ayrışması sırasında oluşan ve büyük sayıdaki nüfusun yer değiştirdiği Balkanlaşma göçleri olarak adlandırmıştır. Bu göçler genel olarak 1860-1927 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. İkinci olarak 1945-1980 arasında gerçekleşen ve kırdan kentlere göçün hakim olduğu dönem, üçüncü olarak 1975'lerden sonra gerçekleşen kentler arası göçlerin yoğun olarak yaşandığı dönem olarak adlandırmış ve son olarak da insan mekân ilişkisinin değişmesini tanımlamakta göç kavramının yetersiz kalmaya başladığı ve bunun yerine yaşam güzergâhları kavramıyla ele alınmanın doğru olduğu bir döneme geçildiğini belirtmiştir. Tekeli'nin kategorileştirmesi, bu çalışma boyunca çizilen dönemseller çerçeveye bazı farklılıklar olmakla birlikte benzerlikler göstermektedir. Tekeli'nin ilk üç kategorisi bu çalışma içerisinde yer almış ve irdelenmiş, ancak dördüncü kategori olarak ele aldığı, yaşam güzergâhlarından bahseden, küreselleşmenin etkisinde kalmış bir çözümlemeye, buna bağlı olarak yazarın iddia ettiği 'insanların oldukça akışkan oldukları ve böylece içgöç fikrinin hiçbir şey ifade etmediği' fikrine katılmak bu çalışmanın kurgusu açısından mümkün gözükmemektedir.

Kartal (1992), ilk baskısını 1983 yılında yapmış olduğu çalışmasında 1950 ve 1980 arasında Türkiye’de yaşanan göç deneyimini incelemiş ve göçün birbirini izleyen üç aşamalı bir süreç olduğunu ortaya koyan bir model geliştirmiştir. Bu modele göre, ilk aşamayı çalışmak için ilk kente gidiş oluşturur⁶. İkinci aşama ise, kente gidiş-geliş dönemidir. Bu dönemde kişi belli bir süre çalışmak için kente gidip gelmekte ve kazandığı parayı köye göndermektedir. Bu süreçte kırdan kente ve kentten kıra bir kaynak aktarımı söz konusudur. Üçüncü aşama ise kente temelli yerleşme (göç)dir. 1980’lere kadar Türkiye örneğinde gerçekleşen bu model, sonraları farklılık kazanmıştır. 1980’lere kadar toplumsal sorunların kaynağı olarak görülen göç olgusu, 1980 sonrası sorunların çözümü aşamasında merkezi idarenin uygulamaya koyduğu bir kavram olmuştur. Bu gibi durumlarda göç eden kişilerin iradelerinden ziyade, merkezi yönetimin yönetsel düzenlemelerle uygulamaya koyduğu zorunlu göç söz konusudur. Özellikle 1990 sonrası, büyük kentlere Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden akan zorunlu göçler bu kapsam içerisindedir. Bu bakımdan göçün gerçekleşme sürecindeki baskın şekil nitelik değiştirmiş, ancak sonuç açısından kentlere akan göçmenler her farklı durumda sermayenin ucuz emek ihtiyacını karşılayacak yığınlar olmuşlardır.

Bu bölümde incelenecek olan Türkiye kentleşmesindeki göç süreci bir önceki bölümde yapılan dönemselleştirmeye bağlı kalınarak ortaya konmuştur.

3.2.1. Göç Coğrafyası Olarak Anadolu

İnsanlık tarihi uzun zaman süren avcı-toplayıcı toplumdaki, yerleşik tarıma geçişle büyük bir dönüm noktası yaşamıştır. Uygarlığın vazgeçilmez temeli olan tarıma geçişle birlikte toprak, üretimin basit bir aracına dönüştürülmüş, gezegendeki türler bu üretimin birer nesnesi haline gelmişlerdir (Zerzan, 2009: 109). Tarım toplumuna geçişin ve hayvanların evcilleşmesinin en önemli ve en erken örnekleri, İ.Ö. 8500-7000 dolaylarında Ortadoğu’da gerçekleşmiştir. Tahıl tarımı göçler ve benimsemeler yoluyla, buradan Avrupa’ya Hindistan’a, Çin’e ve Afrika’nın bazı yerlerine yayılmıştır. İnsanlık tarihinin ikinci dönüm noktasına, uygar toplum denilen becerikli ve karmaşık toplulukların ortaya çıkışıyla ulaşılmıştır. İnsanlığın en eski uygarlıkları İ.Ö. 3500-3000 dolaylarında Dicle-Fırat ve Nil vadilerinde gelişmiştir (McNeill, 2008: 21). Bu bilgiler

⁶ Orhan Kemal’in Bereketli Topraklar Üzerinde isimli romanında, romanın başkahramanı olan üç kişiden biri olan ve daha önceden kenti görmüş olan İflahsızın Yusuf karakterinin, diğerleri üzerindeki ayrıcalığı rahatlıkla görülebilir.

ışığında Anadolu'nun ilk uygarlıklara ev sahipliği yaptığı, ya da ilk uygarlıkların Anadolu üzerinden göçer yoluyla dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı değerlendirmesi mümkün olmaktadır. Bu durum söylenegelen Anadolu'nun bütün medeniyetlerin ya eşığı, ya da beşığı olduğu şeklindeki sözün haklılığını ortaya koymaktadır.

4. yüzyılda gerçekleşen ve temel rotası Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa olan Kavimler Göçü, göçebe Türkmenlerin Anadolu'ya ilk girişlerine sebep olmuştur. Ardından 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'nda Selçukluların Bizanslıları yenmesi ile Türkmenlerin Anadolu'ya akını başlamıştır. Bu durum da aslında o döneme kadar göçebe bir hayat yaşayan Türkmenlerin, yerleşik topluma geçişte mülk edinecek toprak arayışlarından kaynaklanmaktadır. Bu tarihten itibaren Anadolu, Orta Asya'dan gelen toplulukların göç ettikleri bir yerleşim mekânı olmuştur.

Türk devletleri göçer ve fetihler üzerine kurulmuştur. Türk aşiretlerini Orta Asya steplerinden Batı'ya göçer iten temel faktör, doğal nüfus artışının üretim güçleri üzerinde yaptığı baskıdır. Timur (2012: 17) bu durumun, Eski Yunan ve Roma'da doğa bilimlerinin bilinmemesi ve üretime uygulanmaması şehir nüfusunun saptanıp sabit tutulmasına götürdüğü gibi, göçebe toplumlarda da büyük göçlere yol açtığını ifade etmektedir. Çünkü, göçebe topluluklar üretim biçimi dolayısıyla geniş sahalara ihtiyaç duyan hayvancı, avcı ve savaşçı halklardır ve böyle kalmak için az sayıda olmaları gerekmektedir. Bundan dolayı da fazla nüfus, eski ve yeni Avrupa'da halkların oluşmasına temel teşkil eden maceralı göçlere zorlanmış ve bu göçer ve fetihler neticesinde Bizans toprakları üzerinde Türk devletleri ortaya çıkmıştır.

İlkel ve feodal üretim biçimlerinde nüfusun çoğalması zorunlu bir şekilde yeni üretim araçlarının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu şartlarda savaş yeni topraklar arayışının neticesinde gerçekleştiği ifade edilebilir. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde ise savaş yalnızca bu şekilde ifade etmek yetersiz kalacaktır. Savaş Osmanlı'da aynı zamanda bir üretim tarzı olarak gerçekleşmiştir. Ele geçirilen, işgal edilen topraklardaki zenginliğe el konması, bu topraklara yerli nüfusun yerleştirilmesi ile fazla nüfusun istihdam edilme olanaklarının artırılması, burada halihazırda var olan devletlerden vergiler alınması savaşın egemen üretim biçiminin yeniden üretimi için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Anadolu'daki dağınık beylik oluşumlarından ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu patrimonyal özellikler gösteren, fetihlere dayanan bir ekonomisi olan feodal üretim tarzı içinde bir örgütlenme ile ortaya çıkmıştır. Osmanlı, feodal olarak

adlandırılan dönemde reaya sınıfının omuzlarında yükselmiştir. Bu bakımdan Osmanlı aralıklarla çıkarttığı sürgün kanunlarıyla bu sınıfı işgücüne ihtiyaç duyulan topraklarda iskân etmiştir. Bu bakımdan, görece daha verimsiz topraklardan, yeni fethedilmiş daha verimli yerlere zorunlu bir göç ile nüfus organizasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Barkan (1952: 57)' a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirini arttırmak kaygısıyla ve eski bir idarecilik geleneğinin tecrübelerine dayanan basit ve pratik uygulamalarla, reayayı verimli bir şekilde çalıştırmak için tehcirler yapılmıştır. Ancak bunun yanında, yeni fethedilen bir yeri yapılandırmak, askeri ve lojistik akışı kolaylaştıracak şekilde yollar boyunca yerleşim yerleri kurarak nakliyyeyi ve ulaşımı kolaylaştırmak ve bu yeni fethedilen yerlere Türk ve müslüman muhacirleri yerleştirirerek siyasi ve askeri emniyeti sağlamak için "sürgün" usulüne de başvurulmuştur.

Tekeli (1982: 11), 16. yüzyıldan bugünlere kadar uzanan dönem içinde Anadolu'da yerleşme sisteminde beş farklı yapının ortaya çıktığı ve beş farklı dönüşümün olduğu söylemektedir. Bunlar; 16. yy'daki klasik Osmanlı dönemi, 17. ve 18. yy'daki merkezi denetimin zayıflayıp ayanların denetiminin arttığı dönem, sistemin 19. yüzyılda batı emperyalizmine açılmasıyla yarı sömürge haline geldiği dönem, Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren iç pazar bütünleşmesinin sağlandığı dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı kentleşme dönemi.

Osmanlı'nın 16. yüzyılda Rumeli'ye geçişi ile Anadolu üzerinden Türkmenler Rumeli'ye göç ettirilmişlerdir. Osmanlı daha kuruluş yıllarından başlamak üzere tarihi boyunca egemen olduğu topraklar üzerindeki hâkimiyetini ve fetihlere dayanan üretim tarzını devam ettirebilmek için insanları göç ettirmiştir. Osmanlı hâkimiyeti boyunca Anadolu'daki ikinci en büyük demografik hareketlilik İstanbul'un alınmasıyla yaşanmıştır. Üçüncü büyük demografik hareketlilik ise Büyük Kaçgun olarak adlandırılan 17. yüzyılda meydana gelmiştir. Bu dönemde Celali İsyancıları'nın vermiş olduğu zarardan kaçan insanlar, uzak kırlara veya kentlere göç etmiş ve Osmanlı'nın kırsal ve kentsel yapılarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'nun nüfusu Osmanlı'nın toprak kaybettiği yerlerden göç edenler sayesinde artış göstermiştir. Tekeli (2008: 43), 1860-1927 yılları arasında olan dönemi Balkanlaşma Göçleri dönemi olarak adlandırmaktadır. Avrupa'da yayılan milliyetçilik ideolojisi ve buna bağlı olarak imparatorlukların yerini ulus devletlerin alması Osmanlı'yı derinden etkilemiş ve Balkanlar'daki ülkeler birer birer bağımsızlıklarını

ilan etmişlerdir. Bu nedenle Anadolu ile Balkanlar arasında hızlı bir nüfus organizasyonu yaşanmış ve geliş gidişler olmuştur. Bu dönemin ardından, 1950'lerle birlikte Anadolu'da hızlı bir kentleşmeye girilmiş ve nüfus hızla kırlardan kentlere akın etmiştir. 1950-1980 arasında kente her yıl ortalama 350.000 insanın göç ettiği tahin edilmektedir. Bu hesaba göre ilgili tarihler arasında en az 10 milyon köylü kente göç etmiştir (Kartal, 1992: 49). 1950-1980 yılları arasının ikinci yarısında ise merkez-çevre kuramına uygun olarak kentler arasında bir mekân organizasyonu sağlanmıştır. Bu göç evresi günümüze kadar devam etmiş, 1980 sonrası Anadolu'nun doğusundan batısına doğru bir nüfus akımı gerçekleşmiştir.

3.2.2. Cumhuriyet Dönemi Kentleşmesinde Göç Olgusu

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen kentleşme olgusu kapitalist sermaye birikim sistemi ile eklemlenme süreci çerçevesinde gerçekleştiği için, yaşanan göç süreçleri de bu kapsamda ele alınmalıdır. Bu bakımdan yaşanan iktisadi dönüşüm göç süreçlerinin temel belirleyicisi olmuştur.

1923 yılından 1950'lere kadar olan dönemde kitlesel bir içgöç hareketi yaşanmamıştır. Bu dönemde kırdan kente ya da kentten kente küçük boyutlarda göçler gerçekleşmiştir. 1927 yılında yüzde 24.2 olan kentsel nüfus 1950 yılında yüzde 25 olmuştur (Tüik, 2017). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1945'e dek uzanan dönemi durgun ve kentin emme kapasitesini aşmayan bir dönem (İçduygu vd., 1997: 239) olarak tanımlamak mümkündür. Bu zaman aralığında Balkanlardan ve Yunanistan'dan Anadolu'ya olan göçler de önemli bir nüfusun mekânsal organizasyonunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, zorunlu göç kapsamında Anadolu çıkan bazı isyanlar neticesinde mecburi iskân uygulamaları da gerçekleşmiştir. Ancak 1927 ile 1945 arasında gerçekleşen kentsel nüfus artışının büyük olasılıkla kentlerin iç dinamikleri ile gerçekleştiği değerlendirilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile başlayan söz konusu dönemde batılılaşma ve sanayileşme temel iki paradigma olmuştur. Batılılaşma ya da modernleşme adı verilen olgu kuruluş sürecinde bazı yapısal düzenlemeler ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak sanayileşme süreci "Kurtuluş" sürecinden yeni çıkan bir ülke olması, hali hazırda bulunan sanayi kuruluşlarının oldukça yetersiz olması ve bu dönemde gerçekleşen ve dünya ekonomik buhranı adı verilen sürecin etkisiyle oldukça yetersiz kalmıştır. Bu

bakımdan 1950'lere kadar olan dönemde Türkiye ekonomisi kıra dayalı üretim yapan, küçük toprak mülkiyetinin ve kendine yeten tarımın hakim olduğu bir ülke olarak kalmıştır.

1927 tarım sayımına göre, 1.751.239 köylü ailesine karşılık, 118.700 karasaban ve 210.794 pulluk mevcuttur (Timur, 2008: 83). Avcıoğlu (2001: 354) da 1927 yılı için 1.751.209 çiftçi ailesinin olduğunu ve ekime elverişli 231,5 milyon dönüm arazinin ancak 43,6 milyon dönümünün, yani altıda birinin ekilebildiğini söylemektedir. Marquiles ve Yıldızoğlu'nun hazırladıkları veriler Çizelge 7'de gösterildiği gibi, 1930'larda 50 hektardan küçük işletmeler, tüm işletmelerin %99,75'ini oluşturmakta ve toplam ekilen alanın %86,34'ünü işlemektedir. 50 hektardan büyük işletmelerin sayısının 6000'in üzerinde olması ve toplam ekilen alanın %13'ünden biraz fazlasını kapsamaları dikkat çekicidir. Bu veriler büyük toprak mülkiyetinin Türkiye tarımının önemli bir unsurunu oluşturmadığını göstermektedir.

Çizelge 7: 1930'larda İşletme Büyüklükleri ve Kapsadıkları Alanlar

Hektar	İşletme Sayısı	%	Alan	%
500 +	418	0.02	6.400.000	3.70
50 – 500	5.764	0.23	17.200.000	9.96
0 - 50	2.493.000	99.75	149.180.000	86.34

Kaynak: Barkan'dan aktaran Margulies, Yıldızoğlu, 2006: 293.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında kapitalist dönüşümün temel yolu kırdaki kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaşmasını sağlamak olarak görülmüş ve bu yönde girişimlerde bulunulmuştur. Akşit (1997: 27) söz konusu dönüşümü iki yolla açıklamaktadır. Buna göre, köylerin birinci dönüşüm yolu, büyük topraklı feodal ağa köylerinin kapitalist köye dönüşmesi, bu dönüşümün ikinci çeşitlenmesi ise, eşit toprak dağılımlı olan bir köyün topraklarının birkaç elde toplanması ve köyün toprak ve modern tarım teknolojisi sahipleri ve topraksızlar olarak kutuplaşması yoluyla kapitalist çiftliklerin ortaya çıkmasıdır. Ayrıca devlet, kentte de sanayileşme yoluyla sağlanacak kapitalistleşme süreci için gerekli sermayeye sahip girişimci bulunmaması nedeniyle "devletçilik" adı verilen politikalarla zamanı geldiğinde devredilmek üzere yetersiz olan burjuva sınıfının işlevlerini yerine getirmeye çalışmıştır.

Tarımda aşar vergisinin kaldırılması, köyün para ekonomisine açılışı ve sanayi kesimine özgür emeğin sağlanması yolunda ilk adımlar sayılabilir. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında tarıma kapitalist üretim ilişkilerinin getirilmesinin, sanayileşmeden de büyük öncelik aldığı derhal sezilir. Tarımda büyük mülkiyete ağırlık tanıyan ekonomik düzen, Medeni Kanun aracılığıyla, miri toprak düzenini kaldırarak, tarımın kapitalistleşmesindeki son büyük ayakbağını da hukuk düzeyinde tasfiye etmiştir (Gevgilili, 1989: 46).

"Kuruluş" döneminde kırsal dönüşümün en önemli araçlarından birisi de Ziraat Bankası olmuştur. Ziraat Bankası 1924 yılında Ankara'ya taşınarak, bir anonim şirketi haline getirilir. O günlerin eğilimlerine uygun olarak Anadolu eşrafı, tüccar ve mebuslar yönetime girmişlerdir (Cem, 1986: 293). Temel amacı köylüye uygun kredi vermek olan bu bankanın kuruluşundaki örgütlenme dikkat çekicidir ve köylü olarak kastedilenin sorgulanmasını gerektirmektedir.

İlk yıllarda ticari tarım teşvik edilmiş ve bu konuda gerekli önlemleri alınmıştır. Bu önlemlerden birisi olarak Ziraat Bankası'nın o dönemde ihracata dayalı ürünlere vermiş olduğu krediler gösterilebilir. Bu krediler köylünün sermaye sahibi olmasının en önemli araçlarından birisidir.

Cem (1986: 293)'in aktardığına göre, Ziraat Bankası kredileri hızlı bir tefeciliğin sermayesi olarak ilev görmektedir. Eşraf bu bankadan %10 faizle aldığı borçla, ürünler daha tarladayken yok pahasına kapatmakta; %80-%100 faizle köylüye borç vermektedir. Bu bağlamda, tefeciliğin kurumsallaşmasının en büyük etkilerinin üretimin düştüğü 1940'ların ilk yarısında görüldüğü çıkarımı kolaylıkla yapılabilir. Buna bağlı olarak, köylünün elindeki tarlasını yok pahasına kaybedeceği sonucu da doğacaktır ve nitekim böyle olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük toprak mülkiyetinin yaygın olduğu Anadolu'daki toprakların, büyük toprak sahibi mülkiyetine geçtiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de kitlesel kırdan kente göçün ilk belirtileri İkinci Paylaşım Savaşı yıllarında İstanbul'a gerçekleşen göçlerde ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki fabrikaların verdiği resmi taahhütler nedeniyle sürekli çalışması, başka illerden işçi göçünü hızlandırmıştır. Ayrıca kırdan zenginleşen tüccar ve eşraf, politik ilişkiler kurmak, kentte gayrimenkul yatırımları yapmak ve aynı zamanda eğlenmek için İstanbul'a gelmeye başlamışlardır (Köymen 2008: 133).

İkinci Paylaşım Savaşı'nın yarattığı ekonomik bunalımdan en çok etkilenen nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler olmuştur. Seferberlik nedeniyle büyük bir emek gücünün üretimde yer almayışı ve Toprak Mahsulleri Vergisi ile kırsal kesim oldukça zor durumda kalmıştır. İkinci Paylaşım Savaşı'nın sona ererken teklif edilen ve aynı zamanda tek parti iktidarı içerisinde bir muhalefet oluşumuna da sebep olan Çiftçi Topraklandırma Kanunu bu zor durumun etkilerini azaltma maksadıyla hazırlanmıştır. Bu kanunun içinde geçen Çiftçi Ocakları uygulaması Hitler'in nasyonal sosyalist programında yer alan ve kırsal mobilitenin önünü tıkamak üzere tasarlanan Erbhof Kanunu'nun kopyası bir uygulama olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (Hür, 2007). Karaömeroğlu (2011), bu kanunun arkasında yatan temel sebebin o dönemin hakim köycü söyleminin kentleşme ve proleterleşmeye şüpheyile bakması olarak görmektedir. Ancak savaş sonrası kırsal kesimde ortaya çıkabilecek sınıfsal çatışmaların önüne geçecek popülist bir uygulama olabileceği yorumu getirebileceği de değerlendirilmektedir. Nitekim uygulamada oldukça yetersiz kalan bu kanunun yazılı hedeflerine yönelik etkilerinden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Türkiye'de tarımsal yapılarda küçük toprak mülkiyetinin zamanla ortadan kalkması ve toprakların tekellerde toplanması, ayrıca İkinci Paylaşım Savaşı'nın ortaya çıkardığı fırsatlarda vurgunculuk yoluyla gerçekleşen sermaye birikimi 1949 yılına gelindiğinde Marshall Planı ile büyük bir patlama yaratmıştır. Marshall Planı ile Türkiye'de hızlı bir şekilde sağlanan tarımsal krediler ve olağanüstü hızlı bir traktörleşme süreci, kırdaki mülksüzleşen köylülerin hızla kentlere akın etmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Tarımda mekanizasyonun doğal bir evrim sonucu gerçekleşmemesi, bunun aksine dış zorlamayla ortaya çıkması durumundaki göç olgusu elbette ki sonuçları önceden planlanmamış bir sonucu ortaya çıkarmıştır.

1948 yılında ekili, dikili ve nadasa bırakılan alanlar 15.408 bin hektardan 1956'da 24.329 bin hektara yükselmiş ve Türkiye'de ekilebilecek toprak miktarının sınırlarına varılmıştır. Bu artışla traktörle sürülen toprakların payı 5.156 bin hektardır. Buna karşılık hayvanla işlenen toprak miktarı yüzde 40 artış göstererek 13.788 bin hektardan 19.173 hektara yükselmiştir. Aynı dönemde çift hayvanlarında da yüzde 5,6'lık bir artış olmuştur. Bu sayılar traktör girişinin kırsal alandaki üretimin de artması yüzünden toplam emek miktarını azaltmadığını, çok önemli derecede arttırdığını göstermektedir (Tekeli, 2008: 51). Tekeli'nin ifadelerine paralel şekilde, aşağıdaki Çizelge 8'de de verilen rakamlar farklı olmasına rağmen çıkarılan sonuç aynı olacaktır.

1948 yılında tarım ve hayvancılık amacıyla kullanılan toplam alan miktarı 13.900 bin hektar iken, yıllar geçtikçe sürekli bir artış içerisinde olmuş ve 1950'lerin sonuna gelindiğinde 23.264 bin hektara yükselmiştir. Bu durum, yaklaşık on yıl içerisinde tarım ve hayvancılık için kullanılan arazinin % 80 oranında arttığını göstermektedir. 1960 yılında ulaşılan toplam alan miktarı, tarım ve hayvancılık amacıyla kullanılabilir toprakların üst sınırındadır. Ortaya çıkan bu tablo, iki şekilde yorumlanabilir; bunlardan birincisi o döneme kadar ekilmeyen arazilerin tarıma açıldığı, ikincisi ise tarımda kullanılacak emeğe önceki dönemlerden daha çok ihtiyaç olduğudur. Bu veriler ışığında kırdan kente gerçekleşen göçün basit bir şekilde traktörün tarıma girmesiyle ortaya çıkan emek fazlasının kentlere akın etmesi ile açıklanamayacağı değerlendirilmektedir. Bu bakımdan üretim ilişkilerindeki değişim göz önüne alınması gereken temel noktadır.

Çizelge 8: Yıllara Göre Ekilen ve Nadasa Bırakılan Alanlar

Yıllar	Ekilen Alan (bin hektar)	Nadasa (bin hektar)	Toplam Alan (bin hektar)
1948	9.477	4.423	13.900
1949	8.990	4.274	13.264
1950	9.868	4.674	14.542
1951	10.600	4.672	15.272
1952	11.775	5.586	17.361
1953	13.021	5.791	18.812
1954	13.208	6.408	19.616
1955	14.205	6.793	20.998
1956	14.556	7.897	22.453
1957	14 392	7.769	22.161
1958	14 764	8.001	22.765
1959	15 020	7.920	22.940
1960	15 305	7.959	23.264

Kaynak: TÜİK, 2011.

Kırdan kente göçün kitlesel boyutlara ulaştığı bu dönemde, göçmenler çoğunlukla kırdan fazla bir toprağı olmayan, eğitim düzeyi düşük ve kentteki işgücü pazarı için vasıfsız olarak nitelendirilebilecek bireylerden oluşmaktadır. Kentte bulunan

sanayi kuruluşlarının bu kitlesel hareketi emecek yeterlikte olmayışı nedeniyle bu göçmenler çoğunlukla marjinal ya da enformel adı verilen sektörde istihdam fırsatı bulabilmişlerdir. Marjinal sektör ya da enformel sektör denilen kayıtsız ve güvencesiz iş olanaklarının ortaya çıkması sürecini açıklayan ve çifte pazar adı verilen kurama göre, işgücü pazarı birincil ve ikincil sektörler olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Formel ve enformel olarak adlandırılan bu ikili yapıda formel, devlet kontrolünün yoğun olduğu, nitelikli işgücü gerektiren, kayıtlı ve güvenceli işleri nitelerken, enformel ise devlet denetimine tabi tutulamayan, sürekli olmayan, vergilendirilmemiş ve güvencesiz işleri kapsamaktadır. Işık ve Pınarcıoğlu (2003) enformel sektörün az gelişmiş ülkelerin özgül koşullarının bir ürünü olduğunu ve formel pazar mekanizması içerisinde kalkınma çabası gösteren geri kalmış ülkelerin bağımlı ekonomilerinin sonucu olduğunu ifade etmektedirler. Dengesiz toplumsal yapının ifadesi olan enformelin kent mekânında yaygınlaşması durumu, Türkiye kentlerinin 1950 sonrası yoğun bir şekilde yaşadığı bir deneyim olmuştur.

Akşit (1997:26) kırdan göçlerin, köye modern teknolojinin girdiği, işlenebilecek toprağın sınırlarına varıldığı ve toprağın parçalanma tehlikesinin ve kentteki ilişkiler yoluyla kentteki daha iyi iş veya hizmet olanaklarının algılandığı noktaya varıldığı anda gerçekleştiğini söylemektedir. Bu bakımdan kırdaki insanlar, göç kararı alma sürecinde kentte başaramama durumunda kıra geri dönüşü de bir seçenek olarak değerlendirmektedirler. Bu durum kırsal kesimde kırsal kesimde küçük mülkiyetin hâkim olduğu önermesiyle sentezlendiğinde kentleşme süreci açısından iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır: Birincisi, kente yeni gelen göçmenler, kırdaki mülklerinin en azından bir bölümünü ellerinden çıkarmadan gelebilmişlerdir. Bu da kırdan kente hiç küçümsenmeyecek bir aynı gelir transferi anlamına gelmiştir. Kırdaki küçük mülkiyetin kentleşme süreçlerine ikinci etkisi de, aşamalı göçe zemin hazırlamasıdır (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 114). İçduygu vd. (1997: 211) işçileşme süreci olarak değerlendirdiği kır kent göçünü köylülükten hızlı uzaklaşma, fakat yavaş işçileşme olarak tanımlamıştır. Bu süreçte kente gelen göçmenler kırla bağlantılarını devam ettirmişlerdir. Hatta aile üyelerinin bir kısmı kırdan yaşamaya devam etmiştir. Göçmenler belirli aralıklarla köye giderek orada yaşayan akrabalarını ziyaret etmiş, hatta kırdan bıraktıkları bahçelerinde veya tarlalarına sahip çıkmıştır. Buralardan elde ettikleri nakit gelirler ya da evsel ürünler bütçelerinde önemli bir yer tutmuştur. Kentte enformel sektörde geçici işlerde

çalışan bu göçmenler, bazı durumlarda kalıcı ve formel sektöre eklenilerek işçileşmeye tam bir geçiş yapma mücadelesi vermişlerdir.

Çizelge 3'de gösterildiği gibi 1950 sonrası ortaya çıkan kır kent göçünde göçmenlerin hedefi büyük şehirler olmuştur. 1950 ve 1980 arası dönemde gerçekleşen kentleşme deneyiminin en önemli faktörü kırdan kente göç eden göçmenler olmuştur. Sadece bu döneme özgü olmayan, aslında Türkiye Cumhuriyeti tarihi incelendiğinde gerçekleşen tüm göçler için söylenebilecek olan göçün ağ türü ilişkiler içerisinde gerçekleştiği önermesi bu dönemde daha ayırt edilebilir biçimde görülmektedir. Hemşehrilik, akrabalık, cemaat, etnik kimlik gibi ağ türü ilişkiler sayesinde göçmenler kentlere uyum sürecini en zararsız şekilde atlatmayı hedeflemişler ve aralarında kurmuş oldukları yardımlaşma ve diğer sosyal örgütlenmeler sayesinde kente tutunma konusunda farklı mekanizmalar oluşturmuşlardır. Bu bağlarlar birlikte göçün ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal maliyetler en aza indirilmektedir.

Kentleşme belirli bir orana ulaştıktan sonra, kentlerden kentlere olan göç oranı kırlardan kentlere olan göç oranını aşmıştır. 1965-1970 döneminde il merkezleri arasındaki göç, toplam göçlerin yüzde 28,5'ini oluşturarak, aynı dönemde tüm göçlerin yüzde 17'sini oluşturan kır kent göçlerini aşmıştır. 1975-80 döneminde il merkezleri arasındaki göç yüzde 33,7'ye yükselirken kırlardan kentlere göç %14'e düşmüştür. 1980-85 döneminde il merkezleri arasındaki göç toplam göçlerin yüzde 31,2'si iken, kırdan kente olan göçler yüzde 8,5 düzeyinde kalmıştır (Gedik'ten akt. Tekeli, 2008: 63). Enformel ve gecekondu olgusu bu göçmen kesimin yaşam ve çalışma alanlarını temsil etmektedir. Bu kesimin kentsel konut ihtiyacını kendi eliyle giderdiği alanlar olan gecekondu alanları, bu alanlarda yaşayanların kentte yaşamlarını devam ettirmek için gerekli geçim düzeylerini en düşük seviyede tutma vazifesi görmüşlerdir. Bu bakımdan emeğin yeniden üretiminin maliyetini de minimum seviyede tutmuş olurlar. Ayrıca gecekondu alanlarında yaşayanların kente sundukları ucuz emeğin yanında, iktisadi olarak geniş bir spekülasyon alanı da yaratmaktadırlar.

Kırdan kente göçün etkilerinin, kentleşme ve yerleşimle ilgili sorunların daha derinden hissedildiği 1970'li yıllarda MHP ve CHP çeşitli öneriler getirmişlerdir. MHP'nin *Tarım Kentleri Projesi*'ne karşılık CHP *Köykent Projesi* geliştirmiştir. Köykent projesinde; kırsal yerleşimlere götürülecek altyapı hizmetlerinde ve sosyal tesislerde ekonomiler sağlamak ve kamu hizmetlerinin maliyetini düşürmek, zamanla kırsal yerleşme düzenini değiştirmek, köylülerin toplulaşmasını sağlamak, köykentler

yardımıyla köylülükten kentliliğe tarım toplumundan sanayi toplumuna sağlıklı geçişi sağlamak, şehirlerde olan aşırı yığılmayı azaltmak, tarımsal servis merkezleri, makine bakım istasyonları kurarak tarımsal gelişmeyi hızlandırmak, sanayileşmeyi kıra yaymak, kırsal kesimde sanayilerin yer alabileceği nüveler yaratmak, köykent yoluyla tarımsal düzenin kooperatifler eliyle değiştirilmesinde bir çıkış noktası kurmak (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 370-371). *Tarım Kentleri Projesi*'nin *Köykent Projesi*'nden temel fark köykent yoluyla tarımsal düzenin kooperatifler eliyle değiştirilmesi konusundadır. Kıyın ittiği, kentin ise çektiği ve kırdan kente göçün bu şekilde teknik bir olgu gibi yaşandığına inanan yaklaşımların getirdiği bu çözümlerin üretim ilişkilerinin aynı kaldığı bir toplumda başarıya ulaşması mümkün gözükmemektedir. Bu yaklaşımların temel amacı nüfusu kentlerden uzak tutmak ve kırdan kalmalarını sağlamaktır.

1980 öncesi kırdan koparak kente göç eden emek gücü, iş ve konut gereksinmelerini enformel mekanizmalar sayesinde karşılıyor, zamanla formel ağlarla kaynaşıyor ve onun parçası haline geliyorlardı. Ancak 1980 sonrasında kente göç edenler formel ağlarla entegrasyon konusunda sorunlar yaşamış ve kente eklemelenememe ile karşı karşıya kalmışlardır. 1980'lere kadar uygulanan ithal ikameci politikaların sağladığı güvencelerin ortadan kalkışı ve sosyal devlet politikalarının dönüşüme girmesi kentteki göçmenleri öncesinde olduğundan daha farklı zorluklarla karşılaşmaya itmiştir. 24 Ocak Kararları ile başlayan ve ardından gelen askeri darbe ile devam eden süreç, 1980 sonrası Türkiye kentleşmesini yeni sağcı söylem doğrultusunda şekillendirmiştir. Neoliberal yeniden yapılanma doğrultusunda yaşanan bu dönüşüm süreci içgöçlerin yönü ve niteliği, göç edenlerin kente tutunma koşulları açısından oldukça etkili olmuştur.

İthal ikameci sanayileşme modelinde, sermaye ucuz işgücü ihtiyacını, göçler aracılığıyla İstanbul, İzmir, Ankara gibi merkez kentlerde toplanan emek yığınlarından sağlamakta ve bu durum kırdan kentlere göçlerde emekçilerin sanayi yatırımlarının bulunduğu kentlerde toplanmasına yol açmaktadır. Ancak neoliberal politikalarla birlikte, sermaye üretim ve yeniden üretim maliyetlerini kısma yolu olarak ucuz işgücünün yanında, çevre faktörünü de değerlendirmiş ve ithal ikameci modelin tersine periferdeki ucuz emeğin merkeze toplanması yerine, merkezdeki kuruluşların periferde örgütlenmeleri sonucu doğmuştur. Büyük işletmeler bu süreçte yoğun alt sözleşme

ilişkilerine girerek üretim sürecini maliyeti en ucuzlatacak şekilde parçalamışlardır. Bununla birlikte üretimin farklı mekânlara dağıldığı bir süreç başlamıştır.

İçduygu vd. (1997: 237) çalışmasında 1990 sonrası dönemin üç temel özelliğini ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi, işsizlik, ikincisi özellikle nitelikli işçilerin göçünden kaynaklı rekabete dayalı parçalanmış bir işçi sınıfı ve sonuncusu da büyüyen bir marjinal ve enformel istihdamı olmuştur.

1990 sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden yaşanan göç olgusu daha öncekilere göre karakteristik olarak farklı özellikler taşımaktadır. 1996 yılında Atilla Göktürk tarafından yapılan, Diyarbakır'a göçü irdeleyen bir çalışmada, örneklem grubunun %16.61'i geride hiçbir şeyi olmadığını, %81.6'sı ev, %63.5'i, bağ-bahçe, %67.7'si tarla ve %44.8'i canlı hayvanını geride bıraktığını belirtmektedir. Geride mal bıraktığını belirten 281 haneye bu malların durumu sorulduğunda %48.4'ü yakıldığını, %22.8'i boş durduğunu ve %14.6'sı mallarına ne olduğunu bilmediğini söylemektedir. Bu tabloya göre geride mal bırakan hanelerin %85.8'inin geride kalan malları ile bir ilişkisi kalmamıştır (Göktürk, 1997: 365). Göçmenlerin büyük çoğunluğunun geride kalan mülkleri ile ilişkisinin kalmaması, 1980 öncesi dönemde kırdan kente aynı ya da nakdi gelir aktaran göçmenlerden oldukça zor koşullarda kalmaları sonucunu doğurmuştur. Kentin çeperlerinde var olmaya çalışılan ve geri dönme seçeneğinin bulunmadığı bir ortam yaratmıştır. Bu durum ise zorunlu göç ile büyük kentlere göç edenlerin marjinal emek piyasasında bile rekabet edememe sonucunu ortaya çıkarmıştır.

OHAL Bölge Valiliği'nin 1997 verilerine göre OHAL uygulanan 6 il ile mücavir alanı oluşturan 4 ilde 820 köy 2.345 mezra boşaltılmıştır. Toplam 3.165 yerleşim biriminde 57.314 haneden 378.335 kişi çeşitli yerlere göç etmiştir (CHP, 1999:338-339).

4. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME YAZINININ GELİŞİMİ

Araştırmanın bu bölümünde kentleşme alan yazınındaki kaynaklar, üçüncü bölümde incelenen şekilde Türkiye'de kentleşmenin geçirmiş olduğu evrelere bağlı kalarak dönemlere ayrılmış ve irdelenmiştir.

4.1. Ulus Devletin Kentleşmesi Döneminde Yapılan Araştırmalar:

1923-1950

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte gelişen süreçte, yapılan ilk sosyolojik çalışmalar genel olarak toplumsal yapı araştırmaları olmuş, kentleşme çalışmaları 1940'lı yıllarla birlikte gelişmiştir. Kırsal yapılardaki değişen toplumsal ilişkiler ve yeniden yapılanma, dönemin sosyolojik çalışmalarında dikkati çeken en önemli konular olmuştur. İlgili dönemde kırlarda yaşayan nüfusun kentlerde yaşayan nüfusa oranla oldukça baskın olması ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde sanayi yapılarından bahsetmenin zor olması nedeniyle, dönemin ilk kalkınma politikalarının çiftçinin kendine yeter tarımdan ticarete yönelik tarıma geçmesi yönünde olduğunu söyleyebiliriz.

Boratav (2009: 13), Atatürk dönemini, 1923-1929 yılları arasına açık ekonomi koşullarında yeniden inşa dönemi, 1930-1939 yılları arasına ise korumacı-devletçi sanayileşme dönemi olarak tanımlamaktadır. Gerçekten de 1929 yılına kadar Türkiye piyasalarında liberalizm hakim olmuş, ancak 1930'lu yıllara geldiğinde korumacı ve devletçi bir dönem sürmüştür. Özellikle, 1930 sonrası uygulanan devletçi ekonomik politikalara dayanarak, temel çelişkinin emek ve sermaye arasında değil, sömürge, yarı sömürge ve azgelişmiş ülkelerle emperyalist ülkeler arasında olduğunu iddia eden Kadro Hareketi bu ilgili dönemde toplumsal yapı çalışmalarının öncüsü olmuştur. İsmail Hüsrev Tökin'in 1932 yılında Kadro dergisinde yayımladığı *Köy İktisadiyatında Teknik İnkılâp* ve 1934 yılında yayımlanan *Türkiye Köy İktisadiyatı* bu çalışmalardandır. Tökin (1932), Köy İktisadiyatında Teknik İnkılâp isimli yazısında ticarete yönelik tarımı kastederek şehirlerin köylere, köylerin de şehirlere pazar olduğunu söylemektedir. Bunun yanında köylerde yaşanan yapısal dönüşümlere değinerek, emeğini pazarlayan serbest tarım işçilerini ve makinelerle birlikte bu köylü işçileri kullanan köy burjuvazisinin oluştuğunu ve köyde içtimai bir farklılaşma

yaşandığını ifade etmiştir. Tökin, makalesinde tarımın artık piyasa için yapılmaya başlandığı Türkiye’de tarımın zamanla teknik bir dönüşüm yaşayarak genelleşeceğini, bu sayede feodal üretim tarzının çözüleceği sonucuna varmıştır. Bu çalışma, kırsal ile kent kıyaslamasına gitmeden bu mekânların işlevlerinden bahsetmiş ve “*büyük mülkiyet ancak traktör gibi teknik bir vasıta ile geniş topraklarını pazarın emrine verebilirdi*” diyerek, ileride daha hızlı yaşanacak çözülmeyi egemen üretim tarzının değişmesinin neticesi olarak nitelendirmiştir. Tökin (1934: 22-23) çalışmasının birinci bölümünde 1931 yılında Ankara’da toplanan Birinci Ziraat Kongresi’nde ortaya konan verilere dayanarak Türkiye’de kırsalda geçimlik üretimin yapıldığını, pazar için üretimin %2’yi geçmediğini belirtmektedir. Köylünün üretim faaliyetlerinde bir bütünlük olduğunu, üretim ve tüketimin henüz farklılaşmadığını, üreticinin öncelikle kendi ürettiği ürünleri tükettiğini ekler. Bu durumda amaç kâr elde etmek yerine ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ancak Tökin (1932: 29)’e göre Türkiye’nin batısında, sahil kesimlerinde ve Anadolu’nun yaygın demiryolu ve karayolu ulaşımının bulunduğu kesimlerde kendine yeter tarım yerine pazar için üretim mevcuttur. Buralarda üretim ve tüketim birbirinden farklılaşmıştır. Bu durum geçimlik tarım aleyhine yaklaşık bir asırlık bir süreden beri yaygınlaşmakta ve bir dönüşüm yaşanmaktadır. Pazar için üretim aynı zamanda sermayeye dayanan işletmeleri de yaygınlaştırmaktadır. Yazar bu duruma örnek olarak süt, üzüm ve zeytin üretimini vermiştir. Örneğin süt üreticisi köylü, sütü peynir, yoğurt yapan farklı işletmelere satmakta ve müstakil işletmeler ortaya çıkmaktadır. Aynı durum zeytin ve zeytinyağı, sabun üreticisinde, üzüm ve şarap, sirke üreticisinde de geçerlidir (Tökin, 1932: 65-66). Çalışmada pazar için üretimin bir gereklilik olarak ortaya çıktığı, geçimlik tarımla uğraşan köylünün iktisadi olarak salyangoz gibi kabuğuna çekildiği ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye köy iktisadiyatında pazar için üretimin ortaya çıkması iktisadi faaliyetlerin bölgelere, işletmelere, ürünlere ve sınaî faaliyetlere göre ayrıştığı, buna bağlı olarak da durum milli bir işbölümünün kurulması ile sonuçlanmıştır (Tökin, 1932: 74). Tökin’in bu ifadelerinde dönemin egemen paradigması çağdaşlaşmanın üstü kapalı bir ifadesini ve Kemalizm’in Durkheim ve Ziya Gökalp’tan etkilenen toplumsal işbölümüne dayanan halkçılık ilkesinin izlerini görmekteyiz. Tökin (1932: 124), çalışmasında köy ekonomisinin pazar için üretim yapmasının, Türkiye’nin genel kuruluşunda olduğu gibi kapitalizmin etki ve müdahalesiyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Kapitalizm, Türkiye’yi bir “lüleci çamuru” gibi ezip sıkarak istediği şekli vermiş ve onu kendi

çıkarları doğrultusunda yeniden kurmuştur. Çalışmaya göre; kırdaki pazar için üretim yapılmaya başlanması ile iki tip köylü ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, süreçle birlikte mülksüzleşen, üretim araçlarını elinde bulunduran bir kısım köylüye emeğini satarak geçimini sağlayan köy amelesi, diğeri ise sermaye sahibi olan köylü müteşebbistir. Üretime yatırılan sermayeyi arttırmak ve kapitalist sermaye birikimi doğrultusunda kâr amaçlı olarak, bu girişimciler suni gübre, kimyevi maddeler, zirai makineler ve modern aletlerden faydalanmaktadırlar (Tökin, 1932: 135). Ancak Türkiye’de genel yoksulluk nedeniyle kırdaki emeğin ucuz oluşu ve topraktaki mülkiyet şekilleri nedeniyle tarımda mekanizasyonun engellendiği de ifade edilmektedir (Tökin, 1932: 203). Tökin (1932)’in çalışması dönemselsel olarak incelendiğinde çok önemli tespitler bulundurmaktadır. Döneminin egemen paradigmasının aksine köylüleri üretim ilişkileri açısından değerlendirmiş ve Türkiye’nin bir geçiş sürecinde olduğunu ortaya koymuştur.

Ulus Devletin Kentleşmesi” olarak adlandırdığımız 1923 ve 1950 arası yılları kapsayan dönemde toplumsal yapının değişmesi, kentleşmeyi de içeren temel sosyolojik konulara ilişkin ilk çalışmaları Behice Boran’ın eserlerinde bulmaktayız. Behice Boran yazılarının çoğunu İkinci Paylaşım Savaşı yıllarında çıkardığı *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* isimli dergilerde yayımlamıştır. Ulus Devletin Kentleşmesi adlandırmasına haklılık verecek şekilde, Behice Boran Türkiye’nin yaşadığı kentleşme sürecini “davamız” olarak adlandırarak, bu sürece milli bir duygu katmaktadır.

Behice Boran’ın çalışmaları o dönemin kentleşmesi ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan olmasının yanı sıra, 1950’lerle birlikte yoğunlaşan göç deneyiminin sebebi olan kırsal yapılardaki üretim ilişkilerinin değişimini göstermesi açısından da önemlidir. Bu bakımdan Boran’ın kent yazıları ile birlikte toplumsal ve kırsal yapılardaki değişimlere yönelik yazılarını da irdelemek faydalı olacaktır. Bu konuda yapmış olduğu çalışmalara bakacak olursak; *Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır (1940a)*, *Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır II (1940b)*, *Şehir ve Şehirleşme Davamız (1941a)*, *Büyüyen Şehirlerimiz (1941b)*, *Modern Şehir Örneği(1941c)*, *Köyde Sosyal Tabakalanma (1942a)*, *Sanayide Köylü İşçi (1942b)*, *Değişme Halinde Köylerimiz (1943)*, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (1945)* isimli eserleri bulunmaktadır. Boran (1940a), *Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır* isimli çalışmasında köy ve kenti tanımlamış ve ikisi arasındaki mekânsal ayrılığın tarım ile sanayi ve ticaret arasındaki

mekânsal organizasyonundan kaynaklandığını vurgulamıştır. Boran (1940b)'ın aynı yıl içinde yazdığı, bir önceki yazısının devamı olan *Köy Davası Şehirleşme Davasıdır II'* da bir öncekine paralel bir şekilde köy ve kent kavramlarının tarım, sanayi ve ticaret arasındaki mekânsal organizasyonların neticesi olduğunu söylüyor. Ayrıca kentleri belirli bir sayı vermeden nüfus yoğun yerler tanımlıyor. Boran, 1941 yılında yazdığı *Şehir ve Şehirleşme Davamız* isimli çalışmasında, daha önceki çalışmalarında köy davası, şehir davası şeklinde ifade ettiği olguları bu çalışmasına “davamız” olarak nitelendirerek ortak, milli bir paydada toplamıştır.

Boran (1941a), kenti medeniyetin merkezi olarak tanımlamış ve insanlığın gelişiminde kentlerin önemli olduğunu, tarihteki büyük uygarlıkların büyük kentlerle anıldığını söylemiştir. Modernleşme süreci içerisinde Türkiye'nin de kentli nüfusun hızla arttığını belirtmiştir. Bu bağlamda yalnızca kasabaların kentleşmekle kalmadığını, aynı zamanda kent vasıflarının kentlerden kırlara yayıldığını ve böylece kırlarda zirai makineleşmenin başladığını söylemektedir. Bu çalışmada, İzmir, İstanbul ve Ankara gibi kentlerin hızla büyüdüğünü ve Ankara'nın bu hızlı büyümenin en bariz şekilde gerçekleştiği şehir olduğunu okumaktayız. Çizelge 3'de verdiğimiz sanayi merkezlerinde kentsel büyüme verilerinde görüldüğü gibi 1927 ve 1950 yılları arasında kentli nüfusu yaklaşık 4 kat artan Ankara en büyük büyüme hızına sahiptir. Boran (1941a)'ın bu çalışmasında Ankara'nın en hızlı büyüyen şehir olduğunu belirten ifadesi ilgili çizelge tarafından da doğrulanmaktadır. Boran (1941b)'nin aynı yıl yazdığı bir diğer yazısı *Büyüyen Şehirlerimiz* isimli yazısıdır. *Yurt ve Dünya Dergisi*'nde yayımlanan bu kısa yazıda Sivas ve Erzurum'un demiryolu ile değişen yapısından kısaca bahsedilmiş, bu iki şehrin şarklı manzarasından kurtulduğunu ve İzmir, İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerin yanında Sivas ve Erzurum gibi küçük şehirlerin de modernleşmenin kaçınılmaz etkisine girdiğini ve bunun sevindirici bir durum olduğunu belirtmektedir. *Modern Şehir Örneği* (Boran, 1941c) isimli çalışmada ise modern şehrin dinamik bir yapıda olduğu, birbirinden farklı mıntıkalara ayrıldığı, bu mıntıkların harici görüntüsünün hızlı bir şekilde değiştiğini ve zamanla burjuva sınıfının oturduğu mahallelere işçi sınıfının taşınacağını, böylece döngünün devam edeceğini belirtmiştir. İleriki yıllarda Türkiye İşçi Partisi liderliğini yapmış olan Behice Boran'ın bu yazısında liberal kentleşme anlayışından etkilendiği görülmektedir. Ayrıca kentsel mekânın sınıfsal dinamiklere göre ayrışmasını üstü kapalı bir şekilde kabul etmesi açısından önemlidir. Boran (1941c) bu bağlamda, çalışmasını Ankara örneği üzerinden

gerçekleştirmiş ve Ankara'yı kasaba olmaktan modern şehir olmaya geçişin başlıca örneği olarak vermektedir. Boran (1942a)'ın kırsal ve toplumsal yapılarıdaki değişimi konu alan bir diğer çalışması 1942 yılında yayımlanan *Kırda Sosyal Tabakalanma'dır*. Bir Batı Anadolu kentinde, sekiz köylük bir sahada yapılan bu araştırmada, köyün şehrin idari yapısı ile nasıl bağlandığını, bu bağlanmada aracı rolü oynayanların köyde nasıl nüfuz kazandığını anlatıyor. Ayrıca köyün sosyal bir değişme halinde olduğunu, eski kapalı köy yapısının değişerek piyasa ilişkilerinin yoğunlaşmaya başladığını ve kasaba burjuvasına benzeyen, rekabete dayanan bir sistem içinde sosyal konumunu korumaya çalışan zirai burjuvanın eski köy ağalarının yerini aldığını belirtmektedir. Boran (1942b)'ın *Sanayide Köylü İşçi* isimli çalışmasında sanayileşmede yaşanan bazı sorunlara değinmiştir. Mevsimlik ya da geçici süreli kente çalışmaya giden köylüleri konu eden çalışmasında, köylü işçinin kendisi için gerekli sermayeyi oluşturduğunda (örneğin bir çift öküz edinecek para) köyüne döndüğünü söyler. İşçinin sanayide kalması için nüfusun kente kalıcı olarak göçmesi gerektiğini söylemektedir ve bu durumu sağlayacak şartları aramaktadır. Birinci şart olarak köylünün tekrar köyüne, tarıma dönme imkânlarının olmaması gerektiğini, bu maksatla ileri teknolojiyle tarımda az emekle toprağın tamamını işlenmesinin mümkün olacağını, arta kalan emek gücünün ise kalıcı olarak kentlere göç edeceğini söylemektedir. Bunun için işçiyi sanayide tutmakla, zirai ilerlemenin yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu yazı, 1950'lerin başında traktörün tarımda yoğun bir şekilde kullanılması ile emek fazlasının ortaya çıktığı algısını, bu durum gerçekleşmeden önce dile getirmesi açısından önemlidir. Köylünün kentte kalması, onun bir çift öküzden daha fazlasını düşünmesi ile mümkün olacağını belirten Boran'a göre emek piyasasındaki ücretlerin daha yüksek olması ile bu durumun mümkün olacaktır. 1943 yılında yayımlanan *Değişme Halinde Köylerimiz* adlı çalışmada İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerin yanı sıra Karabük, Zonguldak ve Sivas gibi şehirlerin de gelişmekte olduğunu söylemektedir. Bu ifade "Ulus Devletin Kentleşmesi" döneminde devletin bizzat girişimci olarak yön verdiği Anadolu'daki kamu yatırımlarının nüfusun mekânsal dağılımında değişikliklere sebep olduğunu göstermektedir ve çalışmamızın ikinci kesiminde yer alan Çizelge 2'deki sanayi merkezlerindeki kentsel büyüme verilerinin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Çalışmalarında genel olarak kentleşmeyi modernleşme kavramıyla birlikte ele alan ve kentleşmeyi modernleşmenin kaçınılmaz koşulu ve sonucu olarak gören Boran, Türkiye kentlerinde sanayileşmeyle birlikte yaşanan değişikliklerin kentlerden

kırlara doğru yayıldığını ve bu bağlamda köylerde de yapısal değişikliklerin ortaya çıktığını, piyasa için üretim yapan köylerin, kapalı ve kendine yeter tarım yapan köylere nazaran daha hızlı değişeceğini savunmaktadır. Ayrıca, Boran (1943)'a göre, şehre yakınlık da bu yapısal değişiklik üzerinde etkili olacaktır. Behice Boran'ın 1945 yılında yayımladığı çalışması olan *Toplumsal Yapı Araştırmaları*'nı Batı Anadolu'da 8 köy örneklemini üzerinden yapmıştır. Bu çalışmasında yer alan köylerden bazıları dağ köyleri, bazıları ise ova köyleridir. Örneklem içerisinde yer alan ova köyleri, doğudan batıya doğru ovayı kesen nehrin onlara sağladığı verimli toprak sayesinde daha varlıklıdır. Ayrıca ovadan iki büyük tren yolunun geçişi, köylerin kasabaya yakın oluşu, İzmir'e ulaşım imkânlarının bulunması bu köyleri daha dışa açık hale getirmiştir. Küçük tarım ve hayvancılıkla geçinen dağ köyleri ise ova köyelerine nazaran yoksul ve daha kapalı topluluklardır. Bu 8 köyün alt yapısını, doğayla ilişkilerini, üretim tekniklerini, iş bölümünü, mülkiyet ilişkilerini karşılaştıran Boran (1945: 249), köylerin açıklık kapalılık derecelerine göre toplumsal yapılarında ortaya çıkan farklılıkları görmeyi amaçlamıştır. Birinci Paylaşım Savaşı'nın ardından feodal ilişkilerde bir çözülme yaşanmış ve açık olarak nitelendirilen ova köyelerinde piyasa ilişkileri artmıştır. Ova köyelerinin verimli olan topraklarının piyasa için üretim ile daha kıymetli hale gelmesiyle birlikte demografik yapı da değişmiş ve ova köylerin daha nüfus yoğun yerler haline gelmiştir, dağ köyleri ise daha atomik bir yapıda kalmışlardır. Boran (1945: 257), ayrıca feodalizmin çözülmesi ve kapitalist⁷ üretim ilişkilerinin yoğunlaşmasıyla birlikte eski toprak ağalarının yerini zenginleşen tarım burjuvazisinin aldığını ve daha nüfuzlu hale geldiğini vurgulamıştır.

Buraya kadar incelediğimiz Behice Boran'ın toplumsal yapı ve kentleşme çalışmalarının ortak bir değerlendirmesini yapacak olursak, çalışmalarda kent olgusu modernliğin bir neticesi olarak algılanmıştır. Medeniyet ve batılılaşma yolunda Türkiye'nin attığı adımlar, kırsal alanlarda yoğunlaşan toplumsal yapının hızla değişmesine sebep olacak ve kentli bir toplum ortaya çıkacaktır. Kırsal yapıları, kentle ve piyasa dinamikleri ile ilişkileri açısından açıklık ve kapalılık durumuna göre sınıflandıran Boran, açık kırsal toplumların daha hızlı değişeceği sonucuna varmaktadır.

Behice Boran'dan sonra toplumsal yapı ile ilgili çalışmalara Mediha Berkes'in *Elvan Köyü'nde Sosyal Bir Araştırma* isimli çalışmasını irdeleyerek devam edeceğiz.

⁷ Boran, çalışmasında kapitalizm kelimesini kullanmamıştır.

Elvan Köyü günümüzde Ankara'nın Elvankent olarak bilinen ve şehirle bütünleşmiş, arsa rantına açık hale gelmiş bir semtidir. Bu çalışmaya ve günümüze baktığımızda, aslında Boran (1945)'in açıklık kapalılık olarak adlandırdığı olgunun evrimleşme sürecinde Türkiye kentleşmesinde ne gibi etkileri olduğunu kolayca görebilmekteyiz. Berkes (1943), Elvan Köyü'nün şehre yakın bir köy olduğundan bazı değişimler yaşadığını, ancak bu değişimlerin köyün sosyal yapısını değiştirecek ve çözülmeye sebep olacak tarzda olmadığını belirtmektedir. Ayrıca yapılacak teknik değişikliklere ve makinelere köylünün direniş göstermeyeceği ve kolaylıkla kabulleneceği sonucuna varmıştır.

Behice Boran gibi Amerika Birleşik Devletlerinde eğitim görerek Türkiye'ye dönen ve kentsel ekolojik kuramın etkisi ile 1940'lı yılların başında çeşitli araştırmalar yapan diğer bir isim ise Niyazi Berkes'dir. Berkes'in "Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma" isimli çalışması da ilgili dönemde köylerin iktisadi yapısının ve konumunun algılanması açısından önem taşımaktadır. Berkes (1942) bu çalışmasında Auguste Comte'un sosyolojinin en önemli kısmının sosyal dinamikler olduğu önermesini esas alarak, Ankara'nın başkent oluşu ile gelişen ekonomik ve kültürel değişimleri anlamaya çalışır. Aynı zamanda mevcut durumu sorgulayarak, nasıl bir değişim yaşandığını ya da yaşanıp yaşanmadığını irdeler. Berkes (1942: 12) banliyö, şose gibi ulaşım vasıtaları sayesinde kentle süt satışı gibi ticari etkinliklerde bulunmaya başladıklarını tespit etmiştir. Bu sayede değişen ekonomik ve aynı zamanda kültürel ve toplumsal durumu da ortaya koymaya çalışmıştır.

1939 yılında yayımlanmaya başlanmış olan *İktisat Fakültesi Mecmuası* bu çalışma içerisinde taranan en eski süreli yayındır. Bu dergide yayımlanan yazılardan 1950'ye kadar olan dönemde Ömer Celâl Sarc'ın iki çalışması burada incelenecektir. İlk olarak incelenecek çalışma 1944 yılında yayımlanan *Toprak Meselelerimiz* isimli çalışmadır. Sarc (1944), bu çalışmasında köylülerin yaşadığı toprak sıkıntısından bahsetmektedir. Topraksız köylülüğün ve geçim sağlayacak kadar toprağı bulunmayan köylülüğün yaygın olması, ayrıca yeterli sermayenin ve bilginin bulunmaması yetersiz köyü işletme şekillerini ortaya çıkardığını söylemektedir. Bu konuda akla gelen ilk tedbirin ise topraksız köylünü topraklandırılması olacağını belirtmiştir. Sarc (1944)'a göre toprak reformunun uygulanışında her bölgenin iklim şartları, toprağın vasıfları, iktisadi durumu, hatta ilgililerin şahsiyeti dikkate alınmalıdır. Asıl üzerinde duracağım

çalışma Sarc'ın 1947 yılında yaptığı *Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri* isimli çalışmasıdır. Sarc (1947) bu çalışmasında 1927 ve 1945 nüfus sayımlarını karşılaştırarak aradaki farkın nasıl bir toplumsal değişimle ortaya çıkmış olabileceğini bulmaya çalışmıştır. Kırsal kesimdeki doğum oranlarının kentsel bölgelere oranla daha yüksek olacağı kabul edilen bu çalışmada, buna rağmen nüfusun kentlerde yoğunlaşmaya başlamasının başlıca sebebi olarak göç olgusu görülmektedir. Sarc (1947: 47)'a göre Türkiye'de gerçekleşen göç olgusu hayat tarzını değiştirme ihtiyacından doğmamakta, köy hayatından bıkkınlığı, konforu ve eğlenceleri ile şehir hayatına özenildiği için gerçekleşmemektedir. Göç olgusunun temel sebebi hayat görüşünün, ihtiyaçların değişmesinden ziyade tarımsal gelirleri tamamlayıcı bir kazanç sağlama arzudur ve sonuç olarak kentlere gidenlerin nihai arzusunun köylerine dönmektir. Aslında bu açıklama bize 1950'lerden sonra daha yoğun gerçekleşen göç olgusunda ilk göç edenlerin kırla ilişkilerini koparmamalarını yorumlama fırsatı vermektedir. Kartal (1992: 52), kırdan kente göçün üç aşamalı bir süreç olduğunu, ilk aşama kente ilk gidiş, ikinci aşama gidiş geliş ve kırla bağlantıların devam ettiği aşama, üçüncü aşama ise temelli yerleşme olduğunu ifade etmektedir. Yine kentleşme yazınında egemen görüş 1970'lere kadar kırdan kente göç edenlerin kırla bağlantılarını koparmadıkları yönündedir. Sarc (1947: 47)'ın ifadesi aslında bize bu konuda farklı bir yorum yapma fırsatı vermektedir. 1970'lere kadar kırdan kente göç edenler temelli bir yerleşim amacı gütmemiş, nihai olarak kıra dönerek kırdaki yaşamlarını devam etme arzusu taşımış olabilirler. Bu bakımdan kırla olan bağlantılarını korumuş ve buna bağlı olarak kırdaki taşınmazlarını elden çıkarmamayı düşünmüş olabilirler. Sarc (1947), aşırı bir şehirleşmeyi tehlikeli olarak görmüş, ancak hâlihazırda kentlerdeki sanayi tesislerinin işçilerinin kırdan kente geçici olarak gelen işçiler olduğunu, bu durumun işçinin işinde meleke kazanmasına engel olduğunu ve verimliliğin düştüğünü, kırlardan şehirlere doğru olan hareket yoğunlaştıkça bu sorunun da ortadan kalkacağını ortaya koymuştur.

Türkiye'de sosyal ve toplumsal yapı çalışmaları ve kentleşme ile ilgili kaynaklara *İktisat Fakültesi Mecmuası'ndan sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*'nde rastlamaktayız. 1943 yılında yayıma başlayan bu dergi, tarihsel süreç içerisinde ilk olarak *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi* adıyla yayımlanmaya başlamış, 1950'den itibaren *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* adını almıştır ve günümüzde de bu isimle çıkmaktadır. Bu dergide yayımlanan yazılardan ilk olarak

1943 yılında Aydın Yalçın tarafından yapılan *Şehirlerin Sosyal Fonksiyonları* isimli çalışma irdelenecektir. Yalçın (1943: 375), bu çalışmasında daha önce Behice Boran'ın çalışmalarında gördüğümüze benzer bir şekilde, kentlerin insanlığın gelişim seyrinde önemli rolleri olduğunu, medeniyet tarihine bakıldığında en ileri olarak nitelendirilen medeniyetlerin kentlerle sıkı ilişkileri olduğunu söylemektedir. Bu kentlere örnek olarak da Babilonya, Teb, Atina, İskenderiye, Roma, Kartaca kentlerinin Sümer, Yunan ve Roma medeniyetlerinin, Ujjaina, Kanauj, Pataliputra kentlerinin Hint medeniyetinin, Bağdat, Gırnata kentlerinin İslam medeniyetinin, Uxmal kentinin Maya medeniyetinin, İstanbul, Konya, Bursa ve Edirne gibi kentlerin Osmanlı medeniyetinin sembolü olduğunu söylemektedir. İçinde bulunduğu yılı kastederek, günümüzde Batı Avrupa'da Londra, Paris, Berlin, Amerika'da New York'un ilgili medeniyetlerin sembol kentleri olduğunu söylemektedir. Yalçın (1943: 376)'a göre Türkiye ise kırsal yapılar üzerinde örgütlenmiş bir toplumdur ve Tanzimat'tan beri bir batılılaşma, medenileşme süreci içerisindedir. Bu yüzden yerleşim mekânı açısından Türkiye'de kır egemen bir toplumdan kent egemen bir topluma geçiş gerçekleşecektir. Yalçın (1943) bu yazısında medenileşme süreci içerisinde toplumsal yapının geçirdiği değişimde, kentlerin sosyal fonksiyonlarını incelemiştir. Yalçın (1943: 381)'a göre feodal birikim tarzında geçinme imkânını yalnızca derebeyinin arazisi üzerinde çalışmakta bulan köylü, kentlerin doğuşu ile birlikte kendi hayatını artık ona bağlı addetmemiş ve kentlere göç etmiştir, “Şehir havası insanı özgür kılar” sözü de buradan gelmiştir.

SBF Dergisi'nden incelenecek olan bir başka çalışma ise yine 1943 yılında yapılmış Ernst Reuter'a ait 1927, 1935, 1940 ve 1945'te yapılan dört genel sayım sonucunu değerlendirdiği *Şehirlerimizin Nüfus Gelişimi* isimli çalışmasıdır. Ernst Reuter, 1939-1945 yılları arasında Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nda şehircilik, yerel yönetimler ve belediye maliyesi gibi dersler vermiştir. 1948'de Batı Berlin belediye başkanlığını da yapan Reuter, Türkiye'de kentleşme biliminin gelişimi açısından önemli katkıları olmuştur. İlgili yazısında Reuter (1943), Türkiye'de sanayi yatırımlarının arttığını, bu sayede yalnız dış ticarete bağlı tarımsal ürünler için canlı bir iç pazar kurulacağını, tarımsal bölgelerde artan nüfusa iş bulmanın mümkün olacağını ve bu siyasetin kentler açısından sonucunun kentli nüfusun artması olacağını söylemektedir. Reuter (1943) çalışmasında nüfusu 10.000'den fazla olan yerleri kent olarak kabul etmiş ve değerlendirmiştir. Çalışmasında nüfus verilerini inceleyerek şehir nüfusunun köy nüfusuna oranla daha yavaş arttığı sonucuna varmış ve kent nüfusunun gelişmesi için

bir göç akımı yaratacak iktisadi tedbirlerin gerektiğini ifade etmiştir (Reuter, 1943: 778). Reuter (1943) bu bağlamda, modern şehir olmanın gerekliliği olan ihtiyaçların belediyelerce çözülebilmesi için belediyelerin mali olarak desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca mesken meselesi Avrupa’da belediyelerin tabii işleri arasında olmasına rağmen, Türkiye’de hemen hiçbir belediye bu konuyu ciddi bir şekilde ele almamıştır. Mevcut rakamlara göre Orta ve Doğu Anadolu Bölgelerinde nüfusun azaldığını tespit eden Reuter, buna çözüm olarak köylü halk için geniş iktisadi olanaklar sağlayacak olan ara şehirlerin kurulmasını önermektedir. Başka bir çözüm yolu olarak da işletmelerin gerektiğinde büyük şehirlerden kasabalara nakledilmesini, ayrıca iç pazarın birbiriyle bağlantılı olabilmesi için demiryollarının en az 100.000 km’lik bir şose ağı tarafından tamamlanması gerektiğini söylemektedir. Reuter (1943)’in bu çalışmasında İstanbul, Ankara ve İzmir büyük şehirler olarak değerlendirilmiş, Adana, Konya, Gaziantep, Kayseri, Bursa ve Eskişehir ise orta büyüklükteki kentler olarak değerlendirilmiştir. Reuter (1943) çalışmasında dönemin sorunlarına çok değinmezken, gelecek için karşılaşılabilecek sorunlara karşı sağlıklı kent planlaması yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

Ernst Reuter’in bir diğer çalışması 1946 yılında yapmış olduğu *Mesken Meselesinin Hal Çareleri* isimli çalışmadır. Bu çalışma Türkiye’de kentleşme alanyazınında konut sorununu irdeleyen ilk çalışmalardandır. Çalışma konuyu yeni konut inşası yönünden irdelemiştir. Reuter (1946: 5)’e göre şehir planlamasına konut inşaatının dolayısıyla toplumun kendisinin fiilen katılması gerekmektedir. Devlet, halk yığınları için konut inşaatını özel kişilere ve girişimcilere bırakmamalıdır. Ancak zamanla belediyeler de teknik ve iktisadi sebeplerle konut inşaatı faaliyetlerine katılmaktan geri duramamaktadırlar. Arazi fiyatlarının yükseldiğine dikkat çeken yazar (Reuter, 1946: 10), belediyelerin büyük ölçüde ihtiyat arsa temin etme işine girmesi ve kentin gelişimini özellikle bu alanlarda izlemeleri spekülasyonun önüne geçeceğini ifade etmektedir. Ayrıca bu alanlarda yapılacak olan dar gelirlilere özel ve kent planına uygun inşaatların konut sorununu azaltacaktır (Reuter, 1946: 14). Bunun yanında yazara göre (Reuter, 1946: 18) belediyeler, inşaat sektöründe spekülasyonu ve mevsimlik pahalılıkları önlemek amacıyla tuğla ve taş ocaklarına iştirak ederek, piyasa fiyatlarını dengeleyebileceklerdir.

Ankara'nın başkent oluşuyla birlikte hızlı bir kentleşme sürecine girmiş ve "Ulus Devletin Kentleşmesi" döneminin en çok göç alan şehri olmuştur. *SBF Dergisi*'nde 1950 yılında Fehmi Yavuz tarafından yapılan *Cumhuriyet Devri Ankarasının İmarında Birinci Merhale 1923-1938 ve Arsa Meselesi* başlıklı çalışmada, ilgili tarihler arasında Ankara'nın imar gelişimi irdelenmiş ve o dönemde Ankara'da ortaya çıkmış olan arsa spekülasyonu incelenmiştir. Fehmi Yavuz SBF'de daha önce bölüm içerisinde çalışmalarını tartıştığımız Ernst Reuter'in asistanlığını yapmış ve 1960-1961 yılları arasında İmar ve İskân Bakanlığı yapmıştır. Yavuz (1950: 283), çalışmasına Ankara'nın da diğer Anadolu şehir ve kasabaları gibi planlı bir imar görmediğini, Ankara'nın başkent oluşundan 7 yıl önce 1916'da yaşadığı Refik Halid'in "İki gün iki gece devam etti. Nihayet yakacak bir şey bulamadı; söndü" sözleriyle ifade ettiği büyük bir yangından söz ederek başlar. Böyle bir kenti başkent ilan etmenin ancak büyük idealistlerce kabul edilecek bir fedakârlık olduğunu söylemektedir. Ankara'nın ilgili süreçte geçirdiği imar sürecini değerlendiren Yavuz (1950), Ankara'nın imar planını hazırlamış olan Hermann Jansen'in "Arazi spekülasyonunun önü alınıp imar faaliyetinin kuvvetli bir elde toplanmasına muvaffak olunduğu takdirde, burada şehir imarına misal olabilecek bir eser vücuda getirilmiş olacaktır" sözlerine atıfta bulunarak çalışmasını bitirmiştir. Yavuz (1950)'un çalışmasından, Jansen'in burada kastettiği kuvvetli bir elin kamu idaresi olduğun sonucunu çıkarmaktayız.

Ekmel Zamil (1949), 1949 yılında *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*'nde yayımlanan *İstanbul'da Mesken Meseleleri ve Gecekonular* başlıklı makalesinde gelişmekte ve artmakta olan nüfusların şehirlerde konut sıkıntısı çektiğini ve bu sıkıntının en açık örneğinin Ankara'da yaşandığını söylüyor. İstanbul'da 1941 yılına konut sorunu yaşanmadığını, ancak bu tarihten itibaren hızla artan nüfus sayesinde konut sorunlarının ortaya çıktığını anlatıyor. Yaşanan konut sorunu ve bu sorunu gidermek için Avrupa ülkelerinin aldığı tedbirleri karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğu bu çalışmada, artan nüfusun yanında, 1939 yılında Milli Korunma Kanunu'nun kira fiyatlarının artışı yasaklamasından dolayı konut sektörünün kârsız hale geldiği ve dönemin savaş koşulları ekonomisinde vurgunculuğun çok daha kârlı geri dönüşler sağladığı, bu yüzden konut sorununun ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Çalışma içerisinde dikkat çeken bir diğer nokta da, İstanbul'da ilk gecekondu yerleşim bölgeleri olan Kazlıçeşme, Zeytinburnu bölgesinde emniyet işlerinin yalnızca dört jandarma tarafından sağlanmasıdır. Yazar, bu bölgenin Beyoğlu'ndan daha emin olduğunu ve

burada böyle resmi beçilere ihtiyaç olmadığını hırsızlık ve sarkıntılık gibi olaylara hiç rastlanmadığını söylerken, günümüzden baktığımızda daha rahat göreceğimiz bir noktayı açıklıyor. Ekonomik, sınıfsal farklılıkların derinleştiği noktalarda suç olgusu ortaya çıkıyor, yani kentsel suçların temel kaynağı şehre olan göçün kendisi değil, göçle birlikte ortaya çıkan sınıfsal farklılıkların derinliğidir.

“Ulus Devletin Kentleşmesi” adını verdiğimiz ve 1923-1950 yılları arasında Türkiye’nin kentleşmesini içeren bu dönemde kentleşme alan yazınına genel bir şekilde bakacak olursak, egemen yaklaşım açısı olarak modernleşme olgusu tespit edilmiştir. Çalışmalar genel olarak bu yaklaşım içerisinde toplanabilir. Kırlarda değişen toplumsal yapıyı konu eden çalışmalar üstü kapalı bir şekilde kapitalist üretim tarzının egemen üretim tarzı olmasıyla değişen toplumsal yapıyı incelemiş ve ortaya koymuşlardır. Ancak üretim tarzının bu değişimini ilkelikten kurtularak modernliğe geçiş olarak ifade etmişlerdir. Modernleşme ile kırsal yapıların çözüleceğini ve kentli bir toplumun ortaya çıkacağını öngörmüşlerdir. Gerçekten, gelişen süreç içerisinde kırsal yapılarda başlayan çözülme hız kazanmış ve kırdan kentlere yönelen hızlı bir göç ortaya çıkmıştır ve sonuçta süreç Türkiye’de çoğunluğun kentlerde yaşar duruma gelmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreci yalnızca modernleşme olarak ifade etmek, üretim tarzının değişiminin gözden kaçmasına sebep olacaktır. Ancak görülmektedir ki, dönemin egemen paradigması olan batılılaşma ve modernleşme kentleşme alan yazınına da egemen olmuştur.

4.2. Emek Gücünün Kentleşmesi Döneminde Yapılan Araştırmalar:

1950-1980

Bu dönemde yapılan araştırmalarda genel olarak, ikinci kesimde vurguladığımız ve Türkiye’nin İkinci Paylaşım savaşı sonrası yaşamış olduğu tepeden inme kapitalizmin toplumsal yapı üzerindeki etkilerinin tartışıldığı görülmektedir.

İbrahim Yasa (1955), 1955 yılında yazdığı Hasanoğlan Köyü’nün İktisadi Yapısı başlıklı çalışmasında Hasanoğlan Köyü’nün 1915-1944 yılları arası dönemini çağdaş sosyolojik araştırma yöntemleri ile incelemiştir. Yaklaşık otuz yıllık bir dönemi kapsayan bu çalışmada, Hasanoğlan Köyü örneklemini üzerinden, toplumun iç ve dış düzeninin ana bir sebepten dolayı, belirli bir zaman ve mekânda değişmiş olması

denencesi sınanmaktadır. Ana sebep olarak da köyden tren yolunun geçmesi ve tali sebepler olarak da Ankara'ya yakınlık ve Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün burada kurulmuş olması verilmektedir. Yasa, bu sebepler altında Hasanoğlan Köyü'ndeki feodal üretim ilişkilerinin çözülme gösterdiği ve bununla birlikte, topluluğun fiziki yapısı ile taşıt ve haberleşme vasıtalarında, nüfusu ile iktisadi faaliyetlerinde, aile yapısı ile kültüründe, idare mekanizması ile dini inançlarında ve geleneklerinde değişmeler yaşandığını ortaya koymuştur.

İbrahim Yasa (1969), ilk çalışmasının bitiş tarihi olan 1944 yılından 25 yıl geçtikten sonra 1969 yılında 25 Yıl Sonra Hasanoğlan adlı ikinci toplumsal yapı çalışmasını ortaya koymuştur. Bu çalışmasında, yine Hasanoğlan örneği üzerinden sanayileşme süreci içerisinde bulunan toplumlarda ve şehirle bütünleşen bütün büyük şehir yakını köy topluluklarında görülmekte olan, eski geleneksel köy, kasaba yapısının kaybolup yerine büyük şehirlerin uydusu olan yeni toplumsal yapıların ortaya çıktığını ifade etmiştir. Yasa (1969: 280), bu çalışmasında Türkiye örneğinde 1950 sonrasında hızlı bir şekilde yaşanan toplumsal hareketliliklere (göç) de değinmiş ve toplumsal hareketlilik nedeniyle yerlerini değiştiren köylü ailelerin, yerleşik köy ve şehir ailelerinin köklü ve geleneksel olanlarından daha çok etki altında kaldıklarını ve bu bağlamda eski köy ve şehir aileleri yanında ve her ikisinin arasında yer alan toplumsal-ekonomik yapısı ve özellikleri ayrı, türdeşliğini yitirmiş, değişim süreci içinde bulunan bir aile tipi oluşmaya başladığını ortaya koymuştur.

Kentleşme ile ilgili kaynaklara bakıldığında ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1938 yılında itibaren Ernst Reuter tarafından şehircilik, belediyeçilik, belediye maliyesi gibi derslerin okutulmaya başlanmasıyla, kentleşme bilim dalı da hızlı bir gelişim göstermiştir. İleriki yıllarda Reuter'in asistanı olan Fehmi Yavuz ile birlikte kentleşme bilim dalı ilerlemiştir. Yavuz, 1956 yılında *Şehirciliğimiz Açısından Ekonomik Faaliyetlerin Kuruluş Yeri ve Bölgecilik*, 1958 yılında *İstanbul'un İmarı ve Arsa Politikası* ve yine aynı yıl içerisinde yazdığı *Büyük Şehirlerimizin Meseleleri* isimli çalışmalar 1950 sonrası hızlı yaşanan hızlı kentleşme sürecinde kentleşme yazınının ilk çalışmalarındandır. Yavuz (1956), *Şehirciliğimiz Açısından Ekonomik Faaliyetlerin Yeri ve Önemi* isimli çalışmasında İkinci Paylaşım Savaşı'na kadar Türkiye'de kentleşme faaliyetlerinin Ankara ile sınırlı kaldığını, diğer yerlerde kentleşme olgusundan ve iktisadi dinamizmden bahsetmenin olanaksız olduğunu

belirtmiştir. Ancak bu tarihten itibaren sanayileşme, tarımın makineleşmesi ve bireysel girişimciliğin artması neticesinde artan demografik hareketlilik ile birlikte konut sorunu ve bununla birlikte arsa spekülasyonu ortaya çıkmıştır. Yavuz (1956), bu çalışmasında sanayileşmenin yaratacağı nüfus hareketleri, büyük şehirler meselesi ve İstanbul'un özel durumunu ele almıştır. İstanbul'un özel durumunu değerlendirirken, ekonomik faaliyetler açısından burada önemli bir yığılma olduğunu ortaya koymuş, bu iddiasını da 1954 yılı Eylül verilerine göre İş Kanunu'na tabi işyeri ve işçilerin dörtte birinin İstanbul merkezinde bulunması durumuna dayandırmıştır. 1950 sanayi sayımı verilerini değerlendiren Yavuz (1956), 20 büyük sanayi grubu itibarıyla Türkiye'de 82.331 işyeri bulunduğunu, bu işyerlerinin 26.080'i nüfusu 30.000'den fazla olan 26 şehirde bulunduğunu ve İstanbul'daki işyerlerinin sayısının 15.763 olduğunu, İzmir ve Bursa hariç tutulduğu takdirde İstanbul'daki işyerleri sayısının kalan 23 şehirde bulunan işyerleri sayısına eşit olduğunu ifade etmiştir. Yavuz (1956)'a göre bütün bu rakamlar İstanbul'un bir cazibe merkezi olduğu konusunda kaba bir fikir elde etmemizi sağlamaktadır. Ekonomik faaliyetlerin bu şekilde büyük şehir denilen yerlerde toplanması beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. İstanbul'un nüfusunun dörtte biri gecekondualarda yaşamaktadır ve geri kalan için de sağlıklı mesken koşullarından söz etmek zordur. Yine benzer şekilde Ankara'nın nüfusu yaklaşık yarı yarıya gecekondualarda yaşamaktadır. Yavuz (1956), ortaya çıkan bu dengesizliği ortadan kaldırmak için ve gerek işgücünden gerekse diğer kaynaklardan en verimli şekilde faydalanabilmek için ekonomik faaliyetlerin kuruluş yerlerinin milli bir plana göre sevk idare edilmesi gerektiğini söylemektedir. İktisadi birer birim teşkil eden bölgelere eşdeğer idari ve siyasi teşkilat kurularak uygulanacak olan bölgecilik politikalar ile birçok fayda sağlanacaktır. Yavuz (1956)'a göre bu sayede köyden kente gidecek olan nüfus aradığı iş imkânlarını yakında bulacaktır. Bölgenin merkezini teşkil eden büyük şehir ve diğer şehirler, iş imkânları, eğitim olanakları, eğlence yerleri ile köyden gelecek nüfusa uzaklardaki bilinmeyen kentlere göre daha emniyetli olacaktırlar. Bu sayede baba ocağı olarak tabir edilen, göç edilen yerle iletişim ve yardımlaşma devam edecektir. Yine bölgecilik sayesinde büyük şehirlerde karşılaşılan arsa vurgunculuğu ortadan kalkacak ve ayrıca mesken sorunu ülke geneline dağılarak üstesinden gelmesi güç milli bir mesele olmaktan çıkacaktır. Yavuz (1956)'un bu çalışmasında 1950'lerle birlikte hızlanan demografik hareketliliğin İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde ortaya çıkardığı sorunların henüz olgu çok yeniyken bile (1956 yılında) ulusal bir sorun

olarak görüldüğünü fark edebiliriz. Ayrıca, nüfusun bu yığılmasının, çalışma içerisinde üzerinde çok durulmasa da konut sorununu ortaya çıkardığını görmekteyiz.

Fehmi Yavuz, 1958 yılında yazmış olduğu iki çalışmadan biri olan *İstanbul'un İmarı ve Arsa Politikası* isimli çalışmasında öncelikle Ankara'dan bahsetmiş, sonrasında İstanbul'u irdelemiştir. Ankara İmar Planı'nı hazırlamış olan Prof. Jansen'in uygulamada başarıya ulaşılması için ortaya koyduğu iki temel şart olan imar işlerinin kuvvetli bir elde toplanması ve arsa spekülasyonuna meydan verilmemesi şartlarından özellikle arsa vurgunculuğunun önüne geçilemediğini vurgulamıştır. Yavuz (1958a)'a göre, Ankara'nın imarını sevk ve idare eden otoritenin bizzat kendisinin arsa spekülasyonu ile mücadele edecek yerde doğrudan spekülasyonlarda bulunmuştur. Bu bakımdan Ankara'nın dünyaya örnek bir şehir olarak gösterilmesi konusundaki fırsatın kaçırıldığı, ancak bu durumdan ders alındığı takdirde süreç içerisinde yeni fırsatların doğacağını belirtmiştir. 1940'lardan sonra arsa spekülasyonu konusunda ağırlık noktasının Ankara'dan İstanbul'a kaydığını söyleyen Yavuz (1958a), bu durumun ekonomik erozyon adını verdiği, Anadolu'daki kasaba ve köylerde elde edilen servetin, ayrıca girişimci ve kendine güvenen Anadolu'ların İstanbul'a göçü ile birlikte ortaya çıktığını ifade etmektedir. Yavuz (1958a)'a göre arsa spekülasyonu ile yapılacak mücadele aynı zamanda bütün şehir ve köylerin imar ve gelişimine iki yönden olumlu etki yapacaktır. Bunlardan birincisi, imar ve konut politikaları ucuz arsa arzı sayesinde kolaylıkla sürdürülebilecek ve bu sayede önemli bir maliyet unsuru olan arsa fiyatlarının yükselmesini önlemek enflasyonist etkileri durduracaktır. Anadolu'dan İstanbul'a olan ekonomik erozyon hafifleyecek ve sermaye yerinde kalarak iş imkânlarına ayrılacak ve böylece kırdan kente göçü doğuran itici etkiler zayıflayacaktır.

Fehmi Yavuz'un 1958 yılında yapmış olduğu bir diğer çalışma ise *Büyük Şehirlerimizin Meseleleri* başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Yavuz (1958b: 119), kentleşmeyi bir zorunluluk olarak görür ve tarımda makineleşme ile boşa çıkan işgücünün şehirlere göç edeceğini, yeni kurulan sanayi tesislerinin de işgücü çekeceğini öngörür. Aslında bu durum bir öngörü olmakla beraber, 1950'lerle birlikte başlayan bir durumun ifadesidir. Çalışmada 1957'nin son ayları ve 1958'in ilk aylarında genel olarak Türkiye'nin ve İstanbul'un kamuoyunu işgal eden konuların başında İstanbul'daki nüfus artışı ve bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar olduğu bildirilmektedir (Yavuz, 1958b: 119). Bu ifade kırdan kente göçün kent tarafından rahatsızlık duyulur bir hal aldığı ve

tartışılmaya başlandığı dönemi bize bildirmektedir. Yavuz (1958b: 120) bu durumun sakıncaları olarak ulaşım, elektrik, su, havagazı gibi klasik kamu hizmetlerini, okul, konut ve arsa sorunlarını, plansızlığı, belediyelerin mali sorunlarını, bazı idari sorunları göstermektedir. Yavuz (1958b: 125), akademik alanda kentleşme sorunlarının yeterince incelenmediğini söylemektedir. Ayrıca, bu sorunların çözümünde planlamanın gerekliliğine önem vermektedir. Yavuz (1958b: 126)'a göre yerleşim alanlarını teker teker ele alarak planlamak yerine, büyüklüğü ne olursa olsun her yerleşim yerinin komşularıyla ilişkileri, hatta ülkenin bütünü içindeki fonksiyonu düşünülerek planlama yapılmalıdır.

İkinci Paylaşım Savaşı'nın ardından 1960'lı yıllara kadar olan çalışmalara bakıldığında konut sorununun o dönem kentleşme yazınında tartışılan egemen paradigma olduğu görülmektedir. Nitekim 1961 Anayasasının 49. maddesi devlete yoksul ve dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alma görevi vermiştir. Bu bağlamda 1960 sonrasında yapılan çalışmalarda ortaya çıkan konut sorununun çözümü yolunda devletin alacağı önlemlerin ön planda olduğu görülmektedir. Ekmel Zadi'ın 1949 yılında *İstanbul'da Mesken Meselesi ve Gecekonular*, 1961 yılında *Yapı Kooperatifleri ve Mesken Problemleri*, ardından Fehmi Yavuz'un 1956 yılındaki *Şehirciliğimiz Açısından Ekonomik Faaliyetlerin Kuruluş Yeri ve Bölgecilik*, 1958 yılındaki *İstanbul'un İmarı ve Arsa Politikası*, Necdet Tunçdilek'in 1956 yılındaki *Eskişehir Bölgesinde Mesken Tiplerine Toplu Bir Bakış*, Cahit Talas (1955)'in *Mesken Davamız* ve Ruşen Keleş (1968)'in *Türkiye'de İşçi Konutları Sorunu* isimli çalışmaları genel olarak konut sorununu ele almış çalışmalardır.

Talas (1955), *Mesken Davamız* isimli çalışmasında konut sorununu devletlerin bir sosyal mesele olarak ele aldıklarını söylemiş ve konut sorununun kaynağı olarak kişi başına düşen milli gelirin yetersizliği, arsa pahalılığı, kentleşme hareketleri, nüfus artışları, savaşların yol açtığı tahribatlar, inşaat malzemesi kıtlığı gibi sebepleri ortaya koymuştur. Bu sorunu önlemek için ise devletlerin inşaat programlarında istikrar sağlayarak, inşaat tekniklerini geliştirerek ve inşaatlara finansman sağlayarak mümkün olduğu kadar fazla ev inşa ederek bu sorunun çözüleceğini ortaya koymuştur. Talas (1955) bu çalışmasında devletin ortaya çıkan konut sorununu önlemek ve "iktisaden zayıf durumda olan" sınıfların konut ihtiyacını karşılamak üzere doğrudan yardımlarda bulunması gerektiğini bildirmiştir. Bu çalışma, başlığında soruna "davamız" diyerek,

konut sorununu ortak bir sorun olarak algıladığını açıkça ifade etmiştir. Devletin sosyal devlet olması gerektiği ve böylece konut sorununa ulusal bir çözüm getirmesi gerektiği bu çalışmada vurgulanmıştır. Talas (1955)'in çalışmasını bir bütün olarak incelediğimizde ortaya çıkmış olan sorunu tamamen liberal bir bakış açısıyla değerlendirdiği ve yine aynı şekilde çözümler aradığı görülmektedir. Sınıf farklılığının görsel bir ifadesi olan konut yetersizliği ve sağlıksız konutların varlığı durumuna, kentlerdeki nüfusun kalabalıklaşması ve lojistik kaynak kıtlığı gibi nedenlerle yaklaşmak bu çalışmanın sorunu yüzeysel olarak ele almasının bir ifadesidir.

Ekmel Zamil'in 1961 yılında yaptığı *Yapı Kooperatifleri ve Mesken Problemleri* isimli çalışmasında benzer şekilde Türkiye'de konut sorununun başlıca üç konuyu içerdiğini söylemektedir. Bunlar, nüfus artışından kaynaklanan konut sorunu, şehirleşme eğiliminden kaynaklanan konut sorunu ve mevcut konutların içinde olduğu kötü durumlardır. Batı devletlerin bu sorunu bir numaralı bir sosyal sorun olarak gördüklerini söyleyen Zamil (1961)'e göre, Türkiye'nin de uzun vadeli bir programla çalışmaya koyulması gerekmektedir. Aynı şekilde hedefin kısa vadeli, acele bir program yerine, doğru teşhisi koyarak cesaretle operasyona girişmek gerektiğini bildirmektedir. Zamil (1961) bu çalışmasında batı ülkelerinden de örnekler vererek Türkiye'nin o tarihlerde içinde bulunduğu konut sorununa çözümler getirmeye çalışmaktadır. Zamil'in çalışması da tıpkı Talas (1955)'in çalışması gibi sorunu yüzeysel ele almış ve köktenci bir çözüm getirme iddiasına rağmen geçici bir çözüm sunmuştur. Bu durum yırtık, eski giysiler içinde yolda dilenen bir kişiye içinde bulunduğu durumdan kurtulması için yeni kıyafetler sunmanın tek çözüm olarak ortaya konması örneği ile örtüşmektedir.

1961 yılında Cavit Orhan Tütengil tarafından *Köyden Kente Göçün Sebepleri ve Neticeleri* başlıklı bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada yüz elli yıl önce sanayi devrimiyle birlikte Batı Avrupa'da gerçekleşen kırlardan kentlere göç olgusunun, günümüzde az gelişmiş ülkelerde yaşandığı ifade edilmektedir (Tütengil, 1961: 88). Tütengil (1961: 89-90) az gelişmiş ülkelerdeki kentleşmenin sanayideki işgücünde hissedilir bir artış yaratmadığını, şehirleşmenin sanayileşmeden hızlı gerçekleştiğini, gelişmiş ülkelerde ise ikisi arasında bir dengenin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kırların itici faktörlerinin, kentlerin çekici faktörlerinden fazla olduğunu, kentlerin sanayi merkezleri olmaktan çok ticaret ve siyaset merkezleri olduğunu, göçmenlerde kentlilik algısının gelişmediği ve göç sürecinde merkezi bir planlamanın olmadığını eklemektedir. Yazar

(Tütengil, 1961: 96), 1955 yılına kadar belli şehirlere yönelen göç hareketinin bu tarihten sonra 1955-1960 döneminde hemen her vilayette kentli nüfus artışını ortaya koyan bir yaygınlık kazandığını söylemektedir. Esas itibariyle de bu göçlerin gizli işsizliğin üzerindeki örtüyü kaldırdığını belirtmektedir. Kırdan kente yaşanan göçler konusunda ise kentlerde konut sorununu doğurduğu, aile yapısında değişikliklere yol açtığı, ayrıca kentlerdeki işgücü talebini fazlasıyla aşan işçi kütlelerinin önce işsizliğe sebep oldukları, gezici satıcıların ortaya çıktıkları ve suçluluğun baş gösterdiği çalışmada ortaya konmuştur (Tütengil, 1961: 97-98).

1964 yılında Özer Serper tarafından yapılan *1950-1960 Devresinde Türkiye’de Şehirleşme Hareketleri* isimli makalede Türkiye’nin kentleşmesinin kırdan kente göçle gerçekleştiği ve bu göçüm kırdaki itici ve kentteki çekici faktörlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir (Serper, 1964: 158). Çalışmada şehirleşmenin faydaları ve sakıncaları anlatılmış, fayda olarak şehirleşmenin kentlerde mesken, bazı hizmetler ve mallar talebini arttırdığı, özellikler konut ihtiyacının artmasının inşaat sanayinin gelişmesini sağladığı ve bu alanda işgücü ihtiyacını hızlandırdığı ortaya konmuştur (Serper, 1964: 167-168). Yazar (Serper, 1964: 168) yaşanan şehirleşme sürecinin sakıncaları olarak ise kentlerde arsaların, meskenin, kamu hizmetlerinin, mahalli ulaştırmanın pahalı oluşu sebebiyle yaşam koşullarının güçleşmesi ve buna bağlı olarak hayat şartlarının kötüleşmesini, aşırı kalabalık, gecekondu, suçluluk gibi olgularla sosyal çevrenin bozulmasını ve kamu hizmetlerinin kalkınmaya ayak uyduramamasını görmektedir. Ayrıca diğer bölgelerin kültürel bakımdan geri kaldığı ve ekonominin modern ve geri sektörleri arasında kaçınılmaz farklılıkların olduğu ve bunun dengeli bir modernleşme hareketini tehlikeye soktuğunu söylemektedir. Çalışmada nüfusu 200.000’in üzerinde olan şehirler olarak İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gösterilmiştir. Bu dört şehirden 1950-1955 döneminde nüfusu en fazla artan %58,6 ile Adana’dır (Serper, 1964: 169). Nüfusu 100.000 ile 200.000 arasında olan kentler arasında Bursa, Eskişehir, Konya, Gaziantep, Kayseri gösterilmiştir. Bu gruptan 1950-1955 döneminde nüfusu en fazla artan şehir %43,1 ile Konya’dır. Her iki grupta da 1955-1960 arası dönemde artış devam etmiş, ancak hızı yavaşlamış gözükmektedir (Serper, 1964: 171). Serper (1964: 179)’e göre büyük işgücü talebini fazlasıyla aşan vasıfsız işçi kütleleri, şehirlerdeki işsizliğin yayılmasına sebep olmakta, ayrıca gezici satıcıların ortaya çıkması kent merkezlerinde suçluluk gibi ekonomik, sosyal problemlerin artmasına sebep olmaktadır. Bu ifadelerle göre, yazar işsizliğin sebebi olarak sistem yerine kırdan kente göçen

insanları göstermiş ve sosyal problemlerin kaynağını da bu insanlarda aramıştır. Bu ifadeler soruna oldukça tepeden bir bakış açısının ifadeleridir.

1965 yılında Sami Öngör tarafından yapılan *Türkiye’de İçgöçler Karşısında Yüzbinden Fazla Nüfuslu Şehirler* başlıklı çalışmada İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kırlardan şehirlere, özellikle büyük şehirlere yönelen kitle halindeki nüfus hareketleri sonucu ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunların Türkiye’nin en hayati sorunları haline geldiği belirtilmektedir (Öngör, 1965: 261). 1960 yılında yapılan genel nüfus sayımının verilerinden nüfusu 100.000’in üzerinde olan kentler üzerinden bir irdeleme yapılmıştır. Bu dokuz kentin toplam nüfuslarının bu şehirlerde yaşayıp başka bir kentte doğmuş olanlara oranını gösteren tablo incelendiğinde bu oranın neredeyse %50 olduğu görülmektedir (Öngör, 1965: 262). Bu oranlar şehirler bazında Ankara % 64.5, İstanbul % 58, İzmir % 52.5, Eskişehir % 46.4, Bursa % 41.2, Adana % 34.2, Kayseri %17.7, Konya % 15.1, Gaziantep % 7.5 şeklindedir (Öngör, 1965: 263). Yazar (Öngör, 1965: 264), kadın ve erkek nüfusu karşılaştırdığında ise kırdan kente akan nüfusun daha çok erkek nüfus olduğunu tespit etmiştir.

1960’lı yılların ortalarında Oğuz Arı ve Cavit Orhan Tütengil tarafından İstanbul ve Adapazarı’na göçü konu eden iki çalışma yapılmıştır. İlk olarak 1965 yılında yapılan *İstanbul’a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması* isimli makalede İstanbul’da Sosyal Sigortalar Kurumu’nun Eminönü Bölgesi’ne bağlı işyeri kayıtlarından seçilen örneklem üzerinden bir araştırma yapılmıştır. Çalışmanın örneklem grubu 1955 yılından sonra kırdan kente göç etmiş, fakat görüldüğü gibi marjinal sektör yerine çevre işlerde çalışan insanlardan seçilmiştir. Çalışma boyunca kırdan kente göçte ekonomik zorluklar, köy-kent arasındaki ücret farkları bakımından köyün itiş ve ortaya çıkardığı yeni imkânlar itibariyle kentin çekişinin önemli rol oynadığı temel varsayım olarak belirlenmiş ve yaşanan süreçle ilgili başka varsayımlar da ortaya konmuş ve irdelenmiştir. İntibak bakımından ise göçmenlerin çoğunluğu İstanbul’a aileleriyle göç ettikleri ve örneklem grubundan İstanbul’a geldikten sonra edindikleri işi değiştirmeyenlerin çoğunlukta oldukları tespit edilmiştir (Arı, Tütengil, 1965: 73). Bu durum göç edenlerin yerleşme eğilimi taşıdıkları ve çoğunluk olarak çalışma hayatına intibak ettikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İlerleyen yıllarda kentlileşme olarak sıkça karşımıza çıkacak olan kavram bu çalışmada sosyal çevreye intibak olarak adlandırılmış ve incelenmiştir. Göçle birlikte aile yapısındaki değişme, İstanbul’da

hemşerileriyle iletişim, sendikalaşma, kitle haberleşme vasıtalarından faydalanma gibi sorular üzerinden bir irdeleme yapılmıştır. Buna göre; sendika üyeliği, hemşerilik ilişkilerini devam ettirme, göçle birlikte ailenin küçülmesi, radyo ve gazete gibi haberleşme araçlarından faydalanma konusunda sosyal çevreye bir uyum tespit edilmiştir (Arı, Tütengil, 1965: 81-85). Sonuç olarak yazarlar ortaya koymuş oldukları varsayımlarla ilgili doğrulayıcı sonuçlar elde etmişler, yalnızca şehirde daha önceden yerleşenlerin, belli iş kollarına, belli yurt köşelerinden girmesinde, hemşeri olanların rolü olabileceğine dair varsayımda bir eğilim tespit edilmesine rağmen doğrulama yapamamışlardır. İşyerine intibakla sosyal çevreye intibak konusunda ise güçlü bir ilişki tespit etmişlerdir (Arı, Tütengil, 1965: 85-86). Aynı yazarlar tarafından 1968 yılında yapılan *Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması* başlıklı çalışmada da aynı şekilde örneklem grubu Sosyal Sigortalar Kurumu'na kayıtlı işçilerden seçilmiştir. Çalışma boyunca yine aynı şekilde İstanbul örneğindeki varsayımlar irdelenmiştir. Sakarya'da da göç ederek yerleşenlerin yüksek oranda çalıştıkları işi değiştirmedikleri görülmüş ve bu durum çalışma hayatına intibak açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir (Arı, Tütengil, 1968: 28-29). İşyerinde birlikte çalıştıkları insanların hemşerileri olup olmadığı sorularak sınınan, daha önceden o işyerinde çalışanların hemşerilerinin aynı işyerinde çalışmasında rolü olduğu varsayımı bir önceki çalışmada olduğu gibi doğrulanamamıştır (Arı, Tütengil, 1968: 33). Göç kararı verildikten sonra çalışacak ya da barınacak yer bulma konusunda hemşerilik ilişkisi olup olmadığına dair bir sına yapılsaydı, aradaki ilişkinin varlığına yönelik sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Diğer varsayımların irdelenmesi sonucu bir önceki çalışmaya benzer sonuçlar elde edilmiştir.

1960'lı dönemde kentlerde yaşanan nüfus artışının ortaya çıkardığı konut sorunu, bu dönemin kentleşme alan yazınında da hâkim söylem haline gelmiştir. Bu konuda bir diğer kaynak 1968 yılında Ruşen Keleş tarafından yazılmış *Türkiye'de İşçi Konutları Sorunu* isimli çalışmadır. Günümüz neoliberal politikalarıyla uyuşmayan bir şekilde Keleş (1968)'in çalışması da devletin sosyal devlet olması gerektiğini ve bu sebeple sosyal sınıf, gelir, konut standardı esasına dayanan, bir takım öncelikleri olan, ulusal kalkınma planlarının içinde yer alan tedbirler alması gerektiğini ortaya koymuştur. Keleş (1968) çalışmasında Türkiye'de büyük şehirlerin nüfusunun hızla artması ile genel barınma koşullarında iyileşme sağlanmasının zorlaştığını belirtmektedir. DİE'nin bir anketine dayanarak suyu olmayan konut oranının

Türkiye’de %44 olmasına karşılık, bu oranının işçi konutları için %80’i bulunduğunu, yine aynı kaynağa dayanarak kötü iskân koşulları içerisinde bulunan konutların oranının Türkiye için %27 olmasına karşılık işçi konutları için bu oranın %44 olduğunu söylemektedir (Keleş, 1968). Genel olarak bu çalışmada, sorun ortaya konmuş ve özel mevzuat ve finansman olanakları ile sorunun giderilmesine yönelik yapılan çalışmalar anlatılmıştır.

Bu süreç esnasında 1965 yılında çıkan Kat Mülkiyeti Kanunu konusunda da çeşitli çalışmalar olmuştur. Bu çalışmaların ilk örneğini kanun henüz hazırlık aşamasındayken Safa Reisoğlu tarafından 1963 yılında yapılmış *Kat Mülkiyeti Konusunda Yeni Gelişmeler* isimli makalede görmekteyiz. Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı’nın ardından büyük şehirlerde nüfusun hızla artması, arsa fiyatlarının müstakil küçük ev inşaatına imkân vermemesi, kiracıların yüksek ücretler ödemeye mecbur olmaları gibi iktisadi ve sosyal faktörlerden dolayı başta Almanya, Fransa ve İtalya olmak üzere birçok ülkede kat mülkiyetinin kanun yoluyla düzenlendiği bildirilmiştir (Reisoğlu, 1963: 265). Çalışmada öncelikle o güne kadar olan durum ortaya konmuş ve kat mülkiyeti yerine kullanılan müşterek mülkiyet formülünün sakıncalarından bahsedilmiştir (Reisoğlu, 1963: 267-268). Ayrıca 1962 yılında İsviçre’de hazırlanan tasarı ve 1963 yılında Türkiye’de hazırlanan tasarı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Türk tasarısının kabulü ile müşterek mülkiyetin doğurduğu sorunların ortadan kalkacağı iddia edilmiştir (Reisoğlu, 1963: 291).

Konut sorunu ile ilgili çalışmalar 1960’lardan itibaren daha spesifik bir hal almış ve gecekondü sorunu olarak çalışmalarda işlenmeye başlanmıştır. 1967 yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından yapılmış *Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondü Problemi*, İbrahim Öğretmen’in 1957 yılında yaptığı *Ankara’da 158 Gecekondü*, bu çalışmanın bir değerlendirmesi olarak Cevat Geray tarafından 1957 yılında yapılmış *Ankara’da 158 Gecekondü Hakkında Monografi* ve yine Cevat Geray tarafından 1968 yılında yapılmış *Gecekondü Sorununa Toplu Bir Bakış*, İbrahim Yasa tarafından 1966 yılında yapılan *Ankara’da Gecekondü Aileleri*, 1967 yılında yapılmış *The Impact of Rural Exodus on the Occupational Patterns of Cities* ve Charles Hart tarafından 1969 yılında yapılmış *Zeytinburnu Gecekondü Bölgesi*, Mübeccel Kıray tarafından 1972 yılında yapılan *Gecekondü: Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe*, Tekeli, Yiğit ve Gülöksüz tarafından 1976 yılında yapılan

Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir, Kemal Karpat tarafından 1976 yılında yapılmış olan *The Gecekondu*, Metin Heper tarafından yapılan 1978 yılında *Gecekondu Policy in Turkey* ve 1979 yılında *Türkiye’de Gecekondu Politikası Üzerine Bazı Düşünceler* isimli çalışmalar 1950-1980 yılları arasında gecekondu ile ilgili yapılan çalışmalardan bazılarıdır.

1967 yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından yapılmış olan *Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi* isimli çalışmada, şehirleşme probleminin sanayileşmeyle birlikte ortaya çıktığı, yeni olan şeyin kırlardan kentlere doğru yaşanan göç olgusu değil, bu olgunun eski devirlerde mevcut olmayan sebebi, yani sanayileşme olduğu belirtilmektedir. 1965 yılı sayımlarına göre nüfusu 100.000’i geçen ve Türkiye’nin gecekondu olarak adlandırılan iskân tarzına sahip on kentinden birisi olan Erzurum’u irdeleyen bu çalışmada, öncelikle kentin tarihi anlatılmış ve sonra Cumhuriyet ile birlikte yaşadığı gelişim süreci incelenmiştir (Fındıkoğlu, 1967). Fındıkoğlu (1967)’na göre, 1919 ile 1945 yılları arasında yaşanan göç olgusu önemli bir sosyal mesele olmaksızın ve bir konut sorununa yol açmayacak şekilde göçmen nüfus emilebilmiştir, hatta “Erzurumlulaştırılmıştır”. Ancak 1950’lerle birlikte artan göç, kent tarafından emilememiş, konut sorunu ortaya çıkmış ve merkezi idare bazı önlemler almaya çalışmıştır. Bu çalışmaya göre alınan önlemlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebepleri arasında, köylerde nüfus artışının hızlanması, bu nüfusun köylerde ve çevrelerinde barınmasını temin eden bir konut politikasının olmaması, şehirlerde ticari ve sanayi gelişmenin 1950 öncesi devreye göre nispeten genişlemesi ve bu genişlemenin aşırı bir kazanca yol açtığı konusunda kentlerden köylere doğru rivayetlerin intikali, kentlerin beledi ve genel bir şehir planına ve gelişigüzel yapılan inşaatlar için herhangi bir tedbir mekanizmasının bulunmayışı gösterilmiştir (Fındıkoğlu, 1967). Teorik kısmın ardından, toplam nüfusu 14.164 olan, 2.631 gecekondu bulunan sekiz mahallede yapılan alan araştırmasında elde edilen veriler paylaşılmıştır. İlgili verilere göre gecekondu ikamet edenlerinin büyük çoğunluğunun gecekondu sahibi olduğu, devlet sektöründe çalışanların azınlıkta oldukları, çoğunun özel sektör ya da serbest işlerde çalıştıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Fındıkoğlu (1967) çalışmasının sonunda gecekondu sorununu bir emr-i vaki yani oldubitti olarak kabul etmek gerektiğini ve bundan sonra mümkün olan düzeltme ve iyileştirme yollarını aramak gerektiğini ortaya koyuyor, planlı bir kentleşmenin çözüm

olabileceğini, bunun da merkezi idarenin sanayileşmeyi yönlendirmesiyle sağlanabileceğini söylüyor.

1957 yılında İbrahim Öğretmen tarafından yapılmış olan *Ankara'da 158 Gecekondu* isimli çalışma o dönemde büyükşehirlerde ortaya çıkan konut sorununa değinen ilk çalışmalardandır. Aynı yıl içerisinde SBF Dergisi'nde yayımlanan ve bu çalışmanın bir değerlendirmesi olan Cevat Geray'ın *Ankara'da 158 Gecekondu Hakkında Monografi* isimli çalışmasında da mesken buhranı, mesken darlığı olarak adlandırılan meselenin müzminleşmiş bir yara halini alan en önemli yanı gecekondu sorunu olduğunu söylemektedir. Geray (1957), bu çalışmanın sayısı yüz binleri aşan gecekondu hakkında bir genelleme yapacak kadar kapsamlı olmadığını, ancak gecekonduların ortak ve genel sorunlarıyla ilgili birçok ipucunun bu çalışmada bulunduğunu belirtmektedir. Ankara SBF ve Hukuk Fakültesi arkasında kalan 158 gecekondu ve sakinlerini ele alan çalışmanın Gecekondu başlıklı önsözü Fehmi Yavuz tarafından yapılmıştır. İbrahim Öğretmen'in çalışması içerisinde yer alan "Spekülasyon, Rant ve Kiracı Meseleleri" başlıklı bölümde yazar, çalışma alanı içerisinde yer alan 358 haneden 200'ünün kiracı olduğunu belirtmektedir. Bu durum birçok kişinin gecekondu yaparak geçim temin etmeye başladığını göstermektedir. İstanbul'da daha sonraları ortaya çıkan bu durum, gecekondulaşmaya daha erken başlayan Ankara'da 1957 yılında kendini göstermiştir.

Mübeccel Kıray'ın 1964 yılında yayımladığı *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* isimli çalışma bir kent ölçeğinde yapılan ilk sosyolojik çalışma olması açısından önemlidir. Kıray (2000) bu çalışmasında Ereğli'nin sanayileşme ile birlikte geçirdiği toplumsal değişimi incelemektedir. Bu değişimi feodal küçük şehir düzeninden, modern sanayi şehir düzenine geçiş olarak görür. Kıray (2000: 13) araştırmanın gayesini, Ereğli kasabasında sosyal kurumların, insan ilişkilerinin ve değerler sisteminin 1962 yılında meydana getirdiği fonksiyonel bütünü belirlemek olduğunu belirtmektedir.

1971 yılında Mübeccel Kıray tarafından yapılan *Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler* başlıklı çalışmada öncelikle insanlık tarihi boyunca kentlerin yaşamış olduğu evrim anlatılmıştır. Tarım ile birlikte nüfusun bir yerde toplanmasının mümkün olduğunu ve bundan sonra geçen süreçte medeniyetlerin tarihlerinin kentlerin tarihi olduğunu söyler (Kıray, 2007: 9). Feodal düzende kentlerin

pazar ve mübadele merkezleri olduğunu, modern sınaî toplumlarında ise kentlerin, sanayi, toplama-dağıtma ve mali-idari merkez fonksiyonuna sahip olduğunu söyleyen Kıray (2007: 10), modern şehirlerin ortasında merkezi iç mıntıkası terimi ile anılan ve şehre asıl rengini veren kısmın olduğunu, bu kısmın etrafında işyerleri ile konutların karışık halde bulunduğu bir geçiş mıntıkası, onu takiben ucuz konut mıntikaları, sonra orta sınıf konut mıntikaları ile zengin mıntikalarının kenti sardığını ifade eder. Türkiye’de en modern sosyal yapıya sahip kenti olarak İstanbul’dan Taksim, Karaköy, Eminönü ve Sirkeci semtlerini örnek verir (Kıray, 2007: 11). Kıray (2007: 15-16)’a göre modern şehirler rastgele nüfusun ilave edilmesi ile değil şehir içindeki sınaî ticari müesseselerin gelişmesi, yolların ve modern toplumların tabakalaşmasını aksettiren çeşitli konut mıntikalarının belirli ilintiler düzeni içerisinde bir şehir içi gerilimi ile dalga dalga büyür. Ancak Türkiye’de kentler feodal düzenden kurtulamamıştır. Kent merkezlerinde hem sınaî tesisler hem de örgütlenmiş, ihtisaslaşmış müesseseler azdır. Ayrıca konut mıntikaları tabakalaşmaya hassas bir şekilde tam farklılaşmaya uğramamıştır. Kıray (2007: 16-17)’ın Türkiye örneğinde tespitlerine göre, kentleşmenin en önemli cephesi sanayileşme ve örgütlenme gerçekleşmeyince sonsuz sayıda küçük sanayi adı ile anılan imalat-tamirat müesseseleri ortaya çıkmaktadır. Bunların sayısı şehrin organik olarak mekânda yerleşmesinde yeni bir faktördür ve iyice incelendiğinde feodal toplumlardaki el sanatları ve zanaatkârlıktan farkı yoktur. Kıray (2007: 17) çalışmasında çeşitli açılardan bu işletmelerin feodal düzendeki karşılıklarına benzerliklerini ortaya koymuştur. Genel olarak Kıray (2007) çalışmasında Türkiye’nin kentlerinin feodal düzenden kalıntılar taşıdığını ve geçiş sürecinde olduğunu ve modern kentlerden bazı farklılıklar taşıdığını anlatmıştır.

Cevat Geray’ın 1968 yılında yaptığı *Gecekondu Sorununa Toplu Bir Bakış* isimli çalışmasında, büyük şehirlerin gittikçe artan nüfusunun barınma ihtiyacını karşılamaya yeterli bir sosyal konut politikası güdülmeyişi sonucunda, dar gelirli vatandaşlar birer gecekondu yaparak kendi başlarının çaresine baktıklarını söylemektedir. Bu çalışmada gecekonduyu doğuran nedenler olarak hızlı şehirleşme ve konut arzı ve politikasının yetersizliğini gösterilmektedir (Geray, 1968). Geray (1968), çalışmasında önceleri gecekonduya polis tedbirleriyle önlenmesi ya da yıktırılması gereken, sağlığa, kanuna, imar plan ve düzenlerine aykırı, şehrin güzelliğini kaçıran birer kaçak yapı olarak bakıldığını, ancak daha sonraları gecekonduların sayısı arttıkça burada yaşayan seçmen kütlesi siyasal baskı grubu niteliği kazandığı ve buna bağlı olarak siyasetçiler tarafından

özellikle seçim zamanlarında orada yaşayanların oylarını kazanmak amacıyla siyasi propaganda niteliği ağır basan bir yaklaşım sergilendiğini belirtmektedir. Ayrıca şehirleşmenin ilerleyen zamanlarda da devam edeceğini ve konut yapımını arttırıcı, eldeki kaynaklarla daha çok birim sayıda konut yapılmasını sağlayıcı önlemler alınmadıkça şehrin bir köşesinde lüks apartman daireleri yükselirken, bir yandan da gecekondulaşmanın artarak devam edeceğini söylemektedir. Yazar, burada gecekondulaşmanın Türkiye’de topyekun olarak ivme kazandığı dönemin başlarından itibaren kentsel çelişkilerin ve gelir farklılıklarına göre farklı yerleşim mekânlarının ortaya çıktığını ifade etmektedir.

İbrahim Yasa tarafından 1967 yılında SBF Dergisi’nde yayımlanan yapılan “*The Impact of Rural Exodus on The Occupational Patterns of Cities (Ankara’s Case)*” başlıklı çalışmada Ankara örneğinde kırdan kente göç edenlerin kentlerde meslek edinme ve uyum sağlama süreçleri irdelenmiştir. Bu çalışma Yasa’nın 1966 yılında yayımlanan *Ankara’da Gecekondu Aileleri* isimli çalışmasından türetilmiştir. Yasa (1967: 152), çalışmada gecekondunun fiziksel ve sosyal olarak şehrin yeni ve eski yerleşim alanları arasında bir geçiş alanı oluşturduğunu söylemektedir. Gecekondularda yaşayanların belirsiz ve değişken sosyo-demografik yapıları göz önünde bulundurarak, bazı yazarların bunlara “sınıfsız sınıf” ve bazı yazarların sanayileşen toplumlardaki “proleter öncesi (sub-proletariate) sınıf” olarak adlandırdığını belirtir. Bu bağlamda yazar (Yasa, 1967: 154) da sınıfsız sınıf fikrine katılarak, bu sınıfsız sınıfın feodal üretim ilişkilerinin zamanla kaybolmasıyla yalnızca Türkiye’de değil, dünyanın çoğu yerinde önemini arttığını vurgulamaktadır. Yasa (1967: 169-170), kente daha önceden yerleşmiş topluluklardan birçok açıdan farklı olan yeni bir topluluğun ortaya çıktığını ve bu durumun sanayileşen ve yarı-feodal toplumlarda benzer şekilde yaşandığını belirtir.

1968 yılında Erol Tümertekin tarafından yapılan *Türkiye’de İç Göçler* başlıklı çalışmada Türkiye’nin sanayileşme faaliyetleri hızlanan zirai bünyeli memleketlerde görülen özellikle kırlardan kentlere kuvvetli nüfus hareketlerine sahne olduğu belirtilmektedir. Tümertekin (1968: 35), kırdan kente göçün, kırlarda iklim şartlarının, toprak azlığının, mülkiyet rejiminin etkisine bağlı olarak geçim şartlarının güçlüğüne karşılık şehirselleşmelerin, özellikle geçim şartları bakımından cazibesinden ileri geldiğini söylemektedir. Yazar (1968: 72), kentlerin nüfus çekme gücü ile nüfus alma mesafesinin orantılı olduğunu söylemekte ve bu konuda Rize, Zonguldak, Elazığ,

Bingöl, Diyarbakır gibi örnekler vermektedir. Sonuç olarak Tümertekin (1968: 85), iç göçlere katılanların toplam olarak arttığı ve göçmen alan sahaların genişlediği sonucuna varmaktadır. Ayrıca nüfus verilerine dayanarak, Türkiye'nin batısında yer alan ve göç veren kentlerin son yıllarda göç alan durumuna geçmiş olduklarını tespit etmiştir. Yazarın bu tespiti çalışmada belirtilmemesine rağmen metropoliten kentleşmenin gerçekleşmeye başladığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de kentleşme alanyazınında bu durum ilerleyen yıllarda çalışma konusu olmuştur.

İstanbul'un ilk gecekondu bölgelerinden olan Zeytinburnu'nda 1969 yılında Charles Hart tarafından yapılmış olan *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi* isimli çalışma İstanbul'daki gecekondulaşmaya yönelik yapılan ilk alan araştırmalarındandır. Hart (1969: 29), Zeytinburnu'ndaki gecekonduların yaklaşık %35 oranında daha önceden yıkıldığını, ancak bunun bir çözüm getirmediğini, bu durumun Roma imparatorlarının ilk hıristiyanları yok etme teşebbüsleri gibi, bütün gecekonduların her yerde, istisnasız, ya yapım esnasında ya da yapıldıktan hemen sonra yıktırılmış olsaydılar gecekonduların ortadan kalkacağını söylemektedir. Bu çalışma yapıldığı dönem itibarıyla gecekonduların yıkılarak bir çözüme varılamayacağı, kentlerde kalıcı olduklarını kavrama dönemine geçiş esnasında yapılmış bir çalışmadır. Yazar (Hart, 1969: 29-30) aslında gecekonduların kalıcı varlıklarını kabul etmiş bir tutum içerisindedir, ancak bunun sebebini siyasi politika ve çıkar ilişkilerinde, kararlı politikaların uygulanmayışında aramaktadır. Zeytinburnu gecekondu bölgesi İstanbul'un ilk gecekondu bölgesi olması açısından önemlidir, ancak buradaki gecekondualarda yaşayan insanların çoğunun kente gelişleri 9 yıl ve daha uzun zaman önceye dayanmaktadır (Hart, 1969: 31). Nüfus devamlı ve yerleşmiş bir yapıya sahiptir (Hart, 1969: 100). Bu bakımdan ortaya çıkan veriler yeni kurulmuş gecekondu alanları ile tutarlık göstermeyebilir. Sonuç olarak Hart (1969: 101), Zeytinburnu gecekondu bölgesinde yaşayan insanların köylülükten fabrika işçiliğine geçmiş olduklarını, kentte artık ikinci neslin yaşamaya başladığını ve bunların tamamen kentli olduklarını, gecekonduların sanayileşme ile ortaya çıkan nüfus hareketinde işçi sınıfının konut ihtiyacını karşılamak için konut sorununa kendi bulmuş olduğu ucuz bir çözüm olduğunu ve son olarak Zeytinburnu örneğinden hareketle gecekonduların kalıcı yapılar olduğunu ifade etmektedir.

1973 yılında Emre Kongar tarafından yapılan *Altındağ Gecekondu Bölgesi* isimli çalışma kentleşme alanyazını açısından önemli bir yere sahiptir. Çalışma Ankara'nın Altındağ ilçesinde yaşayan 434 hane üzerinde uygulanan soru kâğıtlarına verilen yanıtlar neticesinde geliştirilmiştir. Çalışmada ailelerin Ankara'ya geliş zamanları sorgulanmış ve %40'ının 20 ve daha fazla yıl önce Ankara'ya geldikleri tespit edilmiştir. Yazar (Kongar, 1973: 114) bu durumdan Altındağ'ın Ankara'nın en eski gecekondu yerleşim merkezi olmasının yanı sıra, en eski göç eden ailelerin halâ burada yaşadıkları sonucunu çıkarmaktadır. Bu ailelerden %33,9'unun Ankara'nın başka bir yerinden Altındağ'a göç ettikleri ve bu ailelerden ancak %37'sinin kırlardan buraya göç ettiklerini ortaya koymuştur (Kongar, 1973: 114-115). Yazar bu durumu yalnızca göçmenlerin kente uyum süreçleri açısından değerlendirmiştir. Ayrıca göçmenlerin kentte yaptıkları işler bakımından değerlendirildiğinde, %35'inin düz işçi, yarı kalifiye işçi ve kalifiye işçilerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır (Kongar, 1973: 120). Kongar (1973: 123) göçmenlerin mesleki devingenlikleri ile ilgili olarak çoğunun iş değiştirmedeğini, en önemli hareketliliğin düz işçilikten kalifiye işçiliğe geçişte yaşandığı sonucuna varmaktadır. Bu durum 1985 yılında yapılan ve Çorum ili İskilip ilçesinden Ankara'ya göç edenleri irdeleyen Melih Ersoy'un *Göç ve Kentsel Bütünleşme* isimli çalışmasının bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Buna göre göç eden kitle özellikleri bakımından marjinal değildir. Sonuç olarak Kongar (1973: 138), Altındağ gecekondu bölgesinin Ankara kentiyle oldukça ileri bir bütünleşmeyi gerçekleştirdiğini ve bu bölgede yaşayan halkın gerçekçi ve yüksek beklentilere sahip olduğunu tespit etmiştir.

Kentleşme alan yazınında birçok çalışma yapmış olan Mübeccel Kıray'ın 1972 yılında yapmış olduğu "*Gecekondu: Az Gelişmiş Toplumlarda Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe*" isimli çalışması da göç kavramı ve bu kavrama bağlı olarak kentlerde ortaya çıkmış olan konut sorunu üzerinde bazı bulgular ortaya koymuştur. Kıray (1972: 561), gecekonduların, yalnızca, tarımda pazara yönelik üretime geçişin göresel olarak hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık, çok yavaş bir sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlarda ortaya çıktığını söylemektedir. Aslında, bu durum ileri kapitalist ülkelerdekinden farklı olarak bağımlı bir kentleşme yaşayan ülkelerin ortak bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Kırdan koparak kentlere göç eden ve gecekondualarda yaşamaya başlayan insanların, beş yılda %18 olan kentsel merkezlere göç hızına karşılık endüstriyel gelişme oranının %8'de kalması nedeniyle

“işçileşemedikleri” vurgulanmaktadır. Çok yavaş sanayileşmiş ve ondan daha da yavaş olan örgütsel gelişme nedeniyle, topraklarını bırakmak zorunda kalmış olan bu nüfus endüstriyel-kentli işçi kişiliğini almaya fırsat bulamamakta, rastgele, küçük, üretici olmayan hizmet işleri ile uğraşmaktadır. Kente göç edenlerin üretim ve meslek ilişkileri oldukça düzensiz bir yapıya sahiptir ve bu durum oldukça uzun bir zaman sürmektedir. Bu bağlamda Kıray (1972:569), gecekondunun ve küçük sanatların kent yaşantısının belirgin bir parçası durumunu aldığını ve bu nedenle sahte-kentleşme ve sahte-kentli terimlerini kullanmak zorunluluğunun doğduğunu söylemektedir. Ayrıca gecekonduda yaşayanlar için klasik sınıf terimlerinin hiçbirinin kullanılamayacağını belirtmektedir ve 1970’lere kadar geçici gözüyle bakılan gecekonduların artık kalıcı bir nitelik kazandıkları ve arsa ve konut spekülasyonlarına yol açtıkları ortaya konmuştur. Bu çalışma, göç edenlerin kentle bütünleşememelerinin başka bir sebebi olarak da güvenlik sorununu ortaya koymaktadır. Kondunun başkasının toprağı üzerinde bulunması, tapusunun olmaması, her an yıktırılma tehlikesi güvensizlik duygusunu oldukça arttırmaktadır. Göçmenlerin bu sorunları, akrabalarına veya hemşehrilerine yakın yerlerde oturarak çözmeye çalışmaktadırlar ve geldikleri köyü ziyaret ederek, karşılıklı para, erzak, hediye yollayıp mektuplaşarak güvenlik gereksiniminin karşılanmasına katkıda bulunmaktadırlar. Hiçbir gecekondunun köye geri dönmek istememesine rağmen, köydeki ufak toprak parçalarını elden çıkarmak istememelerinin ve köydeki aile toprakları üzerinde hak talep etmelerinin, eğer kentte her şey kötü giderse, başvuracakları son kaynak ve güvenlik mekanizmalarından biri olduğu çalışmada belirtilmektedir.

Kentleşme bilim dalının Türkiye’deki öncülerinden Mübeccel Kıray tarafından 1975 yılında yapılan çalışma, diğer çalışmalarında olduğu gibi alanda öncü olmuştur. *Metropolitan Kent Olgusu* başlıklı bu çalışma alanyazınında metropol olgusunu ilk tanıtan çalışmadır. 1980 sonrası Türkiye kentleşmesinin yöneliminin ilk izleri görölmektedir. 1980’li yılların başında metropolleşme ile ilgili Kıray tarafından iki çalışma daha yapılmıştır. Metropolitan bölgeleşme kentleşmenin ileri ve özel bir halidir. Kıray (2007: 107), Türkiye’de kentleşme sorunlarının konuşulmasında önceliğin demografik büyüme, sanayileşme ile sanayinin yerleşmesi ve düşük vasıflı konut sorunları olduğunu, ancak kentleşmenin o tarihteki aşamasının metropolitan bölgeleşme olduğunu belirtiyor. Metropol bölgeleşmenin tek hâkim kent yapısından farklı olduğunu özellikle belirtir ve bu o tarihte yapılmış önemli bir tespittir. Metropolitan bölgeleşme

içine aldığı çeşitli büyüklüklerdeki ve uzaklıklardaki yerleşmelere çeşitli fonksiyonlar, özellikle çeşitli sanayi, tarımsal toptancılık gibileri yerleşirken; merkezdeki metropoliten kentte de kendine has başka fonksiyonlar, başka vasıfta bir işgücü yerleşmektedir. Kıray (2007: 108)'a göre 1950'lerde ortaya çıkan tek hâkim kent olgusu, 1960'lerden sonra toplumun bütününe has değişmelerle metropolitenleşmeye yönelmiş, çok fonksiyonlu tek büyük kent kendi içinde farklılaşma örneğinin sanayi gibi fiilen üretimin yapıldığı kurumları çevresindeki kentlere itmiş ve bunların nüfusunu 50 ya da 100.000'e çıkarmıştır ve giderek bölgenin bütününde içe dönük bir hakimiyet kurmuştur. Kıray (2007: 108-115) metropoliten kent merkezini karar verme, koordinasyon ve kontrol fonksiyonlarını yerine getiren, uzmanlaşmış beyaz yakalıların yoğunlaştığı, sanayi, emek, kitle haberleşme, devlet bürokrasisinin en üst örgütlerinin ve bunlar arasında karşılıklı etkileşimi sağlayan kurumların ve kompleks iş örgütlerinin yer aldığı, toplumun kontrol kudretinin toplandığı yer olarak tanımlar. Kıray (2007: 119), Türkiye'nin İstanbul ya da diğer metropoliten kentleri söz konusu olduğunda, sanayinin yerleşmesi, kentlerdeki çeşitli sosyal tabakaların konut özelliği, tarihi kültürel zenginliklerin korunması, demografik yığılma konularının önde gelen konular olarak ele alınırken, metropoliten kentin özelliğini oluşturan iş yapısı (kompleks örgütler), bunlardaki istihdamın sayısı ve kalitesi (on binlerce uzmanlaşmış beyaz yakalı) ve bunların merkezi iş mntikasında yerleşme tarzı (büyük ofis binası gereksinimi) üzerinde durulmadığını söylemektedir. İlerleyen zamanlarda şehir plancıları bu sorunlarla karşılaşacak ve karar verme çevrelerine bu konularla ilgili büyük baskılar konacaktır. Bu yüzden Kıray (2007: 119), metropoliten kent olgusunun temel yönlerinin kavranmasında ve sorunlar üzerinde düşünülmesinde büyük faydalar gördüğünü ifade etmektedir.

Konut sorununun yoğun olarak işlendiği 1970'lerin sonlarında Kıray da bir çalışma yapmıştır. *Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar* başlıklı bu çalışmada modern toplumlarda sayıları yüz binleri bulan, işçi ve memurlardan oluşan yeni orta tabakaların ortaya çıktığı ifade edilir (Kıray, 2007: 139). Bu yeni orta tabakalar kentlerde aynı yörelerde yoğunlaşarak yerleşmiş, işyerlerine erişebilirlik yönünden aynı konumda konut isterler. Hepsi yaklaşık aynı uzaklıkta, aynı koşullarda oturmayı, konut edinmeyi arzularlar. Sanayileşmiş toplumların bu zorlamayı, XIX. yy. sonundan beri aynı toprakta çok birimli yapılarla, apartmanlarla çözmüşlerdir (Kıray, 2007: 139). Kıray (2007: 139), apartmanların modern sanayi toplumlarının yeni belirmiş orta

tabakalarının, işçi ve memurlarının konutları olduğunu ve toplumun orta tabaka yaratma biçim ve hızı ile koşut olarak geliştiğini söyler. Gecekonduların da aynı şekilde az gelişmiş toplumlarda topraktan kopan, köylülükten çıkan, fakat sanayileşemediği için orta tabakalaşamayan, işçi ya da memur olmayanların konutu olduğunu ekler. Ayrıca, Kıray (2007: 140)'ın çalışmasında ilerleyen zamanlarda topraktan kopmuş kente gelmiş, eski köylülerin karmaşık örgütlü işyerlerinde memurlaşmasına ve işçileşmesine koşut olarak, şimdiki gecekondu mahallelerinin merkezi işyerlerine erişebilirliği geliştikçe, giderek gecekonduların da apartmanlaşacağı tespitini yapması önemlidir. Nitekim bu tespit 1980'lerden itibaren gerçekleşmeye başlamıştır.

1972 yılında Ruşen Keleş tarafından yapılan *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri* başlıklı çalışmada kent ve kentsel planlama kuramları üzerinde durulmuş, kentsel planlamanın evrimi ve Türkiye'deki temel sorunları incelenmiştir. Çalışmamızda kentin iktisadi bir mekân olarak ele alınmasının yanında, Keleş (1972: 5-13) kentin teknik özelliklerine göre geliştirilen kuramlar olan ortak merkezli çemberler kuramı, dilimler kuramı, birden fazla merkezli gelişme kuramı, merkezleşen yerler kuramı gibi geleneksel kuramları da açıklamıştır. Ayrıca planlama kuramlarını ve şehir planlaması anlayışının tarihsel süreç içerisindeki evrimini de ortaya koyan Keleş (1972), bu bağlamda Türkiye'de şehirciliğin ve bölge planlamasının temel sorunlarını irdelemiştir.

1976 yılında Kemal Karpat tarafından yapılan "*The Gecekondu*" isimli çalışmada kırdan kente göçle birlikte yaşanan toplumsal dönüşüm ve bu süreçte ortaya çıkan gecekondulaşma incelenmiştir. Çalışmada kavramsal olarak göç olgusu incelenirken, köyde oturan kişilerin kente taşınmayı, gecekonduya taşınan alt sınıf kent sakinlerinin yaptığı gibi, daha yüksek bir yaşama standardı elde etmek, sırf yaşamının ve kendini yeniden üretmenin ötesinde amaçlar belirlemek için bir fırsat ve gereklilik olarak düşündükleri ifade edilmiştir (Karpat, 2003: 68). İstanbul'da bulunan Nafibaba (Hisarüstü), Baltalimanı ve Ahmet Celaleddin Paşa yerleşimleri bu çalışmanın örneklemi oluşturmaktadır. Karpat (2003: 91), Türkiye ve selefi Osmanlı'nın yoğun nüfus hareketlerine maruz kaldığını ve aslında Türkiye ve Osmanlı devleti tarihinin bir göç tarihi olduğunu öne sürmektedir. Karpat (2003: 104-105) yakın dönemde gerçekleşen göç hareketlerini incelerken, Marshall Yardımı ile birlikte 1950'lerden itibaren Türkiye'de tarımda yaşanan makineleşmenin kısmen tarımsal üretimi arttırmak, kısmen de üst tarımsal kesimlerin taleplerine uymak amacını taşıdığını belirtmektedir.

Özellikle tarımın 1961'den sonraki yavaş, fakat düzenli makineleşmesiyle birleşen köy ekonomisinin bölgesel ve ulusal pazarlara uyarlanması üretimde maliyet muhasebesi, etkinlik ve artışla sonuçlandığını söyler ve bu durum sayesinde marjinal çiftlikler bertaraf olmuş ve atıl işgücünün köyde kalmasına ve gerçek üreticilerin emeğinden geçinmesine hiçbir meşru zemin bırakmadığını ekler. Burada marjinal çiftliklerden kastedilen olgu tam olarak anlaşılammış ve sömürü ilişkisi açısından emeğin sermayeyi sömürdüğü ifadesiyle farklı bir yorumda bulunulmuştur. Çalışmada (Karpat, 2003: 215-217) göçmenlerin kentlileşmesinin dört aşamada gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu süreçte birinci aşama; kent görüş ve tutumlarına bir hazırlık adımı olarak kent kıyafetini ve bazı kent alışkanlıklarını benimseme, ikinci aşama; göçmenin su, elektrik, ulaşım gibi kent hizmetleri ve olanaklarının benimsenmesi ve mevcut işler bunları paylaşması, yiyecek ve giyeceklerini dükkânlardan satın almasından oluşur. Bu, aynı zamanda bir konut inşa etme ve yerleşim yeriyle yakın bir özdeşim geliştirme zamanıdır. Üçüncü aşama; göçmenin kentin diğer insanlarıyla ilişki kurmaya istekli oluşundan meydana gelir. Kentlileşmenin dördüncü ve son aşaması, göçmenin kentle bütünüyle özdeşleşmesinden, yani kendisinin köye değil, kente ait olduğuna dair kişisel inanç ve kanısından oluşur. Karpat (2003: 216), gözlemlerinden göçmenin köyle bağlantısının devam etmesinin onun kentle tam bütünleşmesini engellediği ya da geciktirdiği anlamına gelmediği çıkarımında bulunmaktadır. Bu noktada Kıray (1972)'in çalışmasında belirttiği gibi güvenlik ihtiyacına değinmiş ve kırla süren ilişkilerin göçmen için güven tazeleyici olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmada (Karpat, 2003) incelenen İstanbul'daki üç gecekondu yerleşimi bir yandan kırsal göçün bir yan ürünü, diğer yandan kentteki konut kıtlığına göçmenlerce bulunmuş bir çözüm olarak görünmektedir. Gecekondu yerleşimlerinde yaşayan göçmenlerin pragmatik bir görüşe sahip olduklarını ve nesnel ihtiyaçları siyasi taleplere dönüştürmek için ellerine geçen her fırsatı değerlendirdikleri ifade edilmektedir (Karpat, 2003: 83). Devletin uygun konut politikası üretememesi, konut sorunu göçmelerin kendi fikir ve iradelerine göre çözmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu noktada genelde kamu mülkiyeti ve bazı durumlarda özel mülkiyet ihlal edilmiştir. Ancak bu durum karşılıklı bir görmezden gelmeden ibarettir. Bu durum, çalışmada (Karpat, 2003:135), göçmenlerin eylemlerinin her tür inşaat tüzüğünü ve mülkiyet yasasını ihlal ettiğinden, göçmenlerin yerleşimin geleceğinin sayısal çoğunluklarına bağlı olduğunu bildiklerini, bu nedenle, daha sonra gecekondu semtinin asilzadeleri haline gelen

kurucular mıntıkaya çok sayıda insan çekmenin yolunu aramaya başladıkları şeklinde aktarılmaktadır. Böyle bir yaklaşımla gecekonduların kalıcılaşmasının sebebinin göçmen asilzadeler olduğu yorumu ortaya çıkmaktadır. Siyasetçilerin popülist yaklaşımlarının ve devletin bu konudaki sorumlulukları göz ardı edilmektedir.

1976 yılında Tekeli, Gülöksüz ve Okyay tarafından yazılan *Gecekondulu, Dolmuşlu İşportalı Şehir* isimli kitap toplumun artan taleplerinin kamusal yönden karşılanamaması sonucunda sorunu yaşayan toplumun kendisi tarafından ortaya konan bir çözüm sürecini anlatmaktadır. Türkiye'nin yaşamış olduğu kentleşme deneyiminin, kapitalist ekonomik sistemin çevresini oluşturan az gelişmiş ülkelerin tamamında yapısal bir sorun olarak ortaya çıktığını ortaya koymaktadırlar (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 11). Bu kentleşme deneyiminin, toplumun üst ve orta sınıfları tarafından sağlıklı, sahte, aşırı gibi sıfatlarla nitelendirilmesi ve değerlendirilmesi kentleşmeyi önleme ve yavaşlatma amacı güden siyasi önerilerin gerekçesi olmaktadır. Yazarlara göre; şehirleşme ve yerleşmeyle ilgili sorunların ülke politikasında ağırlık kazanmaya başlamasının en önemli kanıtlarından biri 1973 yılındaki CHP'nin Akgünlere Bildirgesi'dir. Bu bildirgede köykent, uydu kent, yeni şehirleşme alanlarının kamulaştırılması gibi öneriler vardır. Araştırmada şehir merkezlerinin, faaliyetlerin en yoğunlaştığı ve satış fırsatlarının en çoğa yükseldiği yerler olduğundan marjinal kesimin yaşamasına çok elverişli bir bölge olduğu ve işportacılığın da burada kendi payını kapmaya çalışacağı ifade edilmektedir (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 47). Çalışmada ikili istihdam yapısı ve marjinal kesimle ilgili önemli tespitler yapılmaktadır. Köyden şehre göç edenlerin kendilerini köydeki durumlarıyla karşılaştırdıklarında yaşantılarından memnun görünmekte, kendi durumlarını değerlendirirken görece yoksunluk duymamaktadırlar. Kırdan kente göç edenler genelde kırsal marjinal kesimlerinden geldiklerinden dolayı görece yoksunluk duyguları az gelişmiştir. Burada yazarlar, kırdan kente göç edenlerin profili konusunda yaygın bir görüş olan, göç edenlerin genelde kırdan mülksüzleşmiş ve kırdan ücretli işçi durumuna düşmüş kişiler olduğu konusunda fikirlerini ifade etmektedirler. Kırdan kente göç etmiş bu insanlar, toplumun öteki kesimlerini karşılarına alarak tepkilerini açıkça ortaya koymak yerine, çok çeşitli ruhsal boşalma yollarından sıkıntılarını açığa vururlar. Yazarların burada kısaca ifade ettiği ise arabesk kültür denilen şeyin köklerini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, sınıf bilincine ulaşmayı yavaşlatan bu sınırlayıcı koşullar nedeniyle Türkiye gibi, 1950 sonrası kırdan kente yoğun göç deneyimi yaşamış ülkelerde de şehirdeki

büyük işsizler önemli politik bunalımlar doğurmazlar. Marjinal sektörden örgütlü kesime geçme amaçlayan bir politik eylemi başlatacak özelliklere sahip değildirler. Bir devrimci güce dönüşemezler. Hatta marjinal kesim, toplumun gerek kırsal, gerekse kentsel kesimdeki dönüşümün bunalımsız oluşmasını sağlayan bir tampon mekanizma niteliği kazanır (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 214-215). Marjinal iş kesiminin en dışarıdan görülebilir olanı kuşkusuz işportacılıktır. İlgili zamanlardan günümüze kadar bu iş kolu yasaklamalar ve işporta tezgâhlarına el konulması yoluyla önlenmeye çalışılmaktadır. Bu önleme tedbirlerinin gecekonduları yıkarak ortadan kaldırdılabileceğini düşünen görüşlerden hiçbir farkı yoktur. “Dolmuş” kavramı da bir marjinal sektör olgusu niteliğinde ortaya çıkmıştır. Marjinal sektörün temel özellikleri dolmuşçular için de geçerlidir. Marjinal sektörün bir tanımı herhangi bir toplumsal güvenceden yoksun oluşudur. Hastalık, kaza ya da emeklilik durumlarında çalışana hiçbir güvence sağlanmaz. Dolmuşçular için bu koşul geçerlidir. Yazarların incelemelerine göre, dolmuşta çalışanların yaklaşık yarısı kendi arabasına sahiptir ve bir esnaf gibi Bağ-kur’a üyedirler. Diğer çalışanlar ise sigortalı olmayıp, sendikal haklara sahip değildirler. Marjinal kesimin bir başka özelliği olan işin sürekli olmayışı bu sektörde yine geçerlidir. İş değiştirme oldukça sıktır, hatta aralarında yazın çalışmak için tarlasına dönen bile vardır. Marjinal kesimin üçüncü özelliği işe giriş kolaylığıdır. Büyük çapta bir işi başlatacak sermayeyi toplayamayanlar küçük bir sermaye ile kendi işlerini başlatabilirler. Dolmuş satışları genellikle taksitle yapılır⁸ (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 160-161). Bu konu kentleşme alanyazınında fazla işlenmemiş bir konu olmasına rağmen, ilgili tarihlerin kentleşmesiyle doğrudan ilgilidir. Hızlı şehirleşme sonucunda kırdan gelerek kente yerleşen insanlar birçok yeni yerleşim alanları yaratmış, ancak yasal olarak varlıkları sorunlu olduğundan ilk zamanlar kamu hizmetlerini alamamışlardır. Bu süreçte insanlar kamu tarafından karşılanmayan sorunlarına kendi yöntemlerince çözümler bulmuşlardır. “Dolmuş” da tıpkı “gecekondu” gibi literatüre kendiliğinden girmiş bir kelimedir ve aynı zamanda tanımını da içinde taşımaktadır. Dolmuş ve dolmuşçuluk konusunda sonuç olarak, yazarlar (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 165) gecekondularla çok yakın bir ilişkisi olduğunu, gerek ulaşım, gerekse istihdam talebini karşılama açısından kırdan gelen nüfusa önemli bir hizmet getirdiğini söylemektedirler. Nasıl ki gecekondu, işyeri ile işçi konutları arasındaki uzaklığı en aza

⁸ 1982 tarihli yönetmenliğini Sinan Çetin’in yaptığı, senaryosunu Yavuz Turgul’un yazdığı, Şener Şen, İlyas Salman, Pembe Mutlu ve Aysen Gruda’nın oynadığı “Çiçek Abbas” isimli filmde bu konu işlenmiştir.

indiren bir mekanizma ise, dolmuş ya da minibüs de işyeri ile işçi konutları arasındaki bağlantıyı kolaylaştıran bir olgudur (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 339). Ayrıca, dolmuşların trafik sıkışıklığı yarattıkları ve düzensiz olduklarını öne süren suçlamaların fazlaca vurgulanmasının soruna yüzeyden bakma alışkanlığından geldiğini ortaya koymuşlardır.

Tekeli, Gülöksüz ve Okyay (1976) çalışmalarının başında değindikleri, Türkiye’de kentleşme ve yerleşme sorunlarının ağırlık kazanmaya başlamasının bir ifadesi olan CHP’nin Akgünleri Bildirgesi⁹’nde bu sorunlara çözüm niteliğinde olan köykent ve uydu kent projelerini çalışma içerisinde ayrı bölümler halinde derinlemesine irdelenmişlerdir. *Köykent Projesi*’nin tarımsal üretim biçimini değiştirmeden başarıya ulaşamayacağını düşünen yazarlar (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 380), bu projenin ancak bazı yerleşmelerde kamu hizmetlerinin toplanmasında meydana gelen ekonomileri en çoğa çıkarabileceğini söylerler. Aynı şekilde uydu kentler projesi ile gecekonduların yer seçim nedenlerinden biri olan işyerine yakınlık, dolayısıyla ulaşım masraflarının en aza indirilmesini göz ardı edildiğini belirten yazarlar (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 394), bu projenin gecekondular sorununa çözüm oluşturamayacağı kararına varmışlardır. Nitekim, gecekondular nüfus kent ile temas fırsatlarını arttırdıkça iş bulma olasılığını da arttırmaktadır.

Ayrıca, çalışma içerisinde 1980 öncesinde konut sektöründe özel firmaların sermaye küçüklüğü nedeniyle başarılı toplu konutlar yapamadığı, büyük sermayenin ise bu işle ilgilenmemesinin sebebi olarak toplu konut pazarının henüz yeteri kadar büyük olmadığı belirtiliyor (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 285). Kitapta gelişmenin ileri aşamalarında büyük mağazaların ortaya çıkmaya başladığını, büyük mağazaların ortaya çıkmasının bir koşulu büyük sermayenin dağıtım işlerine girmesi olduğu belirtiliyor. Toplumun o günkü dağıtım kanallarında küçük üreticiler, toptancılar ve perakendecilerin çoğunlukta olduğu, bunların yanında zamanla, doğrudan doğruya üreticiden mal alan ve bunları zincir biçiminde örgütlenmiş büyük mağazalarda satan girişimcilerin ortaya çıkacağını söylemektedirler (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976: 44). Bu ifadeler büyük sermayenin kent mekânında örgütlenmeye başladığının ve 1980

⁹ Yaklaşık aynı yıllarda MHP de *Tarım Kentleri* projesini geliştirmiştir. Bu konuda “YAHYA OĞLU, Tahsin (1975), *Tarım Kentleri*, Konya: Milli Ülkü Yayınevi” isimli kaynağa bakılabilir. CHP ve MHP projeleri arasındaki temel fark tarımsal düzenin kooperatifler eliyle değiştirilmesi konusundadır.

sonrası karşımıza çıkacak olan manzaranın ilk ifadeleridir. Ancak konut sektöründe dönüşüm henüz başlamamıştır.

Tekeli tarafından 1977 yılında yapılmış *Bağımlı Kentleşme: Kırdan ve Kentte Dönüşüm Süreci* başlıklı çalışma, piyasa koşulları içinde tarımda mekanizasyonun Türkiye'nin kırsal yapısında yarattığı dönüşümler ve Türkiye örneği üzerinden kalkınma sürecinde marjinal sektör incelendiği iki başlık halinde yapılmıştır. 1948-1970 dönemleri arası tarımsal gelişmenin özelliklerini inceleyen Tekeli (1977: 15), 1948-1956 arası dönemde tarım sektöründeki gelişmenin tarımda makineleşme dolayısıyla olduğu, ekim alanının hızla arttığını, tarımsal üretimin de buna paralel olarak çoğaldığını söylemektedir. Bu durumu, ilgili dönemde çift hayvanları sayısının %5.6, hayvanla işlenen toprak miktarının %40 arttığını, aynı dönemde hektar başına üretimde de artış olduğunu ve hem traktör, hem de çift hayvanı ile sürülen topraklar da artış gösterdiğine göre, tarımsal kesimden çok önemli bir işgücü açığa çıkması beklenemeyeceği şeklinde değerlendirmektedir (Tekeli, 1977: 16). Bu bağlamda Tekeli (1977) toplumsal yapıda yaşanan bu hızlı dönüşümü üretim ilişkilerindeki değişimle açıklamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsinde yaşanan *aşırı şehirleşme* olarak adlandırılan olgunun ekonominin tarım dışı kesimde yeterli işgücü talebi yaratılmadığı ve şehirlere olan göçün, yaratılan iş olanaklarından daha hızlı olduğu ve şehirlerdeki yarı-işsiz, işsiz grupların arttığı ve gecekondulaşmanın önlenemediği gözlemine dayanılarak ortaya çıktığı bildirilmektedir (Tekeli, 1977: 45). Ayrıca geri kalmış ülkelerde bu durumun çok yüksek oranlarda olmasına rağmen, benzer düzeydeki işsizlik oranlarının gelişmiş ülkelerde doğuracağı toplumsal bunalımları doğurmadığı ortaya konmaktadır (Tekeli, 1977: 45). Bu süreçte, gelişmekte olan ülkelerde sorun marjinal sektörü ortaya çıkarmaktadır. Tekeli (1977: 54)'ye göre, kentlerde ortaya çıkan bu marjinal sektör kırsal kesimdeki marjinal sektörle ilişki halindedir ve onun tarafından beslenir. Bu bağlamda aşırı şehirleşme yerine bu ülkelerdeki marjinal sektörün hem şehirselleşmesi hem de kırsal kesimdeki söz konusu olur ve çözümlenecek sorun, marjinal sektörün zaman içinde küçültülmesi veya örgütlü kesime katılma yollarının aranmasıdır (Tekeli, 1977: 73).

1970'lerde literatüre egemen olan kavramlardan birisi "kentlileşme"dir. Bu kavram üzerine yazın 1980'lerin başlarında da yoğun olarak devam etmiştir. Kırdan kente göç eden insanların kentleştikleri, ancak kentlileşemedikleri bu çalışmalarda

yoğun olarak ortaya konmuştur. İlgili çalışmalar kentlileşmeyi işgücünün yeniden üretimi olarak değerlendirmedikleri, ancak görsel ve bazı ekonomik göstergelere göre ortaya koydukları için objektif yaklaşımı tam olarak yakalayamamışlardır. Kentlerde ekonomik alanda marjinal sektör oldukça yaygın ve egemendir. Bu sektörün çalışanlarının kentlileşememeleri oldukça normaldir. Nitekim, gelecek günlerde bu sektörde kentlileşemeyen çalışanlara ihtiyaç vardır ve sistem kendi çalışanlarını üretmektedir. Yani bu dönüşüm aslında üretim ilişkilerinin dönüşümü sayesinde gerçekleşecektir. Bu çalışmalardan biri de 1978 yılında Önder Şenyapılı tarafından yapılan *Kentlileşen Köylüler*'dir. Şenyapılı (1978) çalışmasında kente göçen köylülerin, kentlinin tüketim normlarına kısa sürede ayak uydurduklarını ve benimsedikleri tüketim normlarının bu insanlara kentlileştikleri sanısını uyandırdığını ifade ediyor. Ancak kentle bütünleşemediklerini gösteren veriler bol. Kentteki ilişkileri zayıf ve kentsel olanaklardan gereğince ve yeterince yararlanamıyorlar. İlişkilerinin zayıf kalmasına, kentsel olanaklardan yararlanamamalarına, kentle uyum kuramamalarına, kentsel yaşantıyla bütünleşememelerine kentte yeterli, sağlıklı kararlı gelir elde edememeleri yol açıyor. Köyünü bırakmasına yol açan ekonomik güçsüzlük bu insanların kentte de yakasını bırakmıyor (Ö.Şenyapılı, 1978: 132). Ancak , elbette, hiç bütünleşme sağlayamamak söz konusu değil. Yazara (Ö.Şenyapılı, 1978: 90)'a göre, söz konusu olsaydı, büyük toplumsal bunalımlar ortaya çıkardı. Büyük bunalımların doğmasını önleyen, gerek çözülen geleneksel kurum ve mekanizmalardan (ya da kırdaki toplumsal yapıdan), gerekse işleyimsel toplumda varolan çağdaş kurum ve mekanizmalardan (ya da kentsel toplum yapısından) yapısal ve işlevsel ayrımlar gösteren kurum ve mekanizmalar var. Yazar bu noktada, Mübeccel Kıray'ın Ereğli ile ilgili çalışmasında ortaya koyduğu "tampon" diye nitelenen kurum ve mekanizmalara atıfta bulunuyor. Şenyapılı (1978: 136)'ya göre kırdan kente göç edenlerin yerleşik nüfus kimliğini kazanmalarının türlü nedenleri var. Ama başlıcası, bilincine varılmamış da olsa, bir yere doğru dürüst yerleşmemiş nüfusun, sömürüye en açık, en elverişli nüfus niteliği taşıması gerçeği. Yerleşik nüfus olabilmek kökende, kentteki olanaklardan, fırsatlardan, kolaylıklardan yararlanmaya elveren bir gelir düzeyine ulaşıldığının somut ifadesi olduğu için önemseniyor.

1978 yılında Tansı Şenyapılı tarafından yapılan *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu* başlıklı çalışma Gültepe örneği üzerinden kentleşme sürecinin bir fizik mekân boyutu olan gecekondu sorunu ve sorunu yaratan marjinal kesim olgusuna çok yönlü,

kuramsal bir yaklaşım modeli önermeyi amaçlayan bir çalışmadır. Çalışmada bir gecekonduyu ya da bir marjinal sektör sorunu değil, belirli bir kapitalistleşme modeli ile karşı karşıya bulunulduğu savı ileri sürülmektedir (T.Şenyapılı, 1978: 41). Şenyapılı (1978: 24-30) çalışmasında marjinal kesimi hem sistemin sürekliliğini sağlayan bir olgu hem de emniyet kapaklarından biri olarak görür ve marjinal kesimin satın alma gücü düşük toplulukların tüketim özelemlerini giderdiğini, tüketime özendirilen marjinal kesimin geliri tüketim pazarında emilince kırdan göçün hızını yavaşlattığını, bu kesime mensupların tüketim pazarına katılımını sağladığını, niteliksiz işgücüne sunulan bir sosyal sigorta olduğunu ifade eder. Marjinal sektör ödemeler dengesi ve kapitale hiçbir yük yüklememektedir. Kısa vadede sermaye ve beceri kullanmadan kendilerine istihdam olanakları açmakta ve burada kapital ya da hüner kazanana dek kalmaktadırlar. Ekonomiye fazla maliyet yüklemeyen toplumda modern kesimin hizmet götüremediği yerlere hizmet götürerek toplumlar arası denge sağlarlar (T.Şenyapılı, 1978: 28). Kapitalistleşme sürecinin bu şekilde işlemesi yazara göre; sisteme ucuz ve devingen emek sağlamaktadır. Marjinal kesim, devinimli özelliğinden yararlanarak, küçük yapı ve ev imalatı, küçük tecim, küçük çaplı hizmetler sunarak sanayileşememe, örgütlememe, uzmanlaşamamanın pazar yüzeyinde yarattığı boşlukları kapatmakta ve böylece pazar işlevinin sürekliliğini sağlamaktadır. Marjinal kesim ayrıca, işleyiş özelliği nedeniyle sistemin temel dengesini tehlikeye düşürecek biçimde bozulan demografik boyutun sistem için bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılmasını sağlamaktadır (T.Şenyapılı, 1978: 41-44). Bu kuramsal çerçeveye bağlı olarak çalışmada, İstanbul'un metropolitenleşme sürecine bağımlı, sürecin tipik bir mekânsal ürünü olduğu, sürecin yirmi yıllık süreçte bıraktığı mekânsal izleri taşıdığı ve temelde, göçmenlerin iş kesimine dağılımları bakımından heterojen bir yapı gösterdiği, bir ucundan kentle bütünleşmiş, bir ucundan marjinal kesimden henüz kopamamış bir nüfusu barındırdığı için Gültepe semti seçilmiştir. Çalışmada konutların mülkiyet süreleri ile ilgili verilen tabloda 11-20 yıldır konutlarında oturanların oranı %61 gibi büyük bir orandır (T.Şenyapılı, 1978: 92). Bu durum gecekonduyu ve marjinal sektör ilişkisi kurmak yönünde seçilen araştırma bölgesinin spesifik sonuçlar veremeyeceği yargısı uyandırmaktadır. Çünkü göç süresi arttıkça kentle bütünleşme artmakta ve göçmenler marjinalikten sıyrılarak kalifiye işçi olmaktadır. Nitekim bu durum yazarın 1981 yılında yaptığı *Gecekonduyu: Çevre İşçilerinin Mekânı* isimli çalışmasında da ortaya konmuştur. Sonuç olarak yazar marjinal kesimin kentlerde üstlenmiş olduğu ekonomik

işlevi serbest piyasa mekanizması açısından değerlendirmiş ve bu sektörün sistemde hem sanayileşme için gerekli talebi yaratması, hem de pazara yaygın katılım sonucu sınıflar arası sosyal mesafenin daraldığı izlenimi vermesi açısından önemi büyük olan tüketim pazarını yaşatmak yolunda, marjinal kesimin yüklendiği üç işlev olduğunu söylemektedir (T.Şenyapılı, 1978: 166). Birincisi pazara ucuz emek sunmaktır. Marjinal kesim sistem açısından ucuz emek deposu niteliği taşımaktadır. Söz konusu ucuzluk, kesimin ekonomik mekânda devingen olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci işlevi, yine devingenlik özelliğinden yararlanarak pazar yüzeyi altında yüzerek ve gezerek pazar yüzeyinin konveksitesini sağlamaktır. Üçüncüsü tüketim pazarına talep yağmasıdır. Böylece tüketici olarak, sömürüye açık bir kesim niteliği de taşımaktadır.

Kentleşme konusunda alanyazınında önemi olan bir çalışma da 1978 yılında S.Kemal Kartal tarafından Çankırı köylerinden Ankara'ya 1976 yılı sonuna kadar göç etmiş 420 kişiyle 32 sorudan oluşan bir plan çerçevesinde yapılmış olan bir alan araştırmasına dayanan *Kentleşme ve İnsan* isimli çalışmadır. Bu çalışmada, köy kökenli kentsel nüfusun çeşitli konulardaki tutum ve davranışlarının değişmesi ile kentte kalış süresi ve gelir düzeyi arasında önemli bir ilişki olduğu temel varsayımları ve kentleşme sürecinin işleyişini daha iyi anlamaya yönelik, çalışmanın ikincil amacıyla ilgili olan toplam otuz varsayım sınanmıştır. Kartal (1978: 4) çalışmasının başında kentleşmeyi ve sanayideki değişmelerin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak tanımlamaktadır ve kentleşmenin nedenlerini itici, iletici, çekici ve siyasal nedenler olmak üzere dört başlıkta toplamıştır. Tarıma yeni teknolojilerin girişi, toprak yetersizliği ve toprakların mirasla parçalanması, entansif tarıma geçilmesi, nüfusun artışı ve yaşam biçiminin kısırlığı itici nedenler, ulaşım ve haberleşme olankalarındaki gelişmeler iletici nedenler, kentlerdeki iş olanakları sağlayan sanayi ve hizmet kuruluşları, kentlerde elde edilen gelirin görece olarak köydekenden yüksek olması, kent yaşamının canlılığı, eğitim, eğlence vb olanakların fazlalığı çekici nedenler, çeşitli düzeylerde verilen kararlar, yönetim yapısının özellikleri ve hukuk kurumlarından bazıları ve uluslararası ilişkiler de kentleşmeyi etkileyen siyasal nedenler olarak tanımlanmıştır. Kartal (1978: 10-13)'a göre kentleşmenin ekonomik ve siyasal açıdan hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olmuştur. Kentleşme süreci içinde insan tutum ve davranışlarında meydana gelen değişmeler önemli bir etkidir. Kartal (1978)'ın burada kırdan kente göçü teknik bir olgu gibi ele aldığı ve tarım ve sanayide yaşanan değişimlere bağladığı ve üretim ilişkilerini göz ardı ettiği ve aynı zamanda insan tutum ve davranışlarındaki değişimleri

kente uyum sağlama sürecinin bir sonucu olarak değil, belirleyicisi olarak ele aldığı görülmektedir. Kartal (1978: 35-36), kırdan kente göçü üç aşamalı bir süreç olarak gözlemiş ve bu süreçleri kente ilk gidiş aşaması, kente geliş-gidiş dönemi ve kente temelli yerleşme olarak ifade etmiştir. Kente ilk gidiş aşaması iki yönlü bir birikimin sonucudur. Bunlardan birincisi, kişinin köyde içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanır, diğeri ise kentle ilgilidir ve kente geçici olarak gidip gelenler veya oraya temelli yerleşenler tarafından aktarılan bilgilerden kaynaklanır. Bu sayede birey kente ilk gidişini gerçekleştirir. Geliş-gidiş dönemi ise düzensiz ya da kırdaki işin durumuna göre mevsimlik olarak gerçekleşir. Üçüncü aşama ise kente geçici olarak bir süreden beri gelip giden bireyin kente kalıcı olarak yerleşmesi durumudur. Burada görülmektedir ki; Kartal (1978)'ın yapmış olduğu genelleme göç açısından bir genelleme olmak yerine, çalışmanın yapıldığı dönemin özelliklerini taşımaktadır. 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan göç şekil değiştirmiş ve insanlar kırdan koparak bir anda geriye dönmeksizin kentlere göç etmişlerdir. Kartal (1978), kırdan kente göç eden kişilerle yapmış olduğu görüşmelerde deneklere bazı sorular yöneltmiş ve çalışma boyunca tablolarla, çalışmanın başında vermiş olduğu varsayımları sınamıştır. Burada çok önemli tespitler de söz konusudur. Kente ilk gelişin en önemli nedeninin ne olduğu konusunda yöneltilen sorulardan, 1961 ve öncesi göç edenler ek gelir elde etmek, toprak yetersizliği ve işsizlik, ölü mevsimi değerlendirmek gibi yanıtlar vermişlerdir. 1961 sonrasında ise, dönemselsel olarak aşamalı bir şekilde kente ilk geliş sebebi olarak kentte yer kapmak, arsa ve gecekondular edinmek yanıtı oldukça artış gösteriyor. Kartal (1978: 46) bu durumu, kent toprağında özel mülkiyet hakkının arsa spekülasyonunu doğurduğu, bu yolla yüksek kazançlar elde edilebildiği ve bu yüzden de kentte yer kapma isteğinin en önemli kente göç nedenlerinden birisi olamaya başladığı şeklinde açıklıyor. Yapılan tespit doğru olmakla beraber, kırdan kente göçün temel sebebinde bir değişiklik yoktur ve zaman içinde de değişim göstermemiştir. Üretim ilişkilerindeki değişim temel sebep olmakla beraber, kentte arsa rantlarının ortaya çıkması ve bu durumun duyulması, kırdan kente göç eden kişilerin göç kararı vermeleri sürecinde aceleci davranmalarına sebep olmuş ve bu durum göçün temel sebebi gibi algılanması sonucunu doğurmuştur. Çalışmanın sonunda kentleşme sürecinin işleyişi ve kentte kalış süresine ve gelir düzeyine bağlı olarak tutum ve davranışlardaki değişimler ile ilgili toplam yetmiş bulguya ulaşılmıştır. Bu bulgular özetle, kentlere göç eden insanların kentte kalış süreleri ve gelir düzeyleri arttıkça tutum ve davranışlarında değişimler

yaşandığı ve böylece daha özgür düşünebilen ve çeşitli konulardaki tercihlerini ait oldukları toplumsal sınıfın çıkarlarına göre yapabilen insanlar durumuna geldikleri sonucuna varmaktadır. Kartal (1978: 157), kentleşmeyi bir okul olduğunu, bu okuldan geçen ve giderek artan kentsel nüfusun yarattığı toplumsal baskı, uygun önlemlerle desteklendiğinde Türkiye’de toplumsal değişmeyi olumlu yönde etkileyeceğini söylemektedir.

Metin Heper tarafından konut sorunuyla ilgili yapılmış diğer bir çalışma ise 1979 yılında *Amme İdaresi Dergisi*’nde yayımlanmış olan *Türkiye’de Gecekondu Politikası Üzerine Bazı Düşünceler* isimli çalışmadır. Heper (1979: 55) çalışmasında önceleri gecekondu sorunun siyasiler tarafından önemli bir sorun olarak görülmediğini söyler. Bu tespitini 1940’larda belirginleşmeye başlayan bu durumla ilgili olarak 1967 yılına kadar kapsamlı bir hukuki düzenleme yapılamamış olmasına dayandırır. Daha sonraları gecekondu sorununun çözülebilmesi için ortaya atılan tavsiyelerin çoğunun orta süreli çözümler olduğunu söyler. Bu orta süreli çözümler arasında ev sunumunu (arzını) arttırmak, aralar üzerinde spekülasyonu önlemek, belediyelerin gelirlerini arttırmak, merkezi yönetimi daha yetkili kılmak ve ilgili mevzuatı basitleştirmek ve daha kolay anlaşılır bir biçime dönüştürmek bulunmaktadır. Bunların yanında yazar (Heper, 1979: 59), gecekondu sorununa uzun süreli çözümün endüstrileşme sürecini hızlandırmak olduğunu söylemektedir. Endüstrileşme sürecinin soruna çözüm oluşturacağını düşünenlerin, gecekondu sorunlarını çözümün ekonomik-toplumsal öğelerden soyutlanamayacağı varsayımından yola çıktıklarını belirtir. Yine çözümün bu şekilde gerçekleşeceğini düşünenlere göre, gecekondu sorunu bir konut, hatta kentleşme sorunu değil, endüstrileşme sorunudur. Tamamen devletin güdümü altına alınmalı ve bölgeler ve şehirlerarası dengeli bir endüstrileşme sağlanmalıdır. Tüm ekonomiyi kapsayan emredici bir planlamaya gidilmedikçe dengeli bir endüstrileşmenin sağlanması çok güçtür. Heper (1979: 59)’e göre de endüstrileşme, gecekondu sorunu ile ilgili en etkili çözümdür.

1977 yılında Milliyet’in kırdan kente göçü konu alan yarışmasına katılan eserlerden biri olan ve 1980 yılında yayımlanan Erkan Doğan tarafından yazılan *Kentleşen Efendiler* isimli çalışma 1950-1980 zaman süreci içerisinde bu çalışma içinde ele alınacak olan son eserdir. Türk siyasal hayatının ve yaşanan kentleşmenin tarihsel gelişim sürecinin gazete alıntıları ve ilgili döneme ait şiirlerle anlatıldığı bu

çalışma sosyolojik açıdan önemli tespitler yapmaktadır. Kentleşmeyi çağın bir gerekliliği olarak gören Doğan (1980: 49), Türkiye’de kentleşmeyi özendirmek ve hızlandırmanın kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu söylemektedir. Ancak, kentleşmenin kırdan kente göç eden insanların sefalete, kentlerde hizmetçiliğe, açlığa ve tükenişe sürüklenmenin de utanç duyulması gereken bir durum olduğunu ekler. Doğan, çalışmasında kentleşmeye bakış açısının tarihsel süreç içerisindeki değişimini ortaya koymuştur. Doğan (1980: 49)’a göre o tarihe kadar kentleşmenin olumsuz gelişmesinden dem vuran, sağlıksız, sahte gibi sıfatları yakıştıran resmi ağızlar, artık kentleşmenin toplumsal değişimi hızlandıran en önemli araç olduğunu, ülkenin birçok sorununa bir çözüm getirdiği ve bu açıdan bakıldığında sağlıklı olduğunu ifade etmeye başlamışlardır. Bu durum aslında, kırdan kente göçün kaçınılmaz ve engellenemez bir olgu olduğunun kabul olmasının bir ifadesidir ve ilgili dönemde yazar tarafından yapılmış önemli bir tespittir. Yazar (1980: 50), gecekondu olgusunu konut sorununun bir çözümü değil, çıkmazı olduğunu, aynı şekilde dolmuşun toplu ulaşım sorununun bir çözümü değil, toplumun ulaşım çaresizliğini ifade ettiğini söylemektedir. Doğan (1980: 63), 1950 sonrası değişen toplumsal yapının köylülerin bir zorlaması olduğunu düşünmektedir. Ata, dede toprağı, baba ocağı gibi tutucu sözlerin yerini doğduğun yer değil, doyduğun yer anlayışının aldığını belirtmektedir. Bu bağlamda, toprağı olmayan, devleti, toprağı yeterli olmayan sınırlarını, mevsimlik işçiler, gündelikçiler, ortakçılar, marabacılar, kiracılar, yarıcılar yaşama umudunu büyütmede, yaşama biçimlerini değişime zorlamaktadırlar. Yazar (Doğan, 1980: 249-250) yaşanan bu sürece çözüm olarak, planlamayı görmektedir. İlk olarak başıbozuk olarak nitelendirdiği göçleri kontrol altına almak gerektiğini, buna göre göç durumları göz önünde bulundurularak yörelerin kaynaklarına, arazi yapılarına, gelişmelerine uygun sanayi yatırımlarının devlet denetiminde gerçekleştirilmesini söylüyor. Ayrıca, büyük kentlere olan köylü akımını durdurucu, doğal kaynakların verimini arttırıcı, tarım arazilerini, bereketli ovaları, “sanayi çılgınları”nın pençesinden kurtarıcı yatırımlar gerektiğini belirtiyor. Devletin müteşebbis olmaktan çıkmaya başladığı bir dönemde, devlet denetiminde yatırım tavsiye eden yazar, serbest piyasa ekonomisi içinde “sanayi çılgınları” olarak nitelendirdiği girişimcilere karşı tedbirler istiyor. Bunları da köykent projesi ile birleştirerek soruna çözüm buluyor.

4.3. Sermayenin Kentleşmesi Döneminde Yapılan Araştırmalar: 1980 ve

Sonrası

Bu başlık 1980-1990 arası dönem ve 1990 sonrası dönem olarak iki başlık halinde incelenecektir. 1980’li yıllar 1970’lerin devamı niteliğinde araştırmaların yapıldığı bir dönem olmuştur. Ancak 1980’li yılların başından itibaren ortaya çıkan yeni ekonomik yapı ve dengeler, büyük sermayenin kentlerde egemen olmaya başladığı bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemin yazınsal yansımaları genel olarak 1990 sonrasında olmuştur. Ayrıca 1990 sonrası dönemde Doğu ve Güneydoğu’dan öncekilerden nitelik olarak farklı olan bir göç yaşanmıştır. Bu bakımdan sermayenin kentleşmesi olarak nitelendirdiğimiz 1980’den günümüze kadar olan dönem iki başlık halinde irdelenmiştir.

4.3.1. 1980-1990 Arası Dönemde Yapılan Araştırmalar

1980’li yılların başlarında da tıpkı 1970’lerde olduğu gibi yaşanan göç sorunu ve bununla birlikte gerçekleşen kentleşme, kentleşme sorunuyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde yapılan kentleşme, göç, gecekondular çalışmaları bir önceki dönemin yaklaşımına sahip olsalar da, bir geçiş sürecini ifade etmektedirler.

1981 yılında Tansı Şenyapılı tarafından yapılan *Gecekondular: Çevre İşçilerinin Mekânı*, 1983 yılında yine aynı yazar tarafından yapılan *Ankara Kentinde Gecekonduların Gelişimi 1923-1960* çalışmaları askeri darbe sonrası yapılan ilk çalışmalardandır. *Ankara Kentinde Gecekonduların Gelişimi* isimli çalışma gözden geçirilerek 2004 yılında *‘Baraka’dan Gecekondulara* ismiyle yeniden yayımlanmıştır. Önder Şenyapılı tarafından 1981 yılında *Kentleşmeyen Ülke Kentleşen Köylüler*, aynı yıl Cevat Geray’ın *Konut Gereksinmesi ve Karşılanması*, 1981 yılında Gönül Tankut tarafından yapılan *Türkiye’de İlk Toplu İskân Denemesi* ve aynı yıl *The First Attempt at Comprehensive City-Planning in The Atatürk Period: Ankara*, 1982 yılında İlhan Tekeli tarafından yapılan *Kentleşme Yazıları*, İsmail Kılınç tarafından 1982 yılında yapılan *Kentsel Mekânda İkili Ekonomik Yapı*, 1984 yılında yapılan *Bağımlılık İlişkileri ve Azgelişmiş Ülkelerde Mekân Türleri*, 1982 yılında Ruşen Keleş ve Artun Ünsal tarafından yapılan *Kent ve Siyasal Şiddet*, Kemal Kartal’ın 1983 yılında yaptığı *Kentleşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti* ve aynı yıl yaptığı, Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü alan

Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentlileşme, 1985 yılında yaptığı *Gecekondu Türü Konuta Yaklaşımlardaki Değişmeler ve Kurumlarca Üretilen Sosyal Konuta Geçme Zorunluluğu*, Mübeccel Kıray tarafından 1982 yılında yapılan *Az gelişmiş Ülkelerde Metropolenleşme Süreçleri*, 1984 yılında yapılan *İstanbul: Metropolen Kent*, 1985 yılında Melih Ersoy tarafından yapılan *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, 1988 yılında Yusuf Balcı tarafından yapılan *Türkiye’de Konut Sorunu* bu dönemin öne çıkan çalışmalarındandır.

Herhangi bir alanyazınında, çalışmalar belirli tarihlere veya dönemlere göre sınıflandırılmalarına rağmen keskin bir bakış açısı ya da ilgi değişikliği yaşamazlar. Bir dönemden diğerine geçiş esnasında eski dönemin de izleri görülmektedir ya da bir dönemin sonunda gelecek bakış açısı ile ilgili ilk değişimlerin izleri görülebilir. Bu bakımdan kentleşme alanyazınında da 1970’lerde olduğu gibi benzer bakış açılarıyla 1980’lerde de gecekondu sorununa değinilmiştir.

1980’li yıllara gelindiğinde gecekondu konusunu işleyen ilk alan araştırmalarından bir tanesi Tansı Şenyapılı’nın *Gecekondu: "Çevre" İşçilerin Mekânı* isimli çalışmadır. Çalışma temel olarak gecekondu türü yapılaşmanın, belirli bir tür emeğin mekânda yansıması olduğu varsayımına dayanır (Şenyapılı, 1981). Ancak çalışma içerisinde gecekondu nüfusunun ağırlıklı olarak marjinal sektörde istihdam edildiği kanısının yanlış olduğu belirtilir (Şenyapılı, 1981: 17). Burada gecekondu türü konutlarda yaşayanların kentle bütünleşme sürecine 1980’lerde gelmiş olduğu durum üstü kapalı bir şekilde ortaya konmuştur. Yazar (Şenyapılı, 1981) ‘çevre’ kelimesini özellikle belirtmiş, çünkü emeği ve işleri merkez işler, çevre işleri ve marjinal işler olarak üçe ayırmıştır. Merkez işleri örgütlü, beceri düzeyi yüksek, eğitilmiş, iş deneyimine sahip işçilerin bulunduğu, gelişmiş ve örgütlenmiş düzeyde işler olarak tanımlar. Bu kesim pazar fiyatı yüksek mal üretir. Bu işlerde işçiler daha yüksek ücretler alırlar ve görece olarak daha rahat çalışma koşullarına sahiptirler. Çevre işleri ise, o iş kolunun modernleşmemiş, uzmanlaşmamış, küçük çaplı hizmet ya da mal üretim ve dağıtımının gerçekleştirildiği işler olarak tanımlar. Çevre işler, merkez işlerin örgütsüz ya da oldukça gevşek örgütlü, uzmanlaşmamış, bu nedenle bilgi, deneyim, eğitim ve beceri birikimi gerektirmeyen, çalışma koşulları standartlaşmamış, güvencesiz, dolayısıyla işçi devingenliğinin yüksek olduğu kesimleridir (Şenyapılı, 1981: 18). Yazar çalışma boyunca, bu iki kesimi birbirine karşıt kesimler olarak

görmez, aksine birbirini bütünleyici işler olduğunu vurgular. Şenyapılı (1981: 19-21), merkez ve çevre işler ayrımının neden ortaya çıktığının yanıtını sanayileşme modelinde arar. Geri kalmış ekonomiler olarak adlandırdığı ekonomilerde, sanayi yapısının dışa bağımlı, genelde teknoloji ithaline dayanan, tüketim ve ara malları üreten ekonomilerde ortaya çıktığını ortaya koyar. Çevre işlerin ortaya çıkmasını kapitalist için de anlamlı olduğunu ve yedek işgücü olarak ücretler dengesini sağladığını, aynı zamanda üretim maliyetlerini düşürdüğünü söyler. Yazarın bu noktada merkez-çevre işleri ayrımını geri kalmış ekonomilere özgü bir durum olarak açıklaması, ancak kapitalist üretim tarzının bir gereğiymiş gibi ortaya koyması kuramsal çerçeve açısından eksiklik yaratmaktadır. Bu şekilde bir yorum kapitalist ülkelerin tümünde merkez-çevre işleri ayrımı olması gerektiğini, ama aynı zamanda geri kalmış ekonomilere özgü bir durum olduğu ikilemini ortaya çıkarmaktadır. Şenyapılı (1981: 26-27)'ya göre marjinal sektör ise ekonomik sistem içerisinde dört önemli görevi yerine getirmektedir. Buna göre; marjinal sektör sisteme serbesti derecesi fiziki mekânda yüksek, ekonomik mekânda ise daha sınırlı devingen ve ucuz emek sunmaktadır, bunların yanı sıra tüketim toplumu dürtülerine en açık grup olarak sisteme iç pazarın gerektirdiği talep yoğunluğunu sağlamaktadır. Bu alış gücü sınırlı ama sayısal açıdan yoğun talebi karşılamak için maliyeti düşük üretim ve tüketim kanalları açarak normal pazar mekanizması içinde pazara katılamayacak ve bu nedenle sisteme karşı vaziyet alabilecek yığınların pazara katılmalarını sağlamaktadır. Çalışmasının başında gecekondu türü konutların emeğin mekâna yansısı olduğunu belirten yazar, ilerleyen bölümlerde de gecekondu türü yapıların oluşumundaki en önemli etkenlerin mekânsal değil, gecekonduyu yaratan nüfusun kentle girdiği ekonomik ilişkilerin yansısı olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunur. Bu değerlendirmelerini İstanbul ve Ankara örneklerinde yapmış olduğu alan araştırmalarına dayandıran yazar, gecekondu türü konutların 1950'lerdekinin aksine marjinallikten yavaş yavaş uzaklaştığı (Şenyapılı, 1981: 227) ve çevre işlerde çalışmaya başladığını tespit eder. Bu tespitini, kırdan kente göçün sürmesine rağmen marjinal işlerin belirli bir oranın üstünde artmayışına dayandırır, çünkü bu durum gelen nüfusun girilmesi zor olan merkez işlerden ziyade çevre işlere katıldığını ve marjinal ve çevre işler arasında geçiş yaptığını gösterir (Şenyapılı, 1981: 95). Çevre işlerde çalışan emeğin sürekli bir devingenliğe sahip olduğunu vurgulayan yazar (Şenyapılı, 1981: 21-49), bu devingenliğin gecekondu türü konutların yapım sürecinde de esnekliğe dönüştüğünü ifade eder (Şenyapılı: 228). Çalışmasının beşinci bölümünde

gecekonducularda yaşayan çevre işçilerin sosyal ilişkilerini inceleyen yazar, ilgili dönemde yapılan diğer çalışmalar benzer şekilde bir 'iç çevre' tespit etmiş, sosyal ilişkilerin memleketten tanıdık ve akrabalar ile yaşanan mahallede kurulan yeni tanışlar ile sınırlı olduğunu ortaya koymuştur (Şenyapılı: 1981: 296). Genel olarak, gecekondu dokusunda yaşayan emekçilerden marjinal işlerde çalışanların oranı %14-20 olarak tespit edilmiştir. Kalan nüfusun ise ağırlıklı olarak çevre işlerde çalıştığı sonucuna varılmıştır. Bu tespitlerin alan araştırmasının yapıldığı hem eski ve yeni gecekondu bölgelerinde, hem de iki geçiş bölgesi olarak adlandırılan yerleşim alanında saptanması olgunun mekândan kaynaklanmayan, tersine mekâna yansıyan bir durum olduğunu göstermiştir. Bu verilerden ayrıca, Önder Şenyapılı (1978)'nin tespitlerine benzer şekilde gecekonducularda yaşayan emekçilerin iş ve mekânsal açıdan yaşamış oldukları devingenliğin herhangi bir sınıf değiştirme anlamına gelmediği sonucu da çıkarılmaktadır. Şenyapılı (1981: 321)'ya göre kentin ucuz emek ve tüketim pazarı ile doğrudan ilgili grupları gecekondu olgusunu desteklerken, bu işlevler ile doğrudan ilgili olmayan gruplar gecekonduyu itmişlerdir. Gecekondu varlığını, çelişen ve çekişen güçler arasında ekonomik işlevine dayandırarak korumuş ve bu işlevlerin nitelik değiştirmesi ile güçlenmiştir. Çevre işlerin giderek artması, mal ve hizmetler üretiminin önemli bir kesimi ile dağıtım ve kapitalin bakım, onarım işlerinin genelde çevre işler tarafından yürütülmesi, gecekondu nüfusunu kentin en temel ögesi yapmıştır.

Tansı Şenyapılı tarafından yapılmış bir başka çalışma 1983 yılında yapılan 1923-1960 dönemleri arasında Ankara'daki gecekondu gelişimini ele alan çalışmadır. 1983 yılında *Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi 1923-1960* adıyla basılan çalışma, gözden geçirilerek 2004 yılında *'Baraka'dan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960* olarak tekrar yayımlanmıştır. Ankara kentindeki dönüşümü 1923-1930 arası dönemden başlayarak onar yıllık dönemler halinde 1960 yılına kadar incelemiştir. 1923-1930 arası dönemde, T.Şenyapılı (2004: 73) Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle birlikte inşaat, hizmetler ve ticaret sektöründe yeni istihdam alanları açıldığını, ancak bu alanlardaki emek ihtiyacının sınırlı olduğunu söyler. Ancak, kentte sayıları artan ve barıksız kalan işçi kesimi için Jansen Planı'nda bir amele mahallesi planlandığını çalışmada belirtilmiştir (T.Şenyapılı, 2004: 75). Bu durum kırdan gelen nüfusun kentin planında bir mahalle ayrılmasını gerektirecek kadar bir baskı oluşturabildiğini gösterir. T.Şenyapılı (2004: 75), ilk gecekondu alanlarının Ankara'da çevrede işverenin olmaması, çevre ile ulaşımın özel bir düzeyde çözümlüyor olması

nedeniyle ilk gecekonduların merkeze en yakın ancak topografik bir düzeyde eşik niteliği taşıdığı için plan ve denetim dışı bırakılan alanlarda geliştiğini söylemektedir. Bu alanlara örnek olarak Jansen Planı'nda da amele mahallesinin kurulmasının öngörüldüğü Akköprü'yü verir. 1930'lu yıllarda ise Mamak-Kayaş yönünde banliyö treninin işlemeye başlamasıyla Cebeci'nin geliştiğini ifade eder. Yenişehir ve Cebeci'nin merkezleşmeye başlaması, inşaatların yaygınlaşması sonucu bu alana en yakın eşik olan Cebeci'nin arkasında, İncesu'nun basman alanı içinde kalan vadinin de gecekondulaşmaya açıldığını belirtir (T.Şenyapılı, 2004: 76). Yazara (T.Şenyapılı, 2004: 114), 1930-1940 aralığı Jansen Planı'ndan kopularak, kentin plan dışı sapsularla mekânda yayıldığı ve yoğunlaşmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde alt gelir grubu mekânda kendilerine barakalaşma çözümü getirmelerine karşın, orta gelir grupları kendilerini konut kooperatifi çözümü getirmişlerdir. T.Şenyapılı (2004: 114)'ya göre toprağın mülkiyet biçiminden, örgütsel ve yönetsel karar süreçlerindeki eksiklikler ve planlama yanlışlarından kaynaklanan her iki çözüm de kenti yalnızca plan dışı gelişmelere götürmekle kalmamış, kentleşme kavramının temel öğeleri olan toprak politikası, çevre kirlenmesi, yoğunluklar, mekânsal biçimlenme, hizmetler ve mekân standartları gibi konularda da ileriye dönük yönelimleri ortaya koymuştur. 1940-1950 arası dönemi barakaların gecekonduya dönüştüğü dönem olarak adlandıran yazar (T.Şenyapılı: 2004: 115), bu dönemi kalkınma modelinin değişmesi ve bu kapsamdaki uygulamanın tarım sektöründe bir yapı değişikliğinde sonuçlanması ile özgünleşen bir dönem olarak tanımlar (T.Şenyapılı, 2004: 172). 1930-1940 arası dönemde kent içi topografik eşiklerde başlayan gecekondulaşmadan bahseden yazar, bu durumun 1940'lı yılların ikinci yarısında büyük ölçüde arttığını belirtir (T.Şenyapılı, 2004: 168). Kentle daha önceden ilişki kurmuş olan Karapürçek, Kıcık, Kayaş, Kavak gibi çevre köylerden gelenlerin ve daha önceden baraka yapılarına yerleşmiş insanlar öncülüğünde Atıf Bey, Yenidoğan, Altındağ, Gülveren, Topraklık gibi yerleşim alanları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde belediyeye mülk konut üretme görevi verilmediğini, böyle bir görev verilmiş olsa bile gecekonduya yaşayan 50-60.000 kişiye belediyenin konut üretmesinin olanaksız olduğunu, göçenlerin gelirlerinin düşük ve sürekli olmadığını, en uygun çözüm olan ucuz üretiminin Yenimahalle örneğinde denendi ise de sürekli ödeme gücü olan grupların eline geçtiğini ve en önemlisi de belediyenin eline geçen diğer topraklar gibi bu arsalar da sahip çıkamayıp bunları kiralama ya da tahsis etme yerine sattığını çalışmadan anlamaktayız (T.Şenyapılı, 2004: 171). Ankara kenti nüfus artış

hızının ön yüksek olduğu aralığın 1950-1955 yılları arası olduğu bildirilmektedir (T.Şenyapılı, 2004: 179). Şenyapılı (2004: 186) 1950’li yıllarda gecekonduların ailelerinin ilk kez marjinal işlerden küçük çaplı, ancak marjinal olmayan işlere geçtiklerini söylemektedir. Bu dönemde kentin artan ulaşım ve haberleşme olanaklarından dolayı bilinmeyen olmaktan çıktığını ve kentlere artık bir akraba ya da hemşeri yanına geldiğini ve göçenlerin gecekonduların kurumsallaşmasından dolayı daha kısa sürede konut ve iş sahibi olduklarını da ekler. Şenyapılı (2004: 240) 1960’lı yıllara geldiğinde İmar ve İskân Bakanlığı verilerine dayanarak Ankara’da tüm konutların %64,4’ünün gecekondulardan oluştuğunu ve bu konutlarda kent nüfusunun yaklaşık %60’ının yaşadığını bildirmektedir. Yazar (T.Şenyapılı, 2004: 269), genel olarak 1923-1930 arası gecekondulaşmayı hazırlayan sebepler olarak; kentte becerisiz, deneyimsiz işçiyi istihdam edebilecek bir ekonomik yapının temellerinin atılmasını, bu gruba açık istihdam kollarının sürekli ve tek kişinin kazancı ile aileyi geçindirebilecek düzeyde gelir sağlamaması, gelen grupların kent yaşantısına hızlı uyumlarını sağlayacak gelir ve kültür birikimine sahip olmamalarını, toprak üzerinde spekülasyon bir mülkiyet düzeninin gelişmesini, Cumhuriyet yönetiminin açık ve tutarlı bir toprak ve konut politikasına sahip olmamasını, eski dokunun bu nitelikteki nüfusa verebileceği konut alanlarının kısıtlı oluşunu, kent merkezinde ve çevresinde kamuya ait boş ve denetimsiz alanların varlığı ve merkezdeki bu eşiklerin plan dışı bırakılmasını gösterir. 1930-1940 yılları arasında ise belediyenin bir dönem önce kamulaştırarak topladığı arsaların bu kez parasal ve diğer baskılar altında satması kamunun kent toprağı üzerindeki denetimini zayıflattığını ekler (T.Şenyapılı, 2004: 270). Tarımsal mekanizasyon ve ekonominin tüm alanlarında özel sektör öncülüğünde başlayan gelişmenin ticaret ve özellikle hizmetler sektöründe becerisiz-deneyimsiz işçilere önemli bir istihdam alanı açması ve sanayinin birçok kolunda da aynı şekilde ucuz emeğe ihtiyaç duyulması, 1950’den sonra gecekonduların mekândaki konumunu değiştirdiği sonucuna varır (T.Şenyapılı, 2004: 271).

Cevat Geray’ın 1981 yılında yaptığı *Konut Gereksinmesi ve Karşılanması* başlıklı çalışmada o güne kadar yapılan uygulamaların kentsel alanlardaki gelişmenin düzenli olmasını sağlayamadığı belirtilmektedir. Konut politikasının temel amacının bağımsız hanehalkı birimi oluşturabilecek her ailenin, bireyin ya da kümenin gereksinmesine en uygun düşen bağımsız bir konut biriminde barınmasını sağlamaktır. Geray (1981: 54)’a göre konut ne yalnızca toplumsal, ne de yalnızca ekonomik (meta

üretimiyle ilgili) bir sorundur. Toplumun refahını, sağlığını, esenliğini, verimliliğini sağlamak gibi toplumsal işlevi yanında, konut ekonomik yaşamda istihdam yaratma, yapım ve yapıma bağlı yan işleyimleri bütünleme, ekonomik büyümeyi hızlandırma gibi önemli bir görevi vardır. Bu bakımdan devlet tarafından o anki konut gereksinmesini saptamak ve gelecekteki konut gereksinmesini önceden kestirmek gerekmektedir. Geray (1981) çalışmasında, tüm toplum katmanlarının insanca yaşayabilecekleri sağlıklı barınma olanağına kavuşabilmesi için bazı öneriler getirmiştir. Bu öneriler, aynı yatırımla daha çok sayıda birim konut üretilmesi, önceliğin düşük gelirlilere verilmesi, kentsel konut üretimiyle, kentsel altyapı ve kentsel arsa üretimi süreçlerinin kent planlamasıyla eşgüdümüne sokulması, küçük üreticilerin kendi evlerinin yapımında biriktirimlerinden, işgüçlerinden, karşılıklı yardımlaşmalarından yararlanılması, konut üretiminin ulusal kalkınma amaçlarıyla tutarlılığının sağlanması ve kamunun, özel kesimin, halkın konuta yönelik deneyimleri ve birikimlerinin değerlendirilmesi gerektiğidir.

Gönül Tankut'un 1981 yılında yaptığı *Türkiye'de İlk Toplu İskân Denemesi* isimli çalışmada Ankara örneğini incelemiştir. Tankut (1981: 114), çalışmasında Ankara'nın konut sorununu dört düzeyde incelemenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu düzeyler, hızla artan mutlak konut eksikliği, konforsuzluk ve yapısal yetersizlik nedeniyle kullanılmaz olan eski konut stoku ve göreceli konut eksikliği, yeni konut sunusunun görsel ve yapısal standart düşüklüğü, acele üretilen konutların dağınık ve rastgele yer seçiminin sonucu mesken alanlarındaki makro form çarpıklığıdır. Çalışmada (Tankut, 1981: 114-115), bu dört düzeyden mutlak konut eksikliğinin sebebi olarak hızlı nüfus artışı, eski konut stokunun çok olmasının sebebi olarak Yenişehir'deki yüksek kiralık boş evlere rağmen Kale'deki içinde oturulması güç sağlıksız evlere kiracı nüfusunun da yüklenerek onların tümünden kullanılmaz kılınması, üçüncü sorunun sebebi olarak inşaat mevsiminde fiyatların yükselmesi ve ustaların İstanbul'dan getirilme zorunluluğu, dördüncü sorunun gerekçesi olarak da arazi fiyatlarının birden artması karşısında kentin dış kenarlarında ileriye dönük spekülasyon yatırımlar verilmiştir. Yazar (Tankut, 1981: 119), Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'nın karşı karşıya olduğu bu sorunları çözme amacıyla kabul edilen Jansen Planı'nın, yalnızca imar planını seçme amacıyla yapılmış yarışma kapsamı içinde değil, daha geniş bir çerçevede değerlendirildiğinde de en iyi imar planı olduğunu söylemektedir. Ayrıca plandan kentsel toprak spekülasyonu konusunda da başarı

umulmuştur. Ancak Jansen Planı on yıl içerisinde eskimiş ve uygulanamaz duruma düşmüştür. Yazara göre (Tankut, 1981: 119) bunun çeşitli nedenleri olabilir, ama temel nedeni, teknik ya da parasal olmaktan çok cumhuriyet bürokrasisinin kent planlamasına yaklaşımının değişmesinde aranmalıdır. Bu değişim, Ankara imarının simgesel devrim niteliğine olan inancın yitirilmesi sonucudur. Başka bir deyişle, Ankara kentini kuranların zaman içinde devrimci coşkuları, çıkarıcı tutkuya dönüşmüştür.

Gönül Tankut'un 1981 yılında Amme İdaresi'nin *Turkish Public Administration Annual* isimli yayımlanan *The First Attempt at Comprehensive City-Planning in The Atatürk Period: Ankara* isimli çalışması *Türkiye'de İlk Toplu İskân Denemesi* isimli çalışmasının aynısı olarak İngilizce yayımlanmıştır. Aynı yıl Ruşen Keleş tarafından da *Atatürk, Çağdaş Ankara ve Kentbilim* isimli çalışma yayımlanmıştır. Özellikle Keleş (1981)'in çalışmasında olmak üzere her iki çalışmada da dönemin mevcut siyasi durumunu gözlemek mümkündür. Tankut (1981: 119)'un çalışmasında Ankara kentini kuranların zaman içinde devrimci coşkularının çıkarıcı tutkulara dönüştüğü ortaya konmuştur. İlk olarak Ankara kentinde gerçekleştirilen Türkiye'nin ilk toplu imar deneyiminin, bütüncül ölçeği, köktenci profili, başarılı planı ile evrensel düzeyde önemli bir deneyim, başarısız uygulaması ile de öğretici bir örnek olduğunu ifade etmektedir.

İlhan Tekeli'nin 1982 yılında yayımladığı *Türkiye'de Kentleşme Yazıları* isimli çalışmasında, Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar, Başkent Ankara'nın Öyküsü, Türkiye'de Tarımsal Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreci, Doğu Anadolu'da Traktör Kullanma Biçimini Saptamak İçin Yapılan Sınırlı Bir Soruğu Uygulanması Üzerine Yorumlar, Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme, Marjinal Sektörün Dinamiğinde Bir Başka Yön, Gecekonduları Planlama Sorunları ve Yolları, Kapitalistleşme Süreci İçinde Türkiye'nin Konut Üretimine Bir Bakış, Türkiye'de Holdingleşme ve Holding Sistemlerinin Mekânda Örgütlenmesi, Kent, Suçluluk ve Şiddet, Türkiye'de Kentleşme Dinamiğinin Kavranışı Üzerine başlıklı on bir yazı bulunmaktadır. Kitapta (Tekeli, 1982) bulunan ilk yazıda Anadolu'da yerleşme sisteminde beş farklı yapının ortaya çıktığı belirtilir. Bunlar, XVI. yy.'daki klasik Osmanlı dönemi, XVII. ve XVIII. yy.'da merkezi denetimin zayıflayıp ayanların denetiminin arttığı dönem, sistemin XIX. yy.'da batı emperyalizmine açılmasıyla yarı

sömürge haline geldiği dönem, Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren, iç pazar bütünleşmesinin sağlandığı dönem ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı kentleşme dönemidir. İkinci yazıda ise Ankara'nın başkent oluşundan itibaren 1970'lere kadar geçen sürede Ankara'nın geçirdiği evrim süreci anlatılıyor. Tekeli (1982: 77) Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesini Osmanlı İmparatorluğu döneminde yarı sömürge ilişkilerinin doğurduğu, ülke iç pazarı etrafında bütünleşmekten çok her bölgesi bir başka dış ülkeyle bütünleşmiş, tek egemen kent dağılımına sahip bir yerleşme yapısından, dengeli bir yerleşme yapısına geçişi amaçladığını belirtmektedir. Bu durumun ulusal bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerde, bu ülkelerin mekândaki bağımlılığının bir yansıması olarak, simgeleşen büyük liman kentlerini terk ederek ülkenin içinde yeni bir ulusal başkent kurma eğilimi gösterdiğini ve bu bağlamda Türkiye'nin de benzerlik taşıdığını söylemektedir (Tekeli, 1982: 49). Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreci başlıklı yazıda ise, Türkiye'de tarımda makineleşmenin hızlandığı 1948 sonrası dönemde traktör sayısının artışıyla birlikte ekilebilir alan sayısının da hızla arttığı, alınan ürünün de bunlara bağlı olarak arttığı ve sonuç olarak aslında toplam emek talebinin düşmediği, tersine yükseldiği ortaya konmuştur (Tekeli, 1982: 89). Bu duruma bağlı olarak kırdan kente göçü açılarda salt traktör ve nüfus artışından söz etmek yetersiz kalacaktır. Tekeli (1982), bu durumu üretim ilişkilerinin değişmesi ile açıklıyor. Tekeli (1982: 113-114)'ye göre tarımda kapitalistleşme ve mekanizasyon süreci kırdan bir çeşit kırsal marjinal kesim yaratmıştır ve kırdan oluşan bu marjinal kesim, şehirdeki marjinal kesimle paralellik göstermektedir. Eğer şehirde modern kesimde iş yaratımı hızlı olsaydı ve şehirde marjinal kesim küçülme eğilimi gösterseydi, kırdaki marjinal kesim de küçük olacaktı. Böylece kırdan kente göç hızı da yavaşlayacaktı. Tekeli (1982)'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde traktör kullanımını inceleyen diğer yazısında gelişme sürecine giren ülkelerin tarımsal alandaki üretimlerinin, köylü ailesinin kendi beslenmesine dönük ihtisaslaşmamış ve sınırlı artı ürün yaratan geçimlik üretimden, büyük pazarlar için, belirli ürünlerde ihtisaslaşmış, yüksek düzeyde artı ürün meydana getiren kapitalist üretime dönüşeceği bildirilmektedir. Tekeli (1982) iki yazısında Türkiye'de marjinal kesime değinmiş ve çeşitli çözümler yapmıştır. Tekeli (1982: 185) marjinal kesimin iki temel özelliğini ortaya koyar. Bunlardan birincisi, marjinal kesimin örgütsüz olması, diğeri ise marjinal sektöre girişin herhangi bir koşula bağlı olmayışıdır. Zaman içerisinde bu sektörde çalışanlar Esnaf ve Küçük Sanatkârlar

Kanunu'nun verdiği olanaklardan faydalansalar da, bu örgütlenme yatay bir örgütlenme olarak kalmış ve büyük işletmelere dönüşmemiştir. Ancak kesim içerisinde bazı bağlar ve örgütlenmeler gelişmiş, böylece marjinal kesimin bazı alanlarına girişler de kısıtlanmıştır. Tekeli (1982: 181), çalışmasında 'aşırı şehirleşme' adı verilen ve istihdam ve konut sorununun kaynağı olarak gösterilen algının bir değer yargısı taşıdığını, bu sorunlara yönelik şehirleşmenin önlenmesi ya da yavaşlatılması gibi çözüm önerileri yerine daha bütüncül bir bakış açısıyla bakılması gerektiğini söyler. Marjinal sektör kentte olduğu gibi kırdaki büyüklüğü söz konusudur, bu noktada yazara göre sorunu çözmek marjinal sektörün zaman içerisinde küçültülmesi ve örgütlü sektöre katılması ile mümkün olacaktır. Ayrıca kitapta konut sorununu ele alan iki çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda gecekonduların dört boyutu ortaya konmuştur. Bunlar sınıfsal boyutu, mekân organizasyonunda dönüşüm boyutu, grup boyutu ve inşaa süreci boyutudur. Bu bağlamda gecekonduların sorunlarının en önemli hedefi sınıfsal boyuta bağlı olarak gelir düzeyinin yükseltilmesi ve sosyal güvenliğinin sağlanmasıdır. İkinci hedef, buralarda yaşayan kırsal grupların endüstriyel toplumun hünelerine sahip ve onun elemanı haline getirilmesinin sağlanmasıdır. Üçüncü hedef gecekonduların mahalleleriyle şehrin diğer kısımlarının bütünleşmesinin sağlanmasıdır. Dördüncü hedef, belirli gelir gruplarına ve ülkenin gelişme düzeyine uygun miktar ve kalitede konutun elde edilmesi ve bunları sağlayacak yapımların süreçlerinin geliştirilmesidir (Tekeli, 1982: 201-206). Bu çalışmalarda yapılan bazı önemli tespitler vardır. Sermaye ya da düşük faizli kredi bulma olanaklarının olmadığı bir ülkede, kendi emeğiyle ya da kredi olanaklarını kullanmadan başlangıçtaki yatırım harcamalarını en aza indirmek için yalnızca çok zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan ve zaman içerisinde arttıran bir anlayıştaki inşaat şeklinin geri kalmış ülkelerin yararına bir süreç olduğu belirtilmektedir (Tekeli, 1982: 206). Ayrıca emekçiler kendi konut sorunlarını kendileri çözerlerken kredi olanakları ya da devletin olanakları burjuvazinin istekleri yönünde kullanılabilir. Bununla birlikte, gecekonduların kiraları düşük tutarak emeğin yeniden üretimini ucuzlatmakta, konut sorunu ücretler üzerinde baskı oluşturmamaktadır (Tekeli, 1982: 244). Son olarak Tekeli (1982)'nin Türkiye'de kentleşme dinamiğinin kavranışı üzerine bir çalışması bulunmaktadır. Burada, bu çalışmayı da yakından ilgilendiren oldukça dikkat çekici ve geçerli tespitlerde bulunulmuştur. Tekeli (1982: 331-335)'ye göre Türkiye'de kentleşme olgusunun toplumsal sonuçlarıyla karşılaşıp bu sorunlara çözüm aranmaya başlandığı ilk yıllarda,

kentleşmeye engellenebilir bir yer değiştirme olarak bakma eğilimi yaygındı. Kentleşme olgusunun kesintisiz olarak sürmeye devam etmesiyle birlikte ikinci aşamaya geçildi, kentleşmenin nedenlerine yönelik bir açıklama getirilmeye çalışıldı. Bu noktada köyün ittiği, kentin çektiği şeklinde mekanik bir açıklama yaygınlık kazandı. Üçüncü aşama ise, kente gelenlerin ne olacağı sorusuna çözüm arayan ve kente gelenlerin kültürel dönüşümü açısından bakan bir süreç oldu. Dördüncü aşamada ise, Türkiye’de kentlerde görülen ikili yapı, bir çevre ülkesi olarak yaşanan kalkınma sürecinin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak algılanmaya başlandı. Beşinci aşamayı ise o dönem Türkiye’de yeni yaygınlaşmaya başlayan görüşler oluşturmaktadır. Bu görüşler, kenti ve kentleşmeyi az gelişmiş kapitalizmin temel süreçleri içerisine oturtmaya çalışmaktadırlar. Bu iki temel süreç sermaye oluşumunda ya da sermayenin yeniden üretilmesinde ve emeğin yeniden üretilmesinde kentin işlevini kavramaya çalışmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tekeli (1982)’nin çalışmasını genel olarak değerlendirecek olursak; Türkiye’nin geçirdiği kentleşme sürecinin tarihsel olarak ortaya konması ve bu süreç içerisinde yaşanan dinamiklerin ifade edilmesi, ayrıca değişik başlıklar altında yapılan çalışmalardaki savların ve tespitlerin geçerliliği açısından önem arz etmektedir.

1980 sonrası yapılan çalışmaları süreç içerisinde değerlendirecek olursak, İsmail Kılınç tarafından 1982 yılında yapılmış *Kentsel Mekânda İkili Ekonomik Yapı*, ve 1984 yılında yapılmış *Bağımlılık İlişkileri ve Azgelişmiş Ülkelerde Mekân Türleri* başlıklı iki çalışma bulunmaktadır. *Kentsel Mekânda İkili Ekonomik Yapı* başlıklı çalışmada az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ikili ekonomik yapı ortaya konmuştur. Bu ikili yapının iki şekilde değerlendirilebileceği vurgulanmıştır. Bunlardan birincisi, bu yapıları statik anlamda ele alıp, özelliklerini açıklamaktır. Bunun sonucunda, yapılaşmış kesimin gelişmiş ülkenin modern ekonomik yapısına yaklaştığı ve yapılaşmamış kesimin ise, az gelişmiş ülkelerin görünen özelliklerinden biri olduğu ortaya konabilir. İkincisi ise, bu kesimleri kentsel mekâna yerleştirmektir. Sonra kentsel mekân ulusal mekân düzeyinde incelenir. En son olarak da, ulusal mekânın diğer ulusal mekânlarla olan ilişkileri çerçevesinde örgütlendiği ortaya konabilir. Görüldüğü gibi ikinci yöntemde yazar (Kılınç, 1982: 83), merkez-çevre kuramı açısından oluşan ikili yapıyı değerlendirmektedir. Bu çalışmada da ikinci yöntem seçilmiş ve az gelişmiş ülkelerde az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ikili ekonomik yapı incelenmiştir. *Bağımlılık İlişkileri ve Azgelişmiş Ülkelerde Mekân Türleri* başlıklı ikinci çalışmada ise az gelişmiş ülkelerin kapitalist sistemle bütünleşmesiyle ortaya çıkan mekân türleri ve bu mekân

türleri arasında kentin yeri incelenmiş ve mekân kavramlarının göç hareketlerini daha iyi açıklamada araç olarak kullanılabileceğini göstermek amaçlanmıştır (Kılınç, 1984). Kılınç (1984), çalışmasında mekân örgütlenmelerini kapitalizme eklemeye süreci içerisinde değerlendirmiştir. Kılınç (1984: 141)'a göre her az gelişmiş ülke dünyada bir bölgedir ve bu bölgeler birkaç alt bölgeye ayrılmıştır. Az gelişmiş mekân gelişmiş ülke mekânlarının bir uzantısıdır. Bu nedenle sahte, yapay mekânlardır. Kendi aralarında ve ülke düzeyinde, ülke çıkarları için bütünleşmemiş, dış ekonomiler ve gereksinimler sonucu ortaya çıkmış mekânlardır. Bu bağlamda gelişmemiş bölgelerin ve dışa dönük kentleşmiş bölgelerin ortaya çıkması ve bölgeler arasındaki göç akımları kapitalist dünyayla bütünleşmenin sonucudur.

1970'li yılların sonlarında özellikle kentlerin gecekondu bölgelerinde yaşanan toplumsal olaylar, bu mekânların toplumda çöküntü alanları olduğu ve beraberinde suç, terör ve yasa dışı faaliyetleri doğuran yerler olduğu algısı uyandırmıştır. Bu algı sosyal bilimlerde de yankılarını bulmuş ve kentleşme alanyazınında da “kent ve suç”, “kent ve terör” gibi başlıklar altında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Keleş ve Ünsal tarafından 1982 yılında yapılan *Kent ve Siyasal Şiddet* isimli çalışmadır. Çalışmada siyasal şiddet ve terörün kentleşmeden doğmadığı, ancak büyük kent olgusunun şiddete uygun bir ortam hazırladığı ve sağlıklı olarak nitelenen kentleşme ile siyasal şiddet ve terör olaylarının ilişkinin olduğu temel varsayımı sorgulanmıştır ve yazarlara göre çalışmanın bulguları bu temel varsayımı doğrular niteliktedir (Keleş, Ünsal, 1982: 41-42). Bu varsayım İstanbul başta olmak üzere, Ankara, İzmir, Adana, Bursa ve Gaziantep illerinden veriler toplanarak irdelenmiştir. Bu irdeleme şiddet olayları olarak nitelenen olayların türlerine, gerçekleştiği yerlere, hedef alınan kimselere, yakalanan sanıkların meslekleri, yaş ve öğrenim durumlarına göre yapılan sınıflandırmalarla ayrıntılı olarak incelenerek yapılmıştır. Bu incelemelerde veri toplama aracı olarak yalnızca Milliyet gazetesi kullanılmıştır. Bu durum araştırmanın kısıtlılığı olarak göze çarpmaktadır. Çalışma ortaya çıkan durumu bir sınıf çatışmasının mekânsal bir ifadesi olarak görmemektedir, ancak yine de ortaya çıkan durumun artan işsizlik ve ağırlaşan geçim koşullarından büyük ölçüde etkilendiği ifade edilmektedir (Keleş, Ünsal, 1982: 90).

Türkiye’de kentleşme alanyazınında ilk olarak Mübeccel Kıray tarafından 1975 yılında çalışılan metropol kent olgusu, 1980’li yıllarda yine aynı yazar tarafından iki

çalışmaya konu edilmiştir. Bunlardan birincisi 1982 yılında ODTÜ’de Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi’nde sunmuş olduğu *Az gelişmiş Ülkelerde Metropolitanleşme Süreçleri* başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Kıray (2007: 152-153) çevre ülkelerin, kendi iç dinamiğiyle sanayileşen ülkelerin metropoliten alanlarından farkı olarak önce bir tek hakim şehir ve çevresi içerisinde çıkması sonra da üretiminde, ulaşım ve iletişimde dışarıdan ileri teknolojinin getirilmiş olmasını göstermektedir. Bu noktada merkez-çevre oluşumu bağlamında çevre ülkelerde yaşanan bağımlı kentleşmeyi ve kapitalist dönüşümü zamanında gerçekleştiremeyen ve feodal üretim ilişkilerinin devam ettiği kentlerin geç dönüşümü kastedilmektedir. Sanayi toplumlarında zamanla birçok sanayi kolunun uydu kentlere yerleştiği, bu merkezden dışarı doğru kayışta önce konutun yerleştiği alt kentler ve özel şehirlerin ortaya çıktığı, merkez şehire yerleşmiş mali karar verme fonksiyonuna denetim ve eşgüdüm mekanizmalarıyla bağlı kalarak, çeşitli üretim ve idare işlevlerinin çevrede uydu şehir, yeni kentler gibi çeşitli adlarla anılan yerleşmelere kaydığı ifade edilmektedir (Kıray, 2007: 155). Kıray (2007: 157)’a göre az gelişmiş ülkelerde gerçek bir metropoliten alan oluşumu önce sanayi üretiminin sonra da üretim ile kontrol ve idarenin farklılaşması ile 1965’lerden sonra belirgin hale gelmeye başlamıştır. Az gelişmiş ülkelerde ilk metropoliten ilişkinin ileri teknoloji sahibi büyük ve sofistike üretim girişimlerinin, ister merkez ülkelere ait olsun, ister ülkenin özel ya da kamu kesiminin olsunlar, metropoliten şehir ile kendi ulaşım ve haberleşmelerini sağlama kolaylığına sahip boş bir yörede bir fabrika yerleşkesi kurması ile başladığı ifade edilmektedir. Kıray (2007: 158), bu ileri teknoloji, örgülü girişimin üretim için yer seçerken, asıl kontrol, eşgüdüm ve idare birimini de eski tek hakim şehir yapısı içindeki ikili yapının dışarı merkezlere dönük olanının dışında, yeni gelişen bir iş alanı içine yerleştirdiğini ve böylece metropoliten kent ile metropoliten alan arasında ilk klasik ilişkinin kurulduğunu söylemektedir. İkinci olarak ise küçük üretim faaliyetlerinin teknoloji ve örgütlenme ile zamanla büyüyerek kendine yeni bir yer seçen ve sonunda şehir içi mekâna sığmayarak şehrin dışına kayan ve taşan orta çaplı sanayi birimi haline gelen girişimler haline gelmesi metropoliten alanın gelişmesini sağlayan bir başka yöndür (Kıray, 2007: 159). Kıray (2007: 158)’a göre topraktan koparak tek hakim şehre gelen ve başlarda enformel sektörde çalışmaya başlayan nüfus, ilerleyen zamanlarda görünür hale gelen bu orta çaplı sanayi işletmelerinde çalışmaya başlayacaklardır. Sonuç olarak Kıray (2007: 165-166), az gelişmiş metropoliten alan içerisinde sanayi ve nüfus etkileşimleri ile birkaç farklı

yerleşme türü doğduğunu, birçok bakımdan büyük kentlerin hakim kent özelliğini sürdürmelerine rağmen etki biçimi ve çevresi bakımından metropol haline geldiklerini ifade eder. Bu kentlerde, eski sayfiyelerde apartmanlaşmış orta tabaka alt kentleri oluşmuştur. Ayrıca çevredeki eski kentlere sanayi yerleşmekte ve bu kentler hızla metropolise bağımlı sanayi kenti olmaktadır. Son tür yerleşme olarak da alandaki köyleri de içine alan fabrika alanlarını çevreleyen işyeri ve konut saçaklanmalarını¹⁰ gösterir.

Kıray'ın 1980'lerde metropoliten kent olgusu ile ilgili yaptığı bir diğer çalışma 1984 yılında yapılmış *İstanbul: Metropoliten Kent* başlıklı çalışmadır. Kıray (2007:168), İstanbul'un eskisine kıyaslanamayacak bir ölçüde farklılaşma, uzmanlaşma, bununla beraber gelen örgütlenme oluşumu ile büyük ve orta sanayi bu büyük kentin içinden kaçtığını, etkisi altındaki orta çaplı kentlere yerleştiğini, insanların çalıştıkları yerle oturdukları yer birbirinden gittikçe uzaklaştığını, bir evde oturanların kompozisyonlarının çok değiştiğini, birden fazla insan günün çoğunu çok değişik amaçlarla evin dışında geçirmeye başladığını, çok geniş bir saha içinde çeşitli büyüklükteki yerleşmeler arasında çok hareketli bir ilişkiler düzeni kurulduğunu ve bölgenin merkezindeki metropoliten kent, İstanbul'un ekonomik, idari, sosyal ve kültürel ilişkilerde herşeyi hakim kaldığını ve kontrol eder olduğunu ifade eder. Kıray (2007) çalışmasında, İstanbul örneğinde merkezi iş alanı ile konut alanlarını tanımlar ve açıklar. Burada Kıray (2007)'in merkezi iş alanı için vermiş olduğu örgütlenmiş büyük mağazalar (Ufi, Yeni Karamürsel, Beymen, Vakko) ve çok ihtisaslaşmış tek tür mal satan yerler (Paşabahçe Cam, Vog Çorap, vb.) örneklerinde açıkça görmekteyiz ki büyük sermaye kentlerde örgütlenmeye başlamıştır.

1980'li yılların başında Kemal Kartal tarafından kentleşme ve kentlileşme ile ilgili yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki 1983 yılında yapılan *Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti*, ikincisi aynı yıl yapılan ve Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü alan *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme* ve 1985 yılında yapılan *Gecekondu Türü Konuta Yaklaşımlardaki Değişmeler ve Kurumlarca Üretilen Sosyal Konuta Geçme Zorunluluğu* başlıklı çalışmalardır. 1983 yılında yapılan çalışmalar birbirinin benzeri niteliktedir.

¹⁰ Kentin kıyısında, geniş çöp alanları ile sanayi bölgesi arasında kurulan saçaklanma bölgesinin anlatıldığı, ilk olarak 1984 yılında yayımlanan bir hikâyeye için bakınız: TEKİN, Latife (2012), *Berci Kristin Çöp Masalları*, İstanbul: İletişim Yayınevi.

Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti başlıklı makale, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentlileşme* isimli çalışmayla aynı çerçeveyi taşımaktadır. Kartal (1983a: 94-95, 1983b: 49) bu çalışmalarda kentleşmeyi tarımsal olmayan üretimin görece ağırlık kazanmasına koşut olarak, kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran nüfus büyümesi olayı, kentlileşmeyi ise kırdan köyden köyden kentleşmeye, kentte yoğunlaşma nedeniyle kırdan kente göçen nüfusun ekonomik ve sosyal bakımlardan kırsal özelliklerinden arınarak kentin özelliklerini kazanması süreci olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamalarda üretim ilişkilerinin göz ardı edildiği görülmektedir. Kartal (1983b) çalışması boyunca, ekonomik bakımdan kentleşme süreci, kaynak akımları ve fire mekanizması ile ilgili, gecekonduyla ilgili, merkezi yönetimle belediyelerin gecekonduya yaklaşım biçimlerinin yarattığı kaynak kaybı ile ilgili olmak üzere üç varsayım ve bunlara bağlı alt varsayımları sınamaktadır. Bu varsayımlarda genel olarak, gecekonduların barınmanın dışında çok sayıda işlevlerinin bulunduğu ve kırsal ve kentsel varlıkların baş kullanıcıları olduğu vurgulanmaktadır. Bu bakımdan inşaat malzemeleri ve arsa stoku açısından aktif spekülasyon yönü bulunan gecekonduların, aynı zamanda kaynakların israfına neden oldukları ve pahalı bir barınma aracı olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde kentleşme sürecinin toptan olarak kaynakların israfına yol açan bir fire mekanizması doğurduğu ortaya konmaktadır. Kartal (1983b: 67)’a göre tüm bu süreçte yönetimler gecekondudaki israfı körüklemektedirler. Çalışma içerisinde ekonomik bakımdan kentleşmeye bağlı olarak yaşanan sosyal bakımdan kentleşme olgusu da irdelenmektedir. Bu başlık altında harcama kalıpları, köyle ilişkiler ve konutta süzülme ile ilgili, siyasal davranış, örgütlenme ve dayanışma biçimleriyle ilgili, öğretim, din ve kadınla ilgili ve toplumsal farklılıkları açıklama biçimleri ile ilgili varsayımlar bulunmaktadır. Kartal (1983b: 229)’a göre harcama kalıpları, köyle ilişkiler ve konutta süzülme ile ilgili olarak kentlerde genel olarak herkes kendi gelir düzeyine uygun düşen bir konut alanında oturur. Sınıflı toplumların kentlerinde, sınıfsal farklılıklar mekâna ve özellikle konut alanlarına olduğu gibi yansır. Kente temelli yerleşmenin ilk yıllarında, zorunlu gereksinimlerden arta kalan aile gelirinin önemli bir bölümü, içinde oturulan gecekonduyun iyileştirilmesine ve genişletilmesine harcanır. Ayrıca kırdan kente göçen insanın kentle bütünleşmesi arttıkça köyle olan ilişkileri azalır ve nitelik değiştirir. Siyasal davranış, örgütlenme ve dayanışma biçimleriyle ilgili olarak kırsal alanlardan kentlere göç etmiş kişiler, ilk aşamada görece refah ve daha ileri aşamada ise görece yoksunluk kavramlarına uygun davranışlar göstermektedirler. Kartal

(1983b: 229)'ın bu tespiti kentleşme alan yazınındaki¹¹ ve edebiyatta kırdan kente göçü konu alan çalışmalarda¹² da doğrulanmaktadır. Bu bakımdan kırdan kente göç eden insanlar ilk yıllarda refah düzeylerini köydeki durumlarıyla kıyaslamaktadır, ancak zaman geçtikçe kendilerini kentte yaşayan daha varlıklı insanlarla kıyaslama içine girmektedirler. Kartal (1983b: 230-231) aynı zamanda, kırdan kente yeni göç etmiş kişilerin kent ortamlarında kendilerini güvensiz hissettiklerini, siyasete karşı ilginin görece az olduğunu, buna karşın bir kümeye, bir yere ait olma gereksinimi duyduklarını söyler. Bu insanlarda yardımlaşma daha çok köylerdeki geleneksel yollarla olur. Akraba ve hemşehrilik bağları bu süreçte önemli yer tutar. Kartal (1983b: 231)'ın kırdan kente göç esnasında hemşehrilik ve akraba bağlarının önemli rol oynadığına yönelik bu tespiti kentleşme alanyazınında bazı çalışmalarda da ortaya konmuştur.¹³ Çalışmada (Kartal, 1983b: 231-232) öğretim, din ve kadın ile ilgili çeşitli varsayımlar ortaya konmuştur. Buna göre; düşük gelirli köy ve kent ailelerinin okuyan çocuklarıyla ilgili beklentilerinin birbirine benzer, çocuk okuyup ailesine yardım edecektir. Kente göç etmiş kişiler, öğrenim görmeyen gelir düzeyi ile yakın ilişki içinde bulunduğunu kendilerini kentte bulunan daha varlıklı insanlarla kıyaslama sürecine girdiklerinde fark ederler. Kente göç eden kişiler ilk yıllarda çeşitli konularda muhtar, öğretmen, imam, bakkal gibi ikinci el kaynakları kullanırlar. Kentte kalış süreleri arttıkça ve kent yaşamına uyum dereceleri yükseldikçe bilgi edinecekleri konunun birinci el kaynağına başvurma eğilimleri artar. Kente temelli yerleşen kişilerin kentte kalış süreleri arttıkça dini görevlerin savsaklanması eğilimi artmaktadır ve kentteki din adamlarına köydekilere güvendikleri kadar güvenmemektedirler. Ayrıca, köyde kadın üretim sürecinden ayrı düşünülemezken, kentte erkekler tutuculaşır ve kadın üretim sürecinden ayrılır. Kartal (1983b: 232) üretim ilişkileri açısından da önemli iki tespit yapmıştır. Bu tespitlerde kırdan kente göç eden kişiler kentte kalış süreleri arttıkça, ekonomik gücü elinde bulunduranların siyasi gücü de ellerinde buldukları gerçeğini anlarlar ve aynı şekilde kente göç etmiş kişilerin kentte kalış süreleri arttıkça üst sınıfların değer yargılarının yadsınması eğilimi güç kazanır. Kartal (1983b: 232)'ın bu tespitlerine göre göçmenler kentle kalıcı ilişkiler kurduklarında sınıfsal bilinç kazanırlar ve üst sınıfların değer yargılarına karşı tepki de aslında sınıfsal bir tepkidir. Kartal (1983b) çalışmasının

¹¹ Örnek: TEKELİ, İlhan, Yiğit Gülöksüz, Tarık Okyay (1976), *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, İstanbul: Cem Yayınevi.

¹² Örnek: APAYDIN, Talip (1981), *Kente İndi İdris*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

¹³ Örnek: IŞIK, Oğuz, Melih Pınarcıoğlu (2001), *Nöbetleşe Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınevi.

sonuç kısmında kırdan kente göç eden kişilerin ekonomik ve sosyal bakımdan bocalamalarının temel nedenlerini dört noktada toplamıştır. Bunlar, göçmenlerin kentte geleceğini güven altına alan sürekli bir işin bulunmaması, kentte olanakları elverdikçe parça parça gerçekleştirebileceği, yıkılma veya elinden alınma korkusu duymayacağı bir konut yapma olanağına ve bu konut için gerekli arsaya sahip olmaması, kırdan getirdiği ve kentteki birikimlerini değerlendirebileceği yatırım olanaklarının olmaması ve son olarak ekonomi dışı nedenlerle köye bağlı olması ve artık köyde sürekli oturmayacağını bilerek köyde konut yapma, bağ dikme, meyvelik yetiştirme ve benzeri girişimlerde bulunma zorunluluğu duymasıdır. Bu dört nedene bağlı olarak alınacak tedbirler ortaya konmuştur. Buna göre, merkezi yönetim merkezi yönetim kırdaki işletmelerin büyümesi sağlayarak, çağdaş tarım işletmeciliğine geçiş için önlemler alırken ve kırdaki yeni iş olanakları yaratan öteki alanlarda kooperatif işletmelerinin kurulmasını özendirirken, öte yandan kentlerde yeni iş olanakları yaratan yeni kamu işletmelerinin kurulmasını sağlamalıdır. Belediyeler ise, tüm teknik ve sosyal altyapı inşaatlarını sürekli çalışma esasına bağlayan bir düzen kurmalı ve belli bir süre bu inşaatlarda çalışanlara konut için arsa tahsisi ve teknik yardım yapılmalıdır. Bunun yanında inşaat malzemesi üretim ortaklıkları, konut inşaat şirketleri ve kent halkının ihtiyaç duyacağı öteki mal ve hizmetleri doğrudan üreten işletmeler kurulmalıdır. Bunların yanında, inşaat malzemesi depo edilerek ve köye yapılan yatırımlarla ortaya çıkan kayıpları önlemeye yönelik de bazı öneriler getirilmiştir. Kartal'ın 1985 yılında yaptığı *Gecekondu Türü Konuta Yaklaşımlardaki Değişmeler ve Kurumlarca Üretilen Sosyal Konuta Geçme Zorunluluğu* başlıklı çalışmada gecekondu irdelenmiş ve önceki çalışmalarında olduğu gibi gecekonduyun yüksek maliyetli bir konut türü olduğu, bu nedenle sosyal konutlara geçmenin çağın ve ekonominin gereklerine uyan bir zorunluluk olduğu ortaya konmuştur. Çalışmada (Kartal, 1985: 61) sosyal konut bütünü ya da önemli bir bölümü uzmanlaşmış kamu kurumları veya özel kurumlar tarafından genellikle düşük gelirli kullanıcılar için ve kısmen de orta-alt ve orta gelir kümesine giren kullanıcılar için kentsel alanlarda üretilen konutlar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu konutlar yapıya, malzemeye ve toprağa ilişkin var olan kamu düzenleme ve standartlarına bütünüyle ya da önemli ölçüde uyularak üretilen konutlardır. Kartal (1985: 68) çalışmasında, tüm az gelişmiş ülkelerde 1950'ler boyunca göçün önlenmesi konusunun tartışıldığını, ancak 1960'ların başlarında göç olayının kaçınılmaz olduğunu, göçün önlenemeyeceğinin anlaşıldığını belirtir. Kırdaki çözümlenin ve kentleşmenin, öne alınamaz ekonomik ve

sosyal bir gelişmenin zorunlu sonuçları olduğunu söyler. Kartal (1985), tarihsel süreç içerisinde gecekonduların yalnızca kırdan kente göç edenlerin değil, kentte kaybedenlerin de yerleşim yeri haline geldiğini söyleyerek bazı eleştiriler getirmektedir. Buna göre; gecekondular iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı çağdaş üretim biçimi ile çelişki içindedir. Gecekondular türü konutları yapan insanlar, kır kökenli, kullandığını yapabilen, kullandığını üretebilen insanlardır, ancak bu yöntem uygun insan türü yakın gelecekte tükenecektir. Gecekondular, emek, para, malzeme ve altyapı açısından maliyetli bir konutlandırma yöntemidir ve kırdan kente göçmüş düşük gelirli insanların durumlarını iyileştirmek yerine sömürülmesini sağlar. Bu yöntem göre konutlandırma, var olan ekonomik düzenin olduğu gibi korunmasını sağlar ve toplumdaki yapısal dönüşümleri geciktirir ve bir ölçüde engeller. Gecekondular yöntemi ile edinilen mülk konutlar ülkedeki geçim düzeyinin düşük tutulmasını sağlar. Tek ve zorunlu olarak göçmenlere bırakılan yol olan gecekondular, zamanla dışarıdan çekici bir görünüm kazanmakta ve bu durum halkın çektiği zorlukları gizlemektedir. Tüm bunlara ek olarak gecekondular yöntemiyle konut üretmeyi bir politika aracı olarak benimsemek, kentlerdeki yoksulluğu meşrulaştırmaktadır. Gecekondular türü konut üretimine getirilen tüm bu eleştirilerin yanında, sosyal konutun düzenli aylık gelir ve ödeme gerektirmesi açısından birçok ülkede başarısızlıkla sonuçlandığını belirten yazar, buna rağmen sosyal konut yapımına geçilmesi gerektiği sonucuna varmaktadır (Kartal, 1985: 78).

1985 yılında Melih Ersoy tarafından yapılan *Göç ve Kentsel Bütünleşme* isimli çalışma devam niteliğinde bir çalışmadır. Birincisi 1972 yılında Kapil ve Genççağa¹⁴ tarafından Ankara'dan Çorum ili İskilip ilçesinden Ankara'ya göç eden 167 ilçe ve 65 köy kökenli denek üzerinde yapılan çalışmadır. Bu ilk çalışmadaki deneklerden ulaşılabilenlerle (yaklaşık %80) de tekrar görüşülerek toplam 355 denekle yapılan ikinci çalışmadır. Çalışma boyunca üç varsayım sınanmıştır. Bu varsayımlardan birincisi kuramsal olarak göç kavramını irdeleyen ve göçün modernleşme okulu yandaşlarının varsaydığı gibi sistemde denge durumuna ulaşılmasına katkıda bulunan bir mekanizma olmaktan çok, bağımlılık okulunun ileri sürdüğü gibi göç veren yörenin aleyhine işleyen insan gücü açısından onun verimli kaynaklarını tüketen bir mekanizma olduğudur. İkinci varsayım ise, kentle bütünleşmenin tek yönlü olarak göçmenlerin kentte var olan ekonomik ve kültürel sistemi olduğu gibi benimsemesi olmadığı, kentleşme süreciyle

¹⁴ Kapil, T., H.Genççağa (1972), *Urbanization and Modernization in Turkey: A Case Study*, AID Discussion Paper, n.10, Ankara.

farklı kültürel ve ekonomik yapıların birbirlerini karşılıklı etkilediği, eklemlenmiş bir kent sisteminin oluştuğudur. Son olarak Ersoy (1985)'a göre kentte kalış süresi sistemin yapılarının izin verdiği sınırlar içinde göçmenlerin ekonomik yaşamlarını gerek gelir düzeyleri gerekse kentte tutulan işler yönünden olumlu yönde etkiler. Oturulan semt ve konut niteliğinde de benzer biçimde de olumlu gelişmeler olur. Bu varsayım, bu çalışmadan daha önce Kartal (1978) tarafından yapılan çalışmanın da bulguları arasındadır. Çankırı ilinden kırdan kente göçenler arasında yapılan o çalışmada (Kartal, 1978) bu varsayım doğrulanmıştır. Ancak Ersoy (1985)'un çalışmasının diğer göç çalışmalarından bir farkı kırdan kente göçü değil, aynı zamanda kentten kente göçü de ele almasıdır. Ersoy (1985)'un örnekleme içerisinde kırdan kente göç edenler olduğu gibi, Çorum ili İskilip ilçe merkezinden Ankara'ya göç edenler de bulunmaktadır. Örneklemin bu şekilde seçilmesi aslında, Türkiye örneğinde gerçekleşen göç sürecinde 1950 ve 1960'lı yıllardan farklı olarak kentten kente göçlerin de fark edilir seviyeye ulaştığını göstermektedir. Çalışmanın başında verilen varsayımlar çalışma boyunca sınanmıştır. Buna göre, ilk olarak göçmen nüfusun yaşının 20-44 yaş grubu aralığında yoğunluk gösterdiğini saptanmış ve göç edenlerin %68'i göç nedeni olarak ekonomik sıkıntıyı göstermişlerdir. Bu bağlamda kişilerin yaşamında emek verimliliği açısından en verimli kabul edilebilecek yaşta göç ettikleri ve bu durumun göç veren yerleşmenin önemli bir kaynağını göç aracılığı ile kente aktarılmış olduğu sonucu çıkarılmaktadır (Ersoy, 1985: 24). Ayrıca göç eden kitlenin eğitimsiz olduğuna dair hâkim olan bir ön yargının doğru olmadığı, eğitim seviyesi arttıkça göç etme eğiliminin arttığı ve göç edenlerin eğitim seviyesinin göç ettikleri yerin üzerinde olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Ersoy, 1985: 32). Bunların sonucunda Ersoy (1985: 49) göç eden kitlenin özellikleri bakımından marjinal olmadığını ve yaptığı incelemede de marjinal sektörde çalışanların oranının düşük olduğu sonucuna varmıştır. Bu bulgu 1980 öncesi yapılan çalışmalardan farklıdır ve kırdan kente göç eden nüfusun 1970 sonrası, marjinallikten uzaklaşarak çevre işlerde çalışmaya başladığını öne süren T. Şenyapılı (1981)'nin bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bu durum, kentte kalış süresine bağlı olarak, göç eden kitlenin yaşadığı yapısal ve toplumsal değişimi göstermektedir. Araştırmanın üçüncü bölümünde göçmen nüfusun ekonomik özelliklerini inceleyen Ersoy (1985: 51-84), İskilip'teki tarım dışı üretim faaliyetlerinin hemen tümünün ya kapitalizm öncesi ya da geçiş niteliğindeki tarzlarda üretimin yapıldığı birimler olduğunu saptamış ve buna bağlı olarak Ankara'ya göç eden göçmenlerin çalışmış oldukları üretim birimlerini

tespit etmiştir. Ankara'ya yerleşen İskilipli hane başkanlarının yarıya yakınının vasıflı işçi veya teknisyen olarak çalıştıklarını, buna bağlı olarak göçün emeğin salt mekânsal bir yer değiştirme olmadığı, aynı zamanda çalışılan işin niteliğinin de değiştiğini tespit etmiştir. Ayrıca, Ankara'ya yerleşen bu nüfusun sürekli düşey yönde bir devingenliği bulunmaktadır. Ersoy (1985: 126) kırdan kente göç edenlerin %80'inin akraba, hemşeri veya arkadaş yardımı gördüklerini, ancak bir yıla kadar uzayabilen bir süre için akraba veya arkadaş yanında kalanların oranı %40 dolayında iken, 1971-1979 yılları arasında göç edenlerde aynı oranın % 9.5'e düştüğünü belirtmektedir.

Daha önceki yıllarda yapılmış olan çalışmalarda çok kısa bir şekilde değinilen ve ilk kez Kıray (1975)'ın çalışmasında irdelenen metropoliten kent olgusu anakent kavramı olarak 1985 yılında Ruşen Keleş tarafından yapılan *Türkiye'de Anakent Yönetimi* ve aynı yıl Ali Erkan Eke tarafından yapılan *Anakent Yönetimi ve Yönetimler Arası İlişkiler: Batı Deneyimi ve Türkiye* başlıklı çalışmalarda da irdelenmiştir. Keleş (1985: 69) çalışmasında Türkiye'nin hızla kentleşen bir ülke olduğunu ve Türkiye'nin kentleşmesinin temel özelliklerinin nüfusun artan oranlarda küçük ve orta büyüklükteki kentlerde değil en büyük kentlerde yığılması olduğunu ve bu durumun bölgeler arası eşitsizliği ortaya çıkardığını söylemektedir. Ayrıca kentlerle kırsal alanlar ve aynı şekilde kentleri içinde ortaya çıkan çelişki ve farklılıkları da vurgulamaktadır. Yazara göre (Keleş, 1985: 70-71) anakent yönetimine dört sebepten dolayı gereksinme duyulmaktadır. Nüfusun ve ekonomik etkinliklerin anakentlerde giderek daha çok yığılması aynı zamanda bu kentlerin çevresinde de çok sayıda yerleşim yerinin doğmasına yol açmıştır. Bu küçük kentlerin ekonomisi ve hizmet alımı açısından düzenlemeye ihtiyaç vardır. İkinci olarak her kamu hizmeti farklı yönetim kademelerinde ele alındığı takdirde daha etkin bir biçimde görülebilir. Üçüncü olarak anakent alanlarında yerel yönetimlerin gelir sistemlerine büyük yönetimlerin daha büyük pay almaları açısından esneklik getirilmelidir. Son olarak kentler arası ortaya çıkan dengesiz yapı anakent alanlarında özel yönetim örgütleri kurmayı ve geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Çalışma içerisinde anakent yönetim modellerini ve kısa tarihsel gelişimini inceleyen Keleş (1985), sonuç olarak Türkiye'de anakent düzenlemesinin geniş çaptaki vatandaş kitlesine yaşadığı yerleşme biriminin belediye başkanını seçmek, yerel meclisleri onlara üyeler seçerek oluşturmak, bu meclislere üye olarak seçilebilmek ve birçok küçük çaptaki yerel hizmetin görülmesini, anakent belediyesine ya da merkezi yönetime başvurmaya gerek kalmaksızın gerçekleştirme olanağı verdiğini ortaya

koymaktadır. Bu bağlamda yeni sistemin halkın kendine güvenini arttıran, yerel yönetimleri demokratikleştirme şansı ve siyasal iktidar merkezileşmekten uzaklaştırma umudu taşıyan bir düzenleme gibi gözüktüğünü ifade etmektedir (Keleş, 1985: 82). Eke (1985: 41-43) ise çalışmasında anakentin çağdaş bir kavram olduğunu bir merkez ya da çekirdek kent ve bunun çevresinde çok sayıda yerleşim alanlarının bulunduğunu, çevrede yaşayanların çekirdek kentte çalıştığını, yine çekirdek kentin her tür kültürel, ekonomik ve profesyonel olanaklarını serbestçe kullandığını ifade etmektedir. Eke (1985) çalışmasında anakentin yönetsel sorunlarını ortaya koymuş, diğer ülkelerdeki uygulama biçimlerini incelemiş ve Türkiye'deki gelişim sürecini anlatmıştır. Sonuç olarak yazar (Eke, 1985: 62), gelişimin merkezin planlayıcı, düzenleyici ve denetleyici bir konuma kavuşması, yerel yönetimlerin ise farklı bir anlam kazanan özerklik ve yerel demokrasi anlayışı içinde uygulayıcı kuruluşlar olarak etkinliklerini sürdürmeleri yönünde olduğunu belirtir. İlişkilerin ise karşılıklı bağımlılık ve etkileşime dayanan süreçler yoluyla merkezi planlama gereği ve yerel demokrasini bağdaştırılması yönünde ilerlediğini söyler. Yazarın (Eke, 1985) bu ifadelerinde 1980 sonrası değişen iktisadi politikalar karşısında yerel yönetimlerin artan rolünü görmekteyiz.

1980-1990 arası yapılmış olan çalışmalardan burada ele alınacak son çalışma 1988 yılında Yusuf Balcı tarafından yapılmış olan *Türkiye'de Konut Sorunu* isimli çalışmadır. Balcı (1988: 298) çalışmasında nüfusu hızla artan ve kentleşen Türkiye'de konut miktarının yanında konutların niteliği ve kalitesinin de ihtiyaçlara cevap vermediğini söylemektedir ve bu bağlamda konut sorununu iki başlık halinde ele almış, sorunu hem konut açığı hem de konutların niteliği bakımından incelemiştir. Balcı (1988: 299), istatistiklerden faydalanarak Türkiye'nin şehir nüfusu artış hızını dikkate alarak yıllık konut ihtiyacını saptamış ve bu rakamın ruhsat alınan inşaat sayısına göre yüksek olduğunu ve konut açığı bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak burada yalnızca ruhsat alınan yapılar göz önüne alınarak bir hesaplama yapılmıştır, ancak ilgili dönemde gecekondular gibi yaygın olan ruhsatsız yapılar değerlendirilmemiş ve objektif sonuçtan uzak kalınmıştır. Çalışmada kırdan kente göç eden ve gecekondulara yerleşen insanlarla ilgili bazı tespitler yapılmıştır. Çalışmada açıkça gecekondular ve gecekondulara bir tepki hissedilmektedir. Belediyelerin seyyar satıcılara göz yumması sonucu kentlerde rahatça çalışma imkânı bulan bu marjinal sektör çalışanlarının, birçok vasıflı ücretli çalışanlardan daha fazla gelir elde ettiklerini ve bununla beraber devlete vergi de vermedikleri (Balcı, 1988: 301), ayrıca zaten fazla gelir elde eden bu kesimin,

çoğunlukla gecekonducularda yaşayarak büyük şehirlerin en büyük hayat maliyeti olan kiradan kurtuldukları ifade edilmektedir. Konutların niteliği başlığı altında ise, konut standartlarına uymayan gecekonducularda yaşayan ve gelir yetersizliğinin diğer boyutlarından etkilenen bu kişilerin çalışma hayatında yeterince verimli olamadıkları gibi sosyal bakımdan topluma ve çevreye kolayca uyum da gösteremedikleri söylenmektedir (Balcı, 1988: 304). Böylece ortaya bir kültür şoku çıktığı ve sosyal denetimin de kaybolmasıyla ahlaki sapmalar, içki, uyuşturucu ve kumar gibi bağımlılıkların ortaya çıktığı sonucuna varılmaktadır (Balcı, 1988: 305). Sonuç olarak Balcı (1988: 306)'ya göre kolayca kentlileşemeyen bu insanlar olumlu tarafları kaybolmuş ve bozulmuş tarzda kentleri köyleştirmektedirler. Aslında konut sorunuyla ilgilenen bu çalışma konut sorununa diğer çalışmalardan çok farklı çözümler sunmamakla beraber, yapılan araştırmalar neticesinde kentleşme alanyazınında farklı bir yeri olması gerektiği tespit edilmiştir. Gecekonducuların ahlaki çöküntü mekânları olduğunu gösteren ve sanki gecekonducularda yaşayanların refah düzeyi kent soylulara karşı görece daha yüksekmiş gibi ifadeler kullanan bu çalışma, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren gecekonducularda ortaya çıkan politik ve örgütlü hareketlere bir tepki niteliği taşımaktadır.

4.3.2. 1990'dan Günümüze Yapılan Araştırmalar

1990 sonrası incelenecek çalışmalardan ilki daha önceki onyıllarda da yoğun olarak çalışılan gecekondu sorununu irdeleyen bir araştırmadır. İstiklal Alpar ve Samira Yener tarafından 1991 yılında yapılan *Gecekondu Araştırması*'nda kentleşme olgusunun doğmasına yol açan sebepler olarak Kartal (1978) tarafından ortaya konan sebepler aynen verilmiştir. Buna göre tarıma yeni teknolojinin girişi, entansif tarım, toprak yetersizliği ve mirasla parçalanması, hızlı nüfus artışı ve yaşam biçiminin sınırlılığı, kentlerin iş yönünden çekiciliği, haberleşme ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler kentleşmenin sebepleri olarak gösterilmiştir (Alpar, Yener, 1991: 1). Çalışmada gecekondu ve gecekonduculuların yıllar itibariyle geçirdiği dönüşümler ise dört dönemde incelenmiş, 1945-1950 arası dönem gecekondu ailesini marjinal işlevleri açısından değerlendirilmiş, 1950-1960 dönemini ise gecekondu ailesinin marjinal olmayan ekonomik statü kazanmasının mekânsal etkileri açısından ele alınmış, 1960-1970 döneminde gecekondu ailesinin tüketici işlevi kazandığı ve 1970-1980 döneminde

ise gecekonduların ailesinin küçük çaplı toprak spekülasyonuna geçişi ortaya konmuştur (Alpar, Yener, 1991: 6-9). Çalışma temel olarak durum tespiti yaparak, gecekonduların fiziksel ve gecekonduların sosyo-ekonomik özelliklerini, düşünce, tutum ve davranış kalıplarındaki değişimleri ve şehirleşme eğilimini tespit etmeyi amaçlamıştır (Alpar, Yener, 1991: 20). Bu amaca bağlı olarak, kentte kalış süresi arttıkça kentlileşmenin arttığı, kırsal kesimle ilişkisi olanların kentle bütünleşmesinin geciktiği, gecekonduların yalnızca göçmenlerin değil aynı zamanda orta gelirli olanların da barınma ihtiyacını karşılayan mekânlar olduğu, kent hayatı ile bütünleşme ile düşünce ve davranış yönünden bütünleşmenin, şehirde kalış süresi, eğitim düzeyi, istihdam biçimi ve gelir düzeyi ile ilişkili olduğu, devingenliğin yatay olduğu, şehir hizmetlerine ulaşılabilirliğin artmasının şehre uyumu kolaylaştırdığı, gecekonduların pahalı bir konutlandırma biçimi olduğu, kentsel hizmetlerin yetersiz olduğu varsayımları sınanmıştır (Alpar, Yener, 1991: 21). Araştırmanın varsayımları kentleşme alan yazınında daha önceden yapılmış Ö.Şenyapılı (1978), T.Şenyapılı (1981), Kartal (1983b)'in çalışmalarındaki varsayımlar ile benzerlik göstermektedir. Bu amaç ve varsayımlar bağlamında Ankara, İzmir ve İstanbul'daki gecekondular mahalleri arasından toplam 5200 hane çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Bu örneklem içerisinde yapılan çalışmada kentsel yaşama en yoğun katılımın tüketim yoluyla olduğu tespit edilmiştir. Yazara göre (Alpar, Yener, 1991: 98) kent ve kır yaşamı arasındaki en keskin ve güçlü ayrım kent yaşamında konuta eklenen mallarda izlenir ve taksitle alışveriş gecekonduların tüketici işlevini gerçekleştirmesinde en önemli araçtır. Göçmen bir yandan gelirini zorlayarak girdiği tüketim pazarının genişletilmesine neden olurken öte yandan bu pazarlarda üretici ve dağıtıcı işlevini görür. Alpar ve Yener (1991: 127) gecekonduları kırdan kente göçenlerin en önemli varlıkların taşıyıcısı olarak görür. Gecekonduların oturacakları bir konuta sahip olduktan sonra bile tasarruf etme, tasarruflarını değerlendirme ve spekülasyon amaçlı gecekondular yapma eğilimlerinin yüksek olduğunu değerlendirmişlerdir. Gecekonduların kat miktarlarını incelediklerinde İstanbul'daki gecekonduların %48,6'sı, Ankara'dakilerin %23,3'ünün, İzmir'dekilerin ise %41,2'sinin iki veya daha çok katlı yapılar olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Alpar, Yener, 1991: 107). Kiracılık oranlarının ise İstanbul'da %32,67, Ankara'da %28,5, İzmir'de ise %27,7 olduğu sonucuyla karşılaştırılmıştır (Alpar, Yener, 1991: 108). Bu durum yazarların yatırım ya da spekülatif amaçlı gecekondular yapıldığı bulgusunu onaylamaktadır. Sonuç olarak Alpar ve Yener (1991: 130) başlangıçtan beri gecekondular

alternatif modellerinin başarılı olmadığını, bunun en büyük sebebinin gecekondulunun sosyo-ekonomik yapısına uygun konut modeli geliştirilmemiş olmasından kaynaklandığını söylemektedirler. Onlara göre, gecekondulunun gecekondu tercihi yalnızca maliyetinin düşük olmasından kaynaklanmamaktadır, diğer sosyo-ekonomik faktörler de bu tercihte etkili olmaktadır. Burada varılan sonuç açıkça ifade edilmemesine rağmen, kentsel mekânların sınıfsal çelişkilerin de mekânı olduğudur. Toplumsal sınıfsal mekânda ayrılmış, ait oldukları sosyo-ekonomik duruma göre örgütlenmişlerdir.

1993 yılında İsmail Kılınç tarafından yapılan *Türkiye’de Kentleşmenin Özellikleri* isimli makalede öncelikle kentleşme olgusunu dünya genelinde incelenmiş, daha sonra Türkiye’deki kentleşmenin özellikleri kent tanımlarından hareketle, kent gruplarına ve bölgesel dağılımına göre incelenmiştir. Kılınç (1993: 148) kentsel büyümeyi çağdaşlık olarak görür ve bu çağdaşlığa koşut olarak kentin ekonomik örgütlenme sisteminin de yeni olduğunu söylemektedir. Dünya genelinde kentsel büyümenin iki önemli aşamada gerçekleştiği, bunlardan birincisinin 1850-1900 yılları arasında, ikincisinin ise 1950-1970 yılları arasında gerçekleştiği ifade edilmiştir (Kılınç, 1993: 148). Yazar (Kılınç, 1993: 148) ilk dönemki kentleşmenin “gelişmiş ülkeler”de gerçekleştiğini bildirir ve bu sürece sanayisel kentleşme adını verir. İkinci dönemki kentleşmenin ise “gelişmekte olan ülkeler”de gerçekleştiğini belirtir ve buna da kentsel enflasyon adını verir. Artış oranları incelendiğinde 1950-1970 arası gelişmekte olan ülkelere gerçekleşen kentleşme hızı, 1850-1900 yılları arasında gelişmiş ülkelere yaşanan kentleşme deneyiminden oldukça yüksektir (Kılınç, 1993: 149-150). Bu gruplandırmada gelişmekte olan ülkelere dâhil olan Türkiye örneğinde ise, batı ekonomileri ile bütünleşme sonucunda (Kılınç, 1993: 153) en kentleşmiş bölgeler olarak batıdaki bölgeler görülür. Yazar (Kılınç, 1993: 162) bu durumu sanayileşme ile kentleşme arasındaki ilişkiye kanıt olarak görür.

1993 yılında Tuncer Kocaman ve Sema Bayazıt tarafından yapılan *Türkiye’de İçgöçler ve Göç edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri* başlıklı çalışmada genel olarak Türkiye’de yaşanan göç deneyimi ele alınmış ve verilere nüfus sayımlarından elde edilerek derlenmiştir. Göç alan illerin tamamının batıda yer alan sosyo ekonomik yönden gelişmiş iller olduğu, buna karşılık göç veren illerin Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde bulunduğu ortaya konmuştur (Kocaman, Bayazıt, 1993: 8).

Çalışmada genel olarak metropollerin göç çekim merkezleri olma niteliklerini muhafaza ettikleri, ancak metropollerin son dönemlerde belli bir doyum noktasına ulaşmış olmaları nedeniyle çevre illerin ve sanayi merkezlerinin göç çekim merkezleri haline dönüştükleri ifade edilmiştir (Kocaman, Bayazıt, 1993: 39).

1996 yılında Sema Erder tarafından yapılan *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye* başlıklı çalışmada göçmenlerin kentte geçirdikleri süre içerisinde hem kendilerinin değiştiğini, hem de kenti değiştirdiklerini, kentin iş piyasasının, konut piyasasının, yerel siyaset yapısı ile kentsel kurumların bu değişimden etkilendiği ortaya konmuştur. Bu bakımdan Ümraniye örneği üzerinden yerel politik karar ve eylemlerin hangi toplumsal kesimler açısından devingenlik, hangi toplumsal kesimler açısından dışlanma anlamına geldiği sorgulanmış ve karmaşık bir iş piyasasının olduğu kentsel alanlarda, toplumsal tabakalaşmanın konut piyasasıyla ilişkisine ve özellikle yerel politikanın bu oluşumdaki rolüne dikkat çekmek hedeflenmiştir (Erder, 1996: 23). Yazar (Erder, 1996: 83) kentleşmeyi Castells'e atıfta bulunarak toplumsal tüketimin mekânı olan kent topraklarının üretilme süreci olarak tanımlamıştır. Araştırmanın yapıldığı bölge Kıray (2007)'in saçaklanma olarak adlandırdığı, eski bir yerleşmenin çekirdeği etrafında, kent hukuku dışında kentleşme sürecinin yaşandığı bir bölge olarak tanımlanmıştır (Erder, 1996: 84). Çalışmanın birinci bölümünde kente göç eden grupların yerleştikleri alanlarda var olan kentsel kamusal alanın sunduğu olanaklar, bu ortamın örgütlenme biçimi ve oluşturduğu ilişki ağları incelenmiştir. Kent hukuku dışında kalan, kuralların gizil mekanizmalar tarafından belirlendiği bir bölge olan Ümraniye'de ortaya çıkan ticarileşmiş enformel konut piyasası kuralları içerisinde oluşan kentsel alanların, söz konusu alana özgü kuralların, yöneticilerin ve ilişki kanallarının üretildiği, düşük yaşam standardına sahip, içinde yaşayanların taleplerini gizil ya da açık ancak genellikle çatışmalı ve sert olarak ifade etmelerini zorunlu kılan bir kentsel ortam yarattığı ortaya konmuştur (Erder, 1996: 87). Çalışmanın ikinci bölümünde ise kurucu belediye kurumunun ve yerel karar vericilerin ilişki ağları, aldıkları kararlar ve yaptıkları uygulamaları irdelenmiştir. Bu bölümde, yerel karar vericilerin kurucu belediyecilik anlayışıyla bir taraftan mülkiyet hakları ve toplumsal ilişki ağlarının kurulmasını sağlayarak bölgede yaşayanların yerleşikleşmesini ve yerel olanın kurulmasını sağlamakta, diğer taraftan yapılan uygulamalarla bu alanları orta sınıf konut alanları haline dönüştürdüğü sonucuna varılmıştır (Erder, 1996: 159). Üçüncü bölümde ise kente göç edenlerin ilişki ağları ve devingenlik kanalları

incelenmiştir. Bu bölümde görüşme yapılan haneler devingenlik yapmış ya da yapma potansiyeline sahip ‘yükselenler’, kendi konumlarını korumakla uğraşan ‘izole küçük orta sınıflar’ ve üçüncü olarak da ‘yerleşikleşen yoksullar’ olarak gruplandırılmışlardır. Yükselen haneler genelde yerel politik ilişki ağlarının içinde yer alan ve kuruluş sürecinde konut piyasasının genişlemesi ve ticarileşmesi sürecinde aktif rol almış aileler ya da konut piyasasının dışında olduğu halde iş piyasası içinde yükselen hanelerdir. İkinci grup ise konut ihtiyacını formel ya da enformel piyasadan yalnızca kullanım amacıyla karşılayan haneler olarak tanımlanmıştır. Üçüncü grupta ise özellikle son zamanlarda Türkiye’nin doğusundan göç eden haneler yer almaktadır. Sonuç olarak çalışmada kentte konut üretim sürecinde yer alan aktörlerin değiştiğini ve sermayenin kârlılığı yüksek olan bu alana girdiği belirtilmiştir (Erder, 1996: 299). Ayrıca akrabalık ve hemşerilik gibi dayanışma ilişkilerinin zamanla hiyerarşik biçimde güce dönüştüğü ortaya konmuştur (Erder, 1996: 304).

Erder’in 1997 yılında yapmış olduğu *Kentsel Gerilim* başlıklı çalışma ise ilgili dönemde göçün yerleşme biçiminin yarattığı kentsel eşitsizliklerden kaynaklanan kentsel gerilimleri irdeleyen bir çalışmadır. Erder (2002: 25)’e göre; kentsel hareketler, toplumlardaki grupların üretim ilişkilerindeki eşitsiz konumlarından kaynaklanan sınıfsal hareketlerden farklıdır. Erder (2002: 28) tarım toplumlarında yerel farklılıkların, yerelliğin yaygın yaşam biçimi olduğunu, ancak ileri sanayi toplumlarında da tüm yerleşmelerin mevcut olan kurumsal olanaklara eşit mesafede olabilmemesi sağlanamadığı için yerel olanın yeniden kurulması ya da sürmesi durumunun mevcut olduğunu belirtmektedir. Buna bağlı olarak da kentlerde kendi içinde farklılaşmış, birbirinden niteliksel olarak farklılıklar gösteren topluluklardan oluştuğu, kent içindeki olanaklara her bir yerleşimin farklı mesafelerde olduğu ve bir anlamda kent içinde bu grupların kaynaklara ulaşmak için yarıştığını ifade etmektedir (Erder, 2002: 30). Bu ortamda yaygın olarak gözlenen enformel iş piyasası ve köylü göçünün yaşandığı kentsel alanlardaki dayanışmacı ilişkilere yönelik yapılan çözümlenmelerde, bu ortamın yarattığı kentsel gerilim konuları üzerinde yeteri kadar durulmadığını iddia etmektedir (Erder, 2002: 39). Erder (2002: 42-43)’e göre bu enformel ilişkiler, enformel dayanışma, enformel iş yapma, enformel çalışma gibi uyum sağlayıcı, bazı krizleri ve sorunları çözücü nitelik taşıyabileceği gibi, bazı durumlarda yarışmacı, hatta çatışmacı niteliğe de bürünebilir. Bu hareketler, çok kültürlü toplumlarda eşitsizliklerle karşılaşan grupların sistematik olarak aynı kültür grubuna mensup olmaları durumunda, etnik ilişkiler ve

etnik hareketler haline dönüşmesi söz konusu olabilmektedir. Burada kastedilen, kırdan kente göç edenlerin kentte tutunabilme adına oluşturdukları hemşehrilik gibi mekanizmalar süreç içerisinde etnik gruplaşmalar haline dönüşerek daha çatışmacı bir hal aldığıdır. Göçün sayısal olarak, yerleşik nüfusa göre az olduğu durumlarda kentteki kurumların ve ilişki ağlarının yapısal olarak etkilenmeden göç eden nüfusu emmesi ya da gettolarda olduğu gibi izole etmesi durumu yaşanmaktadır. Ancak Türkiye ve benzer ülkeler örneğinde bu durum daha farklı yaşanmakta ve göç eden gruplar kentsel yapıyı ve yerleşik kurumları büyük ölçüde değiştirmektedir. Bu kuramsal çerçevede bağlamında, çalışmanın temel varsayımı Türkiye'nin büyük kentlerinde varolan gerilimli ortamın önemli nedenlerinden birinin bu kentlere yerleşen grupların yerleşme biçimleri olduğudur. Erder (2002: 51)'e göre Türkiye kentlerine enformel kanallarla yerleşmiş olan grupların kentle eklemlenme istekleri karşısında kentsel kurumların yetersizliği ve kentteki kaynakların kıtlığı da bu gerilimi artırıcı bir rol oynamaktadır. Çalışma boyunca varsayımların sınanacağı alan olarak İstanbul'un Pendik ilçesi seçilmiştir. Yazar alan seçimi yaparken, Gazi Mahallesi gibi konjonktürel olarak kentsel hareketlerin belirli bir biçiminin gündemde olduğu ve bu nedenle gündelik yaşamın olağan dışı koşullarda olduğu bir yer seçilmemiş, İstanbul'un bir banliyösü olan ve yerleşik kentsel kurumlara ve yerleşik bir kentli orta sınıfa sahip olan Pendik seçilmiştir. Araştırmanın uygulaması esnasında Pendik'teki temel bölünme ekseninin E5 karayolu tarafından belirlendiği tespit edilmiş ve görüşmeler bu iki tabakada gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın oluşumu sırasındaki bulgular sayesinde saptanan alt gerilim konuları ve temalar konut sınıfları, etnik-dinsel farklılık, gönüllü-zorunlu göç, kuşak çatışması olmuştur. Araştırmanın bulgularına göre, Türkiye'de kentsel gerilimin önemli bir kesimi, yeni kentsel alanların, kent hukuku dışında üretilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, temel gerilim konuları, kent içinde oluşan yeni alanların formel kentsel sistemle eklemlenme istekleri etrafında odaklanmaktadır (Erder, 2002: 167). Bunun dışında, yerel ortak yaşamın düzenlenmesiyle ilgili birçok sorunun çözülmemesi nedeniyle cemaatlere bırakılan konuların artmasıyla ortaya çıkan gerilimler, özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan kaynaklanan Kürt göçünün 1990'lardan sonra zorunlu göç niteliği kazanmasından kaynaklanan gerilimler ve bu alanlara yerleşen birinci neslin kentsel deneyimi ve sosyalizasyon sürecini bu alanlarda geçiren çocuk ve gençlerin kentsel deneyimi arasındaki farktan doğan gerilimler olmak üzere üç gerilim eksenini tespit edilmiştir (Erder, 2002: 177). Sonuç olarak kent hukuku dışında oluşan

alanlarda ortaya çıkan ilişkiler ilk yerleşilen döneme göre değişim göstermektedir. Buna bağlı olarak kentsel gerilimler de zamanla farklı boyutlar kazanma eğilimi göstermektedirler. Zamanla etnik gruplaşmaların ne yönde gelişeceği alınacak yerel üstü kararlarla ve bu kararların yerel eğilimlerle etkileşimi neticesinde ortaya çıkacaktır (Erder, 2002: 180).

20-21-22 Kasım 1996 tarihinde Mersin’de yapılan II. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde “Toplum ve Göç” başlığı altında çalışmalar yapılmıştır. Göçün birçok farklı açıdan irdelendiği bu kongrede çalışmalar yoğunlukla Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinden yaşanan göç olgusu üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda kültürel kimlik, Doğu-Güneydoğu Anadolu ve Göç, Güneydoğu Anadolu ve Göç başlıkları altında da oturumlar düzenlenmiştir. Bu çalışmalarda farklı oturumlarda Türkiye’deki etnik kimlik ve gruplar ortaya konmuş ve göçle olan ilişkileri irdelenmiştir. Ayrıca, zorunlu göçün ortaya çıkardığı sonuçlara ilişkin sosyolojik çözümler yapılmıştır. Kimlik, Erhan (1997: 241)’a göre bir adlandırmadır ve ortama, koşullara bağlı olarak oluşur, biçimlenir; o koşullar değiştikçe de değişir, yeniden üretilir. Bu çalışmalarda göçle oluşan tabii dayanışma mekanizmalar sonucunda kentin bazı semtlerinde etnik yoğunlaşmaların yaşandığı, emek ve mal pazarının etnik gruplar arasında rekabet alanı olması ise kentlerde çatışmayı arttırdığı ortaya konmuştur (Ayata, 1997: 227). Bu bakımdan yaşanan süreç 1980 öncesinde olduğu gibi kentte tutunma aracı olarak kullanılan hemşehrilik mekanizmasından farklı değildir. Sürecin 1980 öncesinden farkı zorunlu olarak nüfusun yerinden edilmesidir. 1980 öncesi göç edenlerin uzun yıllar kırla ilişkilerini sürdürmelerinden farklı olarak, istemeden, ani bir şekilde gerçekleşen zorunlu göç olgusu ile geride kalan ev, tarla, hayvan gibi mallarla ilişki tamamen koparılmış durumdadır. Göktürk (1997: 365) tarafından yapılan çalışmada geride mallarını bırakan hanelerin yaklaşık %86’sının geride bıraktıkları mallarla bir ilişkisinin kalmadığı sonucuna varılmıştır.

1999 yılında Tarih Vakfı tarafından yayımlanan *75 Yılda Köylerden Şehirlere* isimli çalışma içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan o güne kadar kırsal alandaki toplumsal gelişme, tarım ve toprak politikaları, köylü ve köycülük politikaları ve son olarak son 50 yılda Türkiye’yi yaşamış olduğu göç deneyimi farklı kişiler tarafından yapılmış makalelerde incelenmiştir. Kitapta göçü ana konu olarak ele alan çalışmaları genel olarak göçü irdeleyen çalışmalar ve o günlerde bir sorun olarak ortaya

çıkması olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göçü irdeleyen çalışmalar olarak ikiye ayırabiliriz. İçduygu ve Sirkeci (1999a: 249), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri* başlıklı çalışmalarında Türkiye'de içgöçe ilişkin herhangi bir açıklama girişiminin hareket noktası olarak ekonomik kalkınma, sanayileşme ve modernleşme üçlüsünden birini seçmek zorunda olduğunu söylemektedirler. Ayrıca çalışmada Türkiye'den göç, Türkiye'ye göç ve transit göç olguları da incelenmiştir. Sonuç olarak ise çevre ülkelerdeki bunalımlar devam ettiği sürece Türkiye'ye göçün devam edeceğini, içgöçün ise işgücü pazarı açısından düşünülerek daha çok kentlerden kentlere olacağı ve özellikle Güney Marmara ve Çukurova bölgelerine yöneleceğini ifade etmektedirler (İçduygu, Sirkeci, 1999a: 267). İçduygu ve Sirkeci (1999b)'nin aynı kitapta yer alan *Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği* isimli çalışmasında ise 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesinde Türkiye'ye gelmiş olan bir aile anlatılmaktadır. Ailenin yaşamış olduğu göç olgusu, Türkiye'de gerçekleşmiş olan göç süreçleri üzerinden anlatılmıştır. *75 Yılda Köylerden Şehirlere* isimli kitapta yer alan çalışmalardan biri de Akşit ve Akçay tarafından yapılmış olan *Gap Bölgesinde Nüfus Hareketleri* başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Gap bölgesinde yaşayan nüfusun son yıllarda hızlanan sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümler sonucu değişebilecek konumu, yer değiştirme niyetleri, halen Gap dışı bir bölgeye sürekli olarak göç etmiş bulunanların geriye dönüş olasılığı ve bölgeye yapabilecekleri katkıların yanı sıra bütün bunlara ilişkin beklentileri ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman ve Mardin, Çukurova bölgesi ve İzmir ile İstanbul'da Gap bölgesinden göç edenlerin oluşturdukları mahalleler çalışmanın alanı olarak belirlenmiş ve yaklaşık 2800 civarında beş farklı tip anket uygulanmıştır (Akşit, Akçay, 1999: 323). Çalışma boyunca dikkat çeken noktalar; köylü hane reislerinden kent yaşamı ile köy yaşamı arasında tercih yapmaları istendiğinde yüzde 57'sinin köyde, yüzde 35'inin ise kentte yaşamak istediğini belirtmesidir. Yazarlar bu durumu geçim sıkıntısı ve işsizliğin hem kent hem de köyde yüksek olmasına rağmen, geçim rahatlığı ve masraf azlığı gibi öğelerin köyde daha yüksek olmasına bağlamaktadırlar (Akşit, Akçay, 1999: 327). Buna ek olarak çocuklarının köyde mi yoksa kentte mi yaşamalarını istedikleri sorusuna yüzde 81 oranında kent yanıtı verilmiştir. Yazarlar bu durumu ise geniş bir oranda modernleşme çerçevesinin yerleşmişliğine ve yalnızca ekonomik değil, sosyal sınıf atlama gibi kent kaynaklı

ideolojilerin kırdaki da egemen hale geldiği şeklinde yorumlamaktadırlar. Ayrıca kırsal alanın bir üretim alanı olarak değil, bir sosyal varoluş olarak reddedildiğini iddia ederler (Akşit, Akçay, 1999: 328). Yazarların bu tespiti kır-kent nüfus organizasyonuna ekonomik gerçeklerden uzak, oldukça romantik bir bakış açısı getirmektedir. Çalışmanın sonuç kısmında ise ilgili bölgenin ulusal ve uluslararası pazarla ve merkezi devletle bütünleşmesi ile birlikte, bölgeye modern üretim, ulaşım ve haberleşme teknolojilerinin girmesi; köylerde ve diğer kırsal alanlarda büyük toprak sahipliğinin ve aşiret reisliğinin çözülmesine ve köylerde topraksızların yanında, küçük ve orta çiftçilerin ortaya çıkmasına yol açtığı söylenmektedir (Akşit, Akçay, 1999: 332). Yapılan bu tespit şimdiye kadar ortaya konan çalışmalarda yapılan tespitlerin aksi bir yorum getirmektedir. Bilinen ve tespit edilen durum bunun tam tersidir ve kırlarda yaşanan kapitalist dönüşüm küçük köylülüğü ortadan kaldırmış ve toprakların tekellerde toplanmasına sebep olmuştur.

2000 yılında Necati Bozkurt tarafından yapılan *Denizi Kurutmak: Düünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası* isimli çalışmada Kürtlerin yaşadığı coğrafyada tarihsel süreç içerisinde uygulanan zorunlu göç politikaları inceleniyor ve bu çizgide Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki süreç daha detaylı bir şekilde ortaya konuyor. Ayrıca kitabın sonunda 1997 yılında TBMM Göç Komisyonu'nun ve 1998 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi'nin hazırladığı raporlar bulunuyor. Bozkurt (2000: 7) tarihsel süreç içerisinde ilk olarak zorunlu göçün MÖ 700-600 yılları arasında Asur İmparatorluğu tarafından Mezopotamya'da yenilen halkların ya da kavimlerin, yerlerinden yurtlarından koparılıp sürgüne gönderilmesi, sürülenlerin yerine, ülkenin diğer bölgelerinden getirilen insanların yerleştirilmesi olarak uygulandığını ifade etmektedir. Yazar (Bozkurt, 2000: 8) Osmanlı sultanlarının yaptıkları ıslahatların bedelini Kürtlere ödettiğini iddia etmektedir. Buna göre 1856 yılında toprak kararnamesi çıktıktan sonra toprak mülkiyetindeki yeni düzenlemeler Kürt prensliklerinin tasfiye edilmesiyle birlikte gerçekleşince, toplumsal ve siyasal açıdan Kürtler, özellikle de köylü yığınları ve göçebe Kürt aşiretleri arasında isyanlar çıkmasına sebep olmuştur. Bu başkaldırıların ardından da tehcir ve tedip uygulamaları başlamıştır.

Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu tarafından ilk baskısı 2001 yılında yapılan *Nöbetleşe Yoksulluk* isimli çalışma 1980 sonrası dönemde kent yoksullarının varlıklarını

sürdürme biçimlerini ve bu uğurda geliştirdikleri stratejileri anlamayı temel ilgi konusu olarak belirlemiştir (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 38). Yazarlar (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 40), kent yoksullarını homojen bir grup olarak görmeyip, tam tersine özellikle 1980 sonrası dönemde kentli yoksulları kendi içinde ayrışma potansiyeli edinmiş bir kesim olarak tanımlarlar ve bu bağlamda bu kesim içerisindeki ayrışma dinamiklerini anlamak ve bunun üzerine kurulu eşitsiz güç ilişkilerinin doğasını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadırlar. *Nöbetleşe yoksulluk* olarak adlandırdıkları kavramı da bu eşitsiz güç ilişkileri temelinde, kentli yoksul kesim içinde bir grubun diğerleri üzerinden zenginleşmesini, refahını arttırmasını betimlemektedir. Işık ve Pınarcıoğlu (2003: 40)'na göre kent yoksulları arasında kurulan bir ortaklık olarak görülen *nöbetleşe yoksulluk* sisteminin özellikleri arasında, her seferinde arsa ve konut piyasasında kurulan ilişkilere dayanması, çoğu kez iş piyasasında kurulu olan, özellikle hemşehrilik esaslı ilişkilerle eklenmesi, bu piyasalarda yaratılan getirilerin sistem içinde yer alanlara eşitsiz dağılımı, bu eşitsiz getiriler temelinde yükselen politik ilişkiler sayılabilir. Türkiye'de kırdan kente göç sürecinde göçtükleri yerlerin gecekondu kesimine yerleşen kitleler dayanışma ağlarını kullanarak hem enformel işgücü piyasasında buldukları işler hem de yerleşmiş buldukları gecekondu alanlarının zamanla konumlarının değişmesi sayesinde oluşan rantlara el koyabilmiş ve yoksullukları ile baş edebilme hatta zenginleşebilme olanaklarına kavuşmuşlardır. Kentlerin bu kesimlerine yerleşenler, özellikle 1980 sonrası dönemde imar afları ile elde ettikleri kazanımları kendilerinden sonra gelen kesimlere kiralık konut olarak sunmuşlar ve bir süre sonra imar aflarına gereksinim duymadan işleyebilen bir sistem kurulmuştur. Bu sayede yoksulluğun kente daha sonra gelen kuşaklara aktarıldığı döngüsel bir sistem oluşmuştur (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 77). Yazarlar ortaya koydukları *nöbetleşe yoksulluk* kavramını bu şekilde açıkladıktan sonra Türkiye'nin yaşamış olduğu kentleşme deneyimini 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak incelemişlerdir. Türkiye'nin başından beri yaşamış olduğu kentleşme olgusunu ağ türü ilişkiler içerisinde gerçekleştiğini söyleyen yazarlar (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 96), 1980'lere kadar sanayileşmenin kıtlık rantlarının burjuvaziye dağıtılması yoluyla finanse edilmesine benzer bir sistemin kentleşme özelinde de kurulduğunu, kentleşmenin de hızlı büyümenin yarattığı kentsel rantların geniş toplum kesimlerine dağıtılmasıyla finanse edildiğini belirtirler (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 102). Aynı zamanda 1970'lerin ikinci yarısıyla birlikte sınıflararası bu geniş tabanlı uzlaşmanın da sarsıldığını (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 120), arsa bedeli

üzerine kurulmuş olan uzlaşmanın yıkılarak yapsatçılığın krize girdiğini ve alt sınıfın konut ihtiyacını karşılayan gecekondu tipi konutların piyasada artık satılmak ya da kiralanmak üzere üretilmeye başlandığını (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 163) eklerler. Yazarlar bu kuramsal çerçeveye bağlı kalarak, nöbetleşe yoksulluk adını verdikleri olgunun oluşumunu Sultanbeyli’de yaptıkları alan araştırmasıyla irdelerler. Sultanbeyli’de yaşayan 611 hane ve bu hanelerde yaşayan toplam 3122 kişiyle yapılan anket ve yüz yüze görüşmelerle, kent yoksullarının 1980 sonrası dönemde varlıklarını sürdürme uğraşlarını ve kurmuş oldukları ilişki ağları sayesinde kendi varlık koşullarını değiştirebilme, refahlarını arttırabilme yeteneklerini betimleyen dönüştürme kapasiteleri irdelenmiştir.

2004 yılında Şükrü Aslan tarafından yapılan *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent* başlıklı çalışmada kent, homojen olmayan bir mekân olarak, tüm toplumsal kesimler tarafından kendi çıkarlarına uygun olarak kesintisiz bir mücadele içinde buldukları, yalnızca sürekli bir rekabetin değil, farklıların, açık ya da örtük olarak süren mücadelenin arenası olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2008: 11). Bu tanıma bağlı kalarak araştırma kentleşme sürecinin toplumsal mücadeleler değişkeninden ne şekilde etkilendiğini yapmış olduğu alan araştırmasının bulgularından yola çıkarak açıklamayı amaçlamaktadır (Aslan, 2008: 12). Kuramsal çerçeve, tanıma ve amaca bağlı olarak kenti kapitalist sistemin ürettiği çelişkilerin önemli bir alanı olarak gören ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin merkezi olarak algılayan geleneksel ve çağdaş Marksist kuramdan yararlanmışır (Aslan, 2008: 22). Aslan (2008: 65) da Türkiye’nin yaşamış olduğu kentleşme deneyimini Işık ve Pınarcıoğlu (2003) gibi 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak iki dönem olarak inceler. 1980 öncesi devletin hakem rolünde olduğunu ve küçük müdahalelerde bulunarak süreci az da olsa yönlendirmeye çalıştığını, ancak 1980 sonrasında ise devletin müdahaleci rolünün giderek ortadan kalktığını ve bu durumun saldırgan girişimcilik stratejilerini mümkün kıldığını belirtir. Buna göre 1980’den önce göç edenlerin iş ve konut gereksinmelerini genellikle enformel mekanizmalar aracılığıyla elde etmelerine karşın, zamanla formel sisteme uyum sağladıklarını ve onun bir parçası haline geldiklerini, 1980 sonrası ise kente entegrasyon biçiminin artık kente eklemlenememe biçiminde gerçekleştiğini eklemektedir (Aslan, 2008: 66). Bu iki dönem arasında geçişi ifade eden 1970’li yıllar Türkiye’de toplumsal çelişkilerin keskinleştiği ve bu çelişkilerden kaynaklanan sorunların ve mücadelelerin arttığı yıllar olmuştur. Bu mücadelelerden doğan toplumsal

hareketlerin mekânları ağırlıkla gecekondu yerleşim alanları olmuştur. Bu hareketlerin giderek örgütlü bir nitelik kazanması devletin müdahalesini zorunlu kılan temel etken olmuştur.¹⁵ Yazar, çalışmasında 1970'lerde kurulmuş, akademik çalışmalarda “siyasal örgüt destekli işgal”, kuruluş dönemindeki günlük medyada ise sol grupların “devlete karşı giriştikleri bir tür isyanın” (Aslan, 2008: 87) ürünü olarak tanımlanan Mustafa Kemal Mahallesi’ni ya da o yıllardaki ismiyle 1 Mayıs Mahallesi’ni araştırmasının alanı olarak seçmiştir. Kuramsal çerçevenin ardından 1 Mayıs Mahallesi’nin kuruluş sürecini inceleyen yazar, ilk yerleşimlerin ardından mahallede ortaya çıkan egemenlik mücadelesini ve halk komitesi adı verilen örgütlenmenin inşa ve yaşamın bütün alanlarının düzenlenmesinde gayri resmi bir karar merkezi işlevi üstlendiğini ortaya koymaktadır (Aslan, 2008: 107). 2 Eylül 1977 tarihinde gerçekleşen büyük yıkım ve sonrasında devam eden süreç ve nihayetinde 1980 askeri darbensin ardından mahallede kurulan bu yapı tamamen ortadan kalkmıştır (Aslan, 2008: 127-187). Aslan (2008: 193), modern kentin kapitalist ilişkiler sistemi üzerine kurulu olduğundan, doğası gereği değişim değerini esas alan uygulamalara elverişli ortam ve mekânlar olduğunu söyler. Kentsel yaşamın her anında, her etkinliğinde değişim değerinin damgasını görmek mümkündür. Bununla birlikte, kullanım değerinin de bir ölçüde yaşam alanı bulması mümkündür. 1 Mayıs Mahallesi, kapitalist kentte kullanım değeri odaklı projelerin geliştirilebileceğinin bir örneğidir (Aslan, 2008: 193).

2004 yılında Nail Yılmaz tarafından yapılan çalışma kentleşmeyi farklılaştıran ve ayırıştırıcı bir mekanizma olarak görmektedir. Bu görüşe dayanan çalışma *Farklılaştıran ve Ayırıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme* adını taşımaktadır. Çalışmada, Türkiye örneği üzerinden 1950’lerde başlayan hızlı kentleşme hareketinin 1990’lara gelindiğinde kentsel bütünleşmeyi sağlayamadığı ifade edilmektedir. Buna göre kentler heterojen, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı, bütünleşmenin değil çoğulcu kültürün yerleri olmaya başlamıştır (Yılmaz, 2004: 257). 1980’lerdeki çalışmalarda kullanılan bütünleşme yaklaşımı, yazar tarafından reddedilmiş ve yaşanan kentleşme deneyiminin farklılaşmalara ve ayrışmalara neden olduğu ortaya konmuştur. Hatta bu

¹⁵ Asma köprülerin
halatlarıyla bağlı ellerini çözerek
gökdelenlerin arasından
seni kurtarmak isteyen çocuklar
örgüt kurmasın diye
arka bahçeli tüm evlerini
yıktilar İstanbul (Sunay Akın’ın *İstanbul* isimli şiirinden).

farklılaşma ve ayrışmaların kendi içinde de mikro farklılaşma ve ayrışmalara neden olduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2004: 265). Dolayısıyla yaşanan bu farklılaşma ve ayrışmalar kentsel gerilim ve şiddet olaylarının da sorumlusu olarak gösterilmiştir.

2010 yılında Servet Gün tarafından yapılan *Yoksulluktan Sefalet Bir Göç Hikâyesi* isimli çalışmada öncelikle yoksulluk kavramı irdelenmiş ve kapitalizm öncesi toplumsal yapılara özgü yoksulluk ile kapitalizme özgü yoksulluk kavramları açıklanmıştır. Buna göre; en önemli fark kapitalizm öncesi toplumsal yapılara özgü yoksulluğun gerçekten yokluğa dayanıyor olmasıdır, oysa kapitalizmin ürettiği yoksulluk, varlıkla birlikte üretilmiş ve varlığın sebebi olarak bulunmaktadır (Gün, 2010: 15). Yazar (Gün, 2010: 70), göç kavramını ise kırdaki kendi topraklarında kendi ürettikleriyle geçinebilen ve kendi kendine yetebilen kırsal hane emeğinin mülksüzleştirilip nakit gelire bağlı kılınması ve onları tüm geçim araçları metalaşmış bir kent yoksuluna dönüşüm süreci olarak tanımlamaktadır. Bu kuramsal çerçeveye dayanılarak kent yoksulluğunun derinleşmesi ve hayata kalma stratejisi olarak çocukların gelir getiren bir işte, özellikle de sokaklarda çalışması durumu Mersin örneği üzerinden incelenmiştir. Sonuç olarak ise, çocukların sokakta yaptıkları işlerin niteliğiyle ilgili bulguların yanında en önemli olarak ailelerin ekonomik sorunlarının çözüldüğü takdirde çocukların sokakta çalışma durumunun sona ereceği tespit edilmiştir. Yazar (Gün, 2010: 195-196) çocuk emeğinin kendine özgü bir teorisi olamayacağını ve yoksulluk bağlamındaki çocuk emeği olgusunun işçi sınıfı teorisi içine yerleştirmenin daha anlamlı olacağını ifade etmiştir.

4.4. Türkiye’de Kentleşme Yazınında Kırdan Kente Göçü Kavrayış

Biçimleri

Kentleşme alanyazınında göçe yaklaşımlar dönemsel olarak değişmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve 1950’lere kadar süren dönemde modernleşme ve medeniyet gibi kavramlar kentleşme alanyazınında olduğu gibi siyasal söylemlerde ve birçok alanda da egemen bir kavramdır. İlgili dönemde kentleşme modernliğin ve modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu gibi algılanmıştır. Ancak 1950’ler sonrasında yalnızca Türkiye’de olmayan, diğer gelişmekte olan ülkelerde de yaşanan kırdan kente yoğun göç hareketleri teknolojik ilerlemelerle açıklanmaya çalışılmış ve kentlerin birer cazibe merkezi olarak kırdaki insanları çektiği söylenmiştir. Bu bağlamda da kırdaki da

bir itiş söz konusudur. Bu yaklaşım 1980'lere kadar devam etmiş ve kırdan kente göçü teknik bir olgu olarak algılamıştır. 1980'lere gelindiğinde ise büyük sermaye kent merkezlerinde daha etkin bir şekilde örgütlenmeye başlamış ve aslında en başından beri var olan ve nüfus hareketlerinin temel sebebi olan değişen üretim ilişkileri daha belirgin olmuştur. Kırdan kente göçü üretim ilişkileri bağlamında ele alan çalışmalar en yoğun olarak bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. 1990'lar sonrası yaşanan göç süreçleri olarak şekil değiştirmiş ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan çatışmalar sonucunda zorunlu göç hareketi söz konusu olmuştur. Bu dönemde yaşanan göçler ise etnik bir kimlik yapılanması bağlamında ele alınmış ve yine üretim ilişkileri göz ardı edilmiştir.

4.4.1. Göçü Modernleşmenin Kaçınılmaz Sonucu Olarak Gören Çalışmalar

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte başlayan "yeniden inşa" döneminde ulaşılmaya çalışılan nokta resmi söyleme göre muasır medeniyetler seviyesi olmuştur. Geleneksel toplumdaki modern topluma ulaşmayı ifade eden bu söylem, gerçekleşen birçok inkılap ya da devrimin tabanını oluşturmuştur. Aslında Osmanlı'da başlayan modernleşme hareketleri, o dönem yenilikler olarak ortaya çıkmış, Cumhuriyet döneminde ise devrimler olarak toplumsal hayatın her alanında köklü değişiklikler oluşturan egemen bir paradigma olmuştur. Bu egemen paradigma sosyal bilimlerin tüm alanlarında etkisini göstermiştir. Kentleşme alanyazınında ise kırsal bir toplumdaki kentli bir topluma geçiş süreci modernleşme ile ilişkilendirilmiş ve yaşanan göç süreci modernleşmenin kaçınılmaz sonucu olarak görülmüştür.

1923-1950 arasında kapsayan bu ilk dönemde sosyolojik çalışmalarda kentleşmenin öncelikle, Kemalizm'in Durkheim ve Ziya Gökalp'tan etkilenen toplumsal işbölümüne dayanan halkçılık ilkesi bağlamında açıklanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Kentleşme birçok bilimsel disiplin tarafından çalışılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki çalışmalar sosyolojik çalışmalar olmayıp, daha çok mimarlık ve şehir planlama disiplinleri tarafından yapılmışlardır. Bu dönemde kırdan kente göçün yoğunluğu az olduğu için, bu bağlamda yapılan incelemeler de oldukça sınırlıdır. Kentleşme olgusu, buna bağlı olarak da göç kavramı toplumsal işbölümü açısından algılanmış ve yorumlanmıştır. Bunun en açık bir şekilde ifadesini İsmail Hüsrev Tökin'in çalışmalarında görmekteyiz. Köy İktisadiyatı (Tökin, 1932) isimli çalışmasında

aslında diyalektik bir çözümlene yapsa da Kadro hareketinin ve Durkheim felsefesinin etkisinde kalarak bölgesel iktisadi faaliyetleri ulusal bir işbölümü kapsamında değerlendirmiştir. Aslında bu biçimde yapılan bir değerlendirme 1930'larda Mussolini'nin emekçilerin kentlerde yoğunlaşmasını sınıfsal açıdan tehlikeli bulan faşist düşüncesinin Türkiye'de bulunduğu karşılığa bir açıklama getirmektedir.

1940'lı yıllardan itibaren ise Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim gören, Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde görev yapan Behice Boran'ın başını çektiği akademisyenler Siyasi İlimler Mecmuası, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, Yurt ve Dünya ve Adımlar dergilerinde kent sosyolojisine dair yazılar yazmışlar, çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda Chicago Okulu'nun kentleşmeye olan bakış açısı açıklıkla görülmektedir. Öncüleri tarafından kentsel gelişimin getirdiği eşitsizliklerin, uyumsuzlukların ve mekânsal farklılıkların doğal ve değiştirilemez bir süreç olarak görüldüğü ve sınıfsal gerilimlerin zamanla aşılarak bütünleşmenin gerçekleşeceği varsayımına dayanan bu kuram sınıf mücadelesinin önlenmesi için kentleşmenin engellenmesi gerektiğinin düşünüldüğü 1930'lu yıllardaki tartışmalara da bir çözüm getirmiştir. Ayrıca kentleşmeyi ve kentleşmeyi bir yaşam biçimi olarak ele alan kültürel yaklaşım modernleşmeci bakış açısından kolaylıkla kabul görmüştür.

Türkiye'de sosyal ve toplumsal yapı çalışmaları ve kentleşme ile ilgili kaynaklara *İktisat Fakültesi Mecmuası* ve *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 'nde ulaşmaktayız. Bu dergiler yayıma sırasıyla 1939 ve 1943 yıllarında başlamışlardır. 1950'ye kadar yapılan incelemede İktisat Fakültesi Mecmuası'nda Ömer Celal Sarc'a ait iki makale tespit edilmiştir. Sarc bu makalelerinde göç olgusunun hayat tarzını değiştirme ihtiyacından doğmadığını, köy hayatından bıkkıldığı, konforu ve eğlenceleri ile şehir hayatına özenildiği için gerçekleşmediği tespitini yaparak olguya iktisadi bir çözümlene getirmiştir. Ancak göçmenlerin ilerleyen zamanlarda köylerine dönme arzularından yola çıkarak, göçün üretim ilişkilerinin değişiminden ziyade, tarımsal gelirleri tamamlama maksadıyla gerçekleştiği gibi basit bir sonuca varmaktadır. 1943 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan Aydın Yalçın'a ait bir çalışmada da kentleşme olgusu tamamen modernlik ve medenilik kavramları ile ilişkilendirilmiş ve göç Tanzimat'tan beri yaşanan modernleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak yorumlanmıştır.

Göçü modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak gören yaklaşıma göre göç bölgeler arası eşitsizlikleri de dengeleyen bir mekanizma olarak işlev görecektir. Modernleşme paradigması üzerinden açıklama getiren çalışmalar, az gelişmiş yerlerden daha gelişmiş yerlere yapılan göç hem emek gücü gereksinimi az olan az gelişmiş yerlerdeki istihdam baskısını azaltacak, hem de gelişmiş yerlerdeki gerekli işgücünü sağlayacağı iddiasını taşımaktadır. Ayrıca buna göre zamanla oluşan kentlerde oluşan talep hem kırsal kalkınmayı sağlayacak hem de göç süreci bir denge bulacaktır. Ancak tarihsel süreçte çok da fazla bir zaman geçmeden hızlanan kırdan kente göç hareketleri ile bölgeler arası dengesizlikler daha da artmış, göç dengeleyici bir işlev gören olumlu bir olgu olmaktan öte bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu algı kentleşme alanyazınında da göçe yeni açıklama biçimleri getirilmesine sebep olmuştur.

4.4.2. Göçü İtme-Çekme Kuramıyla Açıklayan Araştırmalar

Kentleşme bilim dalının Türkiye'de gelişmesinde en büyük katkı Ernst Reuter'in 1938-1946 yılları arasında Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nda kentbilim dersleri vermeye başlamasıyla olmuştur. Bu dönemde kent yönetimi ve planlaması ilk kez Türkiye'de ayrı dersler olarak okutulmaya başlanmıştır. Reuter çalışmalarında kentsel planlamanın önemini vurgulamış ve konut sorununu irdeleyen ilk çalışmaları yapmıştır. Reuter'in asistanlığını yapan Fehmi Yavuz, sonrasında gelen Ruşen Keleş, Cevat Geray gibi isimler Türkiye'de kentleşme bilim dalının gelişimine önemli katkılar yapmışlardır. Çalışmalarını kentleşme literatürüne yoğun olarak 1950 sonrası sunan bu isimler, üretim ilişkilerine dayanan sorgulamalar yapsalar da kentleşmeyi teknik bir süreç olarak algılamışlar ve göç kavramını açıklamada yoğun olarak itme ve çekme kuramını kullanmışlardır.

İkinci Paylaşım Savaşı'nın ardından kırdan başlayan ilkel birikim süreci ile ücretli emek yığınlarının kitleler halinde kırdan koparak kentlere akın ettiği bir dönem başlamıştır. Kırdan yaşanan ilkel birikim süreci, Türkiye'nin uluslararası pazar ile bağımlı bir bütünleşme yaşamıyla ortaya çıkan dış etkenler ile birleşince hızlı bir kentleşme deneyimi ortaya çıkmıştır. Türkiye kentlerindeki içsel dinamiklerin hazır olmayışı, bağımlı bir bütünleşmeden kaynaklanan dış etkenler kontrolsüz bir süreci ortaya çıkarmıştır. Kontrolsüzlük, kentlerdeki emek piyasasının formel ve enformel olarak ayrılmasını, konut yetersizliği, gecekondu ve daha bir çok sorunun ortaya

çıkmasına sebep oldu. Aslında göçün bir sonuç olduğu bu durum, sanki bir sebepmiş gibi algılanmış ve kentleşme literatüründe bu bağlamda birçok çalışma yapılmıştır. Böylesi bir algı, sorunun kaynağı olan göçü ortaya çıkararak sebepler azaltılırsa ve aynı bakış açısıyla kentte insanları cezbeden sebepler tam olarak ortaya konursa "sorun"un bir şekilde çözüleceği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda göçü teknik bir süreç gibi algılayan ve itme-çekme kuramına dayanan çalışmalar kentleşme literatüründe sıklıkla rastlanır olmuştur.

1950'li yıllara gelinceye kadar kent ve kentleşme alanında yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Keleş (1986: 271) bunun sebebinin gerek üniversite ve araştırma kurumlarının, gerekse kamusal ve özel kesimlerdeki kuruluşların toplumsal araştırmalara önem vermesinin ancak 1950'lerin sonlarına doğru başlamış olması olduğunu ifade etmektedir. 1960 sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın teşvik ve desteğiyle kent araştırmaları yaygınlaşmaktadır. Keleş (1986: 281), 1960'a kadar, Mimarlık, Belediyecilik, Arkitekt, Türk İdare Dergisi ve benzerlerinde yer alan monografik ve genel nitelikteki kısa incelemeler bir yana bırakılırsa, kent araştırması adı verilebilecek yayın ya da araştırma oldukça azdır. Birkaç tanesi dışında, hemen hemen hiçbir sosyal araştırmacının, evrensel bilgi birikimine katkıda biçimde uluslararası bilgi üretme çabasında olmadığını söylemektedir. Bu dönemde yapılan kent araştırmaları ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, konut sorunu inceleyen çalışmaların yaygınlığı görülmektedir. Ekmel Zadiç'in 1949 yılında *İstanbul'da Mesken Meselesi ve Gecekonducular*, 1961 yılında *Yapı Kooperatifleri ve Mesken Problemleri*, ardından Fehmi Yavuz'un 1956 yılındaki *Şehirciliğimiz Açısından Ekonomik Faaliyetlerin Kuruluş Yeri ve Bölgecilik*, 1958 yılındaki *İstanbul'un İmarı ve Arsa Politikası*, Necdet Tunçbilek'in 1956 yılındaki *Eskişehir Bölgesinde Mesken Tiplerine Toplu Bir Bakış*, Cahit Talas (1955)'in *Mesken Davamız* ve Ruşen Keleş (1966)'in *Türkiye'de İşçi Konutları Sorunu* isimli çalışmaları genel olarak konut sorununu ele almış çalışmalardır. Bu çalışmalar genel olarak sorunun özüne inmeyip, konut sorununu ortaya çıkaran şeyin hızlı kentleşme ve yoğun göçler olduğu üzerinde durmaktadırlar. Ancak hızlı ve kitlesel bir şekilde gerçekleşen bu göç akımlarının sebepleri konusunda bir açıklama getirmemektedir. Bu bağlamda ortaya konan çözüm önerileri genel olarak teknik düzenlemelerle sınırlı kalmaktadır.

1950'lerde konut sorunu üzerine odaklanan kentleşme alanyazınına, 1960'larla birlikte hızlı kentleşmenin nedenlerini arayan ve bu duruma açıklama getirmeye çalışan çalışmalar egemen olmuştur. Neden ve sonuç ilişkisi üzerine odaklanan çalışmalar aslında göçü engellenebilir bir yer değiştirme olarak gören görüşün ortaya çıkardığı bir bakış açısıdır. Bu bakış açısıyla süreç, çok basit bir şekilde kırlarda insanları kentlere iten, kentlerde de onları çeken bir mekanizma olarak görülmüştür. Bu mekanizmanın tıpkı bir makina gibi işlediği algılanmıştır. Ortaya konan itici ve çekici sebepler kendi içlerinde doğru tespitler olsalar da sürecin özüne inmekten uzaktırlar. Bu dönemde gerçekleştirilen çalışmalarda, sanayileşme kavramını merkeze alanlar da dahil olmak üzere göç kavramını açıklamada itici ve çekici güçler kuramının kullanıldığını sıklıkla görmekteyiz.

1960 sonrası dönemde kent araştırmalarının yaygınlaştığı ve bu araştırmaların içinde göçü konu eden çalışmaların da daha sık bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda önemli sosyolojik ve monografik çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan en önemlilerinden olarak Mübeccel Kıray'ın 1964 yılında yaptığı "Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası" çalışmasını görmekteyiz. Bu, Türkiye'de kent ölçeğinde uygulanan ilk sosyolojik çalışmadır. Kıray (2000: 270) burada, Ereğli'nin feodal küçük şehir düzeninden, modern sanayi şehri düzenine geçiş sürecinde, tampon müesseseler ve ilişkilerle yeni bir seviyede kendine has bir düzene vararak yeniden organize olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu yeniden organize oluşumunu genel olarak sanayileşme üzerinden açıklamaktadır.

Kıray (2000)'ın 1964 yılında yaptığı alan araştırması ile birlikte kentleşme alanyazınında kabul gören bir anlayış ortaya çıkmış ve kentin en önemli çekici sebebi olarak sanayileşmeyi gören ve göçü bu kavram üzerinden açıklayan birçok çalışma yapılmıştır. Aynı dönemde yapılan çalışmalardan Tütengil (1961), Öngör (1965), Fındıkoğlu (1967), Tümertekin (1968) ve Hart (1969)'ın çalışmalarında da göçün kaynağı olarak sanayileşme süreci üzerinden bir açıklama getirildiğini görmekteyiz.

1961 yılında Cavit Orhan Tütengil tarafından yapılan *Köyden Kente Göçün Sebepleri ve Neticeleri* başlıklı makalede Batı Avrupa ülkelerinin sanayi devrimiyle birlikte yaşamış olduğu göç deneyiminin, az gelişmiş ülkelerde günümüzde yaşandığı belirtilmektedir (Tütengil, 1961: 88). Göçün sanayileşme ile birlikte başladığını belirten yazar süreci teknik bir olgu gibi algılamıştır. Kırın itici faktörlerinin göç olgusunda

kentin çekici faktörlerine göre daha büyük bir etken olduğu sonucuna varmıştır (Tütengil, 1961: 90). Üretim ilişkilerine açıkça değinmeyen yazar, kırlarda ki yoksulluk ve mülksüzleşmeden bahsetmiş, fakat yaşanan göç sürecinde kentlerde ortaya çıkan işsizlik, suç gibi sosyal sorunların sorumlusu olarak göçmenleri göstermiştir (Tütengil, 1961: 97-98).

1964 yılında Özer Serper tarafından yapılan *1950-1960 Devresinde Türkiye’de Şehirleşme Hareketleri* isimli çalışmada kırdan kente göç döneminin egemen anlayışı olan itme-çekme kuramına göre ele alınmıştır. Çalışmada itici ve çekici sebepler ayrıntılandırılmıştır. Buna göre; kırlardaki nüfus artış oranının kentlere göre daha yüksek olması, bir çiftçi ailesine düşen toprak miktarının azalması, küçük işletmelerin çoğunlukta olması, sahip olunan arazilerin parçalı yapısı, topraksız köylüler ve tarımda makineleşmeyi itici sebepler olarak göstermiştir (Serper, 1964: 163). Kentlerin çekici etkileri olarak da kentlerdeki iş imkânlarının artması, ulaştırma imkânlarının genişlemesi sonucu kır-kent temasının artması, kent-köy gelir farklılaşmasının artması ve eğitim olanakları daha iyi olan kentlerdeki hayatın eğlenceli, cazibeli ve maceralı oluşu gösterilmektedir (Serper, 1964: 164-167). Serper (1964), göçü teknik bir süreç gibi algılamasından dolayı sorunun çözüm önerisi olarak sonraki yıllarda da sıklıkla dile getirilecek olan emeğin kırdan tutunması amacıyla kırlarda tarım dışı faaliyetlerin arttırılmasını göstermektedir. Ayrıca özel sektörün plan ve programlarda yatırım yapmaları açıkça gösterilen alanları inceleyerek bu alanlara yönelmeleri ile aşırı şehirleşmenin önleneceğini söylemektedir (Serper, 1964: 181). Sermayenin insafına bırakılan bu husus, çok doğaldır ki pek ilgi görmemiş ve sermaye emek gücünü ve diğer maliyetleri en ucuza getirecek şekilde örgütlenmiştir. Bu süreçte de kent, çevre ve diğer hususlar görmezden gelinmiştir.

1965 yılında Sami Öngör tarafından yapılan *Türkiye’de İçgöç Karşısında Yüzbinden Fazla Nüfuslu Şehirler* isimli çalışmada şehirlere akan nüfusun karakterlerinin başlıca üç sebebe dayandığı söylenmektedir. Buna göre; toprak yetersizliği ve verimin düşüşü, kentlerdeki sanayileşme hareketi ve bunun yarattığı işgücü ihtiyacı, birikmiş parasına daha elverişli işletme imkânları aramak, olgunluk yaşında aileleri ile sosyal şartları daha elverişli bir yerde yaşamak arzusu başlıca sebeplerdir (Öngör, 1965: 265). Görüldüğü gibi Öngör (1965)’ün çalışmasında göç olgusu kuramsal bir temele dayandırılmamış ancak itme-çekme kuramı açısından

değerlendirilmiş ve basit bir şekilde sanayileşme ile açıklanmıştır. Bu bakımdan göçün dayandığı sebeplerin açıklanması oldukça yüzeysel kalmıştır.

Oğuz Arı ve Cavit Orhan Tütengil tarafından 1965 yılında yapılan *İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması* ve 1968 yılında yapılan *Sakarya'ya Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması* isimli çalışmalarda aynı kuramsal çerçeve izlenerek göç olgusu irdelenmiştir. Bu çalışmalarda göç olgusuna itme-çekme kuramına göre yaklaşım ve dönemin öne çıkan tartışma konusu olan kentin daha çok çekmesi ya da kırsalın daha çok itmesi durumu sorgulanmıştır. Her iki çalışmada da köyün itiştiği kente göçü etkileyen başlıca unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir (Arı, Tütengil, 1965: 51, 1968: 10). Çalışmalarda köyün itiştiğiyle ilgili olarak örneklem grubuna da göç ettikleri kırsal bölgedeki ekonomik durumlarını sorgulayan sorular sorulmuştur. Kentin çekici faktörlerini sorgulamak için ise örneklem grubuna yalnızca gittikleri eğlence mekânları sorulmuştur. Ortaya çıkan sonuçlara göre yazarlar varsayımlarını doğrulamıştır (Arı, Tütengil, 1965: 64, 1968: 23). Bu bakımdan çalışma döneminin egemen yaklaşımı olan itme-çekme kuramını doğrulamak amaçlı yapıldığı izlenimi vermektedir. Her iki çalışmada da seçilen örneklem grubunun yalnızca örgütlü işlerde çalışması ve itici ve çekici etkenlerin sorgulanması amacıyla örneklem gruba yöneltilen sorular yetersiz olması bakımından eksiklikler mevcuttur.

1968 yılında Erol Tümertekin tarafından yapılan *Türkiye'de İç Göçler* isimli çalışmada göç olgusu itme-çekme kuramı bağlamında incelenmiştir. Türkiye'de kırlarda ortaya çıkan geçim sıkıntısı itme faktörünü harekete geçirip, kırlardan kentlere yaşanan göç olgusunda öncü faktör olduğu çalışmada belirtilmektedir (Tümertekin, 1968: 51). Aynı zamanda kentlerin geçim şartları açısından cazibe yerleri olmaları dolayısıyla çekici bir gücü olduğu ifade edilmektedir (Tümertekin, 1968: 35). Kentlerin çekim gücünün, yalnızca iktisadi faaliyetlere bağlı olmadığını söyleyen yazar (Tümertekin, 1968: 59), eğitim, eğlence gibi sosyal imkânların da çekme kuvveti üzerinde küçümsenmeyecek önemde bir etki yaptığını ortaya koymaktadır. Genel olarak Tümertekin (1968)'in çalışmasında belirtmemesine rağmen Ravenstein'in göç kuramında etkilendiği ve egemen paradigma olan itme-çekme kuramını da ele alarak Türkiye örneğinde bir inceleme yaptığı görülmektedir. İtme-çekme kuramının gerekliliklerini açık olarak ortaya koyan ve Türkiye örneğinde göçün bu kuram doğrultusunda gerçekleştiği sonucuna varan yazar, çalışma boyunca Ravenstein'in göç

kuramına göre bir inceleme yapmıştır. Göçü nüfus verilerine dayanarak, göçmenleri ziraat dışı ekonomik faaliyetlerle ilişkisi, göç ve mesafe ilişkisi, göç ve cinsiyet ilişkisi, yerleşme büyüklüğü ve doğrudan göç ilişkisi, göç zincirleri açısından inceleyerek Ravenstein'in göç kuramına göre bir sorgulama yapmıştır.

1960'larda gerçekleştirilen kent araştırmalarının temel dayanağı olan itme-çekme yöntemi kentleşme alanyazınında ilerleyen yıllarda da kabul görmüş ve farklı bakış açıları ile yeni çalışmalar yapılmıştır. Göçü bir sorun olarak algılayan bu yaklaşım, itme-çekme kuramına göre kırların itici gücünü azalttığı takdirde kırdan kente olan akışı da azaltacağını varsaymıştır. Bu durum göçün "engellenebilir bir yer değiştirme" (Tekeli, 1982: 331) olarak algılanmasının da bir ifadesidir. Bu algılamının bir ifadesi olarak, Cumhuriyet Halkı Partisi'nin 1969 seçimleri bildirisinde yer almış olan ve 1970'li yıllarda Bülent Ecevit'in "*Toprak işleyen su kullananın*" vurgusuyla kırsal kalkınma sorununun çözümü olarak köykent projesi ortaya konmuş ve uygulama girişimleri yapılmıştır. Bu durum aslında, o yıllarda Türkiye'nin temel toplumsal sorunu olan kentlerde öbeklenmiş göçmen sorununu çözmeye yönelik bir adımdır.

4.4.3. Göçü Kentsel Bütünleşme Bağlamında Ele Alan Çalışmalar

Toplumsal bir olgu olarak 1940'larda literatüre giren "gecekondu" ile ilgili çalışmalar 1960 sonrasında artarak devam etmiştir. Toplumsal bir ihtiyaca toplum tarafından bulunan bir çözüm (Akyurt, Yaman, 2017: 155) olan gecekondu tipi konutlara istisnasız ve hemen yıkılması gereken konutlar, çöküntü alanları, kent kültürünü bozan yerler ya da kentlilik ile köylülük arasındaki geçişin ifadesi olarak gören birçok çalışma yapılmıştır (Hart, 1969, Kıray, 1973, Kongar, 1973, Karpat, 1976, Heper, 1979, T.Şenyapılı, 1983, Alpar ve Yener, 1991, vd.). Gecekondu tipi konutları konu eden çalışmalar, kentleşme literatüründe 1980'lerin sonlarına kadar yoğun olarak devam etmiş ve dönemsel olarak çeşitli şekillerde algılanmışlardır. Önceleri marjinal olmayan bir kesim olarak görülürken (Kongar, 1973), ilerleyen zamanlarda marjinal kesim olarak (T.Şenyapılı, 1978) nitelendirilmiştir. Genel olarak gecekondu çalışmaları, konut sorununa kamunun plansızlığı yüzünden göçmenlerin bulduğu çözüm olarak bakmıştır. Yaygın bir şekilde gecekonduların halihazırdaki durumları üzerinden çözümlenmeler yapılmıştır. Bu bağlamda da sorun plansız kentleşmeye bağlanmış ve kamunun bir an önce tedbir alması gerektiği vurgulanmıştır. Hatta, Charles Hart (1969:

29) *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi* isimli çalışmada gecekonduyla kararlı ve topyekûn bir yıkma politikası ile mücadele edilebileceğini ifade etmiştir. Bu yaklaşımlar gecekonduyu yaratan kırdan hızlı bir şekilde kopuş ile kente göç etme sürecini açıklamak için yetersiz kalmışlar, özüne inememişlerdir. Kentleşme alanyazınında önemli bir yer tutan gecekondu çalışmalarında, genel olarak plansız kentleşmeye bağlı bir açıklama getirilmesi üretim ilişkilerinde değişimlerin görülmemesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Chicago Okulu'nun getirdiği kültüralist yaklaşım, Türkiye'de kentleşme alanyazınında da karşılığını bulmuş ve 1970 sonrası göçmenlerin kente uyum sağlama, yani kentlileşme süreçlerini anlatan çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak 1972 yılında yayımlanan Mübeccel Kıray'ın *Örgütlemeyen Kent: İzmir* isimli çalışması İzmir'in sanayi öncesi bir feodal şehir yapı ve ilişkileri düzeninden az gelişmiş bir metropoliten merkez haline dönüşünü inceleyen çalışması göze çarpmaktadır. Kıray (1998:15) çalışmasının önsözünde o güne kadar yapılan çalışmalarda iş hayatının modernleşmesinde örgütlenme ve örgütün ihtisaslaşma ve kompleksleşme derecesi üzerinde durulmadığını belirtir ve kendi çalışmasını bir sosyal değişim araştırması olarak niteler. Bu dönemde öne çıkan diğer bazı çalışmalar Ö.Şenyapılı (1978), T.Şenyapılı (1978), Doğan (1980), Kartal (1978 ve 1983)'in çalışmalarıdır. Genel olarak bu çalışmalar kırdan kente göç eden insanların artık hayatlarını kentlerde sürdürmelerine rağmen kentlileşemediklerini ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar insan tutum ve davranışlarındaki değişimleri inceleyerek, artık kent normlarına göre mi, yoksa halâ köy normlarına göre mi yaşadıklarını tespit etmeye çalışmışlardır. İlgili çalışmalar kentlileşmeyi işgücünün yeniden üretimi olarak değerlendirmedikleri, ancak görsel ve bazı ekonomik göstergelere göre ortaya koydukları için objektif yaklaşımı tam olarak yakalayamamışlardır. Kentlerde ekonomik alanda marjinal sektör oldukça yaygın ve egemendir. Bu sektörün çalışanlarının kentlileşememeleri oldukça normaldir. Nitekim, gelecek günlerde bu sektörde kentlileşemeyen çalışanlara ihtiyaç vardır ve sistem kendi çalışanlarını üretmektedir.

1980'li yıllarla birlikte ithal ikameci sistemden vazgeçerek neoliberal bir dönüşüm yaşayan Türkiye ekonomisi kentsel mekânda da ifadesini bulmuş ve göçmenlerin yoğunluklu yaşadığı alanların marjinalleşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu marjinalleşme kentleşme alanyazınında da ifadesini bulmuştur. 1970'lerin sonlarına

kadar yapılan çalışmalarda (Arı, Tütengil, 1965, Kongar, 1973) göçmenlerin kente uyum sağladıkları, gerçekçi beklentiler içerisinde bir kitle olarak marjinal eğilimler taşımadıkları tespit edilirken, 1970'li yılların sonlarından itibaren sürekli olmayan ve güvencesiz işler yapan marjinal bir göçmen kitlesinin varlığını konu eden çalışmalar (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976, Tekeli, 1977, T.Şenyapılı, 1978, Kılınç, 1982 ve 1984) görülmektedir. Bu durumun kapitalist sermaye birikiminin geçirdiği evrimsel sürecin doğal bir sonucu olduğu yeterince üzerinde durulmamıştır. Ancak kentte marjinalleşmenin kırdan başlayan bir süreç olduğu gibi önemli bir tespiti yapılmıştır (Tekeli, Gülöksüz, Okyay, 1976). Bu tespite rağmen üretim ilişkileri açısından bir irdelemeye girilmemiş, farklı bir yazıda da marjinal topluluklar *aşırı şehirleşme* ile ilişkilendirilmiştir (Tekeli, 1977). Kentlerde oluşan bu ikili yapıyı, 1970'lerde ortaya konulan merkez-çevre kuramıyla açıklayan çalışmalar kentleşme literatüründe görülmektedir. Göç olgusu da bu kuram bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlara örnek olarak da Şenyapılı (1981) ve Kılınç (1982 ve 1984)'ın çalışmalarını örnek vermek mümkündür.

Kentleşme alanyazının uzun bir dönem aralığında yoğunluğunu devam ettiren bu çalışmalarda ağırlıklı olarak göçmenlerin kentle bütünleşmeleri ele alınmış ve bununla birlikte kırdan kente göç olgusunu ortaya çıkaran nedenler göz ardı edilmiştir.

4.4.4. Göçü Etnik Kimlik Yapılanması Bağlamında İnceleyen Araştırmalar

Göç bazı durumlarda, hatta sıklıkla konu edilen şekilde toplumsal sorunların kaynağı olarak ortaya konulmaktadır. Göçle birlikte kentlerde ortaya çıkan toplumsal sıkıntılar çoğu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak göç bazı durumlarda sorunların çözümü aşamasında merkezi yönetimin uygulamaya koyduğu bir kavramdır. Bu gibi durumlarda göç eden kişilerin iradelerinde ziyade, merkezi yönetimin yönetsel düzenlemelerle uygulamaya koyduğu zorunlu göç söz konusudur. Türkiye'de 1980 sonrasında Güneydoğu'da yaşanan gerilim nedeniyle merkezi idare yönetsel düzenlemelerle o bölgede yaşayan insanların zorunlu olarak göç etmelerini sağlamış ve bunun neticesinde yaşanan süreçte kentleşme alan yazınında oradaki insanların şehirlerde tutunabilme mücadelelerini ve yaşanan sorunları irdeleyen çalışmalar yapılmıştır.

1980 sonrası yaşanan ekonomik dönüşümler ile büyük sermayenin kent mekânında örgütlenmesi, kentlerde toplumsal sınıfların mekânsal olarak keskin bir biçimde ayrışması ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde 1970'lerin sonlarına doğru yoğunluklu olarak kentsel çalışmaların da öznesini oluşturan marjinalleşme durumu 1980'lerle birlikte artarak devam etmiştir. Bu durum göçmenlerin yaşadığı alanların çöküntü alanları olarak algılanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu "çöküntü" alanlarında yaşayan göçmen gruplar arasında 1980 öncesine kadar görülen homojenlik dağılmış ve daha çok enformel sektörde çalışan, toplum içindeki konumunu yükseltme umutlarını kaybetmiş bir topluluk ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu umutsuzluk ortamında kent mekânında hayat kalmak için akrabalık, hemşehrlik ya da etnik kimliğe dayalı ilişkiler ön planda olmuş ve kent araştırmalarında da bu ilişkileri irdeleyen çalışmalar yaygınlık göstermeye başlamıştır. 1990 sonrası da Doğu Anadolu'daki terör olayları ve buna bağlı gerçekleşen zorunlu göçlerle yaşanan göç olayları bu dayanışma ilişkilerini destekleyen sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Göçü etnik kimlik yapılanması bağlamında inceleyen ve değerlendiren çalışmalardan birisi Sema Erder tarafından 1997 yılında yapılan *Kentsel Gerilim* isimli çalışmadır. Bu çalışmada genel olarak günümüzde kentlerde dayanışma ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkan yerel ilişkiler ve bu ilişkilerin Türkiye örneğinde 1990'larla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen göçle birlikte etnik gruplaşma ve gerilime dönüşmesi konu edilmiştir. Yaşanan göç süreci etnik kimlik yapılanması bağlamında irdelenmiştir. Buna göre de göç gibi kentsel hareketlerin toplumdaki grupların üretim ilişkilerindeki eşitsiz konumlarından kaynaklanan sınıfsal hareketlerden farklı olduğu ifade edilmiştir (Erder, 2002: 25). Erder (2002: 54-55), kentsel hareketlerin esas olarak kentteki kıt kaynakların paylaşımına yönelik olduğunu belirtir. Bu nedenle, bu hareketler, nedenleri, sonuçları ve kazanımları itibariyle, daha çok yaşama alanları ile ilgili ve günlük yaşamı ilgilendiren konulardaki talepleri gündeme getirmektedir. Ancak bu hareketlerin kent içinde gerçekleşen devingenlikle ve hemşehrlik ilişkilerinin de etkisiyle etnik olarak homojen grupların olduğu alanlarda kültürel talepler haline dönüştüğü de yazar tarafından gözlemlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre ise Türkiye'de kentsel gerilimin önemli bir kesimi, yeni kentsel alanların, kent hukuku dışında üretilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda temel gerilim konuları, kent içinde oluşan yeni alanların formel kentsel sistemle eklemlenme istekleri etrafında odaklanmaktadır (Erder, 2002: 167). Bu ifadeler kültürel istekler

gerçekleştğinde kentsel ve toplumsal gerilimin de ortadan kalkacağı çıkarımında bulunulmasına yol açmaktadır. Ayrıca göç edenlerin formel kentsel sistemle doğrudan eklemelenmesi ile birlikte yine kentsel gerilimin biteceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu ifadeler sorunun etnik bir gerilime indirgenmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi boyunca da etnik kimlik siyaseti konusunda eleştirel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan bir tanesi de Necati Bozkurt (2000) tarafından hazırlanan *Denizi Kurutmak: Düünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskan Politikası* isimli kitaptır. Bu kitapta 1990 sonrası yapılan zorunlu göçlerin, tarihsel süreçlerde gerçekleşen diğerleri ile ilişkilendirilerek tek gayesinin etnik temizlik olduğu söylenmektedir. Göç olgusu yalnızca etnik kimlik üzerinden ele alınmakta ve açıklanmaktadır.

Kentsel gerilimi konu alan başka bir çalışma örnek verecek olursak; 2004 yılında Nail Yılmaz tarafından yapılan çalışma kentleşmeyi farklılaştıran ve ayrıştıran bir mekanizma olarak görmektedir. Bu görüşe dayanan çalışma *Farklılaştıran ve Ayrıştıran Bir Mekanizma Olarak Kentleşme* adını taşımaktadır. Çalışmada, Türkiye örneği üzerinden 1950'lerde başlayan hızlı kentleşme hareketinin 1990'lara gelindiğinde kentsel bütünleşmeyi sağlayamadığı ifade edilmektedir. Buna göre kentler heterojen, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı, bütünleşmenin değil çoğulcu kültürün yerleri olmaya başlamıştır (Yılmaz, 2004: 257). 1980'lerdeki çalışmalarda kullanılan bütünleşme yaklaşımı, yazar tarafından reddedilmiş ve yaşanan kentleşme deneyiminin farklılaşmalara ve ayrışmalara neden olduğu ortaya konmuştur. Hatta bu farklılaşma ve ayrışmaların kendi içinde de mikro farklılaşma ve ayrışmalara neden olduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2004: 265). Dolayısıyla yaşanan bu farklılaşma ve ayrışmalar kentsel gerilim ve şiddet olaylarının da sorumlusu olarak gösterilmiştir.

4.4.5. Göçü Üretim İlişkileri Bağlamında Ele Alan Çalışmalar

1980'lerden itibaren büyük sermayenin kent mekânında örgütlenmesi ve neoliberal iktisadi politikalar ile birlikte kentler oldukça heterojen bir sosyal yapı halini almışlardır. Bu süreç, toplumsal sınıfların birbirinden yalıtıldığı, kent mekânının bir mal olarak değişim değeri taşıdığı ve aynı zamanda tüketimin de mekânı olduğu bir süreçtir. Bu süreçte kent yoksulları dönüştürme kapasitesinden yoksun, toplum içindeki konumunu iyileştirebilme ümidini kaybetmiş ve geçici işlerde çalışarak geçimini

sağlayan bir kitle haline gelmiştir. Kapitalizmin vahşiliğinde yoksulluğun bu kadar görülür olduğu durum kent, çalışmalarında yoksulluk ve üretim ilişkileri üzerinden çözümlenmeler yapan çalışmaların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmalar göç olgusunu da Castells, Harvey ve Lefebvre gibi yazarların ileri sürdüğü çağdaş kent kuramlarını temel alarak kenti ve göç kavramını açıklamışlardır. Bu çalışmalardan birisi de alana *nöbetleşe yoksulluk* kavramını kazandırmış olan *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği* isimli çalışmadır. Bu çalışmada yoksullar dönüştürme kapasitesi olan, dinamik bireyler olarak nitelendirilmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu (2003) tarafından yapılan bu çalışmada kent yoksullarının sahip oldukları dinamizm ve dönüştürme kapasiteleri sayesinde bazı araçlar kullanarak oluşturdukları yaşama stratejilerini kendilerinden sonra gelenlerin üzerinden yürüttüklerini ve yoksulluklarını bir şekilde onlara devrettiklerini iddia etmektedirler. Yazarların bu önermesinde ortaya koydukları nöbetleşe yoksulluk sisteminin temel yürütücünü ise kırdan kente göç oluşturmaktadır. Yazarlar Türkiye'nin yaşadıkları göç deneyimini 1980 ve öncesi ve 1980 ve sonrası olmak üzere iki bölümde incelemişlerdir. Bu dönemselleştirmeyi ise iktisadi, politik ve toplumsal değişimler açısından ele almışlardır. Türkiye'nin 1980'lere kadar olan dönemini ithal ikameci dönem olarak tanımlayan yazarlar (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003: 101), ithal ikamesinin toplumun her kesiminde hem coğrafi, hem de politik anlamda hareketliliğin artması sonucunu doğurduğunu belirtirler. Ayrıca işçi sınıfının politik hareketliliğinin bu sistemin temel koşullarından biri olduğunu ve bu dönemde ulusal burjuvazi yaratmak adına geniş halk kitlelerinin ve işçi sınıfının harekete geçirildiğini belirtirler. Ekonomik büyümenin sürekli olması koşulu gerçekleştiği sürece sınıflararası kurulan uzlaşının da devam edeceğini söylerler. Çalışmanın ilerleyen kısmında ise kent mekânında kurulan bu uzlaşmayı gecekondular ve apartmanlaşma süreçleri ile açıklarlar. Bu dönemde göç sistemin temel dinamiği olarak değerlendirilmiştir. 1980 sonrası Türkiye kentleşmesini ise Tekeli (1982 ve 1991)'den yaptıkları alıntıyla küçük sermayenin kentinden büyük sermayenin kentine geçiş olarak tanımlarlar ve daha önceden kurulan sınıflararası uzlaşının sona erdiğini söylerler. Ancak tüm bunlara rağmen büyük sermayenin kentin her alanında egemen olmadığı, özellikle kent yoksulları bakımından enformel ilişkilerin hakimiyetini sürdürdüğünü belirtirler (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003: 128). Yoksul kesimin devinimi açısından bir açıklama getirmeye çalışan bu araştırmanın büyük sermayeyi ayrı bir yerde tutması ve kent yoksulları açısından değerlendirme yapması doğaldır. Ancak nöbetleşe yoksulluk sistemine “taze kan”

olarak gördükleri ve sistemin işleyişini açıklamada büyük ölçüde faydalandıkları kent içi yer değiştirmeler ve Güneydoğu'dan göç, aynı zamanda genel olarak üretim tarzının işleyişi açısından da önemlidir. Sınıflararası gerilime dayalı, daha dar tabanlı uzlaşılardan olduğu bu yeni dönemde oluşan ağlar sayesinde sınıflar kendi dinamizmini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu dinamizmin gerçekleşmesi ise kente hazırlıksız göç eden ve daha umutsuz ve daha zor koşulları göze alabilecek bir kitle sayesinde olacaktır. Bu durum kent içi yer değiştirmeler ve Doğu ve Güneydoğu'dan gerçekleşen zorunlu göç sayesinde aşılmıştır ve kapitalizmin keskin çarkları işleyişine devam etmiştir.

Göç olgusunu üretim ilişkileri bağlamında ele alan başka bir araştırma ise Sevilay Kaygalak'ın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı ve 2009 yılında basılan *Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme* isimli çalışmadır. Çalışma, 1980 sonrası başlayan neoliberal politikalar ve zorunlu göçler ile derinleşen kent yoksulluğu ve mekânsal ayrışmaları Mersin'in Demirtaş Mahallesi örneğinde incelemektedir. Kaygalak (2009: 58) neoliberal yeniden yapılanma ile büyük işletmelerin yoğun alt sözleşme ilişkileriyle üretim sürecinin parçalandığını ve farklı mekânlara dağıldığını söylemektedir. Kaygalak (2009: 71) çalışmasında neoliberalizm ile toplumsal zenginliği paylaşımı konusunda daha adaletsiz bir toplumsal düzenin ortaya çıktığını ve göçmenlerin ortaya çıkan yeni kentsel yoksulluktan en çok etkilenenler olduğu gibi aynı zamanda, bu düzeni besleyen kesim olduğunu ifade etmektedir. Araştırmada kentlerdeki orta ve alt gelirli gruplar açısından yoksulluğun derinleştiği, mekânsal ayrışmaların arttığı ve zorunlu göçlerin kentteki yoksulluğun mekânsal yoğunlaşmasına doğrudan sonuçları olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Kaygalak, 2009: 204). Çalışmanın alanı olan Mersin'in Demirtaş Mahallesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'den göç eden göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Kentleşme literatüründe yapılan incelemede, bu şekilde homojen bir topluluğun yaşadığı alanlarda yapılan araştırmalarda etnik kimlik üzerinden çözümlenmelerin yaygın olduğu görülmektedir. Kaygalak (2009) bu çalışmasında üretim ilişkilerine dayanan çözümlenmelere bağlı kalmış ve zorunlu göçü açıklamada önemli bulgular elde etmiştir.

1980 sonrası neoliberalizm ile gelen mekânsal ayrışmayı ve derinleşen yoksulluğu Mersin örneği üzerinden inceleyen bir başka çalışma da Ali Ekber Doğan'ın *Birikimin Hamalları: Kriz, Neoliberalizm ve Kent* isimli çalışmadır. Çalışma göç

üzerinden bir çözümleme yapmasa da, 1990 sonrası yaşanan göçlerle birlikte kentlerde işsizlik sorununu arttırdığı, kişi başına düşen geliri düşürdüğü açık bir şekilde görüldüğünü vurgulamaktadır (Doğan, 2002: 228). Ayrıca, genel olarak 1980 sonrası neoliberal politikalar ile ortaya çıkan göç hareketlerinin kentlerde yarattığı nüfus artışının büyük sermayenin konut, arsa, perakende tüketim gibi kentsel alanlara yönelmesini besleyen bir etmen olduğunu ifade etmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma boyunca irdelendiği ve ortaya koyulduğu şekilde görülmektedir ki göç insanlık tarihi boyunca varolagelen bir olgu olmuştur. Ayrıca açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki insanlık tarihinin şimdiye kadar olan döneminde doğa olayları, savaşlar, fetihler, ticaret, modernleşme, sanayi gibi olgularla açıklanmaya çalışılmış bu sürecin temel belirleyicisi, söz konusu dönemin üretim ilişkileridir. Üretim ilişkilerinin değişimi insanlığın önümüzde yaşayacağı dönemlerde de göç hareketlerini ortaya çıkaracaktır.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu olan 1923'den günümüze yapılan kent araştırmalarını kapsamasına rağmen, araştırmanın temel iddiası olan göçün ortaya çıkışında üretim ilişkilerinin belirleyici olduğu savının anlaşılması açısından insanlık tarihi boyunca gerçekleşen ana akım göçler açıklanmıştır. Yine aynı sebeple Türkiye'de kentleşmenin temel dinamikleri incelenirken, Cumhuriyet öncesi dönem de ortaya konmuştur.

Cumhuriyetle birlikte liberal bir iktisadi düzen benimseyen Türkiye'de yaşanan kentleşme deneyimi, kapitalist bir kentleşmenin deneyiminin temel özelliklerini taşımaktadır. Feodal toplumlarda merkezden denetlenen artı ürünün kırsal yoğunluğa bağlı olması durumu vardır. Kapitalist sermaye üretim biçiminde, egemen üretimin mekânı kenttir. Her toplumsal üretim sürecinin aynı zamanda bir yeniden üretim süreci olduğu araştırmanın birinci kesiminde vurgulanmıştır. Bu önermeye bağlı kalarak kentleşme olgusu, sermayenin üretimi ve aynı zamanda yeniden üretimi için gerekli işgücünün ve artı işgücünün kentlerde toplanmasıdır. Kentlileşme olgusu ise emeğin yeniden üretimi için gerekli koşulların hazırlanmasıdır. Sonuç olarak, kentleşme kavramı sermayenin yeniden üretimi, kentlileşme ise işgücünün yeniden üretimi bağlamında değerlendirilmelidir.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından hızla artış gösteren Türkiye'nin nüfusu günümüzde yaklaşık beş katına ulaşmıştır. Sınırlı sayıda sanayi kuruluşuna sahip, nüfusun çoğunluğu kırsal alanlarda yaşayan bir ülke iken çoğunluğu kentlerde yaşayan ve ekonomisi tarım dışı faaliyetlere dayanan bir ülke haline gelmiştir. Kırlardan kentlere doğru olan bu hızlı dönüşüm, nüfus artışının da payı ile birlikte esas olarak göçler yoluyla olmuştur. Egemen üretim mekânı kır olan feodal üretim ilişkilerinden kopularak, egemen üretim mekânı kent olan kapitalist üretim ilişkilerine bir dönüşüm

gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir asıra yakın olan tarihinde farklı dinamiklerin etkisiyle olmuştur.

Türkiye'de kentleşme alanyazınında, bu tarihsel süreçte yaşanan kırdan kente göç deneyimi birçok araştırmanın konusu olmuştur. Göç olgusunun doğrudan konu edilmediği kent çalışmaları da bu olguya bir açıklama getirmeye çalışmışlardır. Tarihsel süreçte farklı dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan göç olgusu, söz konusu dönemin ekonomik ve politik koşullarına göre değişiklikler göstermiştir. Çalışma boyunca incelenen kentleşme alanyazınında dönemsel olarak etkili bu dinamiklerin genel bir kural olarak kabul edilerek, göçü bu dinamikler üzerinden açıkladıkları görülmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kentlerdeki büyüme sınırlı bir oranda gerçekleşmiş, iktisadi kalkınma ve liberal iktisadi düzenin kurumsallaşması ilk olarak kırlarda başlamıştır. "Köylü milletin efendisidir" mottosu sosyolojik çalışmalarda da etkisini göstermiştir. Köylerde yaşanan yapısal değişimler bu dönemdeki sosyolojik çalışmalara konu edilmiştir. Henüz kırdan kentlere göçlerin kitlesel hareketleri bulmadığı bu dönemde, kırlarda yaşanan iktisadi değişimleri inceleyen çalışmalar daha çok Kadro hareketi içinden çıkmıştır. Bu dönemde diğer kent araştırmaları da sınırlı sayıda kalmıştır.

1940'lı yıllar ile kırlardaki çözülme, çok yüksek oranlarda olmasa da kentlere doğru bir göç hareketini başlatmış, kentleşme alanyazınında da bu harekete tepki olarak ilk çalışmalar Behice Boran'ın öncü olduğu bir grup akademisyen tarafından yapılmıştır. Chicago Okulu kuramından etkilenen yazar, kentleşmeyi milli bir dava olarak görmüş ve modernleşmenin kaçınılmaz sonucu olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda kırdan kente göçü de tarım, sanayi ve ticaret arasındaki mekânsal bir organizasyon olarak değerlendirilmiştir.

1950'li yıllardan 1980'e kadar olan dönemde kırdan ortaya çıkan mülksüzleşme ile kırdan kente göçler halk yığınları halinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde göçü bir sorun olarak değerlendiren çalışmalara oldukça sık rastlanmaktadır. Oysa göç bir sorun değil, egemen üretim biçiminin çelişkilerini içerisinde taşıyan bir sonuçtur. Kapitalist üretimin mekânı olarak kentlerde sürekli olarak bir işgücü fazlasının bulunması sermaye birikimi ve kapitalist ekonominin gelişimi için gereklidir. Yedek işgücünün kentlerde sürekli olarak hazır bulunması sermaye birikim sistemi içerisinde iki önemli işlev görür. Bunlardan birincisi sermaye sürekli olarak kullanıma hazır bir işgücüne rahatlıkla

erişebilmektedir. İkinci olarak, bu yedek işgücünün varlığı işgücü pazarında rekabet ortamı yaratmakta ve emek ücretlerini, aynı zamanda diğer kazanımlarını kontrol altında tutmasını sağlamaktadır.

Göçü bir sorun olarak algılayan çalışmalar bu süreci itme çekme kuramı ile açıklamaya çalışmışlardır. Göçle birlikte yaşanan kentleşme olgusunda bu yaklaşım üretim ilişkilerini açıklamaktan uzaktır ve yalnızca üstyapısal etkenleri ele alarak incelemelerde bulunmaktadır. Sürekli olarak kırın itici sebeplerinden ve kentin çekici güçlerinden bahsetmek, kır-kent diyalektiği açısından göçü oluşturan temel sebepler gibi görülmemelidir. Böyle bir yaklaşım, kırların gereksizliği ve kapitalist üretimin yalnızca kentlerde gerçekleştirilebileceği sonucunu doğurmaktadır. Açıktır ki, bu varsayım doğru değildir. Kapitalizm, temel üretim mekânı kent olmasına rağmen yalnızca kentsel bir olgu değildir. Bu bağlamda tarımsal yapılar üzerinde yani kırdan da kapitalist üretim biçimi örgütlenmiştir. Tarımsal alanlarda kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla birlikte, mülksüzleşme başlar, tarımda kullanılan sermaye artar, üretim araçları gelişir ve buna bağlı olarak tarımda ihtiyaç duyulan emek gücü de azalır. Bu aynı zamanda ilkel birikim adı verilen, kırdan toprak ile köylünün bağı koparan ve köylüyü tarım işçisi haline getiren bir süreçtir. Tarımsal üretimde bu şekilde ortaya çıkan fazla nüfus, kentsel üretimde ihtiyaç duyulan emek gücüne dönüşme eğilimi taşır. Kırdan ortaya çıkan bu fazla nüfus kente doğru sürekli bir akış halindedir.

Kıran iticiliği ve kentin çekiciliği ile açıklanan süreç aslında kitlesel halde gerçekleşen göçlerle ortaya çıkan durumu bir sorun olarak algılayan ve buna çözüm sunmaya çalışan bir algının ifadesidir. Bu algıya göre, kıran iticilikleri azaltılabilirse yaşanan göç süreci daha kontrollü bir hale gelebilir. Bu kurama göre olguya açıklama getirmeye çalışan araştırmalar, genel olarak üretim ilişkilerine dayanan bir irdeleme yapmamış ve konuyu teknik bir süreç olarak algılamışlardır. Bu bağlamda "sorun" getirilen çeşitli çözüm önerileri ise sonuçsuz kalmıştır.

Bu dönemde göçü açıklarken kullanılan başka bir kavram da sanayileşme olmuştur. Sanayileşen kentlerdeki nüfus değişimleri üzerine araştırmalar yapılmıştır. Devletin sanayileşme sürecini planlı bir hale getirmesiyle, kırdan kente göçlerin de sorun olmaktan çıkacağı sonucuna varılmıştır. Ancak Türkiye'nin yaşadığı kentleşme deneyimi ileri kapitalist ülkelerden farklı olarak kentlerde işgücü talebinin doğması sonrasında kırdan kopuşlar şeklinde yaşanmamıştır. Tam tersine kırdan mülksüzleşme ve işsizleşme ile gelişen bir süreç olmuştur.

1970'lerden itibaren ise Chicago Okulu kuramına dayanan kültüralist bir yaklaşım kentleşme alanyazınında öne çıkmıştır. Bu yaklaşım ise kırdan kente göç eden insanların ne kadar kentlileştikleri üzerinde durmuş ve kente uyum sağlama durumlarını değerlendirmişlerdir. Burada da kentlileşme kavramını işgücünün yeniden üretimi olarak yorumlamadıkları için objektif bulgular elde edememişlerdir.

1980'lerden itibaren ise kırdan marjinalleşmeyle başlayan ve kente göçerek, kentte de marjinal bir yaşam süren göçmen kitle ile karşılaşmaktayız. Bu, göçmen kitlelerin kentlerde yaşadığı alanların çöküntü alanı olarak algılandığı ve göçmenlerin de hayata tutunabilmek için hemşehrilik ve etnik bağlarına göre ikamet ettiği bir durumdur. 1990 sonrası Doğu Anadolu'dan gerçekleşen göçlerde de etnik kimliğe göre kentlerde ikamet yeri seçimi, bu kitleye karşı oluşan potansiyel suçlu algısı, kent çalışmalarında da göçün etnik kimlik yapılanması olarak yorumlanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aslında; kent mekânında verilen toplumsal mücadeleler, mekânı yeniden üretir ve dönüştürür. Bu yeniden üretim ve dönüşüm süreci boyunca sermaye kentte örgütlenir. Kapitalist sermaye birikim sisteminin ruhunda bulunana paradokslar, sermayenin örgütlenmiş olduğu kent mekânında da görülmektedir. Kapitalist birikim sisteminde üretimin mekânı olan kentleri, yine kapitalizmin oluşturduğu bağlam içerisinde ele almak ve değerlendirmek yerinde olacaktır.

1990 sonrası kentsel çalışmalar daha çok yoksulluk olgusu üzerinden yapılmış ve bu şekilde bir açıklamaya gidilmiştir. Bu çalışmalarda sıklıkla göçün üretim ilişkileri üzerinden açıklanmaya çalışıldığı bir durumu görülmektedir.

Kartal (1986: 311), 1986 yılında Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin düzenlediği Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu'nda az gelişmiş ülkelerdeki sosyal bilim araştırmalarının gelişimini üç evrede değerlendirmiştir. Birinci evre, ileri kapitalist ülkelerde geliştirilmiş ve onların toplumsal koşullarını taşıyan kuramların ve kavramların ithal edildiği ve geçerliliklerinin benimsendiği, ikinci evre, o ülkelerin toplumsal koşullarını da dikkate alan, irdeleyen ve çözümleyen çalışmaların yapıldığı, son evre ise evrensel nitelikte katkı yapan, sentez oluşturabilen çalışmaların yapıldığı süreçtir. Türkiye'de kentleşme alanyazını da incelendiğinde ve kırdan kente göçe yaklaşım biçimleri ortaya konduğunda birinci evredeki çalışmaların yaygınlığı, ikinci evredeki çalışmaların azlığı, üçüncü evredeki çalışmaların ise oldukça az olduğu görülmektedir. Günümüzde kırdan kente göçü konu eden çalışmalar oldukça azalmıştır. Artık göç kentler arasında, uluslararası göç şeklinde ve hatta iltica şeklinde

gerçekleşmektedir. Burada dikkat çeken bir tespti ise göç kavramının biçim değiştirmiş bu yeni haline, yine birinci evredeki bakış açısıyla incelemeler yapıldığıdır.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Nermin (1970), "Siyasal Gelişme Teorileri ve Modeller", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:25, Sayı:4, Sayfa:19-34.
- ABADAN-UNAT, Nermin (2002), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2006), *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara: İmge Yayınevi.
- ALPAR, İstiklal, Samira Yener (1991), *Gecekondu Araştırması*, Ankara: DPT Yayınları.
- ARI, Oğuz, Cavit Orhan Tütengil (1965), "İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:25, Sayı:1-2, Sayfa 45-86.
- ARI, Oğuz, Cavit Orhan Tütengil (1968), "Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması", *Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi*.
- AREN, Sadun (2007), *Ekonomi Dersleri*, Ankara: İmge Kitabevi.
- AKKAYA, Ayşe (2012), "Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Ekseninde Emek Göçünün Seyri", *Küreselleşme Çağında Göç*, der. İhlamur,S.G., Öner,N.A.Ş., İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKŞİT, Bahattin (1997), "İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış", *Türkiye'de İçgöç Konferansı*, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- AKŞİT, Bahattin, Adnan Akçay (1999), "GAP Bölgesinde Nüfus Hareketleri", *75 Yılda Köyden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- AKYURT, Mehmet Ali, Ömer Miraç Yaman (2017), "Türkiye'de Kent Sosyolojisi Çalışmaları", *Kent Sosyolojisi*, ed. Köksal Alver, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Anadolu Uygarlıkları (2012), "Çatalhöyük Mimarisi", Erişim Tarihi: 01 Haziran 2012, <http://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/158-catalhoyuk-mimarisi>
- ASLAN, Şükrü (2008), *1 Mayıs Mahallesi: 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AVCIOĞLU, Doğan (2001), *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- AYATA, Ayşe Güneş (1997), "Türkiye'de Etnik Kimlik ve Etnik Gruplar", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, Sayfa: 221-230, Ankara: DİE Matbaası.
- AYD (2016), *Alışveriş Merkezleri ve Yatırımcıları Derneği 2016 Yılı Faaliyet Raporu*, http://www.ayd.org.tr/TR/PDFs/2016_faaliyet_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 27 Aralık 2017.
- BALCI, Yusuf (1988), "Türkiye'de Konut Sorunu", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 46.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1952), "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 13, Sayı: 1-4, Sayfa: 56-78.
- BARKAN, Ömer Lütfi (2001), "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, aslından çeviren Mehtap Özdeğer, Cilt: 51, Sayı: 1, Sayfa: 13-24.
- BAŞKAYA, Fikret (2004), *Yediyüz: Osmanlı Beyliğinden 28 Şubat'a Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, Ankara: Özgür Üniversitesi Kitaplığı.
- BERKES, Niyazi (1942), *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara: Uzluk Basımevi.

- BERKES, Mediha (1943), “ Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma”, *Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1.
- BERNSTEIN, Henry (2009), *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, İstanbul: Yordam Kitap.
- BORAN, Behice (1940a), “Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, No:111.
- BORAN, Behice (1940b), “Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır II”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, No:112.
- BORAN, Behice (1941a), “Şehir ve Şehirleşme Davamız”, *Yurt ve Dünya*, Sayı:3, Sayfa: 25-34.
- BORAN, Behice (1941b), “Büyüyen Şehirlerimiz”, *Yurt ve Dünya*, Cilt:1, Sayı:5.
- BORAN, Behice (1941c), “Modern Şehir Örneği”, *Yurt ve Dünya*, Cilt:1, Sayı:6.
- BORAN, Behice (1942a), “Köyde Sosyal Tabakalanma”, *Yurt ve Dünya*, Sayı:17.
- BORAN, Behice (1942b), “Sanayide Köylü İşçi”, *Yurt ve Dünya*, Sayı:17.
- BORAN, Behice (1943), “Değişme Halinde Köylerimiz”, *Adımlar*, Sayı: 4.
- BORAN, Behice (1945), *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara: TTK.
- BORATAV, Korkut (2009), *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: İmge Yayınevi.
- BOZKURT, Necati (2000), *Denizi Kurutmak*, İstanbul: Belge Yayınları.
- BURGESS, Ernest W. (2015), "Şehrin Büyümesi: Araştırmaya Giriş", *Şehir: Kent Ortamında İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, der. Robert E.Park, Ernest W.Burgess, Ankara: Heretik Yayınları.
- CASTELLS, Manuel (1997), *Kent Sınıf, İktidar*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- CASTLESS, Stephen, Mark J. Miller (2008), *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CEM, İsmail (1986), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- CHILDE, Gordon (1950), "The Urban Revolution", *The Town Planning Review*, Vol:21, No:1, Sayfa: 3-17, Liverpool University Press.
- CHILDE, Gordon (1992), *Kendini Yaratan İnsan*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- CHP (1999), "CHP Somut Politikalar Çalışma Grubu Ön Raporu", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, ed. Oya Baydar, Sayfa: 333-342, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- CORBETT, John (tarihsiz), “Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885”, <http://www.csiss.org/classics/content/90>, Erişim Tarihi: 02 Mart 2011.
- COŞKUN, İsmail (1989), "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, Sayfa: 289-314.
- ÇAĞLAYAN, Savaş (2006), “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2006, Sayı: 17.
- ÇEVİK, Özlem (2005), *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DOBB, Maurice (2007), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler-Geçiş Tartışmaları*, İstanbul: Belge Yayınları.
- DOĞAN, Ali Ekber (2001), “Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu”, *Praksis Dergisi*, Sayı:2, Sayfa: 97-123.
- DOĞAN, Ali Ekber (2002), *Birikimin Hamalları: Kriz, Neo-Liberalizm ve Kent*, İstanbul: Donkişot Yayınları.
- DOĞAN, Erkan (1980), *Kentlileşen Efendiler*, İstanbul: Ortak Yayınları.
- DURKHEIM, Emile (2006), *Toplumsal İşbölümü*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- DURU, Bülent, Ayten Alkan (2002), “Giriş: 20.Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce”, *20.Yüzyıl Kenti*, der. Duru ve Alkan, Sayfa: 7-26, Ankara: İmge Kitabevi.

- EKE, Ali Erkan (1985), "Anakent Yönetimi ve Yönetimlerarası İlişkiler: Batı Deneyimi ve Türkiye", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 4.
- ENGELS, Friedrich (2010), *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Ankara: Sol Yayınları.
- ERDER, Sema (1996), *Ümraniye İstanbul'a Bir Kent Kondu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERDER, Sema (2002), *Kentsel Gerilim*, İstanbul: Umag Vakfı Yayınları.
- ERDOST, Muzaffer İlhan (1988), *Kapitalizm ve Tarım*, Ankara: Onur Yayınları.
- ERDOST, Muzaffer (2011), "Sunuş Notu", *Nüfus Üzerine*, yazarlar Karl Marx, Friedrich Engels, Ankara: Sol Yayınları.
- ERHAN, Selahattin (1997), "Göç ve Kimlik", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, Sayfa: 231-242, Ankara: DİE Matbaası.
- ERSOY, Melih (1985), *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı.
- FAROQHI, Suraiya (2010), *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- FAULKNER, Neill (2014), *Marksist Dünya Tarihi*, İstanbul: Yordam Kitap.
- FINDIKOĞLU, Z.F. (1967), "Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 26, Sayı: 1-2.
- GERAY, Cevat (1957), "Ankara'da 158 Gecekondu Hakkında Monografi", *SBF Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1.
- GERAY, Cevat (1968), "Gecekondu Sorununa Toplu Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2.
- GERAY, Cevat (1981), "Konut Gereksinmesi ve Karşlanması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2.
- GEVĞİLİLİ, Ali (1989), *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- GİDDENS, Anthony (2005), *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- GİDDENS, Anthony (2013), *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GOTTDIENER, Mark (2001), "Mekan Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", *Praksis Dergisi*, Sayı: 2, Sayfa: 248-269.
- GÖKTÜRK, Atilla (1997), "Zorunlu Göç ve Bir Kent: Diyarbakır", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, Sayfa: 356-367, Ankara: DİE Matbaası.
- GÜLER, Birgül Ayman (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜLER, Birgül Ayman (2006), *Yerel Yönetimler*, Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜLLÜPİNAR, Fuat (2012a), "Göç Olgusunun Ekonomi Politikası ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:4, Nisan 2012- Eylül 2012, Sayfa:53-85.
- GÜLLÜPİNAR, Fuat (2012b), "Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:21, Sayı:3, Temmuz 2012, Sayfa:1-29.
- HART, Charles W.M. (1969), *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- HARVEY, David (2002), "Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı", *20.Yüzyıl Kenti*, der. Duru ve Alkan, Sayfa: 147-172, Ankara: İmge Kitabevi.
- HARVEY, David (2003), *Sosyal Adalet ve Şehir*, İstanbul: Metis Yayınları.
- HARVEY, David (2004), "Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim", *Praksis Dergisi*, Sayı:11, Sayfa: 23-48.
- HARVEY, David (2006), *Postmodernliğin Durumu*, İstanbul: Metis Yayınları.

- HARVEY, David (2016), *Kent Deneyimi*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- HATT, Paul K., Albert J. Reiss (2002), "Kentsel Yerleşimlerin Tarihi", *20.Yüzyıl Kenti*, der. Duru ve Alkan, Sayfa: 27-37, Ankara: İmge Kitabevi.
- HEPER, Metin (1978), *Gecekondu Policy in Turkey: An Evaluation With a Case Study of Rumelihisarüstü Squatter Area in İstanbul*, İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- HEPER, Metin (1979), "Türkiye'de Gecekondu Politikası Üzerine Bazı Düşünceler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:12, Sayı:4
- HOLTON, R.J. (1999), *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*, Ankara:İmge Yayınevi.
- HUBERMAN, Leo (2007), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- HÜR, Ayşe (2007), *Türkiye'nin Sahibi ve Efendisi Kimdir?*, 26.08.2007 tarihli Radikal 2 Gazetesi.
- IŞIK, Oğuz, Melih Pınarcıoğlu (2003), *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İÇDUYGU, Ahmet, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydınğün (1997), "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İçgöç Konferansı*, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İÇDUYGU, Ahmet, İbrahim Sirkeci (1999a), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", *75 Yılda Köyden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İÇDUYGU, Ahmet, İbrahim Sirkeci (1999b), "Bir Ülke, Bir Aile, Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği", *75 Yılda Köyden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2009), *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KARAÖMERLİOĞLU, Asım (2011), *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARPAT, Kemal (2003), *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, Ankara: İmge Yayınevi.
- KARTAL, S.Kemal (1978), *Kentleşme ve İnsan*, Ankara: TODAİE Yayını.
- KARTAL, S.Kemal (1983a), "Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:16, Sayı: 4.
- KARTAL, S.Kemal (1983b), *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*, Ankara: Yurt Yayıncılık.
- KARTAL, Kemal (1985), "Gecekondu Türü Konuta Yaklaşımlardaki Değişmeler ve Kurumlarca Üretilen Sosyal Konuta Geçme Zorunluluğu", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 3.
- KARTAL, S.Kemal (1986), "Yorum: Türkiye'de Kent Araştırmaları", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- KARTAL, S.Kemal (1992), *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*, Ankara: Adım Yayıncılık.
- KAYGALAK, Sevilay (2005), "Osmanlı'da Kentsellik ve Kentler: Kent Tarihi Yazımında Kültürelciliklerin Ötesine Geçebilmek", *Mülkiye Dergisi*, Sayfa:19-35, Cilt: 29, Sayı: 246.
- KAYGALAK, Sevilay (2008), *Kapitalizmin Taşrası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KAYGALAK, Sevilay (2009), *Kentin Mültecileri*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- KELEŞ, Ruşen (1968), "Türkiye'de İşçi Konutları Sorunu", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 19.
- KELEŞ, Ruşen (1972), *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme*, Konut ve Gecekondu, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- KELEŞ, Ruşen (1981), "Atatürk, Çağdaş Ankara ve Kentbilim", *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt:3.
- KELEŞ, Ruşen (1986), "1951-1960 Yıllarında Kent Araştırmaları", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- KELEŞ, Ruşen (1998), *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.
- KELEŞ, Ruşen (2008), *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- KELEŞ, Ruşen, Artun Ünsal (1982), *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara: A.Ü.SBF Yayınları.
- KESKİNOK, Çağatay (2006), *Kentleşme Siyasaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- KEYDER, Çağlar (2006), *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, İstanbul: Metis Yayınevi.
- KEYDER, Çağlar (2007), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KILINÇ, İsmail (1982), "Kentsel Mekânda İkili Ekonomik Yapı", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 4.
- KILINÇ, İsmail (1984), "Bağımlılık İlişkileri ve Azgelişmiş Ülkelerde Mekân Türleri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2.
- KILINÇ, İsmail (1993), "Türkiye'de Kentleşmenin Özellikleri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 2.
- KIRAY, Mübeccel (1972), "Gecekondu: Azgelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", *SBF Dergisi*, Cilt:27, Sayı:3.
- KIRAY, Mübeccel (1998), *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, İstanbul: Baplam Yayıncılık.
- KIRAY, Mübeccel B. (2000), *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- KIRAY, Mübeccel (2007), *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- KOCAMAN, Tuncer, Sema Bayazıt (1993), *Türkiye'de İçgöçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri*, Ankara: DPT Yayını.
- KONGAR, Emre (1973), "Altındağ Gecekondu Bölgesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:3.
- KOYUNCU, Ahmet (2011), "Sosyoloji Kuramlarında Kent", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, Sayfa: 31-56.
- KÖYMEN, Oya (2008), *Kapitalizm ve Köylülük*, İstanbul: Yordam Kitap.
- LEE, Everett S. (1966), "A Theory of Migration", <https://www.yumpu.com/en/document/view/7006952/a-theory-of-migration-everett-s-lee-demography-vol-3-no-1->, Erişim Tarihi: 02 Mart 2011.
- LEFEBVRE, Henri (1991), *The Production of Space*, Cambridge: Blackwell Publishers Inc.
- LEFEBVRE, Henri (2007), *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, İstanbul: Metis Yayınları.
- LEFEBVRE, Henri (2013), *Kentsel Devrim*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LEFEBVRE, Henri (2014), *Mekânın Üretimi*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- MARX, Karl (2009a), *Kapital*, 1. Cilt, Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl (2009b), *Formen*, Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl (2011), "Nüfusun Üretici Güçler Üzerinde Baskısı", *Nüfus Üzerine*, Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl, Friedrich Engels (2010), *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, Ankara: Sol Yayınları.
- MANNING, Patrick (2005), *Migration in World History*, New York: Rotledge.
- MARGULIES, Ronnie, Ergin Yıldızoğlu (2006), "Tarımsal Değişim: 1923-1970", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları.

- MASSEY, Douglas. S, vd. (1993). "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, Vol. 19 (3).
- Mc NEILL, William H. (2008), *Dünya Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mc Kenzie, Roderic (2015), "İnsan Topluluklarının Çalışılmasında Ekolojik Yaklaşım", *Şehir: Kent Ortamında İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, der. Robert E.Park, Ernest W.Burgess, Ankara: Heretik Yayınları.
- MİTROPOLSKİ, Zubritski, Kerov (2007), *İlkel Köleci Feodal Toplum*, Ankara: Sol Yayınları.
- MOCH, Leslie Page (2011), "Internal Migration Before and After the Industrial Revolution: The Case of France and Germany", *European History Online (EGO)*, <http://www.ieg-ego.eu/mochl-2011-en>, Erişim Tarihi: 25 Ekim 2017.
- MUMFORD, Lewis (2007), *Tarih Boyunca Kent*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÖĞRETMEN, İbrahim (1957), *Ankara'da 158 Gecekondu*, Ankara: İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları.
- ÖNGÖR, Sami (1965), "Türkiye'de İçgöçler Karşısında Yüzbinden Fazla Nüfuslu Şehirler", *SBF Dergisi*, Cilt:20, Sayı:1.
- ÖZDEMİR, Hakkı Fahri (2007), "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, Sayfa: 501-518.
- PAMUK, Şevket (1993), *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- PAMUK, Şevket (2008), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PARK, Robert E. (2015), "Şehir: Kent Ortamında İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler", *Şehir: Kent Ortamında İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, der. Robert E.Park, Ernest W.Burgess, Ankara: Heretik Yayınları.
- PETERSEN, William (1958), "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, Vol.23, No.3, pp. 256-266, <http://graduateinstitute.ch/webdav/site/developpement/shared/developpement/cours/DE021/Petersen-typology.pdf>, Erişim Tarihi: 02 Mart 2011.
- PIRENNE, Henri (1991), *Ortaçağ Kentleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PIRENNE, Henri (2010), *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- RAVENSTEIN, Ernst Georg (1885), "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, Vol.:48, No:2, Sayfa: 167-235, https://cla.umn.edu/sites/cla.umn.edu/files/the_laws_of_migration.pdf, Erişim Tarihi: 05 Mart 2011.
- REİSOĞLU, Safa (1963), "Kat Mülkiyeti Konusunda Yeni Gelişmeler", *SBF Dergisi*, Cilt:18, Sayı:1.
- REUTER, Ernst (1943), "Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi", *SBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 4.
- REUTER, Ernst (1946), *Mesken Meselesinin Hal Çareleri*, Ankara: Türk Ekonomi Derneği Konferanslar Serisi: 23.
- SARC, Ömer Celal (1944), "Toprak Meselelerimiz", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:4, Sayı:4
- SARC, Ömer Celal (1947), "Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:9, Sayı:1-2

- SAUNDERS, Paul (2013), *Sosyal Teori: Kentsel Sosyoloji*, İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık.
- SERTER, Gencay (2013), "Şikago Okulu Kent Kuramı: Kentsel Ekolojik Kuram", *Planlama Dergisi*, Cilt:23, Sayı: 2, Sayfa: 67-76.
- SERPER, Özer (1964), "1950-60 Devresinde Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:24, Sayı:1-2.
- SJOBORG, Gideon (2002), "Sanayi Öncesi Kenti", *20.Yüzyıl Kenti*, der. Duru ve Alkan, Sayfa: 37-55, Ankara: İmge Kitabevi.
- STOUFFER, Samuel (1940), "Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance", *American Sociological Review*, Volume:5, Number:6, Sayfa: 845-867, http://www.jstor.org/stable/2084520?seq=1#page_scan_tab_contents, Erişim Tarihi: 03 Kasım 2017.
- ŞENEL, Alaeddin (1995), *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ŞENGÜL, H.Tarık (2009), *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ŞENYAPILI, Önder (1978), *Kentlileşen Köylüler*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ŞENYAPILI, Önder (1981), *Kentleşmeyen Ülke Kentlileşen Köylüler*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ŞENYAPILI, Tansı (1978), *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ŞENYAPILI, Tansı (1981), *Gecekondu: Çevre İşçilerin Mekânı*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ŞENYAPILI, Tansı (2004), *Barakadan Gecekonduya*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TALAS, Cahit (1955), "Mesken Davamız", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Cilt: 10, Sayı: 1.
- GÖNÜL, Tankut (1981a), "Türkiye'de İlk Toplu İskân Denemesi", *Amme İdaresi Dergisi* Cilt:14, Sayı:4.
- GÖNÜL, Tankut (1981b), "The First Attempt at Comprehensive City-Planning in The Atatürk Period: Ankara", *Turkish Public Administration Annual*, Cilt:8, Sayı:1.
- GÜN, Servet (2010), *Yoksulluktan Sefalet Bir Göç Hikâyesi*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- TEKELİ, İlhan, Yiğit Gülöksüz, , Tarık Okyay (1976), *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- TEKELİ, İlhan, Leila Erder (1978), *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İçgöçler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (1977), *Bağımlı Kentleşme: Kırdan ve Kentte Dönüşüm Süreci*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (1982), *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- TEKELİ, İlhan (2008), *Göç ve Ötesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2011), *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEZEL, Yahya Sezai (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Ankara: Yurt Yayınları.
- TİMUR, Taner (2008), *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- TİMUR, Taner (2012), *Marks-Engels ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul: Yordam Kitap.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev (1932), *Köy İktisadiyatında Teknik İnkılap*, Kadro Mecmuası Neşriyatından, Sayı: 2.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev (1934), *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Kadro Mecmuası Neşriyatından.

- TUNÇDİLEK, Necdet (1956), “Eskişehir Bölgesinde Mesken Tiplerine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, Sayfa: 92-106.
- TÜİK (2011), *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Yayın Numarası: 3641, www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=158, Erişim Tarihi: 28 Aralık 2011.
- TÜİK (2017), *Temel İstatistikler*, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2017.
- TÜMERTEKİN, Erol (1968), *Türkiye’de İç Göçler*, İstanbul: Taş Matbaası.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan (1961), “Köyden Şehre Göçün Sebepleri ve Neticeleri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 2, Sayfa: 88-99.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan (1969), “Köy Kalkınması Bakımından Köylerimizdeki İşgücünün Değerlendirilmesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 29, Sayı:1-4.
- URRY, John (1999), *Mekânları Tüketmek*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1995), "Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Göçü Oluşumu", *İrk, Ulus, Sınıf*, (der. Balibar, E. ve Wallerstein, I.), İstanbul: Metis Yayınları.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2009), *Tarihsel Kapitalizm*, İstanbul: Metis Yayınları.
- WEBER, Max (2010), *Şehir*, İstanbul: Yarı Yayınları.
- WEBER, Max (2011), *Bürokrasi ve Otorite*, Ankara: Adres Yayınları.
- WIRTH, Louis (2002), “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme”, *20.Yüzyıl Kenti*, der. Duru ve Alkan, Sayfa: 77-106, Ankara: İmge Kitabevi.
- World Urbanization (2014), "World Urbanization Prospects: The 2014 Revision", Erişim Tarihi: 8 Kasım 2017, <https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.pdf>
- YALÇIN, Aydın (1943), “Şehirlerin Sosyal Fonksiyonları”, *SBF Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 3.
- YASA, İbrahim, (1955), *Hasanoğlan Köyü’nün İçtimai-İktisadi Yapısı*, Ankara: Doğu Matbaası.
- YASA, İbrahim (1966), *Ankara’da Gecekondu Aileleri*, Ankara: Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- YASA, İbrahim (1967), “The Impact of Rural Exodus on the Occupational Patterns of Cities”, *SBF Dergisi*, Cilt:22, Sayı:2.
- YASA, İbrahim (1969), *25 Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- YAVUZ, Fehmi (1950), “Cumhuriyet Dönemi Ankarasının İmarında Birinci Merhale 1923-1938 ve Arsa Meselesi”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Cilt:5, Sayı:1.
- YAVUZ, Fehmi (1956), “Şehirciliğimiz Açısından Ekonomik Faaliyetlerin Kuruluş Yeri ve Bölgecilik”, *SBF Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3.
- YAVUZ, Fehmi (1958a), “İstanbul’un İmarı ve Arsa Politikası”, *SBF Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1.
- YAVUZ, Fehmi (1958b), “Büyük Şehirlerimizin Meseleleri”, *SBF Dergisi*, Cilt:13, Sayı:4.
- YERASİMOS, Stefanos (2005), *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3.Cilt, İstanbul: Belge Yayınları
- YILMAZ, Nail (2004), “Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:48, Sayfa: 249-267.
- YIRTICI, Hakkı (2005), *Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ZADİL, Ekmel (1949), “İstanbul’da Mesken Meseleleri ve Gecekonducular”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:2.

ZADİL, Ekmel (1961), “Yapı Kooperatifleri ve Mesken Problemleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 12.
ZERZAN, John (2009), *Gelecekteki İlkel*, İstanbul: Kaos Yayınları.

